

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

і БЕЗПЕКА

Науковий журнал

№ 1 (76) 2020

DOI: 10.32631/pb.2020.1

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Журнал посів II місце в конкурсі на краще наукове
періодичне видання в системі МВС України у 2017,
2012 та 2010 роках, III місце – у 2014 році

Харків 2020

Журнал належить до категорії «В» Переліку наукових фахових видань України (п. 3 наказу МОН України від 15.01.2018 № 32) і є фаховим з юридичних наук (наказ МОН України від 12.05.2015 № 528) та із психологічних наук (спеціальність 19.00.06 «Юридична психологія») (наказ МОН України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 2 від 26.02.2020

Головний редактор: *О. І. Безпалова*, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (Харківський національний університет внутрішніх справ, Україна)

Заступник головного редактора: *С. О. Шатрава*, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)

Відповідальний секретар редколегії: *Л. С. Кацалап*, кандидат юридичних наук (ХНУВС, Україна)

Редакційна колегія журналу:

С. Є. Абламський, кандидат юридичних наук (ХНУВС, Україна)

О. С. Бакумов, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

В. І. Барко, доктор психологічних наук, професор (Державний науково-дослідний інститут МВС України (м. Київ), Україна)

К. Л. Бугайчук, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

Т. І. Гудзь, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

П. ван Дайне, доктор філософії, професор (Утрехтський університет, Нідерланди)

О. В. Джафарова, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)

А. Ді Ронко, доктор філософії в галузі кримінології (Есекський університет (м. Колчестер), Сполучене Королівство)

О. О. Євдокімова, доктор психологічних наук, професор (ХНУВС, Україна)

М. А. Клочко, доктор філософії в галузі соціології, доцент (Університет штату Огайо (м. Меріон), США)

К. фон Лампе, доктор філософії в галузі кримінального права та кримінології (Берлінська школа економіки та права, Німеччина)

О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)

А. Марковська, доктор філософії (Університет Англія Раскін (м. Кембридж), Сполучене Королівство)

М. І. Марчук, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

К. Ю. Мельник, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)

У. Б. Михайлишин, доктор психологічних наук, доцент (Ужгородський національний університет, Україна)

Ю. В. Орлов, доктор юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

В. Б. Пчелін, доктор юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

В. В. Россіхін, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (Харківський національний університет радіоелектроніки, Україна)

Г. В. Россіхіна, доктор юридичних наук, доцент (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна)

О. Ю. Салманова, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (ХНУВС, Україна)

А. Серджі, доктор філософії в галузі соціології та кримінології (Есекський університет (м. Колчестер), Сполучене Королівство)

О. О. Сердюк, кандидат соціологічних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

В. В. Сокурєнко, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)

М. В. Стацак, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)

Р. Л. Степанюк, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)

О. І. Федоренко, доктор педагогічних наук, професор (ХНУВС, Україна)

Д. В. Швець, кандидат педагогічних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

Л. О. Шевченко, кандидат психологічних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

В. В. Шендрік, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)

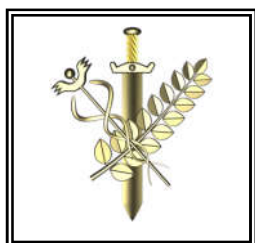
М. Г. Щербаковський, доктор юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

М. Ягер, доктор філософії, професор кримінології (Люблянський університет, Словенія)

- ☒ Статті журналу проходять рецензування, яке організують члени редколегії. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ☒ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ☒ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>) і на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Повний актуальний перелік баз, репозитаріїв, бібліотек, каталогів можна побачити на сайті видання.
- ☒ Доступ до профілю журналу в Google Академії: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ☒ При передруку посилання на журнал «Право і безпека» обов'язкове.

ХАРЬКОВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

ПРАВО

и БЕЗОПАСНОСТЬ

Научный журнал

№ 1 (76) 2020

DOI: 10.32631/pb.2020.1

Основатель и издатель –
Харьковский национальный университет внутренних дел

Выходит 4 раза в год

Основан в мае 2002 г.

Журнал занял II место в конкурсе на лучшее научное периодическое издание в системе МВД Украины в 2017, 2012 и 2010 годах, III место – в 2014 году

Харьков 2020

Журнал относится к категории «В» Перечня научных профессиональных изданий Украины (п. 3 приказа МОН Украины от 15.01.2018 № 32) и является профессиональным по юридическим наукам (приказ МОН Украины от 12.05.2015 № 528) и по психологическим наукам (спец. 19.00.06 «Юридическая психология») (приказ МОН Украины от 06.03.2015 № 261)

Рекомендован к печати и к распространению через сеть Интернет Учёным советом Харьковского национального университета внутренних дел, протокол № 2 от 26.02.2020

Главный редактор: *О. И. Беспалова*, доктор юридических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины (Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина)

Заместитель главного редактора: *С. А. Шатрава*, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)

Ответственный секретарь редколлегии: *Л. С. Кацалап*, кандидат юридических наук (ХНУВД, Украина)

Редакционная коллегия журнала:

С. Е. Абламский, кандидат юридических наук (ХНУВД, Украина)

А. С. Бакумов, кандидат юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

В. И. Барко, доктор психологических наук, профессор (Государственный научно-исследовательский институт МВД Украины (г. Киев), Украина)

К. Л. Бугайчук, кандидат юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

Т. И. Гудзь, кандидат юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

П. ван Дайне, доктор философии, профессор (Утрехтский университет, Нидерланды)

Е. В. Джафарова, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)

А. Ди Ронко, доктор философии в области криминологии (Эссекский университет (г. Колчестер), Объединённое Королевство)

Е. А. Евдокимова, доктор психологических наук, профессор (ХНУВД, Украина)

М. А. Клочко, доктор философии в области социологии, доцент (Университет штата Огайо (г. Мэрион), США)

К. фон Лампе, доктор философии в области уголовного права и криминологии (Берлинская школа экономики и права, Германия)

А. Н. Литвинов, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)

А. Марковская, доктор философии (Университет Англия Раскин (г. Кембридж), Объединённое Королевство)

Н. И. Марчук, кандидат юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

К. Ю. Мельник, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)

У. Б. Михайлишин, доктор психологических наук, доцент (Ужгородский национальный университет, Украина)

Ю. В. Орлов, доктор юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

В. Б. Пчелин, доктор юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

В. В. Россихин, доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник образования Украины (Харьковский национальный университет радиозлектроники, Украина)

Г. В. Россихина, доктор юридических наук, доцент (Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Украина)

Е. Ю. Салманова, доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник образования Украины (ХНУВД, Украина)

А. Серджи, доктор философии в области социологии и криминологии (Эссекский университет (г. Колчестер), Объединённое Королевство)

А. А. Сердюк, кандидат социологических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

В. В. Сокурченко, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)

Н. В. Стацак, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)

Р. Л. Степанюк, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)

Е. И. Федоренко, доктор педагогических наук, профессор (ХНУВД, Украина)

Д. В. Швец, кандидат педагогических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

Л. А. Шевченко, кандидат психологических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

В. В. Шендрик, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)

М. Г. Щербаковский, доктор юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

М. Ягер, доктор философии, профессор криминологии (Люблянский университет, Словения)

☒ Статьи журнала проходят рецензирование, которое организуют члены редколлегии. Мнения авторов могут не совпадать с позицией редколлегии.

☒ Журнал включён в международную наукометрическую базу «Index Copernicus International», доступ к паспорту издания: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.

☒ Электронная копия журнала бесплатно размещается в открытом доступе на сайте издания (<http://pb.univd.edu.ua>) и на сайте Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского НАН Украины (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Полный актуальный перечень баз, репозитариев, библиотек, каталогов можно увидеть на сайте издания.

☒ Доступ к профилю журнала в Google Академии: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiAAAAJ>.

☒ При перепечатке ссылка на журнал «Право и безопасность» обязательна.

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS

LAW

and SAFETY

Scientific journal

No. 1 (Vol. 76) 2020

DOI: 10.32631/pb.2020.1

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in May, 2002

In 2017, 2012 and 2010 the journal was ranked the 2nd,
and in 2014 took the 3rd place in the contests for the best scientific,
educational and periodical edition within the system of the Ministry
of Internal Affairs of Ukraine in the category “scientific periodicals”

Kharkiv 2020

The journal belongs to the category “B” of the List of scientific professional editions of Ukraine (p. 3 of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from January 15, 2018, No. 32) and is a professional edition in the field of juridical science and in psychology (legal psychology)

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 2 dated from February 26, 2020

Chief Editor: *O. I. Bezpalova*, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, *Ukraine*)
Deputy Editor: *S. O. Shatrava*, Doctor of Juridical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
Executive Secretary of Editorial Board: *L. S. Katsalap*, Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.) (KhNUIA, *Ukraine*)

Editorial Board:

S. Ye. Ablamskyi, Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.) (KhNUIA, *Ukraine*)
O. S. Bakumov, Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
V. I. Barko, Doctor of Psychological Sciences, Professor (State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kyiv), *Ukraine*)
K. L. Buhaichuk, Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
P. C. van Duyne, Ph.D., Professor (University of Utrecht, *Netherlands*)
O. V. Dzhafarova, Doctor of Juridical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
O. I. Fedorenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
T. I. Gudz, Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
M. Jager, Ph.D., Professor (University of Ljubljana, *Slovenia*)
M. Klochko, Ph.D., Associate Professor (Ohio State University (Marion), *USA*)
K. von Lampe, Ph.D. (Berlin School of Economics and Law, *Germany*)
O. M. Lytvynov, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
M. I. Marchuk, Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
A. Markovska, Ph.D. (Anglia Ruskin University, Cambridge, *United Kingdom*)
K. Yu. Melnyk, Doctor of Juridical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
U. B. Mykhaulyshyn, Doctor of Psychological Sciences, Docent (Uzhhorod National University, *Ukraine*)
Yu. V. Orlov, Doctor of Juridical Sciences, Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
V. B. Pchelin, Doctor of Juridical Sciences, Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
A. Di Ronco, Ph.D. (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
V. V. Rossikhin, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (Kharkiv National University of Radio Electronics, *Ukraine*)
H. V. Rossikhina, Doctor of Juridical Sciences, Docent (V. N. Karazin Kharkiv National University, *Ukraine*)
O. Yu. Salmanova, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
O. O. Serdiuk, Candidate of Sociological Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
A. Sergi, Ph.D. (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
M. G. Shcherbakovskyi, Doctor of Juridical Sciences, Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
L. O. Shevchenko, Candidate of Psychological Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
V. V. Shendryk, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
D. V. Shvets, Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)
V. V. Sokurenko, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
M. V. Stashchak, Doctor of Juridical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
R. L. Stepaniuk, Doctor of Juridical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
O. O. Yevdokimova, Doctor of Psychological Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

- ✂ Journal's articles undergo peer review organized by the members of the Editorial Board. The views of the authors may not coincide with the position of the Editorial Board.
- ✂ **The journal is included into the international scientometrical database “Index Copernicus International”,** access to the edition's passport: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ✂ E-copy of the journal is available free of charge on **the website of the edition (<http://pb.univd.edu.ua>)** and on the website of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi of the National Academy of Sciences of Ukraine (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). The full up-to-date list of bases, repositories, libraries, catalogs can be observed on the website of the edition.
- ✂ Access to the Google Scholar journal's profile: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiIAAAAJ>.
- ✂ The reference to the journal “Law and Safety” is obligatory in case of reprinting.

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРА

БЕЗПАЛОВА О. І. Запровадження проекту «Поліцейський офіцер громади» як крок у напрямі зміцнення місцевої інфраструктури безпеки.....	13
КЛИМЕНКО І. В. Морально-психологічна стійкість працівника поліції в системі його професійно важливих якостей	19

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

ЛАТИШЕВА В. О. Зарубіжний досвід правового регулювання соціальних відпусток.....	26
ТАНЬКО А. В. Адміністративно-правовий статус органів Національної поліції України як суб'єкта реалізації державної політики у сфері забезпечення прав і свобод людини	32

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПОЛІЦЕЇСТИКА

АБРОСЬКІН В. В. Освітня функція держави як об'єкт адміністративно-правового регулювання.....	39
БРУСАКОВА О. В. Галузь авіаційного транспорту як об'єкт державного регулювання	46
ДІДЕНКО А. С. Мета, завдання та принципи державної політики у сфері протидії кіберзлочинності.....	53
КАЦАЛАП Л. С. Генезис державної соціальної політики України: адміністративно-правовий аспект	60
КОШИКОВ Д. О. Поняття та класифікація функцій державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави	67
ЛЕВЧЕНКО К. Б., ШВЕД О. В. Громадські організації України в системі запобігання та протидії домашньому насильству.....	74
ПАНАСЮК О. В. Сучасні наукові підходи щодо визначення адміністративного проступку.....	83
СЕЛЮКОВ В. С. Поява та розвиток службової кінології на території сучасної України.....	89
СИРОМЯТНІКОВА М. С. Сутність і зміст правового компромісу та податкової амністії.....	95

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ

БЛИК Т. В. Структура криміналістичної характеристики вбивств заручника або викраденої людини	101
ВУЙМА А. Г. Правові засади використання спеціальних знань під час розслідування вбивств.....	107
ДЕНИЩУК Д. Є. Особливості діяльності державних експертів з питань таємниць Державної кримінально-виконавчої служби України	112

ШАПОВАЛ К. А. Визначення поняття та структури криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством	118
МІНАНГ Н. В., НГУІНДІП Н. Ч. Аналіз правових стандартів у боротьбі проти катувань та жорстокого поводження з ув'язненими відповідно до міжнародного права: чи є перспективи застосування згідно із законодавством Камеруна? (англ.)	123

ЕМПІРИЧНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

МИРЗА С. С. Особливості становлення та розвитку медіацій у зарубіжних країнах з англосаксонською і романо-германською правовими системами	133
ПОГОРІЛЕЦЬ О. В. Педагогічні працівники як об'єкти булінгу	139
ТЕРЕМЕЦЬКИЙ В. І., ДУЛІБА Є. В. Роль СОТ у регулюванні світової торгівлі медичними засобами та приладами під час пандемії COVID-19	146

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

МІЛОРАДОВА Н. Е. Сценарні тенденції професіогенезу слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України	153
ТВЕРДОХЛЄБОВА Н. Є. Професійна самореалізація правоохоронців на етапі фахової підготовки	162
ШЛОМІН О. Ю. Тренінгові технології як засіб формування професійної ідентичності працівників поліції протягом професіогенезу	167

РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

АБЛАМСЬКИЙ С. Є., РОМАНЮК В. В. Тимчасовий доступ до документів, які містять лікарську таємницю (кримінальний процесуальний аспект)	172
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ

БОРКО А. Л. Рецензія на монографію Резніка Олега Миколайовича «Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України»	179
КОМЗЮК А. Т. Рецензія на монографію Резніка Олега Миколайовича «Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України»	181

ДО УВАГИ АВТОРІВ І ЧИТАЧІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Знайомимо з членами редколегії	184
Сторінка редакції	188

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬЯ НОМЕРА

БЕСПАЛОВА О. И. Введение проекта «Полицейский офицер общины» как шаг в направлении укрепления местной инфраструктуры безопасности (укр.)	13
КЛИМЕНКО И. В. Морально-психологическая стойкость сотрудника полиции и пути ее формирования (укр.)	19

НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

ЛАТЫШЕВА В. А. Зарубежный опыт правового регулирования социальных отпусков (укр.)	26
ТАНЬКО А. В. Административно-правовой статус органов Национальной полиции Украины как субъекта реализации государственной политики в сфере обеспечения прав и свобод человека (укр.)	32

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПОЛИЦЕИСТИКА

АБРОСЬКИН В. В. Образовательная функция государства как объект административно-правового регулирования (укр.)	39
БРУСАКОВА О. В. Отрасль авиационного транспорта как объект государственного регулирования (укр.) ..	46
ДИДЕНКО А. С. Цель, задачи и принципы государственной политики в сфере противодействия киберпреступности (укр.)	53
КАЦАЛАП Л. С. Генезис государственной социальной политики Украины: административно-правовой аспект (укр.)	60
КОШИКОВ Д. А. Понятие и классификация функций государственной политики в сфере обеспечения экономической безопасности государства (укр.)	67
ЛЕВЧЕНКО Е. Б., ШВЕД О. В. Общественные организации Украины в системе предотвращения и противодействия домашнему насилию (укр.)	74
ПАНАСЮК О. В. Современные научные подходы относительно определения административного проступка (укр.)	83
СЕЛЮКОВ В. С. Появление и развитие служебной кинологии на территории современной Украины (укр.)	89
СЫРОМЯТНИКОВА М. С. Сущность и содержание правового компромисса и налоговой амнистии (укр.)	95

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ПРЕСТУПНОСТИ И БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ

БИЛЫК Т. В. Структура криминалистической характеристики убийства заложника или похищенного человека (укр.)	101
ВУЙМА А. Г. Правовые принципы использования специальных знаний при расследовании убийств (укр.) ..	107

ДЕНИЩУК Д. Е. Особенности деятельности государственных экспертов по вопросам секретности Государственной уголовно-исполнительной службы Украины (укр.)	112
ШАПОВАЛ Е. А. Определение понятия и структуры криминалистической характеристики убийств, совершенных в связи с домашним насилием (укр.)	118
МИНАНГ Н. В., НГУИНДИП Н. Ч. Анализ правовых стандартов в борьбе против пыток и жестокого обращения с заключенными в соответствии с международным правом: есть ли перспективы применения в соответствии с законодательством Камеруна? (англ.)	123

ЭМПИРИЧЕСКОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ

МЫРЗА С. С. Особенности становления и развития медиации в зарубежных странах с англосаксонской и романо-германской правовыми системами (укр.)	133
ПОГОРИЛЕЦ Е. В. Педагогические работники как объекты буллинга (укр.)	139
ТЕРЕМЕЦКИЙ В. И., ДУЛИБА Е. В. Роль ВТО в регулировании мировой торговли медицинскими средствами и приборами во время пандемии COVID-19 (укр.)	146

ЮРИДИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ

МИЛораДОВА Н. Э. Сценарные тенденции профессиогенеза следователей органов досудебного расследования Национальной полиции Украины (укр.)	153
ТВЕРДОХЛЕБОВА Н. Е. Профессиональная самореализация правоохранителей на этапе профессиональной подготовки (укр.)	162
ШЛОМИН А. Ю. Тренинговые технологии как средство формирования профессиональной идентичности сотрудников полиции в течении профессиогенеза (укр.)	167

РЕФОРМИРОВАНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

АБЛАМСКИЙ С. Е., Временный доступ к документам, которые содержат врачебную тайну (уголовный процессуальный аспект) (укр.)	172
---	-----

РЕЦЕНЗИИ

БОРКО А. Л. Рецензия на монографию Резника Олега Николаевича «Административно-правовые основы деятельности правоохранительных органов по обеспечению финансово-экономической безопасности Украины» (укр.)	179
КОМЗЮК А. Т. Рецензия на монографию Резника Олега Николаевича «Административно-правовые основы деятельности правоохранительных органов по обеспечению финансово- экономической безопасности Украины» (укр.)	181

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ И ЧИТАТЕЛЕЙ НАУЧНОГО ЖУРНАЛА «ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ»

Знакомим с членами редколлегии (укр.)	184
Страничка редакции (укр.)	188

CONTENT

THE ARTICLE OF THE NUMBER

BEZPALOVA O. I. Introduction of the Project “Community Police Officer” as a Step towards Strengthening Local Security Infrastructure (<i>Ukr</i>)	13
KLYMENKO I. V. Moral and Psychological Stability of Police Officers in the System of Their Professionally Important Qualities (<i>Ukr</i>)	19

NATIONAL SECURITY AND HUMAN RIGHTS

LATYSHEVA V. O. International Experience of Legal Regulation of Social Vacations (<i>Ukr</i>)	26
TANKO A. V. Administrative and Legal Status of the National Police of Ukraine as a Subject of State Policy Implementation in Human Rights and Freedoms (<i>Ukr</i>)	32

ADMINISTRATIVE LAW AND POLICING

ABROSKIN V. V. Educational Function of the State as an Object of Administrative and Legal Regulation (<i>Ukr</i>)	39
BRUSAKOVA O. V. Air Transport Area as an Object of State Regulation (<i>Ukr</i>)	46
DIDENKO A. S. Purpose, Tasks and Principles of the State Policy in the Field of Combating Cybercrime (<i>Ukr</i>)	53
KATSALAP L. S. Genesis of State Social Policy of Ukraine: Administrative and Legal Aspect (<i>Ukr</i>)	60
KOSHIKOV D. O. Concept and Classification of Functions of State Policy in the Field of Ensuring Economic Security of the State (<i>Ukr</i>)	67
LEVCHENKO K. B., SHVED O. V. Public Organizations of Ukraine in the System of Preventing and Counteracting Domestic Violence (<i>Ukr</i>)	74
PANASIUK O. V. Modern Scientific Approaches on Defining an Administrative Offense (<i>Ukr</i>)	83
SELIUKOV V. S. Origin and Development of Service Cynology in Modern Ukraine (<i>Ukr</i>)	89
SYROMIATNIKOVA M. S. Essence and Content of Legal Settlement and Tax Amnesty (<i>Ukr</i>)	95

CRIME COUNTERACTION AND COMBATING CORRUPTION

BILYK T. V. Structure of Forensic Characteristics of Murdering Hostages or Kidnapped Persons (<i>Ukr</i>)	101
VUIMA A. H. Legal Principles for the Use of Special Knowledge while Investigating Murders (<i>Ukr</i>)	107
DENISCHUK D. YE. Peculiarities of State Experts Activity on Secret Issues of the State Penitentiary Service of Ukraine (<i>Ukr</i>)	112

SHAPOVAL K. A. Determining the Concept and Structure of Forensic Characteristics of Murders Committed in Connection with Domestic Violence (<i>Ukr</i>)	118
MINANG N. V., NGUINDIP N. CH. An Analysis of the Legal Standard in the Fight Against Torture and Treatment of Prisoners under International Law: What Prospect for Application under Cameroonian Law?.....	123

EMPIRICAL LAW

MYRZA S. S. Specific Features of the Formation and Development of Mediation in Foreign Countries with Anglo-Saxon and Romano-Germanic Legal Systems (<i>Ukr</i>)	133
POHORILETS O. V. Pedagogical Workers as Objects of Bullying (<i>Ukr</i>)	139
TEREMETSKYI V. I., DULIBA YE. V. Role of the WTO in Regulating World Trade in Medicinal Products and Equipment during the COVID-19 Pandemic (<i>Ukr</i>).....	146

LEGAL PSYCHOLOGY

MILORADOVA N. E. Scenario tendencies of professional genesis of investigators of pre-trial investigation agencies of the National police of Ukraine (<i>Ukr</i>).....	153
TVERDOKHLIEBOVA N. YE. Professional Self-Realization of Law Enforcement Officers at the Stage of Professional Training (<i>Ukr</i>).....	162
SHLOMIN O. YU. Training Technologies as Means for Forming the Professional Identity of Police Officers during Professional Genesis (<i>Ukr</i>).....	167

REFORM OF THE LEGISLATION

ABLAMSKYI S. YE., ROMANIUK V. V. Temporary Access to Documents Containing Medical Secrecy (Criminal Procedural Aspect) (<i>Ukr</i>).....	172
--	-----

REVIEWS

BORKO A. L. Review for the monograph “Administrative and Legal Principles of Law Enforcement Agencies’ Activities to Ensure Financial and Economic Security of Ukraine” prepared by Rieznik Oleh Mykolaiovych (<i>Ukr</i>)	179
KOMZIUK A. T. Review for the monograph “Administrative and Legal Principles of Law Enforcement Agencies’ Activities to Ensure Financial and Economic Security of Ukraine” prepared by Rieznik Oleh Mykolaiovych (<i>Ukr</i>)	181

TO AUTHORS’ OF SCIENTIFIC JOURNAL “LAW AND SAFETY” ATTENTION

Meet to Editorial Board Members (<i>Ukr</i>).....	184
Editorial Board’s Notes (<i>Ukr</i>).....	188

СТАТТЯ НОМЕРА

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 351.74.37(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.01>

ОЛЬГА ІГОРІВНА БЕЗПАЛОВА,

доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,
член редколегії наукового журналу «Право і безпека»,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-2886-695X>,
e-mail: besolgigo@gmail.com

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРОЄКТУ «ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ ОФІЦЕР ГРОМАДИ» ЯК КРОК У НАПРЯМІ ЗМІЦНЕННЯ МІСЦЕВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ БЕЗПЕКИ

Акцентовано увагу на тому, що основною метою проєкту «Поліцейський офіцер громади» є забезпечення тісної взаємодії поліцейських з об'єднаною територіальною громадою, орієнтація діяльності поліцейських, у першу чергу, саме на потреби громади. Розкрито особливості цього проєкту. Окреслено ключові етапи реалізації проєкту «Поліцейський офіцер громади». Охарактеризовано особливості підготовки поліцейських офіцерів громади, оскільки саме від цього безпосередньо залежить ефективність виконання ними покладених на них обов'язків та стан публічного порядку і безпеки в межах конкретної об'єднаної територіальної громади. Наголошено на важливості розробки положення з організації роботи поліцейських офіцерів громади та вироблення дієвого механізму розробки навчальних програм для підготовки поліцейських офіцерів громади.

Ключові слова: поліція, поліцейський офіцер громади, об'єднана територіальна громада, місцева інфраструктура безпеки, публічний порядок, публічна безпека.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Забезпечення належного функціонування місцевої інфраструктури безпеки є важливою складовою забезпечення публічного порядку та публічної безпеки на загальнодержавному рівні і, як наслідок, забезпечення національної безпеки в цілому. У зв'язку з цим на відповідні органи державної влади та органи місцевої влади покладається обов'язок щодо налагодження конструктивної взаємодії у напрямі створення умов для функціонування дійсно безпечного середовища для громадян, у межах якого використовуватимуться дієві інструменти забезпечення законності та правопорядку, захисту й охорони прав і свобод громадян. Відповідно до сучасного етапу децентралізації влади в державі така взаємодія може знаходити свій прояв у передачі частини повноважень, ресурсів та відповідальності органів державної влади органам місцевого самоврядування. Тобто у даному випадку у пріоритеті мають знаходитись інтереси жителів територіальних громад. Такий висновок можна зробити в результаті аналізу Концепції реформу-

вання місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, у тексті якої зазначається, що «система місцевого самоврядування на сьогодні не задовольняє потреб суспільства, а функціонування органів місцевого самоврядування у більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання населенню органами місцевого самоврядування, утвореними ними установами та організаціями високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях»¹. У зв'язку з цим на

¹ Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p> (дата звернення: 19.01.2020).

порядку денному постає питання про зміцнення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування щодо вирішення поставлених перед ними завдань.

За законодавством в органів місцевого самоврядування досить широкий спектр зобов'язань щодо створення безпечних та комфортних умов життя в громадах, які повинні бути пов'язані з конкретними потребами місцевого населення [1, с. 78]. Зважаючи на це, слід звернути увагу, що до кола повноважень органів місцевого самоврядування належить забезпечення публічної безпеки, зокрема шляхом посилення місцевої інфраструктури безпеки.

Варто зазначити, що на загальнодержавному рівні питання забезпечення публічної безпеки і порядку належить до компетенції органів Національної поліції. Потреба у безпеці є однією з базових потреб людини, а співпраця поліції та громади – найкращий спосіб її забезпечити [2]. Отже, спробуємо визначитися з тим, яким чином мають взаємодіяти органи Національної поліції та об'єднані територіальні громади у цьому напрямі. У зв'язку з цим треба зазначити, що «спільна діяльність відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадськості щодо охорони громадського порядку у регіоні має бути спрямована на пошук нових ефективних шляхів підвищення рівня охорони громадського порядку на регіональному рівні з урахуванням специфіки конкретного регіону, підвищення правової культури населення, задоволення потреб населення регіону, декриміналізацію суспільства, захист громадян від злочинних посягань та нейтралізацію негативних соціальних тенденцій» [3, с. 50].

Стан дослідження проблеми

Питанням взаємодії органів Національної поліції з органами місцевого самоврядування та інституціями громадянського суспільства присвятили свою увагу такі вчені, як В. В. Аброськін, О. М. Бандурка, М. В. Голуб, О. В. Джафарова, А. В. Долинний, О. М. Ключев, А. М. Куліш, О. М. Музичук, О. О. Панова, В. В. Сокурченко, В. Г. Фатхутдінов, С. О. Шатрава та ін. Указані вище науковці ґрунтовно дослідили проблемні питання, пов'язані з різними аспектами взаємодії органів поліції з іншими суб'єктами забезпечення публічного порядку і безпеки як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні, приділивши увагу при цьому і питанням такої взаємодії на території проведення антитерористичної операції (операції Об'єднаних сил). Зазначеними науковцями було

також ґрунтовно опрацьовано питання запровадження в Україні концепції Community Policing, розкрито перспективні напрями впровадження основних принципів цієї концепції в діяльність територіальних органів поліції. Проте, зважаючи на створення, починаючи з 2015 року, добровільних об'єднаних територіальних громад, питання налагодження взаємодії новостворених громад з органами Національної поліції в частині формування місцевої інфраструктури безпеки не набуло свого належного опрацювання у працях учених-адміністративістів. Власне це і зумовлює необхідність проведення відповідного наукового дослідження.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в аналізі, на прикладі реалізації пілотного проєкту «Поліцейський офіцер громади» в окремих регіонах нашої держави, особливостей взаємодії органів Національної поліції з об'єднаними територіальними громадами у сфері забезпечення публічного порядку і безпеки, виявленні проблемних аспектів такої взаємодії та виробленні науково обґрунтованих пропозицій і рекомендації щодо їх вирішення. Зважаючи на сформульовану мету, *завданнями* наукової статті є розкриття особливостей проєкту «Поліцейський офіцер громади», характеристика ключових етапів його реалізації, опрацювання результатів реалізації вказаного проєкту, визначення проблемних моментів, пов'язаних з його реалізацією, та вироблення пропозицій щодо удосконалення національного адміністративного законодавства.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна полягає в тому, що робота є першою науковою працею, в якій проаналізовано особливості взаємодії органів Національної поліції з об'єднаними територіальними громадами у сфері формування місцевої інфраструктури безпеки на прикладі реалізації пілотного проєкту «Поліцейський офіцер громади» в окремих регіонах нашої держави.

Виклад основного матеріалу

Одним із ключових підходів Стратегії розвитку системи органів Міністерства внутрішніх справ України на період до 2020 року є служіння суспільству та залучення суспільства до процесу створення безпечного середовища. Досягти цього можливо у результаті дотримання і забезпечення прав людини й основних свобод як ключової цінності в діяльності органів системи МВС; реалізації органами системи

МВС своїх функцій відповідно до потреб людини; забезпечення тісної співпраці з територіальними громадами і суспільством у цілому¹. У зв'язку з цим важливого значення набуває використання позитивного закордонного досвіду організації роботи органів і підрозділів поліції, за результатами вивчення якого доцільно впроваджувати пілотні проекти, орієнтовані на створення безпечного середовища для громадян, в якому має бути впроваджено ефективну місцеву інфраструктуру безпеки. Саме з цією метою у 2019 році в рамках реформи органів Національної поліції в Україні було розпочато проєкт «Поліцейський офіцер громади».

Основною метою цього проєкту є забезпечення тісної взаємодії поліцейських з об'єднаною територіальною громадою, орієнтація діяльності поліцейських, у першу чергу, саме на потреби громади. Станом на початок лютого 2020 року проєкт запроваджено в семи областях держави, в тому числі й на Черкащині, та охоплює 206 об'єднаних територіальних громад, де проживає 1,7 мільйона осіб; наразі вже працює 251 поліцейський офіцер громади [4]. Заплановано, що проєкт поширюватиметься поетапно та до кінця 2020 року має охопити всю територію України.

Характерною особливістю проєкту «Поліцейський офіцер громади» є орієнтація на впровадження якісно та змістовно нового формату роботи поліцейських, для яких на першому місці мають стати потреби громади, місцевого населення, вивчати та забезпечувати які можливо виключно шляхом підтримання постійного контакту поліцейських з місцевими жителями. Передбачається, що такий постійний контакт буде забезпечений не лише роботою поліцейського у відповідній територіальній громаді, а й його безпосереднім проживанням у ній. Саме тому, коли поліцейський стане повноправним представником конкретної громади, житиме її проблемами, перебуватиме на постійному зв'язку із мешканцями та допомагатиме їм, це дозволить поліції відповідати очікуванням громади. Дуже важливо, щоб взаємозв'язок між поліцією та громадою був спрямований на забезпечення якісних умов життя, безпеки, якісного реагування на

будь-які ситуації, дав можливість людям відчувати впевненість і безпеку.

Варто звернути увагу, що проєкт «Поліцейський офіцер громади» не є абсолютно новим для нашої держави, оскільки протягом кількох років в Україні впроваджувалась концепція Community Policing, зміст якої полягав у здійсненні правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби місцевої громади. Відповідно до позиції закордонних науковців, Community Policing – це політика та стратегія, націлена на досягнення більш ефективного та дієвого контролю над злочинністю, зниження побоювань злочинності, підвищення якості життя та легітимності поліції шляхом проактивної опори на ресурси громади з метою зміни умов, що викликають злочинність [5, с. 4]. Специфіка цієї концепції полягає в тому, що community policing – це модель «проактивної поліцейської діяльності», орієнтованої на превенцію правопорушень у співпраці з місцевою громадою, на відміну від «реактивної поліцейської діяльності», орієнтованої виключно на реагування на вже вчинені правопорушення [6, с. 10]. Отже, слід зазначити, що перші кроки у напрямі формування нового інструментарію здійснення поліцією превентивної діяльності із залученням можливостей місцевої громади вже були впроваджені в Україні. Проте в контексті створення об'єднаних територіальних громад ці кроки були визнані недостатніми, у зв'язку з цим виникла нагальна потреба в оновленні існуючих підходів.

Необхідно чітко розмежовувати повноваження поліцейського офіцера громади та дільничного офіцера поліції, оскільки на перший погляд може здаватися, що вони виконують одні й ті самі функції. Проте це зовсім не так. Потреба в запровадженні проєкту «Поліцейський офіцер громади» була зумовлена низкою проблемних питань, що виникали під час діяльності дільничних офіцерів поліції, зокрема: великою територією обслуговування та надмірним навантаженням на поліцейських; недостатнім (а в окремих випадках і мінімальним) матеріально-технічним забезпеченням; непоодинокими випадками виконання дільничними офіцерами поліції неприцільних їм функцій (наприклад конвоювання) та виконанням цих функцій поза межами своєї дільниці. Усе це призводило до того, що місцеве населення не знало свого дільничного офіцера і не могло звернутися до нього в разі виникнення нагальної потреби. Вважаємо, що така ситуація була зумовлена, у першу чергу, певними прогалинами в законодавстві, що регулює діяльність дільничного офіцера поліції.

¹ Про схвалення Стратегії розвитку системи органів Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 1023 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-p> (дата звернення: 19.01.2020).

Саме це і стало поштовхом до оновлення інструментів взаємодії місцевого населення та органів поліції щодо досягнення спільної мети – забезпечення публічного порядку та безпеки на регіональному рівні, орієнтованого на потреби громадян.

Основними новаціями проекту «Поліцейський офіцер громади» є такі:

- поліцейський починає працювати на території обслуговування після підписання меморандуму про співпрацю Національної поліції (відповідним Головним управлінням Національної поліції) з об'єднаною територіальною громадою;

- обов'язок щодо належного матеріально-технічного забезпечення (виділення відповідного приміщення, його будівництво та ремонт, забезпечення меблями та оргтехнікою, виділення у разі потреби службового житла) поліцейського покладається на об'єднану територіальну громаду, а кошти на заробітну плату, зброю, спеціальні засоби виділяються із фондів Національної поліції; виділення ж автомобілів та обладнання для них, паливно-мастильних матеріалів відбувається за кошти Національної поліції та відповідної об'єднаної територіальної громади;

- акцент на здійсненні поліцейським превентивних заходів та недопущення виконання ним невластивих функцій;

- поліцейський офіцер громади залишається у складі місцевого органу поліції, незважаючи на те, що фактично виконує функції муніципального поліцейського, але одночасно є підзвітним громаді за якість та своєчасність забезпечення її безпеки.

Базовими етапами реалізації проекту «Поліцейський офіцер громади» можна визначити такі:

- 1) установлення шляхом проведення відповідних інформаційних кампаній співпраці з об'єднаними територіальними громадами з метою оцінювання можливостей кожної громади з наступним підписанням меморандуму;

- 2) проведення відбору кандидатів на посади поліцейських офіцерів громади серед діючих працівників поліції (перевага надається дільничним офіцерам поліції, які мають безпосередній досвід роботи з місцевим населенням);

- 3) навчання відібраних кандидатів на курсах підготовки за спеціально розробленою програмою тривалістю до 2,5 місяців із залученням іноземних експертів;

- 4) організація несення служби поліцейськими офіцерами громади, під час чого відбувається спочатку знайомство поліцейського з

громадою, планування безпосередньої роботи щодо реалізації спільних проектів з об'єднаною територіальною громадою, звітування перед нею;

- 5) здійснення контрольних заходів (регулярне оцінювання ефективності) з боку Національної поліції та вивчення громадської думки міжнародними експертами.

Під час відбору кандидатів на службу на посадах поліцейських офіцерів громади особлива увага повинна приділятися відповідності кандидата певним критеріям, а саме: здатності вирішувати проблеми громади; мотивації та служінню інтересам громади; доброчесності; здатності до критичного мислення; здатності приймати самостійні рішення; вмінню аргументації власної позиції та проведення аналітичної роботи.

Що стосується організації несення служби поліцейським офіцером громади, то варто зазначити, що його безпосереднім керівником є начальник сектору превенції, який ставить йому завдання, прямим керівником є заступник начальника превенції, який, крім постановки завдань, відповідає ще й за контроль за діяльністю поліцейського та якість його співпраці є об'єднаною територіальною громадою.

Незважаючи на важливість та вирішальне значення кожного із окреслених етапів, уважаємо за доцільне більш детально зупинитися на третьому етапі, оскільки саме від рівня підготовки майбутніх поліцейських офіцерів громади безпосередньо залежить ефективність виконання ними покладених на них обов'язків та стан публічного порядку і безпеки в межах конкретної об'єднаної територіальної громади.

Перш за все слід звернути увагу, що були проведені ґрунтовні соціологічні опитування представників об'єднаних територіальних громад, що дозволило виокремити найбільш поширені види правопорушень, вчинення яких викликає занепокоєння у населення: крадіжки, тілесні ушкодження, домашнє насильство, вчинення правопорушень у стані алкогольного сп'яніння, самогонування, наркоманія, незаконне будівництво, поділ землі тощо. Вивчення результатів громадських опитувань дозволило сформулювати основні напрями підготовки майбутніх офіцерів громади: домедична, вогнева, тактична, функціональна підготовка, керування (у тому числі контрав'рійне) автомобілем, захист прав та інтересів дітей, безпека дорожнього руху, робота з базами даних, кримінальне провадження та методика розслідування окремих кримінальних правопорушень, охорона місця події, техніка

опитування, кваліфікація злочинів, правові підстави затримання, принципи комунікації з населенням (Community Policing).

Базовими навчальними закладами для підготовки поліцейських офіцерів громади було обрано Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ та Львівський державний університет внутрішніх справ, на базі яких уже пройшло кілька «хвиль» підготовки. Основною новацією підготовки поліцейських офіцерів громади є забезпечення якісно нового навчання: шляхом поєднання наукової, навчальної та практичної складових.

Крім безпосередньої підготовки майбутніх офіцерів громади, важливе значення має питання підготовки керівників управлінь превентивної діяльності шляхом ознайомлення їх з особливостями несення служби такими офіцерами, взаємодії з представниками об'єднаної територіальної громади та населенням. Це дозволить керівникам управлінь превентивної діяльності максимально створити умови для виконання поліцейськими офіцерами громади покладених на них обов'язків, не допустити виконання такими поліцейськими непритаманних їм функцій.

Основним критерієм оцінювання ефективності роботи поліцейського офіцера громади є рівень довіри до нього місцевого населення (що, власне, і передбачено Законом України «Про Національну поліцію»). Також важливе значення для оцінювання ефективності роботи поліцейського офіцера громади мають кількість реалізованих спільно з місцевою громадою проєктів щодо забезпечення публічного порядку і безпеки місцевого населення, показники зниження/зростання рівня злочинності в межах конкретної об'єднаної територіальної громади та зміст превентивної діяльності, що ним проводилась у цьому напрямі.

У рамках оцінювання ефективності діяльності поліцейського офіцера громади важливого значення набуває періодичність такого оцінювання керівником відділу поліції, Голо-

вного управління Національної поліції, Національною поліцією в цілому та об'єднаною територіальною громадою, що має здійснюватися в певні часові проміжки (щомісяця, кожні шість місяців та кожні півроку відповідно), а також дослідження за допомогою ІСІТАР громадської думки на початку роботи поліцейського та через рік після початку такої роботи.

Висновок

Таким чином, можна дійти висновку, що до числа позитивних здобутків пілотного проєкту «Поліцейський офіцер громади» можна віднести створення умов для реальної доступності поліцейського офіцера для місцевого населення (80 % відсотків робочого часу поліцейський проводить на дільниці, а час його перебування в територіальному органі поліції максимально скорочено), детального його ознайомлення з проблемами мешканців території, яку він обслуговує, досягти чого стало можливим у результаті роботи та безпосереднього проживання поліцейського на цій території, систематичного його звітування про свої дії та результати роботи перед населенням.

Незважаючи на те, що проєкт «Поліцейський офіцер громади» є пілотним, сфера його дії охопила значну кількість об'єднаних територіальних громад. Зважаючи на це, важливого значення набуває розробка та прийняття на рівні МВС України положення з організації роботи поліцейських офіцерів громади, в якому має бути чітко визначено статус таких поліцейських, коло їх прав та обов'язків, межі компетенції, коло правових гарантій та межі соціального захисту, особливості взаємодії з іншими підрозділами поліції та координації роботи поліцейських із представниками об'єднаних територіальних громад. Також вкрай актуальним питанням з вироблення дієвого механізму розробки навчальних програм для підготовки поліцейських офіцерів громади та закріплення його на рівні відповідного нормативно-правового акта.

Список бібліографічних посилань

1. Шадська У. Безпека громади: пошук спільних рішень : посібник / за заг. ред. Д. Поладової. Київ : HUSS, 2018. 147 с. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/350/Bezpeka_Hromad.pdf (дата звернення: 19.01.2020).
2. Взаємодія поліції та громади (Community Policing) // Експертний центр з прав людини : сайт. URL: http://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2017/02/com_pol.pdf (дата звернення: 19.01.2020).
3. Голуб М. В. Адміністративно-правове регулювання охорони громадського порядку у регіоні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2013. 225 с.
4. Проєкт «Поліцейський офіцер громади» планують запровадити в містах обласного значення // Прочерк : сайт. 01.02.2020. URL: <https://procherk.info/news/7-cherkassy/79117-proekt-politsejskij-ofitser-gromadi-planujut-zaprovaditi-v-mistah-oblasnogo-znachennja> (дата звернення: 24.01.2020).
5. Friedmann R. R. Community Policing: Comparative Perspectives and Prospects. N.Y. : St. Martin's Press, 1992. 280 p.

6. Копіна О. П., Мірошник О. С., Сердюк О. О. Діалог поліції та громади як соціальна технологія впровадження принципів community policing у місцевій громаді : метод. рек. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 124 с.

Надійшла до редколегії 20.01.2020

БЕСПАЛОВА О. И. ВВЕДЕНИЕ ПРОЕКТА «ПОЛИЦЕЙСКИЙ ОФИЦЕР ОБЩИНЫ» КАК ШАГ В НАПРАВЛЕНИИ УКРЕПЛЕНИЯ МЕСТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ БЕЗОПАСНОСТИ

Акцентируется внимание на том, что основной целью проекта «Полицейский офицер общества» является обеспечение тесного взаимодействия полицейских с объединенной территориальной общиной, ориентация деятельности полицейских, в первую очередь, именно на нужды общины. Раскрыты особенности данного проекта. Определены ключевые этапы реализации проекта «Полицейский офицер общины». Охарактеризованы особенности подготовки полицейских офицеров общины, поскольку именно от этого напрямую зависит эффективность выполнения ими возложенных на них обязанностей и состояние общественного порядка и безопасности в пределах конкретной объединенной территориальной общины. Подчеркнута важность разработки положения по организации работы полицейских офицеров общины и выработки действенного механизма разработки учебных программ для подготовки полицейских офицеров общины.

Ключевые слова: полиция, полицейский офицер общины, объединенная территориальная община, местная инфраструктура безопасности, публичный порядок, общественная безопасность.

BEZPALOVA O. I. INTRODUCTION OF THE PROJECT “COMMUNITY POLICE OFFICER” AS A STEP TOWARDS STRENGTHENING LOCAL SECURITY INFRASTRUCTURE

The author has emphasized on the importance of strengthening the institutional capacity of local self-government agencies to address their challenges, including in the field of public safety, in particular by strengthening local security infrastructure. It has been stated that the urgent issue of the present time is to update the tools of interaction between the local population and the police to achieve a common goal – to ensure public order and safety at the regional level focused on the needs of citizens. It has been emphasized that it is currently important to use the positive foreign experience of organizing the work of the police agencies and units. On the basis of studying this experience it is advisable to implement pilot projects aimed at creating a safe environment for citizens, which should implement effective local security infrastructure. To this end, the project “Community Police Officer” was launched in 2019 as part of the reform of the National Police in Ukraine.

Particular attention has been paid to the fact that the main purpose of the project “Community Police Officer” is to ensure close cooperation between police officers and amalgamated community, where police activities are primarily focused on the needs of the community. It has been argued that a characteristic feature of the project “Community Police Officer” is the focus on the introduction of a qualitatively and meaningfully new format of policing, where the needs of the community, local population should be in priority, which should be studied and ensured by keeping constant contacts between police officers and local population. The main innovations of this project have been analyzed. The powers of the community police officer and the district police officer have been differentiated. The key stages of the project “Community Police Officer” have been outlined. Specific features of training community police officers have been characterized, since it directly affects the effectiveness of their duties and the state of public order and safety within a particular amalgamated community. The peculiarities of evaluating the effectiveness of the community police officer’s work have been revealed. The author has emphasized on the importance of developing Regulations on the organization of community police officers’ work and developing an effective mechanism for elaborating the training programs for community police officers.

Key words: police, community police officer, amalgamated community, local safety infrastructure, public order, public security.

УДК 159.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.02>**ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ КЛИМЕНКО,***доктор психологічних наук,**Голова Національної поліції України (м. Київ);* <https://orcid.org/0000-0002-3552-2277>

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ В СИСТЕМІ ЙОГО ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ

У статті морально-психологічну стійкість працівника поліції розглянуто як складову цілісної системи його професійно важливих якостей. Проаналізовано умови та чинники, що призводять до порушень поліцейськими принципів діяльності поліції, визначених Законом України «Про Національну поліцію» та Правилами етичної поведінки поліцейських. Запропоновано наукові засади та організаційні шляхи підвищення морально-психологічної стійкості поліцейських як важливої детермінанти довіри населення до роботи поліції.

Ключові слова: морально-психологічна стійкість, поліцейський, професійно важливі якості, принципи діяльності поліції, системний підхід.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Професія поліцейського у будь-якій країні вважається складною і такою, що передбачає ризик для життя і здоров'я як самого поліцейського, так й інших людей. Опановуючи навколишнє професійне середовище, працівники поліції намагаються адаптуватися до соціально-економічних умов, які постійно змінюються. Соціальне напруження в суспільстві є достатньо високим, виявляються негативні наслідки економічних негараздів, мають місце прояви екстремізму і тероризму. Непростою є кримінальна ситуація в країні. За результатами опитувань громадської думки, майже кожен третій (31 %) з опитаних оцінюють рівень злочинності у районі, де вони проживають, як «низький», але половина опитаних (50 %) визначають рівень злочинності як «середній», а 19 % опитаних визначають рівень злочинності як «високий» та «дуже високий» [1]. Ситуацію ускладнюють, на жаль, випадки порушення працівниками поліції законності і службової дисципліни, факти корумпованості певної частини особового складу. В рамках своїх службових повноважень деякі поліцейські починають займатися сумнівною діяльністю, спрямованою на отримання незаконного доходу; деформується ставлення до професійної діяльності. Усе це призводить до невдоволення громадян, негативних оцінок діяльності поліції засобами масової інформації, зневіри населен-

ня у можливості держави забезпечити й ефективно захистити свободи громадян. Як наслідок, поліції довіряють 48 % опитуваних, а 28 % указали, що не довіряють поліції [1].

Якщо у дослідженнях, які проводилися в Україні до 2014 року, в узагальненому вигляді ієрархія професійно важливих характеристик правоохоронця за ступенем значущості розподілялася таким чином: на першому місці були комунікативні здібності; на другому – показники емоційно-вольової сфери; далі йшли дисципліна і ставлення до праці, то сьогодні на перші місця за значущістю переважає більшість суспільних експертів поставила саме моральні якості, зокрема наявність у правоохоронця антикорупційної культури, здатності працювати в умовах, що постійно змінюються, відповідальності тощо [2].

Стан дослідження проблеми

Професійно важливі якості працівника поліції вивчали такі вчені, як В. Барко [3], О. Євдокімова [3; 4; 5; 6], І. Охрименко [3; 5; 6], Д. Швець [5] і багато інших. Так, група дослідників дійшла висновку про те, що успішне оволодіння професією поліцейського багато в чому залежить від ступеня сформованості основних професійно важливих якостей [3]:

1) сильного або середньосильного типу нервової системи, високого або середнього рівня лабільності;

2) сформованих рис характеру (спонтанності, сміливості, екстраверсії, впевненості, оптимізму, самоконтролю);

3) середнього або високого рівня самоактуалізації;

4) високого рівня професійної мотивації;

5) сформованих емоційно-вольових якостей (вміння долати труднощі, брати на себе відповідальність, емоційної стійкості);

6) середнього і вище середнього рівня загальних здібностей;

7) високого або середнього рівня комунікативних здібностей;

8) достатнього рівня розвитку когнітивних процесів та психомоторних властивостей;

9) достатньої чутливості аналізаторів.

Науковці зазначають, що з метою професійного психологічного відбору кандидатів до кримінальної поліції важливо перевірити рівень розвитку [3]: особистісних якостей (характерологічних особливостей); мотивів професійного вибору (самореалізації, спілкування, визнання, досягнення, безпеки, комфорту); загальних здібностей кандидатів на службу.

Зокрема, М. Єникеев виділяє такі три групи якостей, якими повинен володіти кожен працівник поліції [цит. за 7].

1. Ділові якості, за якими можна судити про професійну придатність працівника:

- базова спеціальна освіта і практичний досвід;

- знання правових дисциплін, чинних законодавчих і нормативно-правових актів та їх неухильне дотримання;

- володіння технічними засобами оперативної і криміналістичної діяльності, а також спеціальними засобами;

- ініціативність, організаторські здібності, інноваційний потенціал особистості;

- висока працездатність;

- вміння правильно складати адміністративно-процесуальні та інші службові документи.

2. Оптимальні особисті якості, які найбільшою мірою відповідають виконуваним роботі і необхідні працівникові для успішного вирішення службових завдань:

- комунікативні здібності (уміння встановлювати контакти і спілкуватися з різними людьми);

- рішучість, винахідливість, мужність, витримка;

- холонокровність, здатність володіти собою в складних ситуаціях;

- висока дисциплінованість;

- прийняття критики з боку інших і самокритичність;

- сумлінність, чесність, відповідальність, принциповість;

- гуманність, готовність допомогти нужденним й інші.

3. Спеціальні професійні якості – це спеціальні знання, вміння, навички, компетенції, а також особистісні здібності та якості, які необхідні працівникові для успішного вирішення службових завдань у конкретній професійній сфері: дорожньо-патрульній службі, у слідчій роботі, експертно-криміналістичній діяльності чи будь-якій іншій.

Тенденція, що суспільство, крім спеціальних професійних якостей, перш за все хоче бачити поліцейського як людину чесну, порядну, відповідальну, зростає, про що вже йшлося у наших роботах [2]. Існує активний суспільний запит на морально-психологічні якості поліцейського, які за значущістю іноді переважають над суто професійними компетенціями.

Поняття моральності в юридичній літературі отримало найрізноманітніші тлумачення. Так, частина авторів під моральністю розуміє ту чи іншу сферу життєдіяльності суспільства і поведінки людей, в якій втілюються ідеї справедливості, добра, гуманізму, порядності, совісті та обов'язку [8, с. 37–38]. Інші визначають її як совість конкретної людини, яка ґрунтується на прийнятті (або неприйнятті) існуючих норм життя. Вона дозволяє людині зберігати свою особисту гідність у тих ситуаціях, на вирішення яких не можуть вплинути правові норми [4]. Тому моральність – це свого роду етична імпровізація, основана на індивідуальній совісті й почутті власної гідності [2].

В академічному тлумачному словнику української мови моральність визначається як «відповідність поведінки людей нормам моралі». Виходячи з такого визначення, поняття «моральність» можна звести до сукупності норм, уявлень про добро і зло, належне і неналежне, свободу і відповідальність, обов'язок, совість, провину, честь і гідність людини. Це соціальний спосіб її існування серед людей [8, с. 3].

Правила поведінки поліцейських зобов'язують їх виявляти повагу до гідності кожної людини, справедливо та неупереджено ставитися до кожного, незважаючи на расову чи національну належність, мову, стать, вік, віросповідання, політичні чи інші переконання, майновий стан, соціальне походження чи статус, освіту, місце проживання, сексуальну орієнтацію або іншу ознаку; поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно і ввічливо,

викликаючи в населення повагу до поліції та готовність співпрацювати¹.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – на основі аналізу передумов та чинників, що детермінують порушення поліцейськими принципів діяльності поліції, визначених Законом «Про Національну поліцію» та Правилами етичної поведінки поліцейських, запропонувати наукові засади та організаційні шляхи підвищення морально-психологічної стійкості поліцейських. *Завданнями* дослідження є: надати аналіз вимог суспільства до професійних якостей поліцейських; визначити причини недотримання поліцейськими гуманістичних засад професійної діяльності та запропонувати шляхи та принципи формування морально-психологічної стійкості поліцейських.

Наукова новизна дослідження

Морально-психологічну стійкість розглянуто як визначальний чинник довіри населення до діяльності поліції. Виокремлено психологічну структуру зазначеної характеристики та намічено шляхи її формування.

Виклад основного матеріалу

Інтеграція України у світове співтовариство актуалізує необхідність приведення вітчизняного законодавства та правозастосувальної практики у відповідність до світових соціальних і політико-правових досягнень. Актуальними стають проблеми підвищення якості життя суспільства, дотримання норм гуманності, в основі яких закладена ідея шанобливого ставлення до людини. При цьому питання, пов'язані з оцінкою професіоналізму працівників поліції, неминуче переплітаються з підвищенням ролі моральних засад їх діяльності. Реалізація загальноприйнятих правил поведінки, що формуються у правовій свідомості особистості, відображає рівень її морально-правового мислення. Основна особливість моральності полягає в тому, що вона виражається не тільки у змістовій стороні діяльності поліції, але і в формі її здійснення, виконуючи роль найважливішого чинника в оцінюванні роботи поліції суспільством. У процесі численних соціально-економічних і

політичних реформ у державі особливого значення набувають норми загальнолюдської моралі, особливо за умови соціальної аномії.

Виділяються певні принципи, відповідно до яких має здійснюватися службова діяльність працівника поліції²:

- принцип верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави;
- принцип дотримання прав і свобод людини;
- принцип гуманізму: поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання;
- принцип толерантності: у діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками;
- принцип політичної нейтральності: поліція забезпечує захист прав і свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності тощо.

Постійний моніторинг чинників суспільної довіри до діяльності поліції показує, що підвищення професіоналізму поліції та, відповідно, її престижу в суспільстві неможливе без серйозної уваги до моральних основ її діяльності. Моральність є невід'ємною складовою суспільного життя. Якісна реалізація поліцією своїх функцій немислима без високого рівня моральності її працівників. На сьогодні ефективна діяльність поліції становить одну з найважливіших прерогатив процесу вдосконалення правової системи нашої держави і суспільства в цілому. Незважаючи на це, процес формування високоморального поліцейського настановується на певні труднощі. Поліція, яка уособлює для громадян закон і захист, не має права на професійні помилки і моральні «прогалини».

На нашу думку, моральність стосовно діяльності поліції визначається тим, що має сформуватися нове покоління служителів Закону, захисників прав і законних інтересів громадян.

¹ Правила етичної поведінки поліцейських : затв. Наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> (дата звернення: 17.02.2020).

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 17.02.2020).

Поліція повинна стати більш досконалою і більш моральною, ніж суспільство, в якому вона існує, подавати приклад законослухняної поведінки та високої культури, служити еталоном професіоналізму. У правовому і демократичному суспільстві структури, що стоять на сторожі Закону, мають бути зразком і в морально-етичному ракурсі. Тобто не пливти в загальному потоці соціальних проблем і вад, прикриваючись загальними словами про недосконалість системи, а протистояти соціальному злу і допомагати людям, захищати їх. Для працівника поліції перед Законом мають бути рівними всі – заможні і бідні, чиновники і пересічні громадяни.

Принцип поваги та визнання прав і свобод людини і громадянина означає, що дії стосовно громадян повинні будуватися таким чином, щоб їхні права і свободи були найбільш пріоритетними по що до інших суспільних цінностей. Однак із досягненням службових цілей нерідко потреби професії беруть верх над тими інтересами суспільства й держави, заради яких і формуються правоохоронні органи. У зв'язку з цим виникає проблема так званої професійно-моральної деформації. Вона виявляється у застосуванні для досягнення професійних цілей аморальних засобів, відступів від вимог закону, необґрунтованих обмеженнях прав і свобод людини і громадянина. У попередніх дослідженнях ми зазначали, що аморальність окремих працівників поліції викликана, в першу чергу, негативними явищами, що відбуваються в соціальному середовищі [2]. Аналіз проблем у реалізації моральних принципів професійної діяльності працівників поліції дозволив виділити причини, які найчастіше називаються як такі, що призвели до порушення вищезазначених принципів:

- висока міра емоційного та психологічного навантаження під час виконання службових обов'язків (часто штучно завищена);
- відсутність або недостатнє оснащення працівників і підрозділів технічними засобами і засобами комунікацій;
- недоліки в організації професійного навчання, підготовки і перепідготовки особового складу;
- житлові, матеріальні та соціально-побутові проблеми працівників;
- негативний вплив кримінальних і злочинних елементів;
- низька управлінська культура начальників і керівників підрозділів;
- нерозвиненість організаційної культури в окремому підрозділі поліції тощо.

Дехто із працівників поліції в наслідок своїх індивідуальних якостей, недостатньо сформованих моральних переконань, моральних засад, низького рівня правової культури не у всіх ситуаціях можуть протистояти кризовим явищам суспільства. Це, відповідно, негативно відбивається на ефективності роботи у боротьбі з протиправними діяннями, знижує престиж поліції. Крім перерахованих вище причин подібних дій працівників поліції, зазвичай виділяють і такі, як:

- недостатнє грошове утримання і соціальний захист працівників, ветеранів та членів їхніх сімей;
- жорстка система управління (велика кількість посадових інструкцій, наказів, обмежень);
- своєрідність соціального середовища, в якому доводиться працювати поліцейському;
- неможливість обговорення з близькими людьми емоційно гострих робочих моментів у зв'язку з необхідністю дотримуватися службової таємниці, що призводить до наростання психічної напруженості, постійних стресів, породжує відчуження і конфлікти в сім'ї;
- постійні ризик і небезпека для життя не тільки під час виконання службових обов'язків, а й у позаслужбовий час, відрядження в зону бойових дій;
- фізичні та психологічні перевантаження, невстановлені межі робочого часу, неможливість планувати вільний час, постійний контроль начальства і громадської думки;
- постійна необхідність вибору між «хочу» і «треба», що призводить до загострення внутрішньоособистісних конфліктів, особливо якщо працівник несе відповідальність не тільки за себе, скільки за підлеглих і доручену справу.

Окрім негативних об'єктивних чинників, великий вплив на працівників поліції мають і суб'єктивні чинники, серед яких:

- низький рівень професіоналізму і відсутність бажання самовдосконалення та саморозвитку;
- недостатня розвиненість емоційно-вольових і морально-психологічних якостей;
- невміння відокремлювати особисті інтереси від інтересів справи;
- відсутність організованості, умінь і навичок контролювати себе, свої потреби і поведінку, невміння зняти стрес адекватним способом (до неадекватних належать вживання алкоголю та інших психоактивних речовин, агресія відносно близьких тощо).

Виходячи з вищесказаного, можна говорити про спотворення професійно-моральної

свідомості працівників поліції, що може виявлятися в запереченні інтересів громадян, яке виражається в байдужості до людей, фізичному насильстві, моральному приниженні людини; в недотриманні термінів і правил оформлення документів, халатності; у втраті почуття службового обов'язку та особистої відповідальності.

Звичайно, не в кожного працівника поліції розвивається професійна деформація, і для того, щоб уникнути цього негативного явища, необхідно ще у процесі початкового навчання закладати в майбутніх поліцейських принципи моральної, фізичної та культурної стійкості [7].

Складові морально-психологічної стійкості працівників органів внутрішніх справ можна визначити таким чином:

- мотиваційний компонент, показниками сформованості якого є позитивне ставлення до служби, усвідомлення важливості сумлінного вирішення службових завдань і свідоме прагнення до виконання професійного обов'язку, переконаність у цінності моральних норм і необхідності підпорядкування їм своєї поведінки в умовах службової діяльності й у повсякденному житті;

- когнітивний компонент, що включає знання правових основ професійної діяльності, етичних вимог до поведінки поліцейського, правил застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї;

- професійно-особистісний компонент, який містить такі професійні морально-психологічні якості, як професійна честь, справедливість, порядність, чесність, принциповість, співчуття і співпереживання, установка на дотримання законності, дисциплінованість, гуманність, відповідальність;

- рефлексивний компонент, що характеризує вміння працівника поліції аналізувати явища власної свідомості й діяльності та оцінювати рівень сформованості своєї морально-психологічної стійкості, своїх можливостей ефективно вирішувати службові завдання.

Що стосується засад і шляхів формування морально-психологічної стійкості поліцейських, то тут має допомогти насамперед відомча освіта. Саме високий рівень освіченості і культури здатний забезпечити захист особистості від професійної деформації. Реформування поліції, глибока модернізація структури правоохоронної системи, відповідно, спричинили ґрунтовні зміни і в царині відомчої освіти. Виникла необхідність в організації підготовки принципово нового високопрофесійного ядра поліцейських кадрів. Удосконалення підготовки фахівців у відомчих ЗВО зорієнтоване

перш за все на посилення її практичної спрямованості і задоволення потреб Національної поліції у кваліфікованих фахівцях, які мають високі моральні якості.

Комплексні умови безперервного розвитку морально-психологічної стійкості працівників поліції мають передбачати:

- використання системного підходу, що дозволяє забезпечити цілісність розвитку морально-психологічної стійкості особистості працівника поліції в системі навчальної, службової та в позаслужбовій діяльності;

- використання принципів єдності особистісної, професійної та соціокультурної спрямованості; єдності розвитку, саморозвитку та службової підготовки; активізації самостійності і творчого потенціалу працівників поліції; гуманізму; ціннісно-сислової та рефлексивної спрямованості процесу розвитку морально-психологічної стійкості; систематичності, безперервності і наступності для конкретизації змісту методологічних підходів, що визначають напрямок розвитку морально-психологічної стійкості особистості працівника поліції;

- підвищення рівня внутрішньої мотивації працівників поліції до безперервного розвитку їх морально-психологічної стійкості за рахунок здійснення цього процесу в умовах їх освіти і повсякденної службової діяльності, їх постійного професійно-морального самовдосконалення, розвитку в особового складу навичок моральної самооцінки;

- забезпечення безперервного характеру розвитку морально-психологічної стійкості працівників поліції, що являє собою динамічний процес, який визначається активністю самого суб'єкта, його особистісною позицією та реалізується засобами самоосвіти і самовиховання.

Критерієм ефективності зазначених організаційно-психологічних умов безперервного розвитку морально-психологічної стійкості працівників поліції має стати зростання довіри населення до поліції та підвищення її позитивного соціального іміджу. Факторами, що сприяють підвищенню моральності, можуть послужити і поліпшення матеріального забезпечення працівників поліції, і зміцнення їх соціальних гарантій.

Висновки

Таким чином, для успішної правоохоронної діяльності важливо формувати не тільки міцні світоглядні позиції в галузі права, але й тверді основи високоморальної поведінки поліцейського під час вирішення службових завдань.

У період серйозних суспільних випробувань проблема недопущення порушень службової дисципліни й законності поліцейськими виступає одним із пріоритетних завдань Національної поліції. Професійна успішність працівників поліції безпосередньо залежить від рівня сформованості цінностей і норм як кожного окремого працівника, так і колективів у цілому в підрозділах поліції. У більшості випадків навіть за ретельного психологічного підбору кандидатів на службу в поліцію і детально розроблених правил поведінки під час виконання завдань службової діяльності щорічно кількість залучених до дисциплінарної відповідальності працівників практично не знижується. Очікування держави і суспільства в цілому не завжди виправдовуються, оскільки

морально-етичні орієнтири не у всіх працівників поліції є пріоритетними у професійній діяльності, вони допускають неодноразові порушення дисципліни і навіть протиправні дії. З іншого боку, вирішення професійних завдань працівниками поліції щодо захисту життя і здоров'я, прав і свобод громадян, підтримання громадського спокою, законності і правопорядку може бути успішним лише за умови позитивного ставлення населення, яке забезпечується дотриманням у професійній діяльності відповідних вимог і норм. Формування високої морально-психологічної стійкості є одним із ключових напрямків, що забезпечують гідне і якісне виконання працівниками поліції своїх службових обов'язків.

Список бібліографічних посилань

1. Довіра населення до Національної поліції України. Результати опитування громадської думки : нац. звіт / за заг. ред. А. В. Орлова. Київ : Центр стратегічного розвитку територій, 2019. 89 с.
2. Клименко І. В. Психологічні засади професійної підготовки поліцейських : монографія. Харків : Фоліо. 2018. 424 с.
3. Psychological Profile of Successful Criminal Police Officer / O. Yevdokimova, V. Ostapovich, V. Barko et al. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. Vol. 9, No. 3. Pp. 120–133. URL: <http://ijaep.com/Journal/755-Article%20File-2408-1-2-20200104.pdf> (дата звернення: 17.02.2020).
4. Євдокімова О. О. Психологічні детермінанти успішності професійної діяльності працівників правоохоронних органів. *Право і Безпека*. 2012. № 1 (43). С. 217–221.
5. The New Police Training System: Psychological Aspects / D. Shvets, O. Yevdokimova, I. Okhrimenko et al. *Postmodern Openings*. 2020. Vol. 11, Iss. 1. Pp. 200–217. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/11.1sup1/130>.
6. Professional Skills and Competencies of Future Police Officers / I. Bondarenko, V. Okhrimenko, I. Yevdokimova et al. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. Vol. 9, No. 5. Pp. 35–43. URL: <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/975> (дата звернення: 17.02.2020).
7. Щеголева Т. В., Марьин М. И. Система ценностей сотрудников органов внутренних дел как фактор регуляции служебного поведения. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2019. Т. 24, № 3 (78). С. 289–293.
8. Соловьев В. С. *Право и нравственность*. Минск : Харвест, 2001. 260 с.

Надійшла до редколегії 19.02.2020

КЛИМЕНКО І. В. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧЕСКАЯ СТОЙКОСТЬ СОТРУДНИКА ПОЛИЦИИ И ПУТИ ЕЕ ФОРМИРОВАНИЯ

В статье морально-психологическую устойчивость работника полиции рассмотрено как составляющую целостной системы его профессионально важных качеств. Проанализированы условия и факторы, приводящие к нарушениям полицейскими принципов деятельности полиции, определенных Законом Украины «О Национальной полиции» и Правилами этического поведения полицейских. Предложены научные основы и организационные пути повышения морально-психологической устойчивости полицейских как важной детерминанты доверия населения к работе полиции.

Ключевые слова: морально-психологическая устойчивость, полицейский, профессионально важные качества, принципы деятельности полиции, системный подход.

KLYMENKO I. V. MORAL AND PSYCHOLOGICAL STABILITY OF POLICE OFFICERS IN THE SYSTEM OF THEIR PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITIES

Issues related to the assessment of the professionalism of police officers are inevitably intertwined with the increasing role of the moral foundations of their activities. The implementation of generally accepted rules of conduct, which are formed in the legal consciousness of the individual, reflects the level of his moral and legal thinking. In our context, the peculiarity of morality is that it is manifested not only in the content of the police, but also in the form of its imple-

mentation, playing the role of the most important factor in assessing the work of the police by society.

Moral and psychological stability is considered as a determining factor of public confidence in the police. The author has singled out psychological structure of this characteristic, namely: motivational component, the indicators of which are a positive attitude to service, awareness of the importance of conscientious performance of official tasks and conscious desire to perform professional duties, belief in the value of moral norms and the need to subordinate own behavior; cognitive component, which includes knowledge of the legal basis of professional activity, ethical requirements of police officers' behavior, the rules of use of physical force, special means and firearms; professional-personal component, which contains such professional moral and psychological qualities as professional honor, justice, decency, honesty, compassion and empathy, attitude to the rule of law, discipline, humanity, responsibility and a reflective component that characterizes the ability of a police officer to analyze phenomena of own consciousness and activity and assess the level of formation of moral and psychological stability, ability to effectively solve job problems.

The reasons of the existing problems in realization of moral principles of professional activity of police officers are defined. The ways of formation of high moral and psychological stability of police officers, first of all, through departmental education are offered.

Key words: *moral and psychological stability, a police officer, professionally important qualities, principles of police activity, system approach.*

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.03>

ВАЛЕНТИНА ОЛЕКСІЇВНА ЛАТИШЕВА,

Сумський національний аграрний університет

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ВІДПУСТОК

У статті розглянуто міжнародно-правові акти, які передбачають норми щодо надання працівникам соціальних відпусток. Проаналізовано досвід правового регулювання соціальних відпусток США, країн Європейського Союзу, країн, що входили в колишній Радянський Союз, та ін. Надано науково обґрунтовані висновки із запозичення в національне законодавство позитивного закордонного досвіду правового регулювання соціальних відпусток.

Ключові слова: зарубіжний досвід, соціальні відпустки, працівник, міжнародні стандарти, конвенції, рекомендації, захист прав людини.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Входження України до когорти дійсно демократичних країн світу об'єктивно залежить від залучення до міжнародних, зокрема європейських, цінностей в галузі забезпечення та захисту прав і свобод людини. Європейський вибір України є природним наслідком здобуття країною державної незалежності та нестримного розвитку демократичних процесів у житті українського суспільства, а також свідомого прагнення наших громадян бачити свою державу невід'ємною складовою розвинутої Європи. Актуальність цього питання посилюється тим фактом, що інтеграція національного законодавства до законодавства Європейського Союзу визначається одним зі стратегічних, пріоритетних завдань удосконалення правового регулювання трудових відносин взагалі та соціальних відпусток зокрема.

Стан дослідження проблеми

Ця проблема частково розглядалася вітчизняними науковцями в галузі трудового права, вона знаходила своє відображення в наукових працях Н. Б. Болотіної, В. С. Венедіктова, С. В. Венедіктова, Л. П. Гаращенко, С. Ф. Гуцу, М. І. Іншина, А. Р. Мацюка, В. І. Прокопенко, О. І. Процевського, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишевої, В. І. Щербини та інших. Треба зазначити, що більшість наукових робіт було виконано у період, коли переважало централізоване регулювання трудових відносин, а держава виступала головним власником засобів виробництва і практично єдиним роботодавцем або у процесі виникнення і становлення ринкових

економічних відносин. Зараз використання позитивного зарубіжного досвіду є дуже важливим в аспекті кодифікації та реформування трудового законодавства України.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз закордонного досвіду правового регулювання соціальних відпусток і вироблення науково-обґрунтованих пропозицій щодо його використання в національному трудовому законодавстві.

Виклад основного матеріалу

Конституція України визнала міжнародні договори, дозвіл на обов'язковість реалізації яких надано Верховною Радою України, частиною національного законодавства України¹, тим самим підкресливши важливість входження нашої країни у світове співтовариство на умовах рівноправного партнерства. Це, у свою чергу, вимагає від нашої держави заходів щодо приведення національного законодавства до міжнародних стандартів. Як правильно зазначає В. С. Венедіктов, Україна, знаходячись в центрі європейської цивілізації, повинна використовувати в розвитку своєї державності та кодифікації законодавства позитивний досвід європейських держав, урахуовуючи власну

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.02.2020).

історію, природні особливості розташування, структуру населення, його менталітет та інші суб'єктивні обставини. Врахування цих аспектів дає можливість вибрати напрямок розвитку правової реформи, створити правову державу та забезпечити Україні належне місце в системі розвинених держав світу [1, с. 186]. Пріоритет у формуванні загальної політики держави має належати соціальній сфері, бо людина – це не тільки і не стільки фактор виробництва, це найбільша соціальна цінність, мета економічного розвитку. Проте основна суперечність, яка визначилася на рубежі тисячоліть, полягає в тому, що, здавалося б, економіка має, нарешті, працювати в інтересах абсолютної більшості населення, маючи для цього всі (економічні, організаційні, психологічні, соціокультурні) передумови, але світ, образно кажучи, перевернувся – інститути суспільства, економіки почали відсторонювати людину на другий план, економічна доцільність дедалі більше почала брати верх над соціальною спрямованістю [2, с. 3]. Тому в сучасних умовах розвитку держави і суспільства необхідно вивчити зарубіжний позитивний досвід та спрямувати його на вдосконалення чинного національного трудового законодавства, особливо щодо надання соціальних відпусток. Трудове законодавство Європейського Союзу містить норми щодо надання працівникам декількох видів відпусток соціального призначення. Наприклад, Директива Європейського Союзу 92/85 від 19.10.1992 «Про встановлення заходів із заохочення поліпшення безпеки та гігієни праці вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, чи годувальниць» надає жінці право на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами і зазначає, що «жінці повинна бути надана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю як мінімум 14 тижнів із збереженням заробітної плати або відповідної допомоги». Вагітній жінці також надається право на звільнення від роботи (із збереженням платні) для проведення медичного огляду, якщо його проведення неможливе у позаробочий час [3, с. 41]. Ще одна Директива 96/34 від 03.06.1996 містить норми щодо надання батькам відпустки для догляду за дитиною, якій не виповнилось вісім років. Така відпустка тривалістю не менше трьох місяців надається матері чи батьку дитини. У Директиві також закріплюється право працівника на оплачувану відпустку за сімейними обставинами, які потребують присутності працівника (хвороба, нещасний випадок із членом родини тощо). Порядок та умови надання, тривалість указаних відпусток

установлюються національним законодавством країни [3, с. 36].

Зокрема, І. Я. Кисельов зазначає, що в трудовому законодавстві країн Центральної та Східної Європи додаткову відпустку на виховання дітей (до 16 років) отримує одинока мати (або батько), або один із батьків, на кого, як вони вважають, припадає більша частина турбот про виховання. У ньому також передбачена відпустка для догляду за хворим членом сім'ї (близькими родичами). Так, наприклад, якщо захворів один із подружжя або дитина, то така відпустка повинна бути надана підприємством, на прохання працівника, тривалістю до 2-х років [4, с. 219–220]. Цінним є досвід регулювання відпусток соціального призначення, накопичений Міжнародною організацією праці (далі – МОП). МОП провела велику нормотворчу роботу стосовно закріплення та розвитку зазначених відпусток як складової захисту трудових прав працівників. Хоча більшість актів МОП мають рекомендаційний характер, вона, без сумніву, є лідером у розробці міжнародних стандартів праці.

МОП у своїй діяльності приділяє багато уваги питанням охорони материнства та дитинства, де ключовим моментом виступає відпустка у зв'язку з вагітністю і пологами. Зокрема, ще в 1919 р. було ухвалено Конвенцію про працю жінок до та після пологів № 3 [5]. Указана Конвенція закріплює право жінки залишити працю за шість тижнів до пологів і не працювати впродовж шести тижнів після пологів (ст. 3). За час відпустки вона повинна отримати грошову допомогу, за нею зберігається робоче місце. Конвенція № 3 зазначає, що «у будь-якому разі, якщо вона годує дитину грудьми, матиме для цього дві півгодинні перерви протягом робочого дня» (пункт «d» ст. 3).

У 1952 р. цю Конвенцію було переглянуто й ухвалено нову більш детальну Конвенцію про охорону материнства № 103¹. У новому документі йдеться про загальну відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю найменше 12 тижнів з обов'язковою післяпологовою відпусткою на шість тижнів. Закріплюються гарантії та пільги жінкам, які знаходяться у відпустці, зокрема 28.06.1952 Генеральною Конференцією МОП було ухвалено рекомендації, що доповнюють зазначену Конвенцію, –

¹ Конвенція про охорону материнства (переглянута в 1952 році) № 103 : від 28.06.1952 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_122 (дата звернення: 01.02.2020).

Рекомендації № 95, де наголошується: «Коли це потрібно для здоров'я жінки, коли це можливо, відпустка у зв'язку з вагітністю і пологами, передбачена в параграфі 2 статті 3 Конвенції (переглянутої 1952 року) про охорону материнства, повинна бути подовжена до терміну, загальна тривалість якого становить чотирнадцять тижнів». Саме на основі цих норм було ухвалено відповідну Директиву ЄС, де закріплюється, що відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами надається тривалістю мінімум на 14 тижнів.

Правові засади захисту прав жінок визначені і в інших міжнародних правових актах. Європейська соціальна хартія (переглянута) встановлює, що з метою забезпечення ефективного здійснення права працюючих жінок на охорону материнства сторони зобов'язуються:

1) забезпечити працюючим жінкам відпустку на період до і після пологів загальною тривалістю не менше 14 тижнів або з оплатою такої відпустки, або з виплатою достатньої допомоги із соціального забезпечення, або з наданням допомоги за рахунок державних коштів;

2) вважати незаконним, якщо роботодавець надсилає жінці попередження про звільнення з роботи у період від дати повідомлення нею свого роботодавця про вагітність до закінчення її відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами або якщо він робить попередження про звільнення у такий час, що воно втрачає чинність у цей період;

3) забезпечити матерям, які мають грудних дітей, перерви, тривалість якої достатня для годування дитини;

4) регламентувати залучення до робіт у нічний час вагітних жінок, жінок, які нещодавно народили дитину, і жінок, які годують своїх грудних дітей;

5) заборонити застосування праці вагітних жінок, жінок, які нещодавно народили дитину, і жінок, яких годують своїх грудних дітей, на підземних гірничних роботах і всіх інших роботах, які протипоказані жінкам у зв'язку з небезпечними, шкідливими для здоров'я або важкими умовами праці, і вжити відповідних заходів для захисту трудових прав цих жінок [6, с. 320]. Отже, наведені документи не визначають поняття соціальної відпустки, але її суттєвими ознаками є: 1) спеціальне призначення – вона надається не для відпочинку, а для виконання сімейних обов'язків; 2) виплата допомоги у розмірі, визначеному національним законодавством; 3) збереження місця роботи. Директива ЄС 96/34 від 03.06.1996 вказує, що такі відпустки надають-

ся працівнику з метою полегшення поєднання батьківських обов'язків із професійними.

Слід зазначити, що і досі стандарти МОП стосовно тривалості та умов надання соціальних відпусток прийняті не всіма країнами світу. Так, тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами у розвинутих країнах світу становить: ФРН, Японія, Бельгія, Іспанія – 14 тижнів; Швеція, Греція, Нідерланди – 12 тижнів; Австрія – 16–20 тижнів; США – 4–16 тижнів (не всі штати мають такі відпустки. Окрім цього, вони здебільшого не оплачуються); Франція – 16–36 тижнів (мінімальна відпустка становить 16 тижнів, яка збільшується з народженнями близнюків, за складних пологів тощо. У випадку смерті матері відпустка надається батьку 5 місяців (оплачується частково); Данія – 28 тижнів; Великобританія – 29 тижнів (оплачується тільки 18 тижнів); Канада – 17 тижнів; Норвегія – 18 тижнів [7]. У країнах Латинської Америки (Аргентина, Панама, Перу, Венесуела, Бразилія) відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами тривають від 12 до 18 тижнів. Відпустка для догляду за дитиною не надається.

Із країн Азії можна відзначити такі країни: Корейську Народну Демократичну Республіку, яка характеризується досить широким захистом прав працівників. Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами надається на 60 днів та 60 днів після пологів [8], Ісламську Республіку Іран, у якій закріплено відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю 90 днів. Законодавство Китаю передбачає відпустки за сімейними обставинами (весілля – 3 дні (у випадку вступу до шлюбу жінки після 28 років та чоловіка старше 25 років – 7 днів), поховання родичів – 1–3 дні). Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами – не менше 9 днів¹.

Видається дуже цікавим огляд тривалості соціальних відпусток у зв'язку з вагітністю та пологами і для догляду за дитиною в різних країнах світу, який підготувала заступник головного редактора журналу «Кадровик України» Галина Фольварочна [9]. За її даними, Швеція пропонує одну з найдосконаліших у світі систем для догляду за дитиною. Так звана «батьківська відпустка» триває у Швеції 1 рік і 3 місяці. При цьому 60 днів зарезервовані для батька. Весь інший час батьки можуть поділити між собою, як вважатимуть за потрібне. Окрім цього, той з батьків, який безпосередньо доглядає за дитиною, отримує виплати в розмірі 73 % від заробітної плати.

¹ Islamic Republic of Iran. Labour Code. ILO. Labour Low Documents. 1999. № 1. Pp. 1–14.

Британські мами зобов'язані використати відпустку у зв'язку з пологами, яка триває два тижні після народження дитини. Крім цього, батьки можуть взяти до 50 тижнів відпустки для догляду за дитиною, з яких 37 – оплачувані. Батьки у відпустці отримують 90 % від середньотижневої заробітної плати. При цьому вони можуть використовувати відпустку по черзі частинами або навіть на якийсь час використати її одночасно.

У Канаді новоспеченим батькам надається 120 днів відпустки. Цей час вони можуть розділити між собою. А ось сума виплат залежить від провінції, в якій мешкає мама або тато. Наприклад, в Онтаріо – це 55 % від середнього заробітку за останні півроку, а у Квебеку – 70 % під час вагітності та в перші три місяці після народження дитини, а потім – також 55 %.

Оригінальна система відпусток у зв'язку з вагітністю та для догляду за дитиною існує в Китаї. У цій країні чим молодша мама, тим менша відпустка. Мамам до 23 років надається лише 98 днів відпустки. Проте жінки, старші за віком, можуть розраховувати на 120 днів відпустки. Крім того, відпустку можуть збільшити, якщо пологи пройшли з ускладненнями або народилися двоє і більше дітей. До речі, на таку саму відпустку може розраховувати й батько. Але оплачуються тільки 14 тижнів відпустки.

Згідно з федеральним законодавством США американки мають право на 12 тижнів неоплачуваної відпустки після народження дитини (крім компаній з чисельністю менше 50 працівників – для них це фінансово обтяжливо). Так званий Family Act забороняє роботодавцям звільнити жінку протягом 12 тижнів після пологів.

Оплачувана відпустка існує тільки в таких штатах, як Каліфорнія, Нью-Джерсі та Род-Айленд. Зокрема в Каліфорнії виплати жінкам становлять 55 % від зарплати протягом 6 тижнів після народження дитини, у Нью-Джерсі – 67 % також протягом 6 тижнів, у Род-Айленді – всього 4 тижні. Також у найближчому майбутньому мами штату Нью-Йорк зможуть отримувати 12 тижнів оплачуваної відпустки для догляду за дитиною. В інших штатах відповідні виплати жінкам можуть надаватися лише за домовленістю із роботодавцем.

Трудовим кодексом Республіки Білорусь також передбачено соціальні відпустки, які надаються понад тривалість трудової відпустки за той календарний рік, протягом якого працівник має на неї право. У разі невикористання соціальної відпустки в поточному році на наступний рік вона не переноситься і не підлягає грошовій компенсації, в тому числі й у разі звільнення.

Однак треба зазначити, що поняття «соціальна відпустка» за кодексом Білорусі ширше, ніж в Україні. Так, метою соціальних відпусток у Білорусі є створення сприятливих умов для материнства, догляду за дітьми, здобуття освіти без відриву від виробництва, задоволення сімейно-побутових потреб та інших соціальних цілей. Різновидом соціальної відпустки у Республіці Білорусь виступають також відпустки у зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС та творчі відпустки, які відповідно до Закону України «Про відпустки» виділені окремими видами.

Трудовим законодавством Узбекистану також передбачено соціальні відпустки: 1) відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами (ст. 233); 2) додаткові відпустки для догляду за дітьми (ст. 232, 234, 235); 3) відпустки у зв'язку з навчанням (ст. 252, 253, 254, 256); 4) творчі відпустки (ст. 258). Крім того, ст. 150 передбачено відпустку без збереження заробітної плати, яка надається на підставі заяви працівника. У зазначеній статті визначено перелік випадків, коли така відпустка, за бажанням працівника, надається обов'язково.

Певні особливості існують для надання додаткової відпустки працівникам, які мають дітей. Статтею 232 Трудового кодексу передбачено додаткові відпустки жінкам, які мають дітей віком до дванадцяти років або дитину-інваліда віком до шістнадцяти років, тривалістю не менше трьох робочих днів. Жінкам, які мають двох і більше дітей віком до дванадцяти років або дитину-інваліда віком до шістнадцяти років, надається, за їх бажанням, щорічна відпустка без збереження заробітної плати тривалістю не менше 14 календарних днів. Окремою статтею (234) передбачено відпустку для догляду за дитиною віком до двох і до трьох років, яка надається після закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, за бажанням жінки. Така відпустка триває до досягнення дитиною дворічного віку, а також, за бажанням жінки, їй надається додаткова відпустка без збереження заробітної плати до досягнення дитиною трирічного віку.

Оцінюючи в цілому законодавство про відпустки у пострадянських республіках, необхідно відмітити, що правове регулювання соціальних відпусток здійснюється на підставі трудових кодексів, які були прийняті ще в кінці 90 років: Білорусь, Узбекистан, Казахстан, Киргизстан, Азербайджан.

Позитивним щодо тривалості соціальної відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами є досвід Франції, за законодавством якої встановлено диференціацію тривалості оплачуваної відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, а

отже, і розміру відповідної допомоги залежно від кількості дітей у родині. Так, відповідно до законодавства Франції допомога у зв'язку з вагітністю і пологами виплачується у розмірі 100 % доходу жінки протягом 6 тижнів (42 календарних днів) до та 10 тижнів (70 календарних днів) після народження першої дитини, 8 тижнів (56 календарних днів) до та 18 тижнів (126 календарних днів) після народження другої та наступних дітей [10, с. 120]. Ураховуючи зарубіжний досвід Франції з надання соціальних відпусток у зв'язку з вагітністю та пологами, вітчизняні вчені також пропонують установити в національному законодавстві диференціацію тривалості оплачуваної відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. Так, наприклад, О. С. Бурлака пропонує виплачувати допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами протягом 70 календарних днів до та 56 днів після народження першої дитини; 84 календарних днів до та 70 календарних днів після народження другої дитини; 98 календарних днів до та 84 календарних днів після народження третьої та наступної дитини (за наявності на утриманні відповідно однієї чи більше дітей) [11, с. 175]. На наш погляд, треба врахувати таку думку під час реформування національного трудового законодавства.

Висновки

Аналізуючи все вищезазначене, можна зробити висновок про те, що сучасний період

розвитку держави та суспільства висуває нові вимоги до соціалізації норм трудового законодавства, особливо до працівників із сімейними обов'язками, з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду. Це є дуже важливим аспектом у діяльності соціальної держави, бо для того, щоби без шкоди для власного здоров'я, інтересів дітей та суспільства працівники із сімейними обов'язками мали можливість поєднувати свою професійну діяльність із виконанням сімейних обов'язків, суспільство повинно надавати таким особам певний соціальний захист та допомогу, а також трудові пільги у зв'язку з обов'язками щодо виховання дітей та з інших обставин. Соціальний захист у сучасному демократично організованому суспільстві – це сфера перетинання життєво важливих інтересів громадян, пов'язаних з реалізацією їх соціально-економічних прав. Це сфера відбиття таких загальнолюдських цінностей, як рівність, соціальна справедливість, гуманізм та інші моральні засади цивілізованого суспільства. Належна реалізація права на соціальний захист допомагає підвищенню індивідуального статусу людини і подальшому розвитку демократичних засад суспільства. Тому в період реформування трудового законодавства України треба враховувати позитивний зарубіжний досвід із правового регулювання відпусток соціального призначення.

Список бібліографічних посилань

1. Венедіктов В. С. Трудове право України в умовах ринкової економіки: проблеми та перспективи. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1997. Вип. 2. С. 186–189.
2. Колот А. Асиметрії розвитку соціально-трудої сфери: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. *Україна: аспекти праці*. 2011. № 8. С. 3–11.
3. Бурлака О. С., Чанишева Г. Трудове право ЄС : навч. посіб. Київ : ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. 90 с.
4. Киселёв И. Я. Зарубежное трудовое право : учебник. М. : НОРМА-ИНФРА, 1998. 263 с.
5. Международная Организация Труда. Документы МОТ. М. : Приор, 2000. 107 с.
6. Кодекс законів про працю України : наук.-практ. комент. / І. В. Арістова, В. В. Бесусий, С. О. Бондар та ін. ; за ред. О. О. Погрібного, М. І. Іншина, І. М. Шопіної. Київ : Правова єдність, 2008. 456 с.
7. Киселев И. Я. Сравнительное трудовое право стран развитой рыночной экономики : учеб. пособие. М. : Акад. труда и соц. отношений, 1995. 210 с.
8. Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право : учебник. М. : Деор, 1999. 728 с.
9. Фольварочна Г. Тривалість відпусток у зв'язку з вагітністю та пологами й для догляду за дитиною в різних країнах світу. *Кадровик України*. 2019. № 6. URL: <https://profpressa.com/articles/trivalist-vidpustok-u-zv'язku-z-vagitnistiu-ta-pologami-i-dlia-dogliadu-za-ditinoiu-v-riznikh-krayinakh-svitu> (дата звернення: 01.02.2020).
10. Корсаненкова Ю. Б. Социальная поддержка семей с детьми в Российской Федерации: реальность и перспективы : монография. М. : Волтерс Клувер, 2010. 208 с.
11. Бурлака О. С. Соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні: теоретико-правові проблеми : монографія. Харків : В справі, 2016. 448 с.

Надійшла до редколегії 03.02.2020

ЛАТЫШЕВА В. А. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ОТПУСКОВ

В статье рассматриваются международно-правовые акты, предусматривающие нормы по предоставлению работникам социальных отпусков. Анализируется опыт правового регулирования социальных отпусков США, стран Европейского Союза, стран, входивших в бывший Советский Союз, и др. Предоставляются научно обоснованные выводы по заимствованию в национальное законодательство положительного зарубежного опыта правового регулирования социальных отпусков.

Ключевые слова: *зарубежный опыт, социальные отпуска, работник, международные стандарты, конвенции, рекомендации, защита прав человека.*

LATYSHEVA V. O. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF SOCIAL VACATIONS

The author of the article has studied international and legal acts that envisage the norms that provide social vacations for employees. The author has analyzed experience of legal regulation of social vacations in the USA, the countries of the European Union, the countries of the former Soviet Union, etc.

It has been noted that the current period of development of the state and society makes new demands on the socialization of labor legislation, especially for employees with family responsibilities, taking into account the positive international experience. It is very important aspect of the welfare state, society must provide such persons with certain social protection and assistance, as well as labor benefits in connection with the responsibilities of raising children and other circumstances, because employees with family responsibilities have the possibility to combine their professional activities with family responsibilities without the damage for their own health, the interests of children and society. Social protection in a modern democratically organized society is the sphere of intersection of vital interests of citizens related to the realization of their socio-economic rights. It is the sphere of reflection of such universal values as equality, social justice, humanism and other moral principles of civilized society. Proper realization of the right to social protection helps to increase the individual status of a person and further the development of democratic principles of society.

Therefore, it is necessary to take into account the positive international experience in the legal regulation of social vacations in the period of reforming the labor legislation of Ukraine. The author of the article has provided scientifically substantiated conclusions on the borrowing positive international experience of legal regulation of social vacations and implementing into national legislation.

Key words: *international experience, social vacations, an employee, international standards, conventions, recommendations, protection of human rights.*

АНДРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ ТАНЬКО,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-8425-2202>,

e-mail: Tanko1903andrey@gmail.com

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Стаття присвячена дослідженню феномену адміністративно-правового статусу органів Національної поліції як суб'єкта реалізації державної політики України у сфері забезпечення прав і свобод людини. Висвітлено сутність та зміст адміністративно-правового статусу Національної поліції України через призму провідних категорій «права» і «свободи», що становлять орієнтир для розгортання демократичних процесів в українському суспільстві.

Адміністративно-правовий статус Національної поліції України розглянуто як сукупність закарбованих у законодавстві держави характеристик і повноважень цього органу, комплекс складників його діяльності (цільовий, організаційний, компетенційний).

Ключові слова: Національна поліція, адміністративно-правовий статус, права, свободи людини, держава і громада, правова система України.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Нині забезпечення прав і свобод людини є основним пріоритетом і найвагомішою соціальною цінністю для більшості європейських держав. Євроінтеграційний мейнстрімінг України зумовлює пріоритетність питань забезпечення прозорого, ефективного, орієнтованого на потреби населення функціонування всіх державних інститутів, які забезпечують захист прав і свобод людини та громадянина. У цьому контексті особливої актуальності набула проблема оновлення діяльності основного правоохоронного органу України – служби міліції, його трансформації в сучасну Національну поліцію, здатну реалізувати гуманістичну концепцію піклування держави про людину із дотриманням пріоритетності прав і свобод усіх громадян на основі принципів верховенства права, законності і порядку.

Відповідно, можемо стверджувати, що зі зміною магістральної лінії розвитку служби поліції змінився і її адміністративно-правовий статус. Ця категорія визначається в наукових джерелах як сукупність цілей, завдань, структурно-організаційних і компетенційних складників діяльності Національної поліції, що забезпечує захист прав і свобод людини [1, с. 34].

Основні засади адміністративно-правового статусу нової, орієнтованої на правовий захист особистості, Національної поліції закладено в Законі України від 02.07.2015 «Про

Національну поліцію», Постанові Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 «Про затвердження Положення про Національну поліцію» та низці інших документів, де закарбовано спрямованість діяльності цього правоохоронного органу на забезпечення публічної безпеки і порядку в державі, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання послуг з допомоги особам у складних життєвих обставинах.

Згідно з документами, що визначають адміністративно-правовий статус Національної поліції України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку¹. Робота поліції будується на принципі «community policing», тобто на створенні довірливих зв'язків між працівниками поліції й населенням, оскільки основними завданнями, що висуваються перед новою поліцією, стає співпраця та комунікація, створення нового іміджу для правоохоронних органів [2, с. 162]. Відповідно, працівники поліції покликані реалізовувати нові завдання і

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 05.02.2020).

функції, працювати над власним іміджем у суспільстві, стаючи структурою, необхідною не лише державі, а й усім її громадянам. Забезпечення виконання цих завдань і функцій вимагає не лише поліпшення окремих форм і методів діяльності працівників поліції, а й докорінної зміни якісного підходу до визначення всього адміністративно-правового статусу Національної поліції.

Стан дослідження проблеми

Концептуальні погляди на зміст і структуру адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади, зокрема й правоохоронних органів, обґрунтовано у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників (В. Авер'янова, С. Алексєєва, М. Ануфрієва, М. Вітрук, К. Волинка, А. Гель, С. Гусарова, М. Дивак, С. Ківалова, В. Колпакова, В. Копейчикова, Р. Мулукаєва, Н. Нижник, О. Остапенко, В. Ортинського, Д. Павлова, О. Петришин, В. Плішкіна, Г. Семакова, О. Скакун, В. Тимошука, О. Ярмиша та ін.), де такий адміністративно-правовий статус досліджується як характеристика суб'єкта адміністративного права, який вступає у специфічні адміністративно-правові відносини – правоохоронні і є частиною механізму державного управління в адміністративно-політичній сфері.

Різні аспекти забезпечення прав і свобод людини, зокрема у правоохоронній діяльності, в умовах постійної зміни соціально-правового контексту розвитку українського суспільства вивчали І. Бородін, С. Благовісний, А. Васильєв, В. Вознюк, А. Головін, О. Горова, О. Домбровська, А. Колодій, В. Кравченко, О. Негодченко, О. Онишко, М. Панов, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Тихий та інші.

Питанням визначення сутності та шляхів оновлення адміністративно-правового статусу Національної поліції в умовах реформування діяльності суб'єктів правового захисту населення України присвячували наукові розвідки О. Бандурка, О. Безпалова, О. Батраченко, О. Волуйко, В. Грітчина, З. Кисіль, О. Падалка, В. Сокурєнко та інші сучасні дослідники. Дослідженням проблеми визначення адміністративно-правових методів у роботі правозахисних органів приділяли увагу Ю. Битяк, І. Голосніченко, В. Зуй, Т. Коломоєць, А. Комзюк, О. Панова та інші.

Слід підкреслити, що попри значні наукові надбання аналіз досліджень учених дає підстави для твердження, що, незважаючи на позитивні зрушення в діяльності нової поліції, проблема забезпечення цією державною структурою прав і свобод людини залишається гостро актуальною в контексті поступового

оновлення адміністративно-правового статусу Національної поліції України.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – проаналізувати інноваційний потенціал та компетентнісні можливості нового адміністративно-правового статусу органів Національної поліції України в контексті забезпечення державної політики у сфері прав і свобод людини.

Мета конкретизується в таких *завданнях*:

- висвітлити сучасні виклики, що постали перед правоохоронними органами у контексті оновлення їх адміністративно-правового статусу в умовах розбудови правового демократичного суспільства;

- схарактеризувати суть і складники адміністративно-правового статусу Національної поліції України, орієнтованого на забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні у контексті реформування й оновлення концепції правозахисної діяльності в Україні адміністративно-правового статусу Національної поліції України та його складників; висвітленні низки існуючих у роботі цього правозахисного органу проблем та викликів у напрямі забезпечення безпеки громадян, захисту їх прав і свобод.

Виклад основного матеріалу

Адміністративно-правовий статус правоохоронних органів у науці (О. Безпалова, І. Васильєв, Д. Горбач [1, с. 33; 3, с. 36; 4, с. 10]) визначається як сукупність характеристик і повноважень цих органів, які поєднуються у складники адміністративно-правового статусу (цільовий, організаційний, компетенційний), де перший визначає магістральну лінію та стратегію його діяльності і подальшого розвитку; другий поєднує такі елементи, як структура органу, порядок функціонування системи і структури, процедури діяльності структурних підрозділів, форми й методи діяльності; останній пов'язаний з окресленням завдань, функцій, прав та обов'язків, а також ступеня відповідальності правоохоронного органу й окремих його підрозділів і працівників.

Реалізація адміністративно-правового статусу надає можливість зміцнити законність, правову культуру органу поліції в цілому та його окремих працівників завдяки удосконаленню підходів до організації правозахисної діяльності, зміцнити державу та службову дисципліну, посилити контроль і відповідальність за неналежне виконання службових обов'язків,

зокрема за бездіяльність, зволікання у прийнятті й виконанні рішень [5, с. 123].

Необхідність оновлення адміністративно-правового статусу Національної поліції висвітлює низку існуючих у роботі цього правозахисного органу проблем, викликаних, зокрема, недосконалістю адміністративно-правового і громадського регулювання традиційно існуючих силових практик запобігання та припинення правопорушень, охорони громадського порядку, забезпечення безпеки громадян, захисту їх прав і свобод. Крім того, існуюча до недавнього часу безконтрольність з боку суспільства щодо діяльності існуючих правозахисних структур, безкарність і непрофесіоналізм окремих їх співробітників, відсутність ефективного механізму реагування на скарги громадян щодо незаконних силових дій, мілітаризація і політизація правозахисної сфери призвели до того, що діяльність органів внутрішніх справ обґрунтовано асоціюється у громаді передусім із всілякими утисками прав і свобод громадян, зловживанням повноваженнями, надвисоким рівнем корумпованості, свавіллям та безчинствами¹.

Подолання зазначених проблем в Україні і досягнення на практиці встановлення нового адміністративно-правового статусу правоохоронних органів потребує значних зусиль фахівців, інститутів держави, всієї громади і суспільства, що можуть бути оптимізовані за умови врахування багаторічного зарубіжного досвіду щодо встановлення адміністративно-правового статусу органів поліції, орієнтованого на забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Наголосимо, що в умовах стрімкого розгортання науково-технічного прогресу та розвитку ринкових відносин наприкінці XX – на початку XXI ст. соціальні ризики щодо гарантій прав і свобод людини у країнах світу значно загострились, актуалізуючи тим самим виникнення і функціонування правозахисних ініціатив, рухів, організацій як державних, так і громадських (політичних партій, профспілкових організацій, різноманітних спілок тощо), що, у свою чергу, зумовило необхідність переорієнтування діяльності основного правозахисного органу держав – поліції на забезпечення соціально-правових гарантій прав і свобод людини в суспільстві.

¹ Проект Закону про поліцію і поліцейську діяльність : від 27.01.2015 № 1692-1 / ініціатори В. В. Чумак, О. І. Сироїд, О. С. Сотник та ін. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53719 (дата звернення: 07.02.2020).

Вивчаючи порушену проблему, підкреслимо, що для переважної більшості поліцейських систем країн Європи провідним шляхом до досягнення вимог правового демократичного суспільства виявилось докорінне реформування, що ґрунтувалося на стрижневих принципах, серед яких універсальними були: верховенство права, деполітизація, демілітаризація, децентралізація, підзвітність і прозорість у роботі, тісна співпраця з населенням та місцевими громадами, професійна підготовка персоналу [6, с. 25]. Як бачимо, принципи реформування поліцейської системи були безпосередньо пов'язані зі спрямуванням її діяльності на забезпечення закріплених на міжнародному рівні орієнтирів на захист прав і свобод людини, що є природними і залежать від їх нормативного закріплення лише гарантіями їх дотримання, але не своїм існуванням, а також особистих прав і свобод людини, що гарантуються державою.

Конкретизація переліку і змісту принципів, орієнтирів і основних віх реформування поліцейських систем відбувалася безпосередньо на рівні конкретної країни, відповідно до вимог її політичної системи, а також здатності діючих державних структур до реорганізації й наявності відповідних ресурсів. Разом з цим унаслідок такого реформування у всіх європейських державах права і свободи людини дійсно стають універсальним і найбільш пріоритетним орієнтиром в адміністративно-правовому статусі органів поліції, а права громадянина конкретизують зміст поліцейської діяльності відповідно до конкретних соціально-політичних умов, що складаються на теренах тієї чи іншої держави.

Суттєве узгодження законодавства України відповідно до міжнародних правових стандартів щодо прав і свобод людини розпочалося з часів проголошення незалежності (1991 р.) та затвердження основного закону – Конституції України (1996 р.), яка забезпечила право всіх категорій населення на захист прав і свобод, оскільки згідно зі статтею 1 Конституції Україна є соціальною державою. Вітчизняні вчені наголошують, що у зазначеному документі вперше замість фрагментарного набору прав і свобод було визначено цілісну систему прав і свобод у всіх основних сферах, передбачено громадянські, політичні, економічні, соціальні й культурні права і свободи людини і громадянина [7, с. 23]. Нині категорія «права і свободи людини» є визнаною в Україні, як і в усьому світі, нормативно-змістовою основою для побудови взаємовідносин між індивідом і державою, зокрема її правозахисними структурами,

за допомогою яких регламентуються межі свавільних дій і соціальних можливостей людини, встановлюються інституційні та нормативно-правові механізми обмежувальної взаємодії людини і суспільства.

Одним із перших документів, що безпосередньо визначили процес орієнтування діяльності органів внутрішніх справ України на захист прав і свобод людини як стрижневу соціальну цінність, виявилася Постанова Кабінету Міністрів України від 24.04.1996 № 456 «Про Концепцію розвитку системи Міністерства внутрішніх справ», де, зокрема, зазначалося, що політичне, економічне та соціальне оновлення суспільства у процесі побудови демократичної правової держави зумовлює потребу приведення правових, організаційних, структурних та інших засад функціонування органів виконавчої влади відповідно до нових умов їх діяльності та розвитку. До того ж на органи внутрішніх справ, як складову частину органів виконавчої влади, покладался обов'язок забезпечити реалізацію наданих їм повноважень, виходячи з пріоритетності прав і свобод людини¹.

Відображені у Концепції ідеї були прогресивними для свого часу, оскільки чітко орієнтували діяльність органів внутрішніх справ на захист життя, здоров'я, прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань.

Зазначені положення отримали подальший розвиток у виконавчій практиці та втілення у нормативному законодавстві України. Так, згідно з Угодою про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» у Верховній Раді України восьмого скликання (2014 р.), укладеною учасниками Коаліції депутатських фракцій, до складу якої входила більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, було вперше законодавчо закарбовано ідею утворення Національної поліції України. Національна поліція тлумачилася в документі як центральний орган виконавчої влади в системі Міністерства внутрішніх справ України, з новими, орієнтованими на європейські цінності, повноваженнями.

На службу Національної поліції було покладено місію сприяти реалізації державної по-

літики у сфері протидії злочинності та забезпечення громадського порядку. Було означено структуру цього органу: поліція громадської безпеки (єдина патрульна служба та служба дільничних інспекторів), кримінальна поліція (оперативно-слідчі органи), підрозділи поліції спеціального призначення (уніфіковані підрозділи швидкого реагування, вичерпний перелік функцій яких установлюється законом), судова поліція².

У квітні 2014 р. було створено Експертну раду з питань дотримання прав людини та реформування органів внутрішніх справ з метою розробки концепції реформування. 17 травня 2014 р. начальник Головного штабу МВС України М. Вербенський анонсував початок реформування та поінформував про поетапне перетворення системи МВС України в правоохоронне відомство європейського зразка, головним критерієм оцінки діяльності якого буде дотримання основоположних прав і свобод людини і громадянина. Упродовж другої половини 2014 р. керівництво МВС України запровадило низку експериментів у різних містах нашої країни. Головна мета їх полягала в удосконаленні діяльності органів внутрішніх справ, запровадженні європейських стандартів їх функціонування та зміцненні взаємодії з населенням у різних областях України [8].

Накреслені у державних документах позиції щодо основних засад адміністративно-правового статусу Національної поліції та набутий досвід було унормовано в Законі України від 02.07.2015 «Про Національну поліцію» та Постанові Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію». Документами встановлено статус Національної поліції України як центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра внутрішніх справ України і який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку³.

² Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» : від 27.11.2014 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15> (дата звернення: 05.02.2020).

³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 05.02.2020).

¹ Про Концепцію розвитку системи Міністерства внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.04.1996 № 456 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/456-96-п> (дата звернення: 05.02.2020). Втратила чинність.

Згідно з документом «Положення про Національну поліцію» Національна поліція є юридичною особою публічного права, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, власні бланки, рахунки в органах Казначейства¹. Для остаточного закріплення адміністративно-правового статусу цього виконавчого органу в суспільстві Указом Президента України від 9 грудня 2015 р. № 693/2015 день 4 серпня було визначено Днем Національної поліції України.

У затвердженому Кабінетом Міністрів України Розпорядженні «Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року» (2017 р.) було закладено концептуальні засади, повноваження і можливості реалізації функцій Національної поліції, визначено стратегічні пріоритети розвитку правозахисних органів як невід'ємної частини сектору національної безпеки, серед яких, зокрема: створення безпечного середовища; протидія злочинності; дотримання та забезпечення прав людини; ефективне інтегроване управління державним кордоном і збалансована міграційна політика; забезпечення якості і доступності адміністративних послуг; ефективне врядування, прозорість і підзвітність; розвиток кадрового потенціалу та соціальний захист працівників².

Відтоді у нормативному законодавстві України було остаточно закарбовано прогресивні положення щодо ґрунтованого на демократичних європейських цінностях адміністративно-правового статусу Національної поліції України. Цей статус визначало, зокрема, те, що пріоритетним напрямом роботи цього органу держави має бути служіння як потребам окремих громадян, так і суспільству в цілому; діяльність Національної поліції здійснюватиметься в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами і громадськими об'єднаннями на засадах партнерства зі спрямуванням на задоволення їхніх потреб; усі форми та методи діяльності підрозділів Національної поліції України мають здійснюватися відповідно до чинного законодавства України та не залежати від волі окремих політичних сил.

¹ Там само.

² Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 1023-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-p> (дата звернення: 05.02.2020).

Національна поліція містить такі підрозділи: кримінальна поліція, патрульна поліція, органи досудового розслідування, поліція охорони, спеціальна поліція, поліція особливого призначення [7, с. 29], що мають задовольнити потреби всіх верств населення та структур суспільства у правовому захисті і підтриманні безпеки.

Організаційна структура Національної поліції визначається Законом України «Про Національну поліцію» і складається з центрального органу управління поліцією та територіальних органів поліції. До складу центрального органу управління поліцією входять організаційно поєднані структурні підрозділи, що забезпечують діяльність керівника поліції, а також виконання покладених на поліцію завдань³. Як бачимо, організаційна структура поліції будується за ієрархічним принципом, хоча й на місцях підрозділам поліції та окремим фахівцям надаються значні повноваження у напрямі захисту прав людини.

Структуру територіальних органів поліції затверджує керівник поліції за погодженням із міністром внутрішніх справ України, виходячи з можливостей держави і потреб населення. Так, 29 жовтня 2015 р. Міністерство внутрішніх справ України запровадило зміну організаційної структури місцевих органів та підрозділів Національної поліції. Це було пов'язано насамперед із тим, що в малих містах країни й у сільській місцевості (430 міст, 880 селищ, 28 тис. сіл) проживає 24,5 мільйони громадян і кожен із них має бути впевнений, що в разі необхідності отримає кваліфіковану допомогу поліцейського. Зараз система місцевих органів поліції у структурі Головних управлінь Національної поліції формується за «кущовим» принципом, який передбачає створення відділів поліції, через які буде здійснюватися управління та організація діяльності відділень поліції (базових органів) у складі «куща» [7, с. 29–30].

Відповідно, характеризуючи адміністративно-правовий статус Національної поліції як суб'єкта реалізації державної політики України у сфері забезпечення прав і свобод людини, важливо зазначити, що важливою рисою прав людини є їх орієнтованість на захист індивіда та гарантованість законності протидії державі з боку людини з метою захисту власних прав.

³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 05.02.2020).

Досліджуючи порушену проблему, важливо наголосити, що згідно з нормами сучасного нормативного законодавства Національна поліція має бути прозорою у своїх діях. Це означає, що поліцейські підрозділи мають бути достатньо відкриті для форм зовнішнього контролю, в тому числі громадського. Адже лише за таких умов права людини на практиці стають найвищим рівнем можливостей індивіда й вимог до соціуму, обумовлених самим фактом існування людини, детермінованим шаблоном розвитку цивілізації й пов'язаним з тотальним і незаперечним визнанням пріоритетності потреб людини в суспільстві. Відповідно права людини виявляються обмежувальними стосовно дій держави, окреслюючи межі індивідуальної та суспільної свободи особистості відносно держави й її інституцій і взаємної відповідальності. Саме тому в нормативному законодавстві, що регламентує діяльність органів правопорядку, було чітко окреслено, що обмеження Національною поліцією прав і свобод людини допускається виключно на підставах та в порядку, визначених Конституцією і законами України, за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції.

Висновки

Проведений аналіз нормативних документів та наукових праць забезпечив обґрунтованість розгляду адміністративно-правового статусу Національної поліції України як комплексу прав та обов'язків цієї державної інституції, її структурних підрозділів, окремих фахівців, закріплених нормами адміністративного права за цим правозахисним органом.

Адміністративно-правовий статус Національної поліції України містить сукупність складників:

- цільовий – визначається місією поліції щодо сприяння реалізації державної політики у сфері протидії злочинності та забезпечення громадського порядку, забезпечення прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки, а також надання в межах, визначених законом, послуг особам. Пріоритетністю в роботі цього органу держави є служіння потре-

бам окремих громадян і суспільству в цілому, в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямування на задоволення їхніх потреб, відповідно до чинного законодавства України;

- організаційний, що віддзеркалює структуру Національної поліції, яка складається з таких підрозділів: кримінальна поліція, патрульна поліція, органи досудового розслідування, поліція охорони, спеціальна поліція, поліція особливого призначення, що мають задовольнити потреби усіх верств населення та структур суспільства у правовому захисті й підтриманні безпеки. Крім того, така організаційна структура складається з центрального органу управління поліцією, до складу якого входять організаційно поєднані структурні підрозділи, що забезпечують виконання покладених на поліцію завдань у напрямі захисту прав людини на місцях.

- компетенційний – пов'язаний із окресленням завдань, функцій, прав та обов'язків, а також ступенем відповідальності правоохоронного органу й окремих його підрозділів і працівників, що визначають орієнтованість їх діяльності на захист індивіда та гарантованість законності протидії державі з боку людини з метою захисту власних прав і свобод.

Прогресивною тенденцією сьогодення є встановлення адміністративно-правового статусу відносно нової на теренах України державної структури – Національної поліції, що не наслідують негативні традиції правоохоронних органів минулого, а надає можливість зміцнити у державі законність на основі підвищення правової культури органу поліції в цілому та його окремих працівників, удосконалити підходи до організації правозахисної діяльності, зміцнити дисципліну, посилити відповідальність і підзвітність поліції перед громадою.

На нашу думку, подальша детальна розробка шляхів реалізації кадрової політики Національної поліції України в контексті оновлення адміністративно-правових засад захисту прав і свобод людини є перспективним дослідницьким напрямом.

Список бібліографічних посилань

1. Катрич Д. К. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України: поняття і зміст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 36 (2). С. 31–35.
2. Любова Н. О. Діяльність поліції щодо повернення довіри населення та налагодження зв'язків з громадськістю // Актуальні проблеми охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки в сучасних умовах : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 20 листопа. 2015 р.) / МВС України, Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2015. С. 162–165.
3. Безпалова О. І., Горбач Д. О. Поняття та структура адміністративно-правового статусу Національної гвардії України. *Форум права*. 2017. № 5. С. 31–38. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1189060>.

4. Васильєв І. О., Мінка Т. П. Контрольна діяльність штабів ОВС : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 260 с.
5. Кісіль З. Р. Адміністративно-правовий статус працівника міліції як фактор протидії професійній деформації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2008. № 2. С. 123–126.
6. Адміністративна діяльність органів поліції України / О. І. Безпалова та ін. ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 432 с.
7. Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д. М., Данканич М. М. Основні права людини. Ужгород, 2003. 189 с.
8. Теличкін І. Реформування органів внутрішніх справ та Прокуратури // Українська Гельсінська спілка з прав людини : сайт. 19.03.2016. URL: https://helsinki.org.ua/reformuvannya-orhaniv-vnutrishnih-sprav-ta-prokuratury-i-telychkin/#_ftnref2 (дата звернення: 07.02.2020).

Надійшла до редколегії 10.02.2020

ТАНЬКО А. В. АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС ОРГАНОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ КАК СУБЪЕКТА РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА

Статья посвящена исследованию феномена административно-правового статуса органов Национальной полиции как субъекта реализации государственной политики Украины в сфере обеспечения прав и свобод человека. Рассмотрены сущность и содержание административно-правового статуса Национальной полиции Украины через призму ведущих категорий «права» и «свободы», составляют ориентир для развертывания демократических процессов в украинском обществе.

Административно-правовой статус Национальной полиции Украины рассмотрено как совокупность запечатленных в законодательстве государства характеристик и возможностей этого органа, комплекс составляющих (целевой, организационный, компетенционный).

Ключевые слова: *Национальная полиция, административно-правовой статус, права, свободы человека, государство и общество, правовая система Украины.*

TANKO A. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF STATE POLICY IMPLEMENTATION IN HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS

The article is focused on studying the phenomenon of the administrative and legal status of the National Police as a subject of Ukrainian state policy implementation in human rights and freedoms. The author outlines the essence and content of the administrative and legal status of the National Police of Ukraine through the leading categories of "law" and "freedom", which are important for the democratic processes developing in Ukrainian society.

The administrative and legal status of the National Police of Ukraine is considered as a set of characteristics and powers entrusted in the state legislation, a set of the following components: target – determined by the mission of the police to promote the state policy implementation in the fight against crime and peacekeeping, enforcement of rights, public and state interests; organizational – characterizes the structure of the National Police, consisting of a central police control facility, which consists of organizationally integrated structural units that ensure the implementation of the police tasks in human rights protection; competent – related to the definition of tasks, functions, rights, and duties, as well as the degree of responsibility of the law enforcement and its units and employees, determining the focus of their activities on the protection of the individual and the guarantee of the legitimacy of counteracting the state on the part of the person to protect their rights and freedoms.

In practice, the implementation of the new administrative and legal status enables law enforcement to approve the law, enhance the communication and legal culture of police officers, overcome the traditional politicization and militarization of law enforcement by updating the organizing strategies of human rights activities, strengthen the state and professional discipline, make the police activities transparent, improve the control system and responsibility of police structures and professionals for malpractice.

Key words: *National Police, administrative and legal status, rights, human freedoms, state and community, legal system of Ukraine.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПОЛІЦЕЇСТИКА

УДК 351.74(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.05>

В'ЯЧЕСЛАВ ВАСИЛЬОВИЧ АБРОСЬКІН,

кандидат юридичних наук,

Одеський державний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-4062-8105>,

e-mail: oduvsofficial@gmail.com

ОСВІТНЯ ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Акцентовано увагу на тому що саме на державу покладається основний обов'язок щодо формування державної політики у сфері освіти та вироблення дієвого механізму її реалізації. У зв'язку з цим наголошено на важливості з'ясування змісту освітньої функції держави, вироблення дієвих механізмів її реалізації. У результаті розкриття сутності категорій «функція держави» та «освіта» сформульовано авторське визначення поняття «освітня функція держави». Зроблено висновок про двокомпонентність мети освітньої функції держави. Обґрунтовано, що реалізація освітньої функції держави здійснюється переважно за допомогою адміністративно-правового інструментарію. Виокремлено характерні ознаки, притаманні освітній функції держави як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Окреслено основні передумови забезпечення належної реалізації освітньої функції держави.

Ключові слова: освіта, функція держави, освітня функція держави, адміністративне законодавство, адміністративно-правове регулювання, механізм реалізації, суб'єкт управління у сфері освіти.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Освіта є стратегічним ресурсом, необхідним для забезпечення належного функціонування політичної, соціально-економічної, культурної та наукової сфер суспільного життя. Сучасний етап розвитку суспільства висуває підвищені вимоги до якості освіти, створення ефективних передумов для забезпечення її конкурентоспроможності, що в результаті сприятиме соціально-економічному розвитку нашої держави, підвищенню добробуту громадян та дозволить Україні інтегруватися до міжнародного освітнього простору. Зважаючи на це, відповідні органи державної влади (органи управління освітою) повинні вживати дієвих заходів щодо підвищення престижності освіти і науки серед населення, впровадження інноваційних технологій в освітню діяльність, створення безпечного освітнього середовища, оновлення механізмів надання освітніх послуг громадянам, зміст яких обов'язково повинен відповідати потребам ринку праці та сучасним економічним викликам, вимогам суспільства.

Держава досягає виконання своїх завдань та цілей через реалізацію функцій, які, у свою чергу, характеризуються як основні напрями

її діяльності та комунікації, що відображають її соціальну сутність [1, с. 1]. Безумовно, це стосується і сфери освіти. Основним суб'єктом вироблення та реалізації державної політики у сфері освіти є відповідні органи державної влади, що дозволяє дійти висновку, що саме на державу покладається основний обов'язок щодо формування державної політики у сфері освіти та вироблення дієвого механізму її реалізації. У зв'язку з цим важливого значення набуває з'ясування сутності освітньої функції держави, вироблення дієвих механізмів її реалізації.

Стан дослідження проблеми

Питанням дослідження особливостей державної політики у сфері освіти присвятили свою увагу такі науковці, як О. Безпалова, Ю. Фролов, Н. Шульга та ін. Указаними науковцями ґрунтовно проаналізовано специфіку формування в Україні освітнього простору, ключові напрями формування державної політики у сфері освіти, визначено адміністративно-правовий статус окремих суб'єктів управління у сфері освіти, розкрито особливості здійснення адміністративних процедур у діяльності вказаних суб'єктів, що дозволило їм сформулювати

низку пропозицій щодо удосконалення національного законодавства у сфері надання освітніх послуг. Варто згадати наукові праці В. Дронова, який приділяв свою увагу питанням загальнотеоретичного дослідження освітньої функції сучасної держави, але слід зауважити, що переважно таке дослідження було проведено в контексті діяльності приватних закладів вищої освіти як суб'єктів реалізації такої функції. Що стосується комплексних досліджень, присвячених наданню загальної характеристики освітньої функції держави як базової категорії, з'ясування сутності якої дозволить більш виважено та науково обґрунтовано запровадити дієвий механізм формування та реалізації державної політики у сфері освіти, то вони, на жаль, практично не проводилися. Власне це і зумовлює нагальну потребу у проведенні відповідного наукового дослідження.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в розкритті змісту освітньої функції держави, з'ясуванні ролі науки адміністративного права у виробленні механізму реалізації освітньої функції держави та виробленні науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій в напрямі забезпечення належної реалізації освітньої функції держави. Зважаючи на сформульовану мету, *завданнями* наукової статті є розкриття сутності категорій «функція держави», «освіта», «освітня функція держави», визначення мети освітньої функції держави, розкриття особливостей освітньої функції держави як об'єкта адміністративно-правового регулювання та вироблення пропозицій щодо удосконалення національного адміністративного законодавства в напрямі забезпечення належної реалізації освітньої функції держави.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна полягає в тому, що робота є однією з перших наукових праць, в якій розкрито значення освітньої функції держави, наголошено на двокомпонентності мети цієї функції, виокремлено особливості освітньої функції держави як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу

Характер діяльності держави, рівень її соціальної спрямованості можна визначити у результаті аналізу тих функцій, які вона реалізовує. Для розкриття змісту освітньої функції держави необхідно перш за все визначитися зі змістом категорії «функція держави». В юридичній науці існує значна кількість трак-

тувань цієї категорії, які за змістовим наповненням не різняться між собою. Вважаємо за доцільне приєднатися до позиції О. Безпалової, яка зазначає, що «функції держави є основними напрямками діяльності держави щодо управління у пріоритетних сферах суспільного життя, задоволення суспільних потреб» [2, с. 15; 3; 4]. У результаті аналізу цієї точки зору можна дійти висновку, що під час реалізації державою будь-якої функції першочергове значення надається здійсненню управлінської діяльності, тобто здійснюється управлінський вплив із метою впорядкування суспільних відносин у конкретній сфері суспільного життя.

Що стосується класифікації функцій держави, то в національному законодавстві вона досі не закріплена; лише в результаті аналізу змісту окремих нормативно-правових актів (зокрема Конституції України) можна дійти висновку про можливість виокремлення таких функцій, як політична, соціальна, освітня, економічна тощо.

У результаті аналізу точок зору науковців, які безпосередньо присвятили свою увагу з'ясуванню переліку функцій держави (зокрема О. Безпалової, М. Дзевелюк, Н. Карпової, О. Клімова, А. Марущака, П. Рабіновича, О. Скакун, І. Тарасової), можна дійти висновку, що переважно в наукових колах учені віддають перевагу класифікації функцій держави залежно від сфери суспільного життя (або за способами діяльності держави) та виокремлюють політичну, правоохоронну, економічну, соціальну, культурну, ідеологічну функції тощо. Варто зазначити, що у даному випадку йдеться про традиційний підхід до виокремлення функцій держави. Однак необхідно обов'язково враховувати, що, зважаючи на реалії сьогодення, інтенсифікацію процесів розвитку суспільних відносин та зростаючі очікування суспільства від результативності функціонування держави, нагальним питанням є перегляд (модернізація) традиційних уявлень про коло функцій держави з метою його розширення. У зв'язку з цим було б доцільно виокремити ще такі функції держави, як освітня, інформаційна, екологічна тощо. На нашу думку, це дозволить створити умови для задоволення потреб громадян, забезпечити охорону та захист їх прав; упорядкувати правовідносини, що мають місце в окремих сферах суспільного життя. Крім того, необхідно обов'язково враховувати, що без вироблення дієвого механізму реалізації освітньої функції держави неможливо буде забезпечити належне функціонування усіх сфер суспільного життя: політичної, економічної, культурної, екологічної, інформаційної, правоохоронної тощо.

Варто зазначити, що тлумачення змісту функцій держави може різнитися, що зумовлено впливом різноманітних політичних, соціально-економічних, правових та ідеологічних чинників. Підтвердженням доцільності такої точки зору є позиція М. Дзевелюк, яка підкреслює, що «внутрішній зміст цих функцій, безумовно, змінюється залежно від конкретних політичних, економічних і соціально-культурних умов, але кожна держава так чи інакше здійснює ці функції, зумовлені самою її сутністю як універсальної політичної форми організації суспільства» [5, с. 175]. Тобто загальна спрямованість функції є стабільною, проте окремі її сутнісні характеристики, так само як і механізм реалізації конкретної функції, можуть видозмінюватися під впливом наведених вище чинників.

Переходячи до з'ясування сутності освітньої функції держави, треба наголосити, що в наукових колах це питання практично не було опрацьовано на належному рівні. У зв'язку з цим перш ніж перейти до розкриття специфіки освітньої функції держави вважаємо за доцільне зупинитися на характеристиці освіти, для забезпечення належного функціонування якої і реалізовується державою освітня функція.

На законодавчому рівні поняття «освіта» не знайшло свого нормативно-правового закріплення. Так, у Законі України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145, незважаючи на закріплення у ст. 1 ключових термінів, що застосовуються в ньому, категорія «освіта», як не дивно, не знайшла свого законодавчого закріплення. А зважаючи на те, що в цьому нормативно-правовому акті міститься тлумачення таких термінів як «заклад освіти», «здобувач освіти», «освітній процес», «освітня діяльність», «освітня програма», «система освіти», «якість освіти», на нашу думку, викладення тлумачення терміна, який, безумовно, є базовим та широко використовується, є вкрай необхідним. У результаті аналізу наведеного вище нормативно-правового акта можна зазначити, що в його тексті у загальному вигляді розкривається зміст поняття «освіта», проте у даному випадку йдеться не про детальне трактування, а про загальний опис цієї категорії. Так, у Законі України «Про освіту» зазначається, що «освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави»¹; або «освіта є державним

пріоритетом, що забезпечує інноваційний, соціально-економічний і культурний розвиток суспільства»². Слід ще раз підкреслити, що в даному випадку йдеться не про визначення сутності поняття «освіта»; тут спостерігається виключно розкриття значення освіти для розвитку суспільства та держави в цілому, тобто мова йде переважно про результат (для особи, суспільства та держави), який можна досягти в результаті освіти.

Аналогічно в інших нормативно-правових актах, що регулюють особливості різних видів освітнього процесу (наприклад, у законах України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463, «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 № 2628, «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 № 1841, «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556), відсутнє розкриття змісту поняття «освіта» (і це за наявності трактувань інших понять). Відносно уніфіковане та науково обґрунтоване визначення поняття «освіта» міститься у Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) від 04.03.2004 № 5-рп/2004, де зазначено, що освіта – це цілеспрямований процес виховання і навчання з метою набуття встановлених державою освітніх рівнів.

Варто також звернути увагу на трактування терміна «освіта» за міжнародними стандартами, де передбачено, що «освіта – це цілеспрямована й організована діяльність для задоволення навчальних потреб» [6]. На нашу думку, таке визначення носить загальний характер і не відображає всі специфічні риси, притаманні освіті, а тому потребує деталізації.

Отже, вважаємо за доцільне в рамках нашого дослідження перейти до напрацювань науковців, які здійснювали дослідження у сфері освіти. З'ясуванню специфіки освіти як державної та суспільної цінності, в рамках якої відбувається процес розвитку та саморозвитку людини, присвятили свою увагу фахівці з педагогіки та права. Так, в енциклопедичних джерелах під освітою розуміють

¹ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // База даних «Законодавство

України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 13.02.2020).

² Там само.

«процес і результат засвоєння особистістю певної системи наук, знань, практичних умінь і навичок та пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також моральної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості» [7, с. 614].

На різноаспектний характер поняття «освіта» звертає увагу Б. Гершунський, який виділяє чотири аспекти його змістового трактування: освіта як цінність; освіта як система; освіта як процес; освіта як результат [8, с. 25]. Схожої позиції щодо трактування освіти як комплексної категорії дотримується і С. Гончаренко, на думку якого «освіта як поняття включає кілька аспектів: а) освіта як процес, тобто єдність навчання, виховання, розвитку, саморозвитку особистості; збереження культурних норм з орієнтацією на майбутній стан культури...; б) освіта як соціокультурний інститут, який сприяє економічному, культурному функціонуванню й удосконаленню суспільства за допомогою спеціально організованої цілеспрямованої соціалізації окремих індивідів, виражений у системі, що включає освітні установи, органи управління ними, освітні стандарти, які забезпечують їх функціонування та розвиток; в) освіта як результат, тобто рівень загальної культури і досвідченості підрастаючого покоління, засвоєння того духовного й матеріального потенціалу, який був накопичений людською цивілізацією в процесі еволюційного розвитку та який націлений на подальший соціальний прогрес» [7, с. 615]. Як вважають автори навчального посібника «Освітнє право», освіту слід розуміти як функцію держави; як рівень культури; як результат; як процес [9, с. 8].

На нашу думку, подібний підхід до характеристики освіти як комплексного багатовекторного явища свідчить про те, що в наукових колах усвідомлюється те значення, яке притаманне освіті, та результати, яких можливо досягти внаслідок створення належних умов для її надання та набуття. Підсумовуючи, вважаємо за доцільне приєднатися до підходу зазначених вище науковців, які відстоюють позицію щодо неприпустимості трактування терміна «освіта» виключно в контексті філософії, педагогіки або психолого-педагогічної науки, оскільки такий підхід суттєво звужував би розуміння особливостей процесів розвитку та саморозвитку особи (набуття і вдосконалення основних компетенцій).

На нашу думку, розуміння освіти як результату або процесу є ознакою доцільності

юридичного трактування цього терміна, оскільки процедурні моменти, пов'язані з організацією освітнього процесу, набуттям освіти, створенням та функціонуванням закладів освіти, управлінням освітою тощо, регулюються нормами права, у першу чергу адміністративного.

Як зазначає О. Нижник, освіта – це динамічний процес, який складається з кількох рівнів, досягнення яких неможливо реалізувати без початкових знань, унаслідок того, що суб'єкт їх отримання (дитина) на початковому етапі свого розвитку не може самостійно усвідомлювати та реалізовувати це право, держава покладає на батьків, опікунів та осіб, які їх заміщують, обов'язок щодо забезпечення реалізації права на освіту [10, с. 19]. У результаті аналізу наведеного визначення можна дійти висновку, що автор веде мову переважно про початкові рівні освіти, залишаючи поза увагою всі інші. Вважаємо, що такий підхід необгрунтовано суттєво звужує розуміння освіти, оскільки не враховує всі 13 рівнів освіти, що закріплені національним законодавством.

Відповідно до точки зору М. Курка «в сучасних умовах освіта є могутнім чинником розвитку духовної культури українського народу, відтворення інтелектуальних і продуктивних сил суспільства, запорукою громадянського миру і майбутніх успіхів у зміцненні й утвердженні авторитету України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави – повноправного члена європейської та світової спільноти» [11, с. 535]. Варто зазначити, що в цьому трактуванні поняття «освіта» акцент зроблено не на розкритті його змісту, а на тому результаті, якого має бути досягнуто завдяки освітній діяльності. Тобто, на нашу думку, такий підхід доцільно використовувати під час визначення ключових індикаторів належного рівня освіти в суспільстві та державі.

Зважаючи на наведені вище точки зору науковців щодо розкриття сутності освіти, та в результаті аналізу положень чинного національного законодавства пропонуємо під освітою розуміти комплексний урегульований нормами національного законодавства процес, для забезпечення якісного перебігу якого створюються відповідні суб'єкти, наділені правом надавати освітні послуги, що дозволяє здобувачам таких послуг реалізовувати особистісний потенціал з урахуванням їх здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду.

Таким чином, під освітньою функцією держави пропонуємо розуміти обумовлений соціальним призначенням держави напрям її

діяльності, під час якої державою (у вигляді державних та недержавних суб'єктів освітньої діяльності) створюються належні умови для задоволення потреб громадян щодо їх інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку, забезпечення їм рівного доступу до отримання освітніх послуг, що, як наслідок, має привести до досягнення здобувачами запланованих результатів навчання.

Доцільність виокремлення як державних, так і недержавних суб'єктів освітньої діяльності, тобто суб'єктів, що мають право надавати освітні послуги, зумовлена тим, що сьогодні надання освітніх послуг мають право здійснювати одночасно державні та приватні навчальні заклади. Звісно що держава безпосередньо відповідає за формування та реалізацію державної політики у сфері освіти, проте громадськість має право брати активну участь на всіх етапах формування та реалізації державної політики. Не є винятком і сфера освіти, оскільки відповідно до чинного законодавства правом надавати освітні послуги наділені також і приватні освітні заклади. Що ж стосується управління сферою освіти та контролю за якістю освіти, то тут повноваженнями наділені саме державні суб'єкти, які здійснюють управлінську діяльність.

Слушною є позиція В. Дронова, який вважає, що головна мета освітньої функції сучасної держави – створення умов для задоволення потреб та реалізації прав у сфері освіти, забезпечення належного рівня розвитку освіти й науки, забезпечення доступної освіти високого рівня [1, с. 19]. Поділяючи в цілому позицію В. Дронова, вважаємо, що мета освітньої функції держави є двокомпонентною та полягає у:

а) виробленні державою (в особі відповідних органів державної влади) спільно з інституціями громадянського суспільства стратегічних орієнтирів для забезпечення інноваційного розвитку освіти, якості та конкурентоспроможності освіти, державної підтримки окремих рівнів освіти, доступності для здобуття якісної освіти, що, у першу чергу, має задовольнити потреби особистості, суспільства і держави;

б) створенні правових, організаційних, кадрових, матеріально-фінансових, інформаційних, науково-методичних, соціально-прогностичних передумов (інструментів), які мають вирішальне значення для забезпечення ефективного функціонування сфери освіти, виведення її на якісно новий рівень з метою входження до єдиного європейського освітнього простору.

Як уже було зазначено в цій роботі, розуміння освіти як результату або процесу є

ознакою доцільності юридичного трактування цього терміна, оскільки процедурні моменти, пов'язані з організацією освітнього процесу, набуттям освіти, створенням та функціонуванням закладів освіти, управлінням освітою, фінансуванням освіти тощо, регулюються нормами права, у першу чергу адміністративного. Зважаючи на це, можна говорити, що освітня функція держави є об'єктом адміністративно-правового регулювання. У зв'язку з цим уважаємо за доцільне виокремити характерні ознаки, притаманні освітній функції держави як об'єкту адміністративно-правового регулювання:

– її зміст становить забезпечення охорони конституційно закріпленого права громадян на освіту;

– механізм реалізації функції регулюється переважно нормами адміністративного права;

– носить управлінський характер;

– орієнтована на гарантування державою права на доступність (у тому числі ліквідацію гендерної нерівності) та якості освіти;

– будується на одночасному поєднанні державного впливу на сферу освіти із сучасними процесами децентралізації влади та наданням закладам освіти автономії щодо прийняття окремих управлінських рішень;

– реалізується значною кількістю суб'єктів (державних і недержавних) у взаємодії з профільними міжнародними організаціями з використанням відповідного правового інструментарію;

– вироблення ефективних інноваційних механізмів реалізації функції має призвести до підвищення конкурентоспроможності та якості освіти, соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, входження України до єдиного загальноєвропейського освітнього простору;

– реалізується з урахуванням державних механізмів прогнозування і стратегічного планування механізмів модернізації освіти.

Висновок

Підсумовуючи викладене вище, можна дійти висновку, що основними передумовами забезпечення належної реалізації освітньої функції держави є такі: а) наявність узгодженої системи нормативно-правових актів, положення яких визначають пріоритетні напрями державної освітньої політики та враховують європейські стандарти освіти, з одночасним виробленням дієвого механізму реалізації приписів, що в них міститься; б) чітко визначене коло суб'єктів управління у сфері освіти із закріпленням на законодавчому рівні їх

адміністративно-правового статусу; в) система фінансового та матеріально-технічного забезпечення процедур надання та споживання освітніх послуг має бути науково обґрунтова-

ною та враховувати сучасні інноваційні тенденції у сфері освіти; г) вироблення дієвого механізму мотивації працівників сфери освіти для використання інноваційних технологій.

Список бібліографічних посилань

1. Дронов В. Ю. Освітня функція сучасної держави та особливості її реалізації приватними вищими навчальними закладами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2018. 19 с.
2. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Харків : НікаНова, 2014. 544 с.
3. Безпалова О. І. Специфіка правоохоронної функції держави: адміністративно-правовий аспект. *Митна справа*. 2015. № 3 (99). С. 68–74.
4. Безпалова О. І. Сутність правоохоронної функції держави. *Наука і правоохорона*. 2011. № 4. С. 241–246.
5. Дзевелюк М. Номенклатура функції сучасної держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 171–176.
6. ISCED (International Standard Classification of Education) 1997 // UNESCO : сайт. URL: http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-1997-en_0.pdf (дата звернення: 13.02.2020).
7. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; відп. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
8. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (в поисках практикоориентированных концепций). М. : Совершенство, 1998. 608 с.
9. Валеев Р. Г. Освітнє право України : навч. посібник. Луганськ : Луганськ. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2011. 287 с. URL: https://www.irf.ua/files/ukr/programs/edu/edu_posibnyk.pdf (дата звернення: 13.02.2020).
10. Нижник О. С. Адміністративно-правові засади реалізації державної регіональної політики у сфері вищої освіти в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 220 с.
11. Курко М. Н. Окремі організаційні засади становлення і розвитку вищої освіти в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2010. № 1. С. 533–538.

Надійшла до редколегії 17.02.2020

АБРОСЬКИН В. В. ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ ГОСУДАРСТВА КАК ОБЪЕКТ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Акцентируется внимание на том, что именно на государство возлагается основная обязанность по формированию государственной политики в сфере образования и выработки действенного механизма ее реализации. В связи с этим отмечена важность выяснения содержания образовательной функции государства, выработка действенных механизмов ее реализации. В результате раскрытия сущности категорий «функция государства» и «образование» сформулировано авторское определение понятия «образовательная функция государства». Сделан вывод о двухкомпонентности цели образовательной функции государства. Обосновано, что реализация образовательной функции государства осуществляется преимущественно с помощью административно-правового инструментария. Выделены характерные признаки, присущие образовательной функции государства как объекту административно-правового регулирования. Определены основные предпосылки обеспечения надлежащей реализации образовательной функции государства.

Ключевые слова: образование, функция государства, образовательная функция государства, административное законодательство, административно-правовое регулирование, механизм реализации, субъект управления в сфере образования.

ABROSKIN V. V. EDUCATIONAL FUNCTION OF THE STATE AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

The emphasis has been placed on the fact that the state has the main responsibility for the formation of state policy in the field of education and the development of effective mechanism for its implementation. The author has emphasized that without the development of effective mechanism for the implementation of the educational function of the state it will be impossible to ensure the proper functioning of all spheres of public life: political, economic, cultural,

environmental, informational, law enforcement, etc. In this regard, it has been focused on the importance of clarifying the content of the educational function of the state, developing effective mechanisms for its implementation.

The education has been offered to be understood as a complex process regulated by the norms of national legislation, to ensure its quality we create relevant entities, entitled to provide educational services, which allows recipients of such services to realize personal potential based on their abilities, interests, needs, motivation, capabilities and experience. It has been established that the understanding of education as the result or process is the feature of the expediency of legal interpretation of this term, since procedural issues related to the organization of the educational process, education, establishment and operation of educational institutions, education management, etc. are regulated by law, primarily by administrative law.

As a result of revealing the essence of the categories “function of the state” and “education” the author has formulated own definition of the concept of “educational function of the state” as the direction conditioned by the social purpose of the state, during which the state (in the form of state and non-state subjects of educational activity) creates proper conditions to meet the needs of citizens for their intellectual, spiritual, physical and cultural development, to provide them with equal access to educational services, which, as a consequence, may lead to the achievement of the planned learning outcomes. The conclusion about the two-component purpose of the educational function of the state has been made.

It has been substantiated that the implementation of the educational function of the state is mainly carried out with the help of administrative and legal tools. The characteristic features inherent in the educational function of the state as an object of administrative and legal regulation have been outlined.

The author has distinguished the main prerequisites for ensuring the proper implementation of the educational function of the state: a) the existence of a coherent system of regulatory acts, the provisions of which determine the priority areas of the state educational policy and take into account European educational standards, while developing an effective mechanism for implementing regulations; b) clearly defined range of subjects of management in the field of education with the consolidation of their administrative and legal status at the legislative level; c) the system of financial and logistical support of procedures for the provision and consumption of educational services must be scientifically sound and take into account modern innovative tendencies in the education sphere; d) development of an effective mechanism for motivating the employees in the field of education to use innovative technologies.

Key words: *education, state function, educational function of the state, administrative legislation, administrative and legal regulation, mechanism of realization, subject of management in the educational sphere.*

ОКСАНА ВАЛЕРІЇВНА БРУСАКОВА,*кандидат філософських наук,**Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0001-6522-8020>,*e-mail: advokat.brusakova@gmail.com***ГАЛУЗЬ АВІАЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

Акцентовано увагу, що авіаційна галузь є високотехнологічною галуззю економіки будь-якої держави, динамічний розвиток якої вимагає впорядкування національного законодавства у цій сфері, розширення міжнародного співробітництва, оновлення правових інструментів, які використовують уповноважені органи державної влади під час державного регулювання галузі авіаційного транспорту. У зв'язку з цим наголошено, що ефективність галузі авіаційного транспорту безпосередньо залежить від стану державного регулювання діяльності в галузі авіації. Аргументовано, що сьогодні важливого значення набуває забезпечення дієвої державної підтримки, наприклад, шляхом оновлення існуючої до цього часу системи дієвих державних преференцій і стимулів для планування та вироблення авіаційного транспорту. Встановлено, що держава, усвідомлюючи важливість державної підтримки щодо планування та вироблення сучасного інноваційного високотехнологічного авіаційного транспорту, здійснює відповідні кроки у цьому напрямку; окреслено вказані кроки. Сформульовано специфічні риси, притаманні галузі авіаційного транспорту як об'єкту державного регулювання.

Ключові слова: *транспорт, авіаційна галузь, авіаційний транспорт, державне регулювання, державна підтримка, забезпечення, упорядкування.*

*Оригінальна стаття***Постановка проблеми**

Одним із важливих напрямів інноваційного розвитку нашої держави, посилення її економічної конкурентоспроможності на світовій арені є розвиток транспортної інфраструктури, розбудова ефективної та прозорої системи державного управління у цій сфері. Це дозволить не лише зміцнити економічні позиції України та зовнішньоекономічні зв'язки, а й створити необхідні передумови для забезпечення належного стану національної безпеки держави. Ефективність функціонування транспортної інфраструктури безпосередньо залежить від стану державного регулювання цього сектору, від наявності науково обґрунтованої державної політики в галузі транспорту. Вирішальна роль у формуванні та реалізації державної політики в галузі транспорту належить державі (в особі її відповідних органів державної влади), яка власне і визначає спрямованість державного регулювання транспортної галузі. Саме завдяки грамотній державній політиці в галузі транспорту можливо створити умови для безперебійного функціонування єдиної транспортної системи держави, якісного надання усього комплексу транспортних послуг. Варто зазначити, що на

законодавчому рівні державна політика в галузі транспорту не виокремлюється як окремий вид державної політики. Проте Законом України «Про транспорт» передбачено, що «державне управління діяльністю транспорту здійснюється шляхом проведення та реалізації економічної (податкової, фінансово-кредитної, тарифної, інвестиційної) та соціальної політики, включаючи надання дотацій на пасажирські перевезення»¹. Зважаючи на це, можна дійти висновку, що державне регулювання транспортної галузі здійснюється в результаті формування та реалізації одночасно економічної та соціальної політики.

Національною транспортною стратегією України на період до 2030 року визначено транспортну галузь як одну з базових галузей економіки, що має розгалужену залізничну мережу, розвинуту мережу автомобільних шляхів, морські порти й річкові термінали, аеропорти та широку мережу авіаційних сполучень,

¹ Про транспорт : Закон України від 10.11.1994 № 232/94-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-вр> (дата звернення: 21.02.2020).

вантажних митних терміналів, що створює необхідні передумови для задоволення потреб користувачів транспорту в наданні транспортних послуг та розвитку бізнесу¹. Авіаційний транспорт є транспортом загального користування, що є складовою єдиної транспортної системи України. У порівнянні з іншими видами транспорту (автомобільним, залізничним, водним тощо) авіаційний транспорт є більш глобалізованим (орієнтованим на перевезення на великі відстані пасажирів та вантажів), що зумовлено необхідністю налагодження міжнародного співробітництва у цій сфері та приведення національного законодавства у відповідність до загальноєвропейських стандартів. Зважаючи на те, що авіаційна галузь є високотехнологічною галуззю економіки будь-якої держави, динамічний розвиток цієї галузі вимагає впорядкування національного законодавства у цій сфері, розширення міжнародного співробітництва, оновлення правових інструментів, які використовують уповноважені органи державної влади під час державного регулювання галузі авіаційного транспорту. Отже, ефективність галузі авіаційного транспорту безпосередньо залежить від стану державного регулювання діяльності в галузі авіації.

Стан дослідження проблеми

Питанням з'ясування сутності державного регулювання як комплексної наукової категорії та ролі державного регулювання як засобу впорядкування функціонування різних сфер суспільного життя присвятили свою увагу такі вчені, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, Ю. П. Бурило, Р. Я. Демків, О. В. Джафарова, А. Т. Комзюк, Г. О. Поліщук, В. І. Теремецький, С. Г. Третяк, О. М. Шашула, І. М. Шопіна та ін. Указані науковці ґрунтовно дослідили проблемні питання, пов'язані з особливостями участі держави у впорядкуванні правовідносин, що виникають у різних сферах суспільного життя. Крім того, слід зазначити, що питання, пов'язані з формуванням та реалізацією державної політики в авіаційній галузі, знайшли своє висвітлення у працях таких науковців, як О. М. Горбачева, Д. О. Демченко, В. М. Ковтуненко, М. І. Ніколаєнко, Т. І. Олешко,

¹ Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 430-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-p> (дата звернення: 21.02.2020).

Е. В. Прушківська, О. М. Саркісова, А. Ф. Токар, Т. Є. Шереметьєва, М. Р. Янківський та ін. Проте що стосується з'ясування ролі та значення державного регулювання як ефективного засобу забезпечення належного функціонування галузі авіаційного транспорту в Україні, то вказане питання, на жаль, не набуло свого належного опрацювання у працях учених-адміністративістів. Власне це і зумовлює необхідність проведення відповідного наукового дослідження.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в розкритті сутності галузі авіаційного транспорту як об'єкта державного регулювання. Зважаючи на сформульовану мету, завданнями наукової статті є розкриття змістового наповнення терміна «авіаційний транспорт», визначення сутності галузі авіаційного транспорту, характеристика сучасного стану функціонування авіаційної галузі в Україні, визначення проблемних питань, що здійснюють негативний вплив на функціонування галузі авіаційного транспорту, з'ясування ролі держави як основного суб'єкта, що забезпечує належне функціонування галузі авіаційного транспорту, визначення специфічних рис, притаманних галузі авіаційного транспорту як об'єкту державного регулювання.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна полягає в тому, що робота є першою науковою працею, в якій з'ясовано специфіку галузі авіаційного транспорту як об'єкта державного регулювання, розкрито сутність самої галузі авіаційного транспорту, проаналізовано існуючі наукові підходи щодо розуміння змістового наповнення терміна «авіаційний транспорт».

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 32 Закону України «Про транспорт» від 10.11.1994 № 323 «до складу авіаційного транспорту входять підприємства повітряного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти, аерофотозйомки, сільськогосподарські роботи, а також аеропорти, аеродроми, аероклуби, транспортні засоби, системи управління повітряним рухом, навчальні заклади, ремонтні заводи цивільної авіації та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу авіаційного транспорту»². У результаті законодавчого розуміння

² Про транспорт : Закон України від 10.11.1994 № 232/94-ВР // БД «Законодавство

складу авіаційного транспорту можна дійти висновку, що в цьому випадку авіаційний транспорт розуміється у широкому сенсі не лише як сукупність безпосередньо транспортних авіаційних засобів, а й як цілісна система, яка включає також сукупність об'єктів забезпечення функціонування авіаційного транспорту, управління повітряним рухом тощо. На нашу думку, подібне трактування авіаційного транспорту є не зовсім доцільним, оскільки суттєво розширює розуміння цього терміна. Вважаємо, що більш доцільним є розуміння авіаційного транспорту виключно як сукупності транспортних засобів, що об'єднані притаманними лише їм характеристиками (транспортуванням у повітряному просторі). І вже окремо доцільно виділяти саме об'єкти, функціонування яких носить забезпечувальний (обслуговуючий) характер та створює умови для належної діяльності самого авіаційного транспорту.

Об'єкти, що забезпечують діяльність авіаційного транспорту, так само, як і сам авіаційний транспорт, розташовуються на відповідній території, що відводиться під землі авіаційного транспорту. На законодавчому рівні передбачено, що «до земель авіаційного транспорту належать землі, надані в користування під: а) аеропорти, аеродроми, відокремлені споруди (об'єкти управління повітряним рухом, радіонавігації та посадки, очисні та інші споруди), службово-технічні території з будівлями та спорудами, що забезпечують роботу авіаційного транспорту; б) вертольотні станції, включаючи вертольотодроми, службово-технічні території з усіма будівлями та спорудами; в) ремонтні заводи цивільної авіації, аеродроми, вертольотодроми, гідроаеродроми та інші майданчики для експлуатації повітряних суден; г) службові об'єкти, що забезпечують роботу авіаційного транспорту»¹.

Вважаємо за доцільне звернути увагу, що на законодавчому рівні одночасно використовуються два терміни, які за своїм змістом є схожими: «авіаційний транспорт» та «повітряний транспорт». Так, зокрема, у Законі України «Про транспорт» від 10.11.1994 № 323 йдеться про авіаційний транспорт, а в Повітряному кодексі України від 19.05.2011 згадується про надання авіаційних послуг повітряним транспортом. Причому в жодному з наведених нормативно-правових актів не міс-

тяться визначення ані поняття «авіаційний транспорт», ані «повітряний транспорт». На необхідність нормативного впорядкування цих термінів неодноразово звертали свою увагу науковці, проте вказаний недолік так і не було усунуто. На нашу думку, більш коректним є використання терміна «повітряний транспорт», оскільки цей вид транспорту стосується перевезення пасажирів та вантажів повітрям. Що ж стосується терміна «авіація», то, на думку Є. Т. Шереметьєвої, цей термін носить загальний характер, оскільки «включає значно більше аспектів, таких як польоти військових, державних та приватних повітряних суден, виробництво повітряних суден, аеронавігацію, некомерційні повітряні перевезення й спеціальні авіаційні послуги» [1, с. 8].

У цьому контексті варто звернути увагу на міжнародні документи, зокрема Угоду про міжнародний повітряний транспорт від 07.12.1944 та Конвенцію про міжнародну цивільну авіацію від 07.12.1944, в яких також використовується термін «повітряний транспорт». На нашу думку, з метою гармонізації національного законодавства з міжнародними нормами та стандартами було б доцільно запровадити оперування на законодавчому рівні категоріями, що визнані міжнародною спільнотою. Власне це дозволить уніфікувати національне законодавство у цій сфері та привести його у відповідність до міжнародних документів.

Варто звернути увагу, що в наукових колах також відсутнє усталене розуміння понять «авіаційний транспорт» і «повітряний транспорт», чи є вони за своїм змістом синонімічними, чи відрізняються. Спробуємо проаналізувати точки зору науковців із цього приводу.

Так, зокрема Д. О. Демченко пропонує під авіаційним транспортом розуміти «всі види підприємств, організацій та установ, діяльність яких спрямована на створення умов та використання повітряного простору людиною за допомогою повітряних суден» [2].

Науковці О. М. Саркісова та А. Ф. Токарь у своїй науковій праці [3] одночасно оперують поняттями «авіаційний транспорт» і «повітряний транспорт», що дозволяє дійти висновку, що вказані науковці вважають ці терміни синонімічними та не бачать в них принципової різниці. Схожа ситуація спостерігається і в наукових працях Т. І. Олешка та М. Р. Янківського, які розглядають світовий повітряний транспорт як «складну систему багатьох підприємств, які складаються з постійно взаємодіючих і взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдиний блок; основними компонентами цієї

України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-вр> (дата звернення: 21.02.2020).

¹ Там само.

системи є авіакомпанії, аеропорти світу, підприємства з обслуговування повітряного руху, управління повітряним рухом, міжнародні організації в галузі цивільної авіації» [4]. У той самий час далі в тексті роботи зустрічається одночасне використання термінів «повітряний транспорт», «авіаційні підприємства», у зв'язку з чим залишається незрозумілим, чи відносять вказані науковці авіаційні підприємства до категорії «повітряний транспорт».

Отже, переважна більшість науковців не бачить принципової різниці між авіаційним та повітряним транспортом, оскільки вони за своїм змістом пов'язані з авіацією. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне детальніше зупинитися на характеристиці авіації та з'ясуванні ролі транспорту, що забезпечує її функціонування.

Для України значення авіації та транспорту, що забезпечує її функціонування, важко переоцінити, оскільки геополітичне положення нашої держави, зокрема розташування між країнами Західної Європи, Азії та Близького Сходу, дозволяє нашій державі виступати транзитним посередником для перевезення пасажирів та вантажу на великі дистанції в короткі терміни або ж перевезення у важкодоступні (віддалені) регіони. У зв'язку з цим важливого значення набуває забезпечення належного правового регулювання функціонування авіаційної галузі, яке має складатися не лише з національних законодавчих актів, а й з низки міжнародних (міжурядових) угод, норми яких упорядковують процедурні питання, пов'язані з повітряними перевезеннями та забезпеченням безпеки авіації. Іншим важливим моментом, крім наявності відповідного правового регулювання функціонування авіаційної галузі, є наявність належної авіаційної інфраструктури.

Що стосується вітчизняних авіакомпаній, то впродовж січня – вересня 2019 року пасажирські та вантажні перевезення здійснювали 29 вітчизняних авіакомпаній, якими загалом виконано 79,7 тис. комерційних рейсів (проти 77,1 тис. за аналогічний період минулого року) [5]. Так, протягом указанного періоду здійснювалися пасажирські авіаперевезення, а також перевезення вантажів і пошти. Варто звернути увагу, що кількість пасажирських перевезень, які здійснювалися 18 вітчизняними авіапідприємствами (це стосується як міжнародних, так і внутрішніх регулярних рейсів) протягом 9 місяців 2019 року, істотно збільшилась у порівнянні з аналогічним періодом 2017 і 2018 років. Проте обсяги перевезення вантажів та пошти у порівнянні з аналогічними періодами попередніх років дещо знизилися.

Стосовно статистичної інформації за 2020 рік, то спостерігається, на жаль, істотне зменшення авіаперевезень (як внутрішніх, так і зовнішніх), що зумовлено пандемією COVID-19 та її стрімким поширенням по всьому світу. Так, лише за січень–березень 2020 року обсяги пасажирських перевезень українськими авіакомпаніями зменшилися порівняно з відповідним періодом минулого року на 17,3 % та склали 1953,8 тис. чол., у т. ч. міжнародних – на 17,1 % та склали 1757 тис. чол. [6]. Відповідно спостерігається і скорочення пасажиропотоків через аеропорти України на 8,9 %, скорочення кількості комерційних рейсів на 16,3 %, в т. ч. у міжнародному сполученні – на 7,4 % і 14,5 % відповідно.

Варто зазначити, що пандеміологічна ситуація у світі з початку 2020 року негативно вплинула не лише на авіаційну галузь України, що зумовлено різким спадом попиту на авіаційні перевезення, закриттям пунктів пропуску через державний кордон (у тому числі повітряного простору) переважної більшості країн. У результаті це призвело до того, що авіакомпанії були вимушені спочатку скоротити кількість авіаперевезень, а потім і взагалі відмінити виконання практично всіх рейсів, залишивши лише евакуаційні рейси, рейси для здійснення перевезень осіб з метою забезпечення захисту національних інтересів, у рамках виконання міжнародних зобов'язань, а також з метою перевезення представників дипломатичних установ та гуманітарних місій. Така ситуація, звісно, вимагала належного реагування з боку держави, тобто здійснення відповідного державного регулювання функціонування авіаційної галузі у період пандемії, зокрема в частині здійснення авіаперевезень у виняткових випадках, функціонування аеродромів та аеропортів в умовах продовження карантину, паркування літаків у спеціально відведених зонах, унормування питань, пов'язаних з поверненням пасажиром коштів за скасовані рейси або їх перебронювання, забезпечення державної підтримки авіаційної галузі у зв'язку з припиненням фінансових надходжень від усіх учасників ринку (зокрема шляхом виділення із державного бюджету дотацій, надання державної допомоги для забезпечення мінімального функціонування аеродромів та аеропортів, звільнення авіапідприємств від сплати окремих видів податків на певний проміжок часу) тощо.

Забезпечення роботи повітряного транспорту здійснюється на аеропортах та інших спеціально облаштованих для цього інженерних спорудах, і території яких безпосередньо

відбувається приймання, відправлення та технічне забезпечення повітряного транспорту, обслуговування пасажирів та перевезення вантажів. На цей момент на території України функціонує 20 аеропортів, 9 аеродромів цивільної авіації, 2 вертодроми та 42 злітно-посадкові майданчики [7].

Важливою складовою забезпечення належного функціонування авіаційної галузі є авіабудування, тобто робота підприємств авіаційної галузі, орієнтована на розробку та побудову з використанням інноваційного потенціалу конкурентоспроможної на світовому ринку сучасної високотехнологічної авіаційної техніки. Так, в Україні сьогодні функціонує ряд компаній авіабудівної галузі, які виробляють надлегкі літаки, авіаційні двигуни, комплектуючі, надають сервісні, ремонтні послуги техніки, які здійснюють такі види діяльності: розробка та виробництво сучасних тренажерних систем для вертолітної авіації; розробка та виготовлення елементів меблевого обладнання для будь-яких типів повітряних суден; розробка вертольотів; ремонт авіаційних турбореактивних двигунів для сучасних бойових літаків; виробництво надлегких літаків, супутньої продукції; розробка та виробництво багатоцільових типів безпілотних літаючих апаратів; виробництво повітряних гвинтів; виробництво легких композитних високопланів; ремонт авіаційної техніки, ремонт авіаційних двигунів; проектування та складання вертольотів; виробництво дельтапланів, планерів; виробництво спортивних пілотажних літаків тощо [8]. У результаті аналізу наведеного вище переліку видів діяльності, що здійснюються на українських підприємствах авіаційної галузі, можна дійти висновку, що Україна є однією з небагатьох країн, де забезпечено повний цикл проектування та виробництва авіаційного транспорту.

Однак, незважаючи на це, «авіаційна промисловість України на сьогодні продовжує функціонувати завдяки збереженому науково-технічному, виробничому та інноваційному потенціалу, який підтримується менеджментом підприємств, зокрема шляхом провадження комерційної діяльності»¹. Таким чином, сьогодні важливого значення набуває забезпечення дієвої державної підтримки, на-

приклад, шляхом оновлення існуючої до цього часу системи дієвих державних преференцій і стимулів для планування та вироблення авіаційного транспорту.

Це, власне, є підтвердженням того, що держава, усвідомлюючи важливість державної підтримки щодо планування та вироблення сучасного інноваційного високотехнологічного авіаційного транспорту, здійснює відповідні кроки у цьому напрямі, зокрема шляхом:

- розробки належної нормативно-правової бази;
- створення суб'єктів державного управління сферою авіаційного транспорту;
- усунення загрозливих впливів із боку зовнішнього середовища;
- відновлення авіабудування;
- забезпечення серійного випуску авіаційного транспорту в разі надходження нових конкурентоспроможних та інноваційних проєктів;
- налагодження взаємодії з європейськими та світовими підприємствами, що функціонують у сфері планування та будівництва авіаційного транспорту;
- забезпечення належного фінансового та матеріально-технічного забезпечення авіапідприємств;
- забезпечення рентабельності та прибутковості авіатранспортних підприємств, зокрема шляхом науково та економічно обґрунтованого збільшення державного замовлення;
- вироблення ефективної науково обґрунтованої системи стимулювання попиту на українську авіапродукцію, продажу авіаційної техніки у лізинг;
- забезпечення прозорості та підзвітності в економічній на фінансовій діяльності авіапідприємств;
- запровадження світової практики співробітництва держави та приватного сектору у сфері авіабудування;
- створення умов для сталого розвитку авіаційних перевезень та їх лібералізації;
- стимулювання наукового забезпечення функціонування галузі авіатранспорту;
- оновлення існуючих підходів до підготовки персоналу, здатного забезпечити конкурентоспроможне функціонування галузі авіатранспорту в Україні тощо.

Висновки

Таким чином, можна дійти висновку, що галузь авіаційного транспорту має специфічні, дише їй притаманні риси. Пропонуємо як специфічні риси, притаманні галузі авіаційного транспорту як об'єкту державного регулювання, виокремити такі:

¹ Деякі питання вітчизняного авіабудування: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 № 429-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2018-p> (дата звернення: 21.02.2020).

- знаходиться у безпосередній взаємодії з економічною, енергетичною, екологічною та соціальною галузями, що й забезпечує її конкурентоспроможність та ефективність;
- одна з найбільш капітало- та наукомістких галузей економіки та одна із провідних галузей промисловості;
- передбачає превалювання інноваційної складової під час проектування та виробництва авіаційного транспорту;
- її ефективність безпосередньо залежить від наявності відповідного державного регулювання;

- здійснює безпосередній вплив на стан національної безпеки держави, оскільки орієнтована, серед іншого, на проектування та виробництво продукції оборонного призначення;
- орієнтована на створення конкурентоздатної продукції та виведення її на світовий ринок;
- розвивається як за рахунок коштів державного бюджету, так і за рахунок залучення іноземних інвестицій та інвестицій бізнес-середовища (в тому числі у результаті участі в комплексних міжнародних програмах із пільговими умовами фінансування).

Список бібліографічних посилань

1. Шереметьєва Є. Т. Теоретичні та методологічні основи дослідження повітряного права України. *Юридичний вісник*. 2009. № 1 (10). С. 7–11.
2. Демченко Д. О. Державна політика у сфері повітряного транспорту в Україні: особливості та основні напрями розвитку. *Економіка та держава*. 2012. № 9. С. 115–118. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecde_2012_9_34.pdf (дата звернення: 21.02.2020).
3. Саркісова О. М., Токарь А. Ф. Аналіз діяльності по здійсненню авіаційних перевезень в Україні. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Економічні науки*. 2018. Вип. 33. С. 236–242.
4. Олешко Т. І., Янківський М. Р. Сучасний стан розвитку пасажирських авіаційних перевезень в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 19, ч. 3. С. 154–157.
5. Статистичні дані в галузі авіатранспорту // Міністерство інфраструктури України : офіц. сайт. URL: <https://mtu.gov.ua/content/statistichni-dani-v-galuzi-aviatransportu.html> (дата звернення: 21.02.2020).
6. Оперативна інформація щодо основних показників діяльності авіаційної галузі за січень-лютий 2020 року // Державна авіаційна служба України : офіц. сайт. URL: <https://avia.gov.ua/pro-pas/statistika/operativna-informatsiya/> (дата звернення: 21.02.2020).
7. Аеропорти України // Державна авіаційна служба України : офіц. сайт. URL: <https://avia.gov.ua/placemarks/> (дата звернення: 21.02.2020).
8. Горбачова О. М., Ковтуненко В. М. Аналіз ефективності діяльності підприємств авіабудівної галузі України на сучасному етапі. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 4. С. 427–430.

Надійшла до редколегії 25.02.2020

БРУСАКОВА О. В. ОТРАСЛЬ АВИАЦИОННОГО ТРАНСПОРТА КАК ОБЪЕКТ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Акцентируется внимание, что авиационная отрасль является высокотехнологичной отраслью экономики любого государства, динамичное развитие которой требует упорядочения национального законодательства в этой сфере, расширения международного сотрудничества, обновления правовых инструментов, которые используют уполномоченные органы государственной власти во время государственного регулирования отрасли авиационного транспорта. В связи с этим отмечено, что эффективность отрасли авиационного транспорта напрямую зависит от состояния государственного регулирования деятельности в области авиации. Аргументировано, что сегодня важное значение приобретает обеспечение действенной государственной поддержки, например, путем обновления существующей до сих пор системы действенных государственных преференций и стимулов для планирования и выработки авиационного транспорта. Установлено, что государство, осознавая важность государственной поддержки по планированию и выработке современного инновационного высокотехнологичного авиационного транспорта, осуществляет соответствующие шаги в этом направлении; очерчены указанные шаги. Сформулированы специфические черты, присущие отрасли авиационного транспорта как объекту государственного регулирования.

Ключевые слова: транспорт, авиационная отрасль, авиационный транспорт, государственное регулирование, государственная поддержка, обеспечение, упорядочение.

BRUSAKOVA O. V. AIR TRANSPORT AREA AS AN OBJECT OF STATE REGULATION

It is emphasized that the aviation area is a high-tech sector of the economy of any state, the dynamic development of which requires streamlining national legislation in this area, expanding international cooperation, updating legal instruments used by public authorities in state regulation in the air transport area. In this regard, it is emphasized that the efficiency of the air transport area directly depends on the status of state regulation of aviation activities.

As a result of the legislative understanding of the composition of air transport, it is concluded that air transport in this case is understood in a broad sense not only as a set of direct aircraft, but also as a holistic system, which also includes a set of objects for ensuring air transport functioning, air traffic control, etc. It is emphasized that such an interpretation of air transport is not entirely appropriate, as it significantly expands the understanding of this term. In this regard, the expediency of understanding air transport exclusively as a set of vehicles that are united only by their inherent characteristics (transportation in the airspace) is justified. And it is already expedient to single out the objects, the functioning of which has the providing (service) nature and creates conditions for the proper operation of the air transport itself.

The significance of aviation and transport for Ukraine, which ensures its functioning, is revealed. It is argued that today it is important to ensure effective state support, for example, by updating the existing system of effective state preferences and incentives for planning and production of air transport. The specific features inherent in the field of air transport as an object of state regulation are formulated.

It is established that the state, realizing the importance of state support for the planning and development of modern innovative high-tech air transport, takes appropriate steps in this direction; the specified steps are outlined. The peculiarities of the negative impact of the pandemic situation in the world since the beginning of 2020 on the aviation area of Ukraine are characterized.

It is concluded that the state needs to respond appropriately, i.e. to implement appropriate state regulation of the aviation area functioning during the pandemic, in particular in the implementation of air transportation in exceptional cases, the operation of airfields and airports in quarantine, aircraft parking in designated areas, standardization of issues, related to the return of passengers for canceled flights or their rebooking, providing state support to the aviation area in connection with the cessation of financial revenues from all market participants (including by allocating subsidies from the state budget, providing state aid to ensure minimal operation of airports and airfields, exemption of airlines from paying certain types of taxes for a certain period of time), etc.

Key words: *transport, aviation area, aviation transport, state regulation, state support, provision, streamlining.*

АНАСТАСІЯ СЕРГІЇВНА ДІДЕНКО,*Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0002-5048-4803>,*e-mail: nastenanikola@ukr.net***МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ**

У статті розглянуто основні наукові праці сучасних учених у сфері державної політики та пріоритетні засади державної політики галузі протидії кіберзлочинності. Проаналізовано наукові думки, які розкривають поняття державної політики. Сформульовано авторське бачення термінів «державна політика» та «державна політика у сфері протидії кіберзлочинності». Окреслено мету, завдання та принципи державної політики у сфері протидії кіберзлочинності.

Ключові слова: *державна політика, державна політика у сфері протидії кіберзлочинності, кіберзлочинність.*

*Оглядова стаття***Постановка проблеми**

У процесі швидкого формування та розвитку інформаційно обізнаного суспільства виникає потреба у врегулюванні державної політики у сфері протидії кіберзлочинності в Україні. У зв'язку з цим питання створення та реалізації ефективної державної політики в цій сфері набуває надзвичайно високої актуальності. Значущість викладеного вище питання сьогодні становлять декілька факторів. Перш за все, це стрімкий розвиток інформаційних технологій, що створює як нові загрози, так і нові можливості у сфері користування інформаційним простором. Також важливим фактором є те, що за останні роки політичної незалежності Україна взяла курс на інтеграцію в Європейський Союз, а вона неможлива без продуктивної інтеграції у світову інформаційну систему. І врешті-решт, це ускладнення та загострення громадсько-політичного становища в країні, яке вимагає вироблення дієвого механізму відсічі існуючим і майбутнім загрозам у сфері кібернетичного простору. Шкода, проте сьогодні в Україні не розроблена цілісна ідея державної політики у сфері протидії кіберзлочинності, а чинні законодавчі акти знаходяться лише на стадії початкового впровадження в реальне життя.

Стан дослідження проблеми

Слід зазначити, що в юридичній науковій літературі знайшла своє право на існування велика кількість праць зарубіжних та вітчизняних науковців, які досліджували питання державної політики більше в загальному спектрі. Наприклад, дослідження проблеми сут-

ності, змісту державної політики, механізмів її впровадження та моделей державного управління знайшло своє відображення в наукових працях таких зарубіжних учених, як: Дж. Андерсон, М. Браун, Е. Вайнінг, Д. Веймер, В. Вільсон, Т. Дай, В. Данн, П. Друкер, Л. Пал, Р. Роуз, К. Фрідріх та інші. Теоретико-методологічному обґрунтуванню поняття державної політики, її аналізу, стратегії, механізмам формування і впровадження, використанню сучасних моделей державного управління присвячена низка праць українських науковців, таких як В. Андріяш, О. Безпалова, Т. Брус, О. Валевський, О. Кілієвич, Ю. Ковбасюк, П. Надолішній, В. Ребало, О. Рудік, В. Тертичка та багато інших. Аналіз праць вищезазначених учених вказує на те, що загальне питання державної політики розкрито повністю, проте поняття державної політики у сфері протидії кіберзлочинності сьогодні не розкрито, крім цього, не визначено мету, завдання та принципи державної політики у сфері протидії кіберзлочинності.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення на підставі наукових праць поняття й значення державної політики у сфері протидії кіберзлочинності, окреслення та встановлення мети, завдань та принципів державної політики у сфері протидії кіберзлочинності. Реалізація зазначеної мети передбачає виконання таких *завдань*: виокремлення загальних понять «політика», «державна політика» і «державна політика у сфері протидії кіберзлочинності»; встановлення мети державної політики у сфері протидії кіберзлочинності; окреслення завдань державної

політики у сфері протидії кіберзлочинності та характеристика принципів державної політики у сфері протидії кіберзлочинності.

Наукова новизна дослідження

Стаття є однією з перших спроб у результаті комплексного використання актуальних прийомів і методів пізнання визначити мету, завдання та принципи державної політики у сфері протидії кіберзлочинності та сформулювати авторське бачення понять «державна політика» та «державна політика у сфері протидії кіберзлочинності» на основі аналізу наукових праць сучасних учених.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж перейти безпосередньо до визначення мети, завдань та принципів державної політики у сфері протидії кіберзлочинності, спробуємо визначитися зі змістом понять «політика», «державна політика», «кіберзлочинність» та «кіберпростір». А. Коробова вважає, що політика починається, перш за все, з ідеї, а вже потім формується та реалізовується [1, с. 15]. Таким чином, зародженням політики є ідеєю тривалого характеру, яка згодом знаходить свою реалізацію у спеціальних законодавчих нормах. Є багато видів і різновидів політики (внутрішня, зовнішня, соціальна, національна, державна, економічна, правова, науково-технічна, культурна, фінансова, військова, кадрова, екологічна тощо). У побуті говорять про «велику» і «малу» політику. У змістовому плані вона може бути прогресивною та регресивною, об'єктивно обумовленою і волюнтаристською, такою, що відповідає назрілим потребам суспільного розвитку, і такою, що суперечить їм. В історії є багато прикладів, які ілюструють серйозні недоліки в політиці, враховуючи свавільні, антинаціональні, терористичні та політичні помилки, що призводять до жертв і страждань людей, тому вони є більш серйозними і жорстокішими, ніж будь-який злочин [2, с. 71–78].

До найбільш поширених визначень поняття «політика» можна віднести такі:

– політика – це осмислена діяльність суспільства у політичній сфері, спрямована на реалізацію, укріплення та досягнення влади [3, с. 156];

– політика – це певна цільова система, яка включає в себе способи досягнення конкретної мети у внутрішній та зовнішній життєвій сферах тієї чи іншої держави [4];

– політика – це галузь соціального життя, пов'язана з відносинами між різними соціальними групами, а його основою є питання завоювання, користування та втримання дер-

жавної влади, це усвідомлена й цілеспрямована діяльність в політиці взаємовідносин країни та народу [5, с. 55];

– політика – це спрямована на досягнення певної мети діяльність людей у галузі влади, держави, міждержавних відносин і вона передбачає існування державних інституцій та інших політичних утворень [6];

– політика – це сфера, де різні соціальні групи взаємопов'язані відносинами у використанні державної влади, а їхні кордони обмежені правами [7];

– політика – це діяльність або бездіяльність державних інститутів, яка є достатньо стабільною, організованою і цілеспрямованою, крім цього, може реалізовуватись прямо чи опосередковано відповідно до конкретної проблеми чи низки соціальних проблем [8, с. 82–83].

Необхідно звернути увагу на більш розширене визначення поняття «політика», надане О. Безпалою, яка вказує на те, що політику в широкому значенні слід розглядати як аргументовану, спрямовану на досягнення певних цілей систематичну діяльність політичних суб'єктів, яка ґрунтується на чітко встановленій ідеї, меті та стратегії, направлених на організацію результативних відносин між суспільством та державою в усіх сферах життя (бюджетній, правоохоронній, науковій, технічній, податковій, соціальній, демографічній, аграрній, монетарній, культурній, екологічній, економічній, митній, антиінфляційній тощо) [9]. Наведене визначення вбачається найбільш повним, оскільки в ньому враховуються різноманітні сфери суспільного життя, що мають важливе значення під час формування політики.

Зазначимо, що в юридичних наукових працях зарубіжних та вітчизняних учених існують багато визначень терміна «державна політика». Наведемо декілька з них.

Державна політика – це діяльність органів державної влади, яка спрямована на досягнення певної мети, а саме: на вирішення суспільних проблем, реалізацію цілей загального значення, розвиток суспільства чи деяких його сфер. Саме тому Л. Пал визначає державну політику як «направлення діяльності або відмова від неї державними органами відносно вирішення конкретної чи серії взаємопов'язаних проблем» [10, с. 22]. Так, у посібнику П. Брауна, присвяченому аналізу державної політики, можна знайти трактування терміна «державна політика» різноманітних зарубіжних учених. Наприклад: «Що уряд робить чи не робить» – Т. Дай (1972 р.); «Зв'язки уряду з його оточенням» – Р. Ейстон (1971 р.); «Довга низка більш-менш послідовних дій та їх наслідки» –

Р. Роуз (1969 р.); «Обраний державними органами напрямок дій, спрямований на певне оточення, який допомагає реалізувати їх можливості чи подолати перешкоди, використовуючи який вони досягають бажаних цілей» – К. Фрідріх (1963 р.); «Прийняття взаємопов'язаних рішень, що стосуються вибору цілей і засобів їх досягнення» – В. Дженкін (1978 р.); «Цілеспрямований курс дій уряду для вирішення певної проблеми чи сукупності взаємозв'язаних проблем» – Дж. Андерсон (1972 р.) [11, с. 14].

Узагальнюючи підходи до визначення державної політики зарубіжними вченими, варто розглянути пояснення цього поняття, наведені Е. Янгом і Л. Куїнним:

– державна політика – це діяльність, що реалізується владним органом, який має підстави та законодавчі повноваження на реалізацію такої діяльності;

– державна політика – це відгук держави на реальні суспільні питання, потреби чи проблеми, інакше кажучи, така політика створена для реагування на конкретні проблеми, потреби чи питання громадян, неурядових організацій, таких як суспільство чи громада;

– державна політика орієнтована на ціль, або, іншими словами, намагається домогтися кількох поставлених цілей задля спроби вирішити деякі проблеми, питання або потреби у конкретному суспільстві;

– державна політика – це добре продуманий метод або стратегія, тобто не якась єдине рішення, діяння або реакція;

– державна політика – це рішення вживати якихось заходів, чи навпаки нічого не робити, це означає, що визначена стратегія такої політики може привести до дій, які будуть намагатися вирішити проблему, або ж ґрунтується на вірі, що поточна політика вирішить проблему, тобто не буде вжито будь-яких дій;

– державна політика реалізується одним або групою учасників, інакше кажучи, політика може бути реалізована представником уряду або державним органом чи багатьма учасниками;

– державна політика дає обґрунтовані підстави для дій, тобто, як правило, вміщує в собі логічні пояснення, на які вона опирається;

– державна політика – це не наміри чи обіцянки, це вже прийняте рішення [12, с. 5–6].

Для країн пострадянського простору визначення терміна «державна політика» не локалізується діями єдиного суб'єкта в особі держави, а включає в себе всіх суб'єктів політичного устрою, які мають причетність до об'єкта справи та мають можливість допомогти вирішити конкретні питання [13]. Більш

характерним для української науки є використання терміна «державна політика», що охоплює практично всі напрямки управління державою. Одне з найбільш ранніх поглиблених досліджень державної політики в Україні – це монографія О. Валевського «Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження». Автор у своїй праці дає визначення терміна «державна політика». На його думку, це дії, які вживаються органами державної влади для вирішення проблем, що максимально сприяють реалізації суспільних інтересів. О. Валевський рекомендує розглядати діяльність, спрямовану на вирішення питань суспільного розвитку, як державну політику [14, с. 21]. Ми можемо погодитись з думкою дослідника, що суспільний розвиток є ключовим фактором розвитку державної політики, проте він не охоплює усі можливі визначення терміна «державна політика».

Думки сучасних учених щодо визначення терміна «державна політика» можна умовно поділити на дві групи. З позиції першої групи державна політика полягає в діяльності/бездіяльності уряду задля досягнення поставлених цілей. Так, на думку В. Андріяша, державна політика – це діяльність органів державної влади, націлена на вирішення суспільних проблем, реалізацію загальнозначущої мети та полягає в розвитку суспільства чи різних його сфер [15]. Схоже визначення наводять автори посібника «Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні» за загальною редакцією В. Ребкала, В. Тертички, які вважають, що «державна політика – це відносно постійна, налагоджена, цілеспрямована діяльність або бездіяльність державних інститутів, яка прямо чи опосередковано спрямована на конкретну проблему або ряд проблем, що впливають на суспільне життя» [16, с. 6]. Близьким за змістом до вищезазначених термінів є визначення В. Романова, О. Рудіка, Т. Бруса, відповідно до якого «державна політика – це відносно постійна, налагоджена, цілеспрямована діяльність уряду щодо конкретних питань або потреб, яка реалізується безпосередньо чи опосередковано уповноваженими агентами та має вплив на суспільне життя» [17, с. 12]. Також до цієї групи можна віднести визначення авторів Енциклопедичного словника з державного управління, які вказують, що «державна політика – це дія, яка вживається системою органів державної влади для вирішення ряду взаємопов'язаних питань у певній галузі суспільної діяльності на основі визначених цілей, вказівок та принципів» [18, с. 144–145].

До іншої групи вчених, які відстоюють дещо іншу точку зору щодо трактування державної політики, ми включили науковців, на думку яких державна політика полягає у формуванні та виконанні самої мети, задля реалізації суспільних потреб у певних сферах життя. Як зазначають Ю. Бажал, О. Кілієвич, О. Мертенс, державна політика передбачає визначення потреб, цілей та інструментів для вирішення потреб [19, с. 44]. Їх підтримують і автори навчального посібника «Державне управління в Україні: організаційно-правові засади», які зазначають, що «державна політика – це низка цілей і задач, які на практиці реалізуються державою, та засобів для їх реалізації» [20, с. 157]. Водночас Ю. Ковбасюк, К. Ващенко, Ю. Сурмін переконані, що «державна політика – це ряд загальнозначущих цілей, заходів державно-управлінського характеру, рішень та дій, система виконання державно-політичних рішень (цілі, які встановлює державна влада) та національної системи управління розвитку держави» [21, с. 8].

За словами І. Петренко, в базі сучасної науки державного управління є багато різноманітних підходів, які можуть змістовно наповнити поняття «державна політика», після узагальнення яких ми можемо виокремити характерні ознаки, притаманні цій категорії:

- 1) існує як організована діяльність;
- 2) становить певний порядок цілей, державних заходів, рішень та дій;
- 3) реалізується державою за допомогою органів державної влади;
- 4) спрямована на вирішення соціальних проблем та потреб.

Державна політика інколи поширюється не на все суспільство, зазвичай вона регулює лише деякі сфери суспільного життя [22]. Погоджуємося з точкою зору вчених, наприклад В. Холопова, який вважає, що державна політика в певній сфері – система управлінських впливів взаємопов'язаних і об'єднаних між собою єдиною метою, об'єктом та принципами [23, с. 77].

Важливим фактором у реалізації державної політики виступає чітке та правильне формування мети, завдання та принципів.

З метою науково обґрунтованого формулювання мети, завдань та принципів державної політики у сфері протидії кіберзлочинності необхідно надати визначення таких термінів, як «кіберзлочинність» та «кіберпростір». Звертаємось до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», в якому зазначається, що «кіберзлочинність – це сукупність кіберзлочинів», а «кіберзлочин (комп'ютерний злочин) – суспільно небезпечне

винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочинном міжнародними договорами України». Також законодавець надає визначення кіберпростору як середовища (віртуального простору), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних¹.

Таким чином, мету державної політики у сфері протидії кіберзлочинності можна окреслити як створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його ефективне використання в інтересах особи, суспільства і держави.

Завдання державної політики у сфері протидії кіберзлочинності полягає в:

- створенні ефективного і зручного контакт-центру для повідомлень про випадки кіберзлочинів та шахрайства у кіберпросторі, підвищенні оперативності реагування на кіберзлочини правоохоронних органів, зокрема їх регіональними підрозділами;
- вдосконаленні процесуальних механізмів щодо збирання доказів в електронній формі, що стосуються злочину, вдосконаленні класифікації, методів, засобів і технологій ідентифікації та фіксації кіберзлочинів, проведенні експертних досліджень;
- запровадженні блокування операторами та провайдерами телекомунікацій визначеного (ідентифікованого) інформаційного ресурсу (інформаційного сервісу) за рішенням суду;
- унормуванні порядку внесення обов'язкових до виконання операторами та провайдерами телекомунікацій приписів про термінове фіксування та подальше зберігання комп'ютерних даних, збереження даних про трафік;
- врегулюванні питання можливості термінового здійснення процесуальних дій у режимі реального часу із застосуванням електронних документів та електронного цифрового підпису;

¹ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 16.02.2020).

– упровадженні схеми (протоколу) координації правоохоронних органів щодо боротьби з кіберзлочинністю;

– підготовці суддів (слідчих суддів), слідчих та прокурорів для роботи з доказами, що стосуються злочину, отриманими в електронній формі, з урахуванням особливостей кіберзлочинів;

– запровадженні особливого порядку зняття інформації з каналів телекомунікацій у випадку розслідування кіберзлочинів;

– підвищенні кваліфікації працівників правоохоронних органів¹.

Реалізація державної політики у сфері протидії кіберзлочинності в Україні як стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави в кіберпросторі, що досягається комплексним застосуванням сукупності правових, організаційних, інформаційних заходів, має базуватися на принципах:

– верховенства права і поваги до прав та свобод людини і громадянина;

– забезпечення національних інтересів України;

– відкритості, доступності, стабільності та захищеності кіберпростору;

– державно-приватного партнерства, широкої співпраці з громадянським суспільством у сфері забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту;

– пропорційності та адекватності заходів кіберзахисту реальним та потенційним ризикам;

– пріоритетності запобіжних заходів;

– невідворотності покарання за вчинення кіберзлочинів;

– пріоритетного розвитку та підтримки вітчизняного наукового, науково-технічного та виробничого потенціалу;

– міжнародного співробітництва з метою зміцнення взаємної довіри у сфері кібербезпеки та вироблення спільних підходів у протидії кіберзагрозам, консолідації зусиль у розслідуванні та запобіганні кіберзлочинам, недопущення використання кіберпростору в протиправних та воєнних цілях;

– забезпечення демократичного цивільного контролю над утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами держави, що діють у сфері кібербезпеки.

¹ Стратегія кібербезпеки України : затв. Указом Президента України від 15.03.2016 № 96/2016 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016> (дата звернення: 16.02.2020).

Погоджуємося з точкою зору законодавців, які зазначають у Стратегії кібербезпеки України, що «розвиток та безпека кіберпростору, запровадження електронного урядування, гарантування безпеки й сталого функціонування електронних комунікацій та державних електронних інформаційних ресурсів мають бути складовими державної політики у сфері розвитку інформаційного простору та становлення інформаційного суспільства в Україні»².

Висновок

На підставі аналізу вищевикладеного слід звернути увагу на те, що, на жаль, жоден з науковців, формулюючи визначення державної політики, не зазначив ролі громадських об'єднань та організації у формуванні та реалізації державної політики. Наразі громадські організації, громадські об'єднання та громадські спілки відіграють важливу роль у захисті прав і свобод, задоволенні суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів громадян. Тому, на нашу думку, державна політика – це сукупність механізмів та інструментів органів державного управління, місцевого самоврядування та громадських об'єднань, за допомогою яких досягаються поставлені цілі та вирішуються політичні, соціальні проблеми чи загрози задля успішного суспільного життя у відповідній сфері. Отже, державна політика у сфері протидії кіберзлочинності – це діяльність державних органів та громадських об'єднань у сфері протидії кіберзлочинності, спрямована на врегулювання інформаційних відносин, вироблення ефективних дій у протидії кіберзлочинності, посилення зусиль у запобіганні кіберзлочинам та забезпечення безпечного розвитку інформаційного суспільства. Тобто сфера протидії кіберзлочинності є однією з тих сфер суспільного життя, що потребують індивідуального врегулювання за допомогою використання спеціально-правових механізмів та юридичних інструментів. Задля дієвого функціонування державної політики у сфері протидії кіберзлочинності необхідне постійне удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази; запровадження сучасних інформаційних технологій у діяльність органів державної влади; регулярне підвищення кваліфікації фахівців у сфері протидії кіберзлочинності; ефективна взаємодія із зарубіжними законодавчими та державними органами.

² Там само.

Список бібліографічних посилань

1. Коробова А. П. Правовая политика: понятие, формы реализации, приоритеты в современной России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2000. 275 с.
2. Рыбаков О. Ю. Правовая политика как юридическая категория: понятие и признаки. *Журнал российского права*. 2002. № 3. С. 71–78.
3. Политическая энциклопедия : в 2 т. / рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин. М. : Мысль, 1999. Т. 2. 750 с.
4. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2002. Т. 4. 629 с.
5. Тлумачний словник з теорії держави та права / авт.-упоряд. К. Г. Волинка. Київ : Магістр – XXI сторіччя, 2006. 112 с.
6. Волчан О. Ф. Политика как феномен общественной жизни. *Культура народов Причерноморья*. 2002. № 36. С. 161–166.
7. Гнатенко А. И. Теоретико-правовые аспекты политической функции государства. *Современное право*. 2010. № 2. С. 44–47.
8. Тертичка В. В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. Київ : Основи, 2002. 750 с.
9. Безпалова О. І. Концептуальні засади державної політики у правоохоронній сфері. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (57). С. 8–16.
10. Пал Л. А. Аналіз державної політики / пер. з англ. І. Дзюби. Київ : Основи, 1999. 422 с.
11. Пол Браун М. Посібник з аналізу державної політики / пер. з англ. Л. Тарахан, М. Зарицька, Р. Ткачук, Л. Малець. Київ : Основи, 2000. 243 с.
12. Янг Е. Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики. Практичний посібник для радників з державної політики у Центральній і Східній Європі / пер. з англ. С. Соколик ; наук. ред. пер. О. Кілієвич. Київ : К.І.С., 2003. 120 с.
13. Музиченко Г. В. Державна політика України: основи визначення та аналізу в межах політичної науки // Global International Scientific Analytical Project : сайт. URL: <http://gisap.eu/ru/node/504> (дата звернення: 15.02.2020).
14. Валевський О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія. Київ : НІСД, 2001. 242 с.
15. Андріяш В. І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. Вип. 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626> (дата звернення: 15.02.2020).
16. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. Ребкала, В. Тертички. Київ : НАДУ, 2000. 232 с.
17. Романов В. Є. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження : посібник / за заг. ред. В. Є. Романова, О. М. Рудіка, Т. М. Бруса. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2003. 72 с.
18. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
19. Економічний розвиток і державна політика : навч. посіб. / Ю. М. Бажал, О. І. Кілієвич, О. В. Мертенс та ін. ; за заг. ред. Ю. І. Єханурова, І. В. Розпутенка. Київ : УАДУ, 2001. 480 с.
20. Державне управління в Україні: організаційно-правові засади : навч. посіб. / Н. Р. Нижник, С. Д. Дубенко, В. І. Мельниченко та ін. ; за заг. ред. Н. Р. Нижник. Київ : УАДУ, 2002. 164 с.
21. Державна політика : підручник / редкол.: Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін, та ін. ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : НАДУ, 2014. 448 с.
22. Петренко І. І. Сутність державної політики та державних цільових програм. *Віче*. 2011. № 10. С. 23–25.
23. Холопов В. Государственное и муниципальное управление : учеб. пособие. Ростов н/Д. : Феникс, 2010. 364 с.

Надійшла до редколегії 19.02.2020

ДИДЕНКО А. С. ЦЕЛЬ, ЗАДАЧИ И ПРИНЦИПЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ

В статье рассмотрены основные научные труды современных ученых в области государственной политики и приоритетные принципы государственной политики в сфере противодействия киберпреступности. Проанализированы научные взгляды, которые раскрывают понятие государственной политики. Сформулировано авторское видение терминов «государственная политика» и «государственная политика в сфере противодействия киберпреступности». Указаны цели, задачи и принципы государственной политики в сфере противодействия киберпреступности.

Ключевые слова: государственная политика, государственная политика в сфере противодействия киберпреступности, киберпреступность.

DIDENKO A. S. PURPOSE, TASKS AND PRINCIPLES OF THE STATE POLICY IN THE FIELD OF COMBATING CYBERCRIME

The extremely rapid development of an information-aware society requires the effective regulation of the state policy in the field of combating cybercrime. The rapid development of technology creates new opportunities in the use of information space, but new opportunities entail new threats in this area. In order to prevent and develop an effective mechanism to repel existing and future threats in the field of cyberspace, it is necessary to study the purpose, tasks and principles of the state policy in the field of combating cybercrime.

The purpose of the article is to define the concept of the term of “politics”, in a broad sense, the concept of “state policy”, on the basis of scientific works of scholars, setting the tasks of the state policy in combating cybercrime.

The methodological basis of the study is modern general and special methods of scientific cognition, the use of which is determined by a systematic approach.

The author of the article considers the scientific works of foreign and domestic scholars who have studied the concept of politics and the concept of state policy in a broad sense. The author has formulated own vision of the terms of “state policy” and “state policy in the field of combating cybercrime”. The study found out that the purpose of state policy in the field of combating cybercrime is to create conditions for the safe operation of cyberspace and its effective use in the interests of individuals, society and the state. The list of tasks of the state policy in the field of counteraction to cybercrime is formulated. It was found out that the purpose and tasks of the state policy in the field of combating cybercrime determine the system of principles, which should be the basis for such a policy. The priority system of principles of the state policy in the field of combating cybercrime is highlighted. The publication will be useful for students, cadets, teachers, post-graduate students and doctoral students of higher education in the field of jurisprudence, as well as anyone interested in the state policy in the sphere of combating cybercrime.

Key words: state policy, state policy in the field of combating cybercrime, cybercrime.

ЛЮДМИЛА СЕРГІЇВНА КАЦАЛАП,

кандидат юридичних наук,
член редколегії наукового журналу «Право і безпека»,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-2740-1376>,

e-mail: hnuvsresearcher@gmail.com

**ГЕНЕЗИС ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

У статті досліджено та систематизовано сукупність наявних наукових надбань з питань виникнення, становлення і розвитку державної соціальної політики України. Здійснено історичний аналіз нормативно-правової бази соціальної сфери української держави з моменту ухвалення Декларації про державний суверенітет України дотепер. Прослідковано хронологічну послідовність утворення соціальних інститутів та законодавчого регулювання суспільних відносин у державі, що зумовило сучасний стан соціальної політики. Висвітлено складний шлях становлення сучасної соціальної політики України, її досягнення, слабкі сторони та перспективні напрямки розвитку. Визначено пріоритетні напрямки майбутніх наукових пошуків в означеній сфері.

Ключові слова: соціальна політика, державне управління, соціальна держава, сучасна соціальна політика України, державна політика, законодавство, історія соціальної політики.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Постійне удосконалення державної соціальної політики в Україні з урахуванням викликів сучасності є необхідною умовою сьогодення.

Конституцією України закріплено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. А тому утвердження прав людини, створення умов для їх повної реалізації – мета сучасного розвитку українського суспільства.

Новий етап розбудови нашої держави, інтеграційні прагнення та процеси, вплив світового співтовариства, внутрішні зміни – фактори, які сьогодні визначають вектори соціального, політичного, економічного, культурного розвитку України.

У зв'язку з цим в умовах необхідності прогресивного вдосконалення всіх механізмів державного управління одним із першочергових завдань українського суспільства є формування ефективної соціальної політики.

Високий рівень захищеності прав громадян та наявність чітко урегульованих законодавством соціальних гарантій є ознаками стабільного розвитку держави. Підвищення якості життєвого рівня, забезпечення благоустрою і соціальної справедливості в державі мають бути результатом реалізації ретельно сформованої та організованої соціальної політики.

У сукупності найбільш актуальних питань розвитку нашої держави, пов'язаних з подоланням негативних явищ у соціальному житті, особливої уваги потребує адміністративно-правове забезпечення органами державної влади надійного механізму соціального захисту населення.

Стан дослідження проблеми

Питання соціального розвитку держави є предметом дослідження фахівців різних галузей знань. Вагомий внесок у дослідження теоретико-методологічної бази з цієї проблематики зробили такі вчені, як В. Д. Бабкін, О. М. Бандурка, О. В. Бермічева, В. Г. Бульба, Н. В. Галіцина, Л. А. Князька, А. Є. Краковська, Ю. О. Литвин, О. В. Макарова, С. М. Прилипко, О. В. Родіонова, Д. Г. Севрюков, Т. В. Семигіна, О. В. Темченко, Ю. С. Шемшученко та ін. Безпосередньо дослідженням процесів виникнення та еволюції феномена соціальної держави займалися В. В. Деріга, Н. Б. Ларіна, Е. М. Лібанова, В. А. Скуратівський, Г. М. Юрчик, Л. В. Ярова. Незважаючи на охоплення вченими багатьох аспектів соціальної сфери суспільного життя, невизначеними залишається багато питань, без вирішення яких неможливо створити умови для дієвих соціальних реформ.

Зважаючи на існуючий вітчизняний досвід наукових досліджень, а також беручи до уваги те, що сьогодні діяльність у сфері міжнародного

співробітництва базується на дотриманні міжнародних стандартів прав людини, принципу неподільності міжнародного миру і міжнародної безпеки, визнання пріоритету загальнолюдських цінностей, актуальності набувають питання визначення та наукового обґрунтування засад виникнення, формування та реалізації сучасної державної соціальної політики в Україні.

Мета і завдання дослідження

Метою цього дослідження є систематизація знань про становлення і розвиток державної соціальної політики України, що зумовило її сучасний стан, про сутність адміністративно-правового забезпечення органами державної влади механізму соціального захисту населення та встановлення перспективних напрямків досліджень у цій галузі. Досягнення окресленої мети можливе шляхом здійснення аналізу наявних теоретичних знань, юридичної літератури та нормативно-правової бази у сфері формування і реалізації державної соціальної політики в Україні.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні наукового аналізу адміністративно-правових засад виникнення, формування та реалізації сучасної державної соціальної політики в Україні з урахуванням досягнень науки адміністративного права та використання новітніх методів пізнання. Очікувані результати дослідження полягають у можливості подальшого застосування отриманих наукових положень і висновків у процесі реформування та удосконалення механізмів здійснення соціальної політики в державі. Одержані результати наукового дослідження можливо буде застосовувати в науково-дослідній діяльності для подальшого опрацювання теоретико-методологічних питань формування та реалізації державної соціальної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу

Історія вивчення соціальної політики як функції державного управління починається з другої половини XIX століття. У цей період відбувається усвідомлення необхідності регулювання державою соціально-економічних процесів. Готовність і прагнення допомагати тим, хто потребує підтримки, були притаманні людям віддавна, але саме соціальні та економічні процеси, наукові пошуки того періоду часу увінчалися ідеєю відповідальності держави за добробут кожного члена суспільства. Починається формування фундаменту соціальної держави.

Як зауважують Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська, «Соціальна держава стала конструктивною відповіддю на недосконалість «правової держави» в її класичному ліберальному тлумаченні». Проголошення пріоритетів індивідуальної свободи та неутручання держави у справи громадянського суспільства не захистили суспільство від значної соціальної нерівності [1, с. 84].

Як зазначають О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук та О. В. Панькова, соціальна безпека є категорією універсальною – політичною, юридичною, освітньою, науковою, управлінською тощо. І кожен цей аспект є для людини життєво важливим. Стан небезпеки для кожного члена суспільства є деструктивним фактором, він негативно впливає на якість життя і змушує зосереджувати всі зусилля на пошуку захисту від порушення прав і свобод. Знаходячись в умовах постійної небезпеки, люди не здатні до повноцінного соціального розвитку. Тому соціальні небезпеки, які виникають на особистісному та суспільному рівнях, є результатом неефективного державного управління [2, с. 12].

Визнаючи той факт, що соціальна політика як феномен та вся соціальна термінологія беруть своє коріння в країнах західної Європи, необхідно зауважити, що українська історія має свій багатий досвід розбудови соціальної держави, що є вагомим підґрунтям для подальшого покращення та модернізації сучасного механізму формування та реалізації державної соціальної політики в Україні.

Як уважають В. А. Скуратівський та О. М. Палій, «В Україні термін «соціальний захист» почали вживати тільки в умовах переходу до ринку і як його атрибут», хоча в різних формах він був притаманний українському суспільству завжди [3, с. 91].

Зокрема, Л. В. Ярова зазначає, що роботи вітчизняних науковців, які здійснюють дослідження питань соціальної політики, умовно діляться на дві групи. До першої слід віднести праці загального характеру, що висвітлюють питання формування та розвитку соціальної політики в Україні, друга ж присвячена проблемам європейської інтеграції [4, с. 3].

Необхідно зауважити, що важливо розглядати еволюційні процеси соціальної сфери суспільного життя з урахуванням двох нерозривно пов'язаних аспектів. Перший – це усвідомлення ролі держави в суспільному житті, її відповідальність за добробут кожного члена суспільства, що є результатом соціально-економічних процесів, другий – це безпосереднє закріплення відповідних норм на законодавчому рівні.

Звертаючись до історії української державності, необхідно почати з того, що, безсумнівно, Декларація про державний суверенітет України¹ була фундаментом побудови соціальної, правової держави. З її прийняттям розпочався новий етап української історії. У ній були визначені основні засади політичного, економічного, соціального і духовного розвитку народу України та пріоритетність всебічного забезпечення прав і свобод людини, повага до національних прав усіх народів. Необхідно зауважити, що підґрунтям нормативно-правового забезпечення соціальної сфери в Україні стали міжнародні законодавчі акти, спрямовані на забезпечення прав і свобод людини. Це, зокрема, Загальна декларація прав людини², в преамбулі якої зазначено про необхідність захисту прав людини владою закону з метою уникнення застосування нею як останнього засобу повстання проти пригнічення; Європейський кодекс соціального забезпечення³, що наголошує на доцільності узгодження відрахувань на соціальне забезпечення в країнах – членах Ради Європи; Європейська соціальна хартія⁴, в якій визначено, що здійснення соціальних прав повинно забезпечуватися без будь-якої дискримінації за ознакою раси, віросповідання, статі, кольору шкіри, національної належності чи соціального походження, політичних переконань, та зазначено про необхідність спільно зробити все можливе для підвищення життєвого рівня та поліпшення соціального забезпечення населення міст і селищ за допомогою використання відповідних установ та здійснення необхідних заходів; інші міжнародні угоди, які визначають механізми співпраці та взаємної підтримки або цільового забезпечення окремих прав громадян тощо.

¹ Декларація про державний суверенітет України : від 16.07.1990 № 55-ХІІ // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 06.02.2020).

² Загальна декларація прав людини : від 10.12.1948 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 06.02.2020).

³ Європейський кодекс соціального забезпечення : від 15.04.1964 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_329 (дата звернення: 06.02.2020).

⁴ Європейська соціальна хартія : від 18.10.1961 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 06.02.2020).

До речі, В. Г. Бульба зазначає, що «аналіз сутності та змісту соціальних функцій держави актуалізується наявністю низки факторів демократичного державотворення в українському суспільстві, яке з урахуванням інституційних та географічних факторів зорієнтоване на європейський вектор» [5, с. 3].

Досить детально В. В. Деріга визначає послідовність прийняття основних нормативно-правових актів, що мали значення для розвитку соціальної сфери нашої держави з моменту проголошення її незалежності. Важливо відмітити, що особливої уваги заслуговує прийнятий у липні 1991 р. Закон України «Про мінімальний споживчий бюджет»⁵ з тієї точки зору, що саме цей бюджет ставав основою для подальшого розрахунку соціальних виплат. У преамбулі Закону було зазначено, що саме він закладає основи соціального захисту та соціальних гарантій для населення України. У цей період було прийнято ще низку законів, що врегульовували питання соціального забезпечення та соціального захисту різних категорій осіб [6, с. 72–79].

Важливим етапом створення національної системи соціального забезпечення населення України було ухвалення 21 грудня 1993 р. Концепції соціального забезпечення населення України⁶. У Концепції було закладено правові засади соціального забезпечення населення та розроблено механізми забезпечення дотримання державних гарантій з урахуванням існуючого рівня економіки. Соціально-економічна ситуація, що склалася, зумовила необхідність вироблення сучасного механізму соціального забезпечення населення. Розроблено механізм поступового впровадження нових елементів соціального забезпечення та дотримання певної наступності. Концепцією було визначено етапи реформи соціального забезпечення. На першому етапі, який характеризується кризовими явищами в економіці, зберігаються діючі механізми соціального забезпечення в комплексі з посиленням його адресності, уточненням рівня забезпеченості,

⁵ Про мінімальний споживчий бюджет : Закон України від 03.07.1991 № 1284-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1284-12> (дата звернення: 06.02.2020).

⁶ Концепція соціального забезпечення населення України : затв. Постановою Верховної Ради України від 21.12.1993 № 3758-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3758-12> (дата звернення: 06.02.2020).

в разі якого людина отримує право на соціальну допомогу, розробляються основи законодавства про соціальне страхування громадян тощо. На другому етапі, що має відбутися в умовах стабілізації становища в економіці, має бути прийнято комплекс нормативно-правових актів та здійснено необхідні організаційно-фінансові заходи для успішної реалізації реформи соціального страхування.

Після прийняття Конституції України¹ було затверджено Основні напрями соціальної політики на 1997–2000 роки². Було визначено стратегічні цілі та основні завдання соціальної політики на цей період часу. Документ містить аналіз фактичного стану соціальних процесів того часу та визначає порядок здійснення завдань з удосконалення різних соціальних сфер та механізмів соціального забезпечення вразливих категорій громадян.

Пізніше було прийнято Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування³, закони «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»⁴, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням»⁵, «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»⁶ тощо.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 06.02.2020).

² Про основні напрями соціальної політики на 1997–2000 роки : Указ Президента України від 18.10.1997 № 1166/97 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166/97> (дата звернення: 06.02.2020).

³ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр> (дата звернення: 06.02.2020).

⁴ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 № 1533-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14> (дата звернення: 06.02.2020).

⁵ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням : Закон України від 18.01.2001 № 2240-III // БД «Законодавство України»

А 24 травня 2000 р. Президент України підписав указ «Про основні напрями соціальної політики на період до 2004 року»⁷. Цим документом поряд з іншими визначається пріоритетний напрям державної політики у сфері релігійного життя та пріоритетні напрями етнонаціональної та мовної політики.

Протягом 2003–2005 рр. було прийнято закони стосовно реформування механізму пенсійного забезпечення, також визначним є те, що було закріплено засади надання соціальних послуг у Законі «Про соціальні послуги»⁸, а також прийнято низку законів, спрямованих на захист окремих категорій громадян, таких як діти війни, діти-сироти або позбавлені батьківського піклування, бездомні громадяни та ін.

У Концепції реформування системи соціальних послуг⁹, прийнятій у 2007 р. зазначається, що за останні 10 років було прийнято більше 20 законів, якими визначено державні гарантії щодо надання соціальної допомоги різним категоріям населення. Однак наявної нормативної бази недостатньо для забезпечення гарантування та належного рівня якості соціальних послуг. Тому цією Концепцією було визначено цілі, завдання та стратегічні напрями реформування системи соціальних послуг.

Незважаючи на таку значну кількість діючих законодавчих актів у соціальній сфері, комплексне дослідження Центру громадської експертизи 2009 року показало, що фактичними ознаками, притаманними законодавству у

ни» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2240-14> (дата звернення: 06.02.2020). Втратив чинність.

⁶ Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> (дата звернення: 06.02.2020).

⁷ Про основні напрями соціальної політики на період до 2004 року : Указ Президента України від 24.05.2000 № 717/2000 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/717/2000> (дата звернення: 06.02.2020).

⁸ Про соціальні послуги : Закон України від 19.06.2003 № 966-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15> (дата звернення: 06.02.2020). Втратив чинність.

⁹ Концепція реформування системи соціальних послуг : затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.04.2007 № 178-р // Урядовий портал : офіц. сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/75221955> (дата звернення: 06.02.2020). Втратила чинність.

сфері соціального забезпечення того часу, є його непослідовність і безсистемність. У законодавчих актах знаходять своє відображення принципово відмінні концепції та підходи, серед яких домінують радянська та європейська моделі. Також наголошено на тому, що після прийняття Закону України «Про соціальні послуги» 2003 р., який фактично забезпечував перехід до європейської моделі, неодноразово законодавці поверталися до притаманних радянській моделі підходів до встановлення нових видів соціальних виплат і пільг [7, с. 6].

У серпні 2012 р. було ухвалено Стратегію реформування системи надання соціальних послуг¹. Аналіз ситуації, наведений у Стратегії, свідчить про те, що існуюча система надання соціальних послуг є не досить ефективною. На адміністративно-територіальному рівні не було запроваджено ефективних механізмів раннього виявлення осіб, планування та надання соціальних послуг відповідно до потреб громадян. А той факт, що система надання соціальних послуг залежить від існуючого комплексу закладів та установ комунальної власності з надання соціальних послуг, унеможлиблює належне задоволення потреб громадян. Наявна система надання соціальних послуг задовольняє лише невідкладні потреби вразливих груп населення і не спрямована на профілактику та запобігання виникненню складних життєвих обставин. Серед завдань Стратегії – запровадження механізму запобігання виникненню складних життєвих обставин, модернізація наявної інфраструктури соціальних послуг та забезпечення підвищення статусу соціальних працівників, а також удосконалення системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації таких фахівців.

Пізніше, 25 серпня 2015 р., було прийнято Національну стратегію у сфері прав людини². У розділі «Забезпечення права на працю та соціальний захист» зазначається, що держава не повною мірою забезпечує реалізацію прав громадян на працю та соціальний захист. Дію-

ча система соціального захисту є малоефективною, а її фінансування – обтяжливим для державного бюджету. А існуючий економічний стан держави погіршує ситуацію у сфері соціального захисту та зайнятості населення. Серед очікуваних результатів реалізації Стратегії в соціальній сфері – утворення ефективної системи соціального захисту, яка відповідає можливостям держави та запровадження альтернативних державним джерел фінансування системи соціального захисту.

Безперечно, система соціального забезпечення населення, що протягом тривалого часу не є ефективною, потребує докорінних змін та запровадження нових механізмів регулювання, що відповідають вимогам часу.

Так, 17 січня 2019 р. було прийнято новий Закон України «Про соціальні послуги»³. Якщо попереднім законом визначалися основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, то новий Закон визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків.

Новелою цього Закону є оновлене визначення терміна «складні життєві обставини», в якому надається перелік 16-ти чинників, що можуть спричинити такі обставини, а також, на відміну від попереднього, Закон дозволяє застосовувати цей термін як до окремої особи, так і до сім'ї, що опинилася в таких обставинах.

Законом запроваджується створення Ресстру надавачів та отримувачів соціальних послуг, у тому числі з метою профілактики, подолання та мінімізації наслідків складних життєвих обставин. Установлюється класифікація соціальних послуг за спрямуванням, за типами, за місцем надання та за строком надання. Закріплюється перелік базових соціальних послуг.

Важливо, що підставою для розгляду питання надання соціальних послуг тепер може бути не тільки заява особи, яка потребує допомоги, а й звернення або повідомлення інших осіб в інтересах осіб/сімей, які потребують соціальних послуг. У такий спосіб механізм раннього виявлення осіб, які потребують допомоги, має шанс на більш ефективну реалізацію.

¹ Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 № 556-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-p> (дата звернення: 06.02.2020).

² Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення: 06.02.2020).

³ Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення: 06.02.2020).

У Законі запроваджуються такі поняття, як «ведення випадку», що означає здійснення процесу надання соціальних послуг, який складається з відповідних етапів та «послуги, що надаються екстренно (кризово)» у разі наявності загрози життю чи здоров'ю особи.

Конкретизація та чіткість термінології цього Закону, а також запровадження нових механізмів здійснення соціального захисту населення, безперечно, є його позитивною стороною. Якість і результати його реалізації – питання часу. Однак, безумовно, система соціального захисту нашої держави потребує ефективних змін на всіх рівнях.

Висновки

Як зауважили Е. А. Афонін, О. М. Бандурка та А. Ю. Мартинов, «динаміка соціально-історичних змін нагадує соціальному вченому про надзвичайну складність природи соціального, що її утворив тривалий розвиток людини» [8. с. 4].

Сьогодні українське суспільство знаходиться перед історичним викликом – обранням варіанту подальшого шляху розвитку. Необхідною умовою цього є виваженість, що ґрунтується на чесному, неупередженому аналізі сучасного становища, без якого подолання негативних явищ неможливе [9, с. 7].

Проведений аналіз наукових досліджень та історії формування нормативно-правової бази показали складний шлях становлення сучасної соціальної політики України, її слабкі сторони, що зумовлюють пріоритетні напрями майбутніх наукових пошуків.

Необхідно зауважити, що запорукою ефективного вдосконалення соціальної політики на всіх рівнях державного управління в сучасних умовах є ефективний, узгоджений, розумно спланований та стрімкий перехід від слів до дій, від удосконалення законодавства до його чіткого та компетентного виконання всією сукупністю суб'єктів, що взаємодіють на всіх етапах організації надання соціальних послуг.

Список бібліографічних посилань

1. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2013. 536 с. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10902/1/Gromad_suspilstvo_2013.pdf (дата звернення: 06.02.2020).
2. Новікова О. Ф., Сидорчук О. Г., Панькова О. В. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с.
3. Скуратівський В. А., Палій О. М. Основи соціальної політики : навч. посіб. Київ : МАУП, 2002. 200 с.
4. Ярова Л. В. Теоретико-прикладний аналіз соціальної політики в наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 1. С. 57–62.
5. Бульба В. Г. Соціальні функції держави в умовах управління змінами. *Державне управління*. 2013. № 1. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2013-2/doc/5/01.pdf> (дата звернення: 06.02.2020).
6. Дерега В. В. Соціальна і гуманітарна політика : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. 178 с.
7. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні: реальний стан та перспективи реформування / Центр громадської експертизи. Київ, 2009. 104 с. URL: https://www.irf.ua/files/ukr/programs_law_areas_publ_2028_ua_law.pdf (дата звернення: 06.02.2020).
8. Афонін Е. А., Бандурка О. М., Мартинов А. Ю. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід. Харків : Золота миля, 2008. 504 с. URL: <http://nbuviar.gov.ua/materials/Afonin/cykly.pdf> (дата звернення: 06.02.2020).
9. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір: збірник наукових статей / О. Г. Злобіна, Н. В. Костенко, М. О. Шульга та ін. ; за наук. ред. М. О. Шульги. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2017. 198 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/journal/analizap.pdf> (дата звернення: 06.02.2020).

Надійшла до редколегії 10.02.2020

КАЦАЛАП Л. С. ГЕНЕЗИС ГОСУДАРСТВЕННОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ: АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

В статье исследована и систематизирована совокупность имеющихся научных достижений по вопросам возникновения, становления и развития государственной социальной политики Украины. Осуществлен исторический анализ нормативно-правовой базы социальной сферы украинского государства с момента принятия Декларации о государственном суверенитете Украины по настоящее время. Прослежена хронологическая

последовательность образования социальных институтов и законодательного регулирования общественных отношений в государстве, что обусловило современное состояние социальной политики Украины. Освещен сложный путь становления современной социальной политики Украины, ее достижения, слабые стороны и перспективные направления развития. Определены приоритетные направления будущих научных изысканий в указанной сфере.

Ключевые слова: социальная политика, государственное управление, социальное государство, современная социальная политика Украины, государственная политика, законодательство, история социальной политики.

KATSALAP L. S. GENESIS OF STATE SOCIAL POLICY OF UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

The author of the article studies and systematizes the set of available scientific achievements on the origin, formation and development of state social policy of Ukraine, considering the fact that one of the priorities of Ukrainian society in the need for progressive improvement of all mechanisms of public administration is the formation of effective social policy. And taking into account the aggregate of the most urgent issues of the development of our state, connected with overcoming the negative phenomena in a social life, the administrative and legal provision of the reliable mechanism of social protection of the population by public authorities requires particular attention. The author of the research analyzes the historical and legal base of the social sphere of the Ukrainian state since the adoption of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine until now. It is emphasized that international legislation aimed at ensuring human rights and freedoms became the basis of regulatory and legal provision of the social sphere in Ukraine.

It is noted that the analysis of the content of social functions of the Ukrainian state is characterized by the presence of factors of democratic state formation in the society that is focused on the European vector. The author followed the chronological sequence of the formation of social institutions and legislative regulation of social relations in the state, which led to the current state of social policy. The difficult way of the formation of modern social policy of Ukraine, its achievements, weaknesses and perspective directions of the development are highlighted. The author defines the priority directions of future scientific researches in the specified sphere.

Key words: social policy, public administration, social state, modern social policy of Ukraine, state policy, legislation, history of social policy.

ДЕНИС ОЛЕКСАНДРОВИЧ КОШИКОВ,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-2546-0965>,e-mail: besolgigo@gmail.com**ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ**

Досліджено феномен функцій держави як основних напрямків її діяльності для виконання завдань і мети її існування у конкретний період розвитку, визначено їх особливості та види. На підставі аналізу наукових праць щодо здійснення державної політики у сфері економіки та соціально-гуманітарній сфері сформульовано авторське визначення функцій державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки, а також визначено їх ознаки. Наголошено на подвійній природі функцій державної політики у сфері економічної безпеки, що дозволило сформулювати авторський підхід до їх класифікації залежно від загальносистемних та процесних підстав.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, державна політика, функції.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Забезпечення економічної безпеки держави виступає органічною складовою діяльності уповноважених суб'єктів у сфері національної безпеки України. Природно, що для побудови міцної та стабільної системи економічної безпеки уповноваженими органами держави здійснюється комплекс різноманітних законодавчих, організаційних, та управлінських заходів, які спрямовані на впорядкування та розвиток суспільних економічних відносин, забезпечення реалізації соціально-економічних прав і свобод громадян, а також створення умов для подальшого розвитку і зростання національної економіки та забезпечення її конкурентоспроможності у світовому економічному середовищі.

Зазначений комплекс заходів отримав у науковій літературі визначення «державна політика у сфері економічної безпеки», а отже, перед науковою спільнотою постають питання визначення не тільки її змістового наповнення, але й дослідження інших складових елементів, основним з яких виступають функції державної політики, що надає зазначеній публікації відповідної актуальності.

Стан дослідження проблеми

Окремі питання забезпечення економічної безпеки держави було висвітлено у працях З. В. Гбур [1], В. В. Сорокіної [2], О. М. Чечеля [3], І. В. Шевчук [4], окремі питання змісту функцій держави та її органів у правоохоронній сфері

стали предметом досліджень О. І. Безпалової [5] та К. Л. Бугайчука [6], крім того, державну політику та її складові елементи щодо гуманітарної та економічної сфер досліджували Г. Й. Пузанова [7] та М. В. Співак [8]. Водночас наведені дослідження інколи стосувалися інших сфер діяльності держави (М. В. Співак), або були присвячені загальнодержавним чи внутрішньоорганізаційними аспектам терміна «функція» (О. І. Безпалова, К. Л. Бугайчук), або стосувалися безпосередньо функцій держави у сфері економіки (З. В. Гбур, О. М. Чечель). Отже, слід констатувати, що за останні роки спеціального наукового дослідження функцій державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави не проводилося.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження слід визначити формулювання авторського погляду на зміст і перелік функцій державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. Досягнення задекларованої мети забезпечується вирішенням таких завдань: дослідити основні функції держави та державних органів із загальнотеоретичних позицій, вивчити існуючі погляди на сутність і класифікацію функцій державної політики у різних сферах функціонування держави, виокремити ознаки та сформулювати авторський підхід до змісту і переліку функцій державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

Наукова новизна дослідження

У публікації сформульовано авторський погляд на зміст, ознаки та класифікацію функцій державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу

Для того, щоби провести належний аналіз функцій державної політики у сфері економічної безпеки держави, необхідно приділити належну увагу категоріальному апарату, який буде використовуватись у цій публікації.

Відповідно до філософських позицій функція являє собою зовнішній прояв властивостей будь-якого об'єкта в даній системі відносин [9, с. 526]. Інші наукові роботи надають цьому терміну декілька значень: виконання, здійснення, діяльність, обов'язок, призначення, роль [10, с. 128]. У теоретичних напрацюваннях із державного управління функцію розуміють як сукупність однорідних спеціалізованих робіт (дій, операцій), здатність реалізації яких підтримується в організації, обов'язок (іноді – здатність) оператора (технічного об'єкта або людини) виконувати яку-небудь операцію [11, с. 745].

Безсумнівно, коли йдеться про функції державної політики, вони мають бути органічно пов'язаними із загальними функціями держави. Так, на думку Н. М. Крестовської, функції держави – це основні напрями і сторони діяльності держави, що виражають її сутність та соціальне призначення [12]. О. С. Піголкін говорить про функції держави як про напрями її діяльності з вирішення загальносуспільних справ суспільства, узгодження та забезпечення інтересів його суб'єктів. Функції держави, на його думку, це основні напрями діяльності держави з вирішення основних завдань, що стоять перед державою на тому чи іншому етапі її розвитку, які являють собою засіб їх реалізації [13, с. 152].

Цікавою є позиція О. Ф. Скакун, яка вказує на те, що конкретна функція являє собою єдність змісту, форм і методів здійснення державної політики у певній сфері забезпечення безпеки суспільства і характеризується відомою самостійністю, однорідністю, повторюваністю. Вивчення функцій, на думку дослідниці, дає можливість визначити характер діяльності держави, її пріоритети на певному етапі розвитку, а також оцінити рівень її організованості й ефективності [14, с. 133].

Фахівці з теорії держави і права здебільшого виділяють дві групи функцій держави: внутрішні та зовнішні. До внутрішніх функцій фахівці відносять економічну, соціальну, правоохоронну, культурну, інформаційну, право-

захисну, фінансову, соціальну, гуманітарну, екологічну; до зовнішніх функцій – функцію забезпечення безпеки держави, функцію міжнародного співробітництва.

Отже, загальними ознаками функцій держави можна назвати такі:

- це основні напрями діяльності держави;
- через функції держави конкретизуються та вирішуються її завдання на відповідному етапі існування;
- функції держави виражають пріоритетні напрями її розвитку;
- функція об'єднує в собі зміст, форми і методи здійснення державної політики у певній сфері діяльності суспільства.

У наших попередніх роботах ми зазначали, що державна політика у сфері забезпечення економічної безпеки держави являє собою закріплену чинним законодавством України систему нормативних, організаційних, управлінських заходів, яка реалізується в основному уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації за участі політичних партій, інститутів громадянського суспільства та представників бізнес-середовища з метою впорядкування та розвитку суспільних економічних відносин, забезпечення реалізації соціально-економічних прав і свобод громадян, а також створення умов для подальшого розвитку і зростання національної економіки та забезпечення конкурентоспроможності держави у світовому економічному середовищі.

Наведене визначення дає нам змогу говорити, що функції державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави також пов'язані із функціями публічного (державного) управління та функціями суб'єктів публічної адміністрації, оскільки саме вони відповідальні за реалізацію державної політики у сфері економічної безпеки. Зокрема, на думку І. Л. Бородіна, функції публічного управління – це самостійні та якісно однорідні *складові діяльності суб'єктів публічного управління* (курсив – авт.), об'єднані між собою єдиною метою, особливостями реалізації. Функції публічного управління здійснюються через форми і методи публічного управління, які показують шляхи і засоби процесу публічного управління [15, с. 24].

Функції управління, відповідно до поглядів Ю. П. Битяка, це певні управлінські дії, *конкретні напрями управлінського впливу суб'єкта управління на об'єкт управління* (курсив – авт.), в яких і за допомогою яких розкривається зміст управління та досягається його мета. Учений зазначає, що функції є складовими змісту управлінської діяльності, мають об'єктивний,

універсальний характер, характерні для всіх управлінських зв'язків, зумовлені цілями (завданнями) управління, є відносно самостійними та однорідними, здійснюються від імені держави відповідними органами (посадовими особами), мають державно-владний, організуючий характер, реалізуються у процесі управлінської діяльності і спрямовані на розвиток та забезпечення життєво необхідних потреб об'єкта управління [10, с. 129–130].

У своїх роботах Д. М. Бахрах наголошує, що функцію можна розуміти як один із загальних способів організації, адміністративного впливу виконавчої влади (курсив – авт.) на підвладних (інструментальний підхід). У літературі такі функції найчастіше називають загальними функціями управління. Загальні функції – це загальні, типові способи інформаційної взаємодії між суб'єктами та об'єктами соціального управління. Вони відрізняються один від одного безпосередньо метою, змістом, процедурами здійснення, використовуваною інформацією. До числа загальних функцій можна віднести: прогнозування, планування, нормативне регулювання, методичне керівництво, роботу з кадрами, облік, контроль та ін. [16, с. 166].

Такі функції виокремлюються науковцями на тільки з позицій управлінського впливу органів виконавчої влади на підпорядковані об'єкти, а також із позицій діяльності окремих органів держави. Зокрема, у працях К. Л. Бугайчука подібні функції виділялися стосовно публічного адміністрування в органах Національної поліції, як конкретні складові його змісту, які мають об'єктивний, універсальний державно-владний характер та спрямовані на оптимізацію організаційної структури системи Національної поліції України, врегулювання внутрішніх управлінських процедур, впорядкування організаційних відносин, а також організацію забезпечувальних процедур адміністрування в системі Національної поліції [6, с. 65].

На підставі наведених наукових підходів та здобутків фахівців у різних галузях юридичної науки доцільно зробити такі висновки:

1) функції державної політики у сфері економічної безпеки безпосередньо пов'язані та зумовлюються загальними функціями держави;

2) оскільки державна політика реалізується в основному органами публічної адміністрації, то її функції можна виокремити, опираючись на функціях цих суб'єктів адміністративно-правових відносин;

3) адміністративно-правова природа реалізації державної політики у сфері економічної безпеки впливає також із того, що відповідні державні органи мають організаційно-владні

повноваження щодо реалізації певних нормативно-правових приписів у визначених управлінських формах та за допомогою нормативно визначених методів управлінського впливу;

4) функції державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки можна розглядати, по-перше, як загальні напрями діяльності держави щодо створення стабільної системи економічної безпеки, яка включає нормативно-правову основу, перелік органів, які уповноважені здійснювати реалізацію нормативних приписів, систему визначених принципів, форм та методів реалізації політики тощо, а по-друге, як окремі групи однорідних дій суб'єктів публічної адміністрації щодо впорядкування, розвитку та захисту суспільних економічних відносин, забезпечення реалізації соціально-економічних прав і свобод громадян, а також створення умов для подальшого розвитку і зростання національної економіки;

5) функції державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави відображають, у тому числі, сутність і призначення публічного управління в цій сфері, що вказує на адміністративно-правову природу її реалізації.

Доречним, на нашу думку, буде аналіз класифікації функцій державної політики в інших сферах діяльності держави, відмінних від економічної. Так, Г. Й. Пузанова вказує на те, що функції державної політики іноземного інвестування можна визначити як основні напрями діяльності державних органів, що виражають сутність і призначення державного управління іноземним інвестуванням. Учена, зокрема, виділяє: 1) цілевстановлюючі функції – прогнозування, планування, програмування; 2) ресурсозабезпечувальні функції – фінансування, стимулювання, кадрове забезпечення; 3) організаційно-розпорядчі функції – керівництво, координація, організація, регулювання, нагляд, контроль [7, с. 72]. Слід додати, що, на її думку, головними функціями державної політики іноземного інвестування є регулятивна та охоронна. Перша виражається у впливі на суспільні відносини шляхом установаження прав, обов'язків, заборон, обмежень для іноземних інвесторів, а також повноважень, компетенції суб'єктів управлінської діяльності. У той же час охоронна функція виявляється в охороні суспільних прав та інтересів громадян України, держави, навколишнього середовища та ін. [7, с. 73].

Як наголошує П. М. Петровський, запобігання й гарантування – дві основні функції державної політики, що діалектично доповнюють одна одну, адже запобігання проявів наростання негативних тенденцій передбачає й зумовлює гарантування позитивних і навпаки

[17, с. 146]. Н. В. Гунчак указує на присутність інформаційно-аналітичної функції державної політики інтелектуалізації національного господарства [18, с. 189].

Якщо ми розглянемо функції держави щодо сфери економіки, то в наукових працях можемо побачити, що виокремлюються:

- цільова функція, яка передбачає постановку конкретних цілей у галузі економічного й соціального розвитку держави й визначення терміну їх реалізації;

- спрямівна і координаційна функції, що забезпечують вибір шляхів досягнення поставлених цілей;

- стимуляційна функція, що реалізовується через систему різноманітних пільг (субсидій, дотацій, податків тощо), за допомогою яких державні органи забезпечують просування економіки в заданому напрямку;

- контрольна функція, яка припускає контроль з боку державних органів за дотриманням господарськими суб'єктами економічних і правових норм у процесі їхньої господарської діяльності;

- функція захисту економічного порядку [19].

Зокрема, З. В. Гбур та І. О. Ревак наводять такий перелік функцій держави у сфері економічної безпеки:

- 1) інформаційна. Полягає у постійному інформуванні суб'єктів економічної безпеки про реальні та потенційні загрози;

- 2) попереджувальна (превентивна). Пов'язана з використанням комплексу заходів, спрямованих на недопущення або зменшення економічних втрат, та з можливістю проведення профілактичних заходів, спрямованих на запобігання настанню потенційних загроз в економічній сфері;

- 3) практична. Полягає в науковому обґрунтуванні макроекономічної політики держави, порядку застосування принципів і методів раціонального господарювання та підвищення рівня економічної безпеки;

- 4) прогностична. По суті вона зводиться до розробки прогнозів довгострокових програм економічного розвитку з урахуванням потенційних загроз;

- 5) регулююча. Полягає у посиленні взаємозв'язку економічної політики та основних напрямів інноваційного і соціально-економічного розвитку держави й адміністративно-територіальних одиниць;

- 6) захисна. Зводиться до посилення економічної безпеки, включаючи контроль за дотриманням законодавчих норм;

- 7) контрольна. Виявляється у контролі за правильністю застосування суб'єктами еконо-

мічної безпеки відповідних методів і важелів у конкретній ситуації, пов'язаній зі захистом національних інтересів та запобіганням потенційним загрозам [1, с. 3; 20, с. 245–246].

До основних функцій економічної політики держави О. М. Чечель відносить:

- забезпечення правопорядку в країні у цілому, без чого неможливе ефективне функціонування будь-якої сфери суспільного життя, в тому числі й економічної;

- гарантії дотримання всіма членами суспільства, у тому числі й учасниками ринку, загальноприйнятих «правил гри»;

- створення і підтримку інфраструктури, на основі якої повинна ефективно функціонувати економіка країни;

- створення і підтримку соціального фону, що сприяє нормальному функціонуванню економіки [3].

Отже, функції державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави, на нашу думку, слід розуміти у двох аспектах:

- як основні напрями діяльності держави щодо розбудови, підтримки стабільності та захисту системи економічної безпеки як органічної складової національної безпеки держави;

- як складові елементи управлінської діяльності уповноважених суб'єктів публічної адміністрації, які являють собою окремі групи їх систематичних, однорідних дій, спрямованих на вирішення завдань державної політики у сфері економічної безпеки, забезпечення та реалізацію економічних прав громадян, а також стабільність і захищеність національної економіки від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Відповідно до першого аспекту доцільно виділити загальносистемні функції державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави:

Нормативна функція. В її рамках держава в особі уповноважених органів приймає закони та підзаконні акти у сфері забезпечення економічної безпеки держави. Указані документи містять права та обов'язки фізичних і юридичних осіб у сфері економіки, певні нормативи щодо провадження економічної діяльності, правила організації та здійснення фіскальної та митної політики, роботи банківської системи, сприяння поліпшенню інвестиційного клімату тощо.

Серед зазначених актів можна згадати Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV, Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI, Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI, Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI, закони України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 01.07.2010 № 2411-VI, «Про

державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 № 1602-III, «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III, «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 № 1560-XII.

Інституційна функція. Вона полягає у створенні системи суб'єктів реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. Здійснення такої функції відбувається шляхом ухвалення законів та підзаконних актів з питань правового статусу зазначених органів держави. Інституційна функція виражається у здійсненні інших заходів організаційного характеру щодо забезпечення роботи цих державних органів: підбору та навчання персоналу, виділення матеріальних та фінансових ресурсів тощо.

До системи відповідних суб'єктів слід віднести Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України, Міністерство фінансів України, Міністерство енергетики та захисту довкілля України, Національний банк України, Раду Національної безпеки та оборони України.

Регулятивна функція. Суб'єкти публічної адміністрації для реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки мають повноваження застосовувати різноманітні механізми регулювання господарської діяльності з метою забезпечення стабільного стану елементів економічної безпеки. Серед таких механізмів слід виділити видання актів управління нормативного та індивідуального характеру, реалізацію процедур ліцензування, квотування, регулювання цін і тарифів, застосування нормативів та лімітів, здійснення державного замовлення, надання пільг¹.

Правоохоронна функція. За загальними науковими поглядами, правоохоронна функція держави – це самостійний комплексний напрям діяльності держави, що реалізується системою суб'єктів, які уповноважені виключно в рамках закону з використанням відповідних форм та методів застосовувати юридичні заходи впливу (в тому числі примусові) з метою досягнення бажаного соціального ефекту – охорони права у цілому, забезпечення охорони законності та правопорядку, прав і свобод громадян зокрема [5, с. 27]. Отже, правоохоронна функція державної політики у сфері забезпечення економічної

безпеки представляє діяльність спеціальних органів держави, що спрямовується на охорону економічних прав і свобод громадян та юридичних осіб, забезпечення економічних інтересів держави, протидію економічним злочинам та іншим правопорушенням, зокрема пов'язаним із корупційними діяннями. Тобто в широкому смислі правоохоронна функція спрямована на підтримання режиму законності та правопорядку у сфері економічної безпеки.

До суб'єктів реалізації правоохоронної функції державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави слід віднести Національне антикорупційне бюро, Національне агентство із запобігання корупції, Державне бюро розслідувань, Національну поліцію України, Службу безпеки України, Прокуратуру України, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

Якщо розглядати державну політику у сфері забезпечення економічної безпеки держави з позицій процесу, тобто напрямів управлінської діяльності уповноважених суб'єктів публічної адміністрації, то можна виокремити такі функції, як:

Інформаційно-аналітична функція, що є своєрідною відправною точкою реалізації державної політики у сфері економічної безпеки. Аналіз проводиться для вивчення й оцінки певної інформації про стан економічних відносин та економічних систем, вивчення закономірностей їх функціонування та передумов подальшого розвитку, наявності загроз внутрішнього і зовнішнього характеру. В рамках інформаційно-аналітичної функції уповноваженими суб'єктами реалізації державної політики здійснюється збір, обробка, зберігання, аналіз, узагальнення та передача інформації про стан економічної безпеки держави в цілому та її складові елементи.

Функція планування. Вона полягає у визначенні мети, завдань і ключових цілей діяльності держави у сфері розвитку економіки держави та забезпечення її економічної безпеки. Функція планування обов'язково включає в себе етапи цілепокладання та прогнозування розвитку економічних відносин на підставі отриманих даних та інформації. Кінцевою формою вираження планування є відповідні програми соціально-економічного розвитку, а також заходи, стратегії та концепції запобігання негативним явищам у сфері економіки, в т.ч. протидії злочинам та іншим правопорушенням.

Організаційна функція, за допомогою якої створюються системи управління у сфері

¹ Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 06.02.2020).

економіки та економічної безпеки держави. Вона включає створення певних управлінських органів, визначення їх предметної й територіальної компетенції, впорядкування структури, штату, фінансування, внутрішньоорганізаційних зв'язків тощо.

Функція взаємодії та координації, яка полягає у побудові дієвого механізму узгоджених дій всіх суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави для виконання завдань та досягнення спільної мети їх діяльності.

Функція обліку та контролю. Вона є важливою функцією державної політики, оскільки спрямована на здійснення збирання, зберігання та обробку даних про діяльність суб'єктів забезпечення економічної безпеки, наявність необхідних ресурсів, виявлені недоліки в роботі та напрями її поліпшення. У свою чергу, під час контролю уповноважені суб'єкти аналізують ступінь досягнення задекларованих цілей державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки, порівнюють отримані результати із запланованими з метою подальшої оптимізації своєї роботи та виправлення виявлених помилок.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. У науковій літературі немає єдиного підходу до визначення функцій державної політики, науковці у своїх дослідженнях здебільшого виокремлюють або функції держави стосовно певної сфери суспільного життя, або функції державних органів.

2. На нашу думку, функції державної політики у сфері економічної безпеки безпосе-

редньо пов'язані та зумовлюються загальними функціями держави. Крім того, оскільки державна політика реалізується в основному органами публічної адміністрації, то її функції також можна розглядати, опираючись на функціях відповідних державних органів стосовно сфери економічної безпеки.

3. Отже, функції державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки можна розглядати, по-перше, як загальні напрями діяльності держави щодо створення стабільної системи економічної безпеки, яка включає нормативно-правову основу, перелік органів, які уповноважені здійснювати реалізацію нормативних приписів, систему визначених принципів, форм та методів реалізації політики тощо, а по-друге, як окремі групи однорідних дій суб'єктів публічної адміністрації щодо впорядкування, розвитку та захисту суспільних економічних відносин, забезпечення реалізації соціально-економічних прав і свобод громадян, а також створення умов для подальшого розвитку і зростання національної економіки.

4. Опіраючись на першому підході, слід виокремити нормативну, інституційну, регуляторну та правоохоронну функції державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки. Відповідно до другого напрямку можливо розглядати такі функції: інформаційно-аналітичну, планування, організації, взаємодії та координації, обліку та контролю.

Перспективними напрями подальших наукових досліджень слід визначити аналіз правових засад реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави та місце серед них адміністративно-правового регулювання.

Список використаної літератури

- Гбур З. В. Основні функції держави у сфері забезпечення економічної безпеки. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 2 (25). С. 1–9.
- Сорокіна В. В. Теоретико-правові засади економічної безпеки. *Державне будівництво та місце самоврядування*. 2016. № 31. С. 205–217.
- Чечель О. М. Зміст і функції економічної політики держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2009. № 2. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=28> (дата звернення: 06.02.2020).
- Шевчук І. В. Загрози економічній безпеці України в умовах політико-економічних реалій. *Університетські наукові записки*. 2018. № 1. С. 175–185.
- Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Харків : НікаНова, 2014. 544 с.
- Бугайчук К. Л. Публічне адміністрування в органах Національної поліції України : монографія. Харків : Панов, 2019. 575 с.
- Пузанова Г. Й. Функції державної політики іноземного інвестування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. Вип. 5. С. 71–74.
- Слівак М. В. Державна політика здоров'язбереження: світовий досвід і Україна : монографія. Київ : Логос, 2016. 536 с.
- Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. М. : Политиздат, 1986. 590 с.
- Адміністративне право : підручник / за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Харків : Право, 2010. 624 с.

11. Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Троциньського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
12. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права. Елементарний курс. Вид. 2-ге. Харків : Одиссей, 2008. 432 с.
13. Пиголкин А. С., Головистикова А. Н., Дмитриев Ю. А. Теория государства и права : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Высшее образование, 2008. 743 с.
14. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Правова єдність, 2010. 520 с.
15. Бородін І. Л. Функції публічного управління. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. Т. 3 (32). С. 24–29.
16. Бахрах Д. Н., Хазанов С. Д., Демин А. В. Административное право России : учебник. М. : Норма-Инфра-М, 2002. 623 с.
17. Петровський П. М. Гуманітарний ресурс демократизації державного управління: теоретико-методологічний аспект : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2012. 258 с.
18. Гунчак Н. В., Васильців Т. Г., Сухай О. Є. Державне регулювання процесу інтелектуалізації економіки України : монографія. Львів : Апріорі, 2016. 256 с.
19. Калетнік Г. М., Мазур А. Г., Кубай О. Г. Державне регулювання економіки : навч. посіб. Київ : Хай-Тек Пресс, 2011. 428 с.
20. Ревак І. О. Механізм забезпечення фінансової безпеки України: теоретичний аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2009. Вип. 2. С. 238–247.

Надійшла до редколегії 13.02.2020

КОШИКОВ Д. А. ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ ФУНКЦИЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Исследован феномен функций государства как основных направлений его деятельности для выполнения задач и достижения цели его существования в конкретный период развития, определены их особенности и виды. На основании анализа научных работ по осуществлению государственной политики в сфере экономики и социально-гуманитарной сфере сформулировано авторское определение функций государственной политики в сфере обеспечения экономической безопасности, а также определены их признаки. Отмечено двойственную природу функций государственной политики в сфере экономической безопасности, что позволило сформулировать авторский подход к их классификации в зависимости от общесистемных и процессных оснований.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, государственная политика, функции.

KOSHIKOV D. O. CONCEPT AND CLASSIFICATION OF FUNCTIONS OF STATE POLICY IN THE FIELD OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

The phenomenon of the state's functions as the main directions of its activity for the fulfillment of tasks and the purpose of its existence in a specific period of development, their peculiarities and types have been studied. Based on the analysis of scientific works on the implementation of state policy in the sphere of economy and social and humanitarian sphere, the author has defined own definition of the functions of state policy in the sphere of economic security. In particular, the author has emphasized that they could be considered, first of all, as general directions of the state's activity to create a stable economic security system, which includes a legal framework, a list of agencies authorized to implement regulatory requirements, a system of defined principles, forms and methods of implementation policies, etc; and, secondly, as separate groups of homogeneous actions of public administration subjects on the regulation, development and protection of social economic relations, ensuring the realization of socio-economic rights and freedoms of citizens, as well as creating conditions for further development and growth of the national economy.

Based on the first approach, the regulatory, institutional, regulatory and law enforcement functions of public policy in the field of economic security should be distinguished. According to the second direction, the following functions can be considered: information-analytical, planning, organization, interaction and coordination, accounting and control.

The obtained results are the integral part of the author's scientific research on determining the administrative and legal foundations of the implementation of state policy in the sphere of economic security of Ukraine and can be used for carrying out other fundamental and applied scientific researches in the field of national security of the state.

Key words: national security, economic security, state policy, functions.

КАТЕРИНА БОРИСІВНА ЛЕВЧЕНКО,

доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, професор,
Урядова уповноважена з питань гендерної політики;

 <https://orcid.org/0000-0002-8334-7362>;

ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА ШВЕД,

кандидат соціологічних наук,
Інститут людини Київського університету ім. Бориса Грінченка;

 <https://orcid.org/0000-0003-4251-3894>,
e-mail: o_shved@hotmail.com

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

На підставі аналізу діяльності громадських організацій, які працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, виокремлено напрямки та форми роботи, здійснено їх систематизацію. Збільшення ефективності роботи громадських організацій вбачається в посиленні їх співпраці не лише з державними структурами й органами місцевого самоврядування, але й з науковими та освітніми установами, а також у мережуванні громадських організацій задля досягнення поставлених цілей.

Ключові слова: домашнє насильство, громадська організація, запобігання та протидія домашньому насильству, державна політика.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Для подолання домашнього насильства, яке існує в Україні й визнається серйозною проблемою, потрібні значні і комплексні зусилля, для а відповідно, і задіяність різноманітних суб'єктів, діяльність яких спрямовано на запобігання і протидію домашньому насильству. Важливу роль у такій діяльності відіграють громадські організації, роль яких відображено в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Водночас у науковій літературі аналізу ролі, місця, напрямів і форм роботи громадських організацій у сфері запобігання та протидії домашньому насильству присвячено, з нашої точки зору, недостатньо уваги. Через це відсутнє цілісне уявлення про систему запобігання та протидії домашньому насильству, що знижує ефективність політики його попередження та боротьби із цим явищем.

Стан дослідження проблеми

В Україні розвиток громадського жіночого руху та вирішення ним проблем домашнього насильства досліджували М. Богачевська-Хомяк, Л. Смоляр, О. Веселова, М. Скорик, К. Левченко, І. Сулова, Н. Шамрук та ін. М. Богачевська-Хомяк аналізувала історію розвитку жіночого руху України від XIX століття до середини XX [1]. Л. Смоляр вивчала як жіночий рух України в історичному аспекті, так і діяльність новостворених після отримання незалежності жіночих громад-

ських організацій. [2]. К. Левченко досліджувала в загальному плані основні напрями діяльності громадських жіночих організацій, однак без прив'язки до тематики запобігання та протидії домашньому насильству [3; 4].

Одним з останніх досліджень, присвячених вивченню участі громадських організацій у діяльності із запобігання та протидії домашньому насильству, є робота Н. Шамрук «Особливості участі громадських організацій у запобіганні та протидії домашньому насильству в сучасних умовах» [5], однак воно не охоплює всієї повноти діяльності організацій. Тож, тема потребує подальшого вивчення стосовно визначення напрямів роботи громадських організацій із запобігання та протидії домашньому насильству, систематизації форм роботи у відповідності до напрямів на підставі аналізу їх діяльності та інформації, отриманої від громадських організацій.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у визначенні напрямів та ефективних форм участі громадських організацій у реалізації державної політики протидії домашньому насильству в Україні на підставі аналізу їх ролі, місця та напрямів роботи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, починаючи з початку дев'яностих років XX століття до сьогодення. Мета дослідження досягається вирішенням таких завдань: визначити форми діяльності громадських організацій у

сфері запобігання та протидії домашньому насильству, встановити сучасну нормативно-правову базу регулювання сфери протидії домашньому насильству, проаналізувати діяльність громадських організацій щодо протидії домашньому насильству, з'ясувати пріоритетні напрями діяльності громадських організацій у сфері протидії та запобігання домашньому насильству.

Наукова новизна статті полягає у дослідженні напрямків і форм роботи громадських організацій і сфері запобігання та протидії домашньому насильству та здійсненні їх систематизації, введенні в науковий обіг аналітичних матеріалів та інформації, підготовлених громадськими організаціями.

Методологія дослідження ґрунтується на діалектичному підході до пізнання соціально-правових явищ шляхом порівняльно-правового аналізу дефініцій, історичного й аналітичного методів у вивченні діяльності громадських організацій та їх участі у формуванні та реалізації державної політики, використанні методу залученого спостереження. Теоретичним підґрунтям публікації стали теоретико-світоглядні концепції і дослідження вітчизняних та іноземних учених, присвячені тематиці домашнього насильства та діяльності громадських організацій.

Виклад основного матеріалу

Після розпаду Радянського Союзу нові незалежні держави пішли своїм шляхом, вибудовуючи власні політики щодо забезпечення прав жінок та подолання насильства в сім'ї і підтримки (або не підтримки) громадських організацій. Огляд розвитку політики протидії домашньому насильству у нових незалежних державах описано в кількох дослідженнях, зокрема «Боротьба за наш випадок: вплив жіночих громадських організацій на прийняття гендерної політики у чотирьох колишніх радянських республіках» [6], «Домашнє насильство в посткомуністичних країнах: місцевий активізм, національні політики та глобальні сили» [7], «Досвід Республіки Білорусь із захисту жертв насильства в сім'ї» [8], що відзначають чималу роль жіночих організацій в її становленні.

На розвиток сприйняття суспільством проблеми домашнього насильства і на впровадження нових законів та сервісів для жінок суттєво впливали та впливають не лише внутрішні, такі як загальна політика у сфері захисту прав людини (в тому числі активність громадських організацій), але і зовнішні фактори, до яких відносимо діяльність міжнародних організацій, міжнародно-правові стандарти запобігання та протидії домашньому насильству, сформульовані в конвенціях, деклараціях, резолюціях, рекомендаціях та інших документах, а також міжнародні конта-

кти та обмін досвідом між державними установами та недержавними організаціями.

В усі часи в Україні існувала проблема домашнього насильства, від якого страждали жінки та інші члени родини. Жінки в дореволюційні часи (особливо сільські) не вважались повноправними членами суспільства, а відповідно, і сім'ї [9]. Зміни суспільного ладу за радянських часів та проголошення принципу рівності чоловіків і жінок створили такі можливості захисту від насильства, як звернення до парткому (якщо чоловік був членом комуністичної партії) чи профспілок, а в тяжких випадках – до правоохоронних органів, які розглядали ситуації насильства як «побутову злочинність». Як форма роботи з жінками на підприємствах та в установах створювалися жіночі ради, які не були незалежними, виступали «містком» між партійними організаціями та жінками й не мали важелів для вирішення в разі необхідності питань насильства в сім'ї.

Незалежні жіночі громадські організації почали створюватись в Україні після отримання незалежності. Одними з перших були офіційно зареєстровані відроджені «Союз українок» та «Жіноча громада», створювалися інші організації, привносячи в розгляд соціальних проблем погляд жінок й відстоюючи їхні інтереси. IV Всесвітня конференція ООН зі становища жінок (Пекін, 1995 р.) та участь у ній та у Форумі неурядових організацій представниць жіночих організацій України суттєво вплинули як на активізацію самого жіночого руху, так і на появу нових напрямів та форм роботи. Жінки почали значно активніше будувати партнерство у взаємовідносинах зі структурами влади та з іншими ГО, вчилися укладати угоди і створювали ланцюги громадянських ініціатив. ГО почали працювати у напрямі вирішення найгостріших соціальних проблем, на які у держави не вистачало ні сил, ні бажання. Це проблеми насильства, включно з насильством у сім'ї, права дітей, наркоманія, торгівля жінками й дітьми, дискримінація на робочому місці тощо [10].

Жінки створювали організації різних напрямків і допомагали іншим. Наведемо декілька прикладів. Інформаційний консультативний жіночий центр розвивав уповноважену освіту та жіноче лідерство. Молоді мами створили екологічну громадську організацію «Мама-86» для захисту від радіаційного впливу. Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна» з 1997 р., почавши займатись протидією торгівлі жінками, побачив необхідність звернення уваги на питання домашнього насильства та гендерної дискримінації як глибинних чинників торгівлі людьми та порушення прав жінок.

Разом із розвитком держави та її політик, на які впливали також жіночі організації, отстоюючи свої права, змінювалось і законодавство. Україна першою серед нових незалежних держав на

законодавчому рівні запровадила нормативні акти, присвячені захисту членів сім'ї від проявів насильства. Верховна Рада України після дискусій 15 листопада 2001 р. ухвалила Закон «Про попередження насильства в сім'ї»¹, який відіграв значну роль у формуванні подальшої діяльності держави в цій сфері, запровадженні адміністративної відповідальності за скоєння насильства в сім'ї, формуванні статистики та залучення в роботу соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та інших суб'єктів. При цьому важлива роль в ухваленні цього закону належала громадській організації – Харківському центру жіночих досліджень, який протягом декількох років організовував на базі Національної академії правових наук України фахові дискусії з питань законодавчого забезпечення політики протидії домашньому насильству, експертні консультації фахівців з різних країн, які на тоді вже мали досвід такої роботи, проведення наукових семінарів та конференцій і, врешті-решт, брав участь у підготовці тексту законопроекту [11; 12].

З ухваленням Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» законотворча діяльність громадських організацій не завершилася. У 2008 р. до цього закону були внесені актуальні зміни – вилучено статтю щодо віктимної поведінки постраждалих, додано положення про корекційні програми роботи із кривдниками та розширено коло суб'єктів протидії насильству². Ця робота стала можливою завдяки адвокаційній кампанії Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна» (з 2016 р. – ГО «Ла Страда-Україна»). У 2011 р. до десятиріччя ухвалення цього Закону за підтримки Програми розвитку ООН було здійснено моніторинг його імплементації [13], виокремлено досягнення та проблемні статті, які не працювали, а також прогалини, які не давали можливості реалізувати політику ефективно, з урахуванням вже існуючої Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок та домашньому насильству і боротьбу із цими явищами, яку Україна підписала в листопаді 2011 р.³

¹ Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 № 2789-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14> (дата звернення: 04.01.2020). Втратив чинність.

² Про внесення змін до Закону «Про попередження насильства в сім'ї» : Закон України від 07.02.2007 № 609-V // LIGA 360 : сайт. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t012789?ed=2007_02_07 (дата звернення: 04.01.2020).

³ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та по-

У 2012 р. за підтримки ОКП ОБСЄ в Україні була створена робоча група за участю громадських організацій з розробки нового закону «Про запобігання та протидії домашньому насильству», який урахував як практику правозастосування національного законодавства, так і нові міжнародно-правові стандарти запобігання та протидії домашньому насильству та надання допомоги постраждалим і був після дискусій і опрацювання ухвалений в 2017 р.⁴.

Наведений приклад ілюструє практичну спрямованість такого напрямку діяльності громадських організацій, як адвокація. Разом із тим діяльність громадських організацій виявляється і в інших сферах. Так, Н. Шамрук виокремлює такі форми діяльності з протидії домашньому насильству: «проведення корекційних програм по роботі з кривдниками спільно з іншими громадськими організаціями, співпраця із засобами масової інформації, підготовка та проведення інформаційних кампаній, створення та розповсюдження соціальної реклами, інформування потенційних клієнтів через власний сайт, підготовка та розсилка електронних інформаційних бюлетенів; проведення досліджень з проблем насильства та експлуатації дітей, дотримання прав людини, вдосконалення національного законодавства з метою запобігання домашнього насильства; ведення просвітницької діяльності серед молоді та дітей, інших цільових груп щодо боротьби з насильством у сім'ї; проведення тематичних тренінгів, семінарів, у тому числі міжнародних, круглих столів, конференцій для фахівців з протидії насильству в українських родинах; підготовка, видання та розповсюдження інформаційних, навчально-методичних та наукових матеріалів, розробка наукового та методичного забезпечення діяльності із запобігання насильству в сім'ї; організація роботи національних «гарячих ліній» з питань запобігання насильству в сім'ї; проведення консультацій з правових питань (у тому числі по електронній пошті), надання безкоштовних психологічних консультацій потерпілим від насильства» [5, с. 77].

Звернення до наведеної цитати з роботи Н. Шамрук дає підстави для висновку про важливість чіткого розділення *напрямків* та *форм* роботи громадських організацій із запобігання та протидії домашньому насильству.

яснювальна доповідь. Київ : К.І.С., 2011. 196 с. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e> (дата звернення: 04.01.2020).

⁴ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 04.01.2020).

Так, вважаємо, що *напрямок* діяльності пов'язаний, перш за все, із змістовним її наповненням, а також визначеною метою та цілеспрямованістю діяльності організації. Фактично напрями діяльності й визначаються тими цілями, які ставлять перед собою організації. Найбільш загально їх можна сформулювати таким чином: забезпечення захисту та надання допомоги постраждалим від домашнього насильства, сприяння створенню умов для покарання кривдників, недопущення домашнього насильства в цілому. Без сумніву, таке широке формулювання загальних цілей діяльності, спрямованої на подолання домашнього насильства, потребує конкретизації, зокрема таким чином: профілактика насильства, лобювання та адвокація законодавчих змін, участь у формуванні державної політики, робота з постраждалими, робота з кривдниками, консультування (юридичне, інформаційне, психологічне), моніторинг, дослідження, участь у національних та міжнародних заходах, навчання спеціалістів, дотичних до проблеми домашнього насильства.

Форми роботи різняться відповідно до напрямів діяльності та є організаційно-практичним оформленням заходів у межах напрямку діяльності, проведення яких сприяє досягненню поставленої мети. Так, досліджуючи поняття форм діяльності органів місцевого самоврядування, Ю. Шпак зазначає, що «у загальному розумінні, форми діяльності органів місцевого самоврядування є сукупністю способів реалізації їх компетенції. Вони здійснюються за допомогою визначених законом, іншими нормативно-правовими актами, а також практикою роботи рад, дій цих органів, посадових осіб і депутатів. Але єдиних, усталених наукових підходів щодо цього питання в науковій літературі бракує» [14]. Застосовуючи метод аналогії, пропонуємо визначити поняття «форми діяльності громадських організацій» як способи реалізації їхніх компетенцій, зовнішній вияв явища, пов'язаний з його сутністю, змістом; спосіб існування змісту, його внутрішньої структури, організації і зовнішнього виразу [15, с. 58].

Прийняття запропонованого формулювання створює підґрунтя для розрізнення форм і напрямів діяльності громадських організацій з протидії домашньому насильству. Тож, із виділення Н. Шамрук форм діяльності організацій, з нашої точки зору, є не формами, а напрямками діяльності, зокрема, вдосконалення законодавства та ведення просвітницької діяльності. Наш висновок обґрунтовується тим, що кожен з указаних напрямів може реалізовуватися через різноманітні форми (спільні робочі групи, проведення круглих столів, проведення адвокаційних кампаній, підготовку аналітичних записок чи доповідей, вивчення іноземного досвіду тощо).

Водночас, без сумніву, на практиці виникають ситуації, коли діяльність, яка для однієї ор-

ганізації визначається як напрям, може для іншої бути формою роботи. Таким прикладом є організація телефонного консультування – для ГО «Ла Страда – Україна» організація та підтримки діяльності Національної «гарячої лінії» із запобігання домашньому насильству, торгівлі людьми та гендерній дискримінації є важливим напрямом діяльності. Водночас для інших організацій телефонне консультування постраждалих від домашнього насильства розглядається як одна з форм надання соціальних послуг поруч з організацією очного консультування.

Зазначене вище підтверджує факт тісної діалектичної взаємодії та взаємозалежності напрямів і форм діяльності організацій.

Розглянемо приклади форм роботи, які стосуються таких напрямів діяльності із запобігання та протидії домашньому насильству, як профілактика домашнього насильства, адвокація та лобювання, участь у формуванні державної політики, моніторинг, робота з постраждалими від домашнього насильства та робота з кривдниками.

Форми роботи в профілактиці домашнього насильства залежать від того, про яку профілактику йдеться – первинну, вторинну або третинну, концепції яких висвітлено в роботах низки вчених [16]. Тож, формами первинної профілактики домашнього насильства є проведення акцій та інформаційних кампаній, висвітлення теми в мас-медіа, створення та розповсюдження інформаційних матеріалів (друкованих, на сіті-лайтах, біл-бордах, відеороликів), ведення інформаційних постів на власній веб-сторінці та розміщення банерів на веб-ресурсах інших організацій, включно з державними установами (обласні державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, навчальні заклади всіх рівнів, заклади охорони здоров'я тощо), проведення лекцій, тренінгів, тематичних вистав, форум-театри, тематичні концерти, флеш-моби, марші та квести тощо.

Профілактичною роботою займається більшість ГО, дотичних до цієї проблеми. Зокрема, МГО «Школа рівних можливостей» організовує вистави, вуличні дійства, форум-театри, які викликають жваву цікавість у населення різного віку, а особливо молоді. Найбільше активізують свою профілактичну діяльність як ГО, так і державні організації під час проведення Всесвітньої акції «16 днів проти гендерного насильства», яка щорічно проходить у світі та в Україні з 25 листопада по 10 грудня. У цей час проводиться багато спільних профілактичних заходів: акції, круглі столи, лекції.

Аналіз звітів, наданих обласними державними адміністраціями Апарату Урядового уповноваженого з питань гендерної політики про проведення акції «16 днів проти насильства» в 2019 р., показав, що всі заходи проходили у співпраці або із залученням громадських організацій.

Найбільш популярними формами здійснення діяльності були такі: засідання координаційних рад, під час яких було затверджено план заходів до акції «16 днів проти насильства», відбулись у 19 областях; засідання робочих груп із протидії домашньому насильству та торгівлі людьми і тематичні круглі столи були проведені у 20 областях; бесіди, виховні години, лекції, тренінги, семінари для жінок і чоловіків, хлопців та дівчат було проведено у 23 областях; інформація про акції у вигляді статей, репортажів, сюжетів, соціальної реклами розповсюджувалась у 13 областях; поширення інформаційних матеріалів у вигляді листівок, буклетів, брошур тощо. відбулось у 15 областях; інформування суспільства про заходи до акції, а також про змістовне наповнення кожного з «16 днів проти насильства» відбувалось через веб-сайти 15 ОДА; заходи за підтримки та участі громадських і міжнародних організацій відбувались у 12 областях; конкурс тематичного дитячого малюнку проведено у 13 областях; виставки, присвячені питанням гендерно зумовленого насильства, були відкриті у 12 областях; вуличні акції проведено у 18 областях; трансляцію відеороликів «Розірви коло» на місцевому телебаченні було забезпечено у 17 областях; до флешмобу з підсвічення знакових будівель у помаранчевий колір долучились 6 областей.

Для адвокатури та лобювання використовуються такі форми роботи: аналіз документів, організація робочих зустрічей з політиками, особами, залученими до ухвалення рішень, проведення конференцій, конгресів, круглих столів прес-заходів; організація зустрічей з міжнародними експертами в Україні; робочі зустрічі, круглі столи, написання альтернативних або тінювих (по відношенню до державних, офіційних) звітів, які розглядаються міжнародними моніторинговими органами на комітетах ООН спільно з державними доповідями; участь у роботі робочих груп, створених державними структурами; підготовка законопроектів або участь у їх підготовці в складі міжвідомчих груп, презентування звітів та рекомендацій моніторингових візитів, розробка та розповсюдження інформаційних тематичних дайджестів; тематичні виставки (можуть застосовуватися як форма роботи і в профілактичному напрямі); інформаційні кампанії з адвокаційними слоганами, соціальні ролики.

Серйозним напрямом є адвокація ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок та домашнього насильства та боротьбу із цими явищами, яку попри значні зусилля громадських організацій та їх коаліцій (Міжнародна Амністія, ГО «Точка опори», ГО «Ла Страда – Україна», Український жіночий фонд, Національна рада жінок України, Ліга захисту прав жінок «Гармонія рівних», МГО «Школа рівних можливостей», Центр «Жіночі перспективи», Українська Гельсінська спілка з

прав людини та інші), поки що не ратифіковано Верховною Радою.

Як видно з наведеного переліку, однакові форми роботи можуть застосовуватися для різних напрямів діяльності, що важливо враховувати в процесі планування роботи, а також оцінювання її ефективності та впливу. Також існує внутрішній зв'язок між різними напрямками діяльності із запобігання та протидії домашньому насильству, які становлять внутрішньо пов'язану діалектичну цілісність. Для ілюстрації цього висновку наведемо приклади адвокаційних зусиль громадських організацій, які призвели до позитивних результатів у реалізації такого напрямку, як робота з постраждалими.

Ще два десятиліття тому притулок для постраждалих від домашнього насильства мали декілька громадських організацій, а також Київський міський центр по роботі з жінками та сім'ями і трохи пізніше – Деснянський районний центр м. Києва. Ідея існування окремих притулків для жінок, постраждалих від домашнього насильства, сприймалася погано суспільством та політиками, тож, і в ухваленому в 2001 р. Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» було відсутнє положення про такі притулки, там ішлося лише про центри медико-соціальної реабілітації. З їх діяльністю, а також з діяльністю центрів соціально-психологічної та медико-соціальної реабілітації можна ознайомитись у роботі дослідниць Т. Семигіної та Н. Грицак [15]. Лобювання проблеми перебування жінок під час домашнього насильства в притулках могло включити притулки для постраждалих від домашнього насильства в перелік спеціальних установ для постраждалих від насильства (ст. 20, 21, Розділу IV, Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» 2018 р.). У співпраці із міжнародними організаціями такі притулки створено вже в 12 містах України (інформація станом на кінець 2019 р.). У низці їх уже передано на баланс органів місцевого самоврядування.

Інший приклад – надання правової допомоги постраждалим від домашнього насильства. Багато років це було відповідальністю Національної «гарячої лінії» із запобігання домашньому насильству, громадських організацій, а також центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, в тих містах і районах, де такі центри мали юристів. Центри безоплатної правової допомоги Міністерства юстиції України відповідно до Закону України 2017 р. визначено суб'єктами надання допомоги постраждалим від домашнього насильства, що є заслугою багаторічної адвокатури громадських організацій, в тому числі – Міжнародного Фонду «Відродження». Наразі експерти ГО проводять регулярні тренінги для адвокатів та юристів системи безоплатної правової допомоги для підвищення їх спроможності в роботі з постраждалими від домашнього насильства, що вкотре

доводить важливість кооперації та співробітництва ГО та державних інституцій.

Участь у формуванні державної політики відбувається у формах участі в роботі робочих груп, підготовці аналітичних документів, підготовці проєктів нормативно-правових актів або їх складових, проведенні круглих столів і конференцій, презентуванні звітів та рекомендацій моніторингових візитів, спільного написання державних програм у робочих групах тощо.

Робота з постраждалими від насильства як напрям діяльності може бути поділена на декілька піднапрямів (правова допомога, консультування, соціальна допомога, психологічна допомога, медична допомога, допомога з вирішенням проблем дітей тощо), які реалізують через такі форми: поміщення в центри допомоги жінкам або притулки, консультації – очні або через «гарячу» лінію, індивідуальна робота з психологом і групова робота із психологом, консультації лікаря; стаціонарне лікування, консультації юриста, первинна правова допомога (консультування, оформлення документів), вторинна правова допомога (юридичний супровід в суді) тощо. У свою чергу, *консультування постраждалих від домашнього насильства* може відбуватись у таких формах: особистісне (очне), телефонне, онлайн (через запити-відповіді через Інтернет та соціальні мережі, такі як Viber, WhatsApp, Telegram). Під час консультацій надаються інформаційні, юридичні та психологічні. Послуги. Телефонне консультування постраждалих з початку двохтисячних років здійснює ГО «Ла Страда – Україна», спочатку через «гарячу лінію» для постраждалих від торгівлі людьми, а з 2004 р. – через окрему «гарячу лінію» для постраждалих від домашнього насильства. Національна «гаряча лінія» з 1997 р. по 2019 р. включно прийняла майже 226 500 звернень. Останнє десятиліття організація розвиває і онлайн консультування. За спостереженнями консультантів, в Інстаграм у переважній більшості пишуть підлітки та молодь, на пошту і сайт у переважній більшості пишуть абоненти старше тридцяти років. Важливо, що про діяльність ГО «Ла Страда – Україна», згідно з даними соціологічної служби Центру Разумкова, знає 12,9 % дорослого населення України, а 37,4 % знають про діяльність «гарячої лінії» ГЛ [17, с. 17]

Наступний напрям – робота з кривдниками – реалізується через такі форми: розробка методики та корекційних програм для роботи з кривдниками (ГО «Ла Страда – Україна» [17, с. 90], ГО «Розрада»), проведення індивідуальної та групової роботи з чоловіками, які скоїли насильство («Чоловіки проти насильства»), здійснення інформаційних кампаній, спрямованих на потенційних кривдників, тощо.

Окремим напрямом діяльності громадських організацій у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є *моніторинг стану дер-*

жавної політики в цій сфері та її окремих напрямів. ГО виступають ініціаторами моніторингу виконання державних програм, роботи державних служб та інституцій, який здійснюють як самостійно, так і в співпраці з державними установами – Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, профільними комітетами Верховної Ради України, Міністерством соціальної політики, науковими інституціями та міжнародними організаціями. Окрім згаданого вище моніторингу виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», здійснювався моніторинг роботи поліції та соціальних працівників із захисту прав та надання допомоги постражданим від насильства. Чимало років поспіль тематика протидії домашньому насильству була частиною щорічних звітів коаліції громадських організацій на чолі із Українською Гельсінською спілкою з прав людини та Харківською правозахисною групою «Права людини в Україні» [19; 20; 21]. Громадські організації також об'єднуються в коаліції для підготовки моніторингових звітів для Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок про стан виконання однойменної Конвенції ООН. При цьому використовуються такі форми роботи, як проведення фокус-груп, робочі обговорення з фахівцями, моніторингові візити, організація круглих столів з обговорення питань імплементації різних правових документів і програм тощо.

Участь у національних та міжнародних заходах також є важливим напрямком роботи ГО, тісно пов'язаним з іншими, такими як адвокація, участь у формуванні державної політики та моніторинг. З одного боку, завдяки цьому з'являється можливість дізнаватись про позитивний досвід інших країн, обмінюватись своїми напрацюваннями, вчитись, запрошувати на такі заходи державних службовців із метою лобювання змін на краще. З іншого – на таких заходах є можливість з адвокаційною метою презентувати напрацьовані аналітичні матеріали або результати моніторингу. Формами є конгреси, конференції, ознайомчі візити, тренінги та семінари.

Неоднозначним залишається погляд на *дослідження* – водночас як напрям і форму роботи громадських організацій. Дослідження в сфері запобігання та протидії домашньому насильству досить часто мають прикладний характер і виступають формою реалізації цілій інших напрямів – адвокації, моніторингу, профілактичної діяльності або організації навчання фахівців. Серед них – «Ціна домашнього насильства» [22, с. 306], «Де постраждали від домашнього насильства можуть отримати допомогу» [23, с. 137] та ін. Є організації, які об'єднують дослідників та науковців, для яких проведення досліджень є самостійним напрямом роботи, як для Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка,

який працює у взаємодії з іншими громадськими організаціями.

Навчання спеціалістів відбувається у формах тренінгів, лекцій, відео-лекторіїв та семінарів. Фахівці ГО навчають дуже широке коло спеціалістів, дотичних до проблеми домашнього насильства: поліцію, медиків, суддів, юристів, соціальних працівників, педагогів, працівників та волонтерів інших ГО. Говорячи про навчання, необхідно зауважити, що ГО дедалі більше співпрацюють із навчальними академічними закладами, розбудовуючи такі напрями, як проведення лекцій, тренінгів і спільних акцій, стажування студентів, проведення спільних досліджень та допомога у написанні дипломних та кандидатських робіт. Навчальні заклади використовують підручники та навчально-методичні посібники, які пишуть громадські організації, часто у співпраці з науковцями (такі ГО, як БФ «Благополуччя дітей», Центр «Волонтер», ГО «Ла Страда – Україна», Інформаційний консультативний жіночий центр, ГО «Розрада» тощо). Викладачі ЗВО, та науковці запрошуються до навчання фахівців у громадські організації, яким не вистачає академічної освіти та знань.

Незважаючи на великий обсяг роботи, яку проводять ГО, необхідно відмітити, що їх діяльність та активність була б більш дієвою, якби вони могли об'єднуватись більш ефективно задля вирішення певних проблем. Є різні причини, чому цього не відбувається, але це – тема окремого дослідження. Така ситуація, з нашої точки зору, послаблює жіночий рух, знецінює роботу та зусилля у напрямі боротьби з домашнім насильством. В Україні не існує мережі громадських організацій, які б об'єднувалися для запобігання та протидії домашньому насильству. Водночас діють Коаліція проти торгівлі людьми, Коаліція із захисту прав дітей, Всеукраїнська мережа по боротьбі із комерційною сексуальною експлуатацією дітей. ГО «Ла Страда – Україна» та ГО Інформаційний консультативний жіночий центр є членами Європейської мережі проти насильства

щодо жінок (WAVE – Women Against Violence in Europe) і беруть активну участь в її діяльності. Одним із прикладів є загальноєвропейська кампанія STEP UP на підтримку ратифікації Стамбульської Конвенції – Конвенції Ради Європи із запобігання насильства стосовно жінок та домашнього насильства та боротьби із цими явищами (Конвенція 2011 р).

Висновки

Аналіз роботи громадських організацій як суб'єктів реалізації державної політики запобігання та протидії домашньому насильству дав підстави для уточнення основних напрямів роботи громадських організацій, до яких пропонується віднести такі: попередження домашнього насильства, адвокація ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок та домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, адвокація ухвалення законодавства, участь у процесах формування державної політики (розробка програм на національному та обласному рівнях), робота з кривдниками, навчання фахівців, моніторинг політики і надання послуг постраждалим від домашнього насильства. Зібраний та проаналізований матеріал щодо напрямів і форм роботи громадських організацій з попередження домашнього насильства також дозволяє зробити висновок про невичерпаність форм роботи. Наведені авторками приклади показують, що форми роботи громадських організацій розвиваються і часі і просторі відповідно до потреб практичної діяльності. Підвищення ефективності роботи громадських організацій вбачається не лише в посиленні їх співпраці із державними структурами, й органами місцевого самоврядування, на національному, регіональному та місцевому рівнях але і в мережуванні громадських організацій шляхом створення коаліцій, мереж, платформ тощо (можна як прикладу згадати про Платформу «Рівні права та можливості»), а також у посиленні співпраці з науковими та освітніми установами.

Список бібліографічних посилань

1. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: жінки у громадському житті України. 1884–1939. Львів : Укр. католицький ун-т, 2018. 520 с.
2. Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II половина XIX – початок XX ст. Сторінки історії : монографія. Одеса : Астропринт, 1998. 408 с.
3. Левченко К. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку : монографія. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2001. 348 с.
4. Левченко К. Гендерне тяжіння: виклики та рішення. Харків : Фоліо, 2019. 323 с.
5. Шамрук Н. Особливості участі громадських організацій у запобіганні та протидії домашньому насильству в сучасних умовах. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2018. № 2 (4). С. 75–87.
6. Bingham N. Fighting for Our Cause: The Impact of Women's NGOs on Gender Policy Adoption in Four Former Soviet Republics. *Politis & Policy*. 2016. Vol. 44, Iss. 2. Pp. 294–318. DOI: <https://doi.org/10.1111/polp.12155>.
7. Domestic Violence in Postcommunist States: Local Activism, National Policies and Global Forces / ed. by F. A. Katalin. Indiana University Press, 2010. 372 p.

8. Федоровська Н. Досвід Республіки Білорусь з захисту жертв насильства в сім'ї. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2018. № 2 (4). С. 63–66.
9. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі: друга половина XIX – початок XX ст. Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2008. 271 с.
10. Громадські об'єднання в Україні : навч. посіб. / В. М. Бесчастний, О. В. Філонов, В. М. Субботін та ін. ; за ред. В. М. Бесчастного. Київ : Знання, 2007. 415 с.
11. Проблеми насильства в сім'ї: правові та соціальні аспекти / упоряд.: О. М. Руднева. Харків : Право, 1999. 212 с.
12. Руднева О. М. Насильство в сім'ї : комент. // Гендерне законодавство: порівняльний аналіз та коментарі. Київ : Заповіт, 2005. С. 133–141.
13. Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї. 2001–2011 роки / О. М. Бандурка, О. Ф. Бондаренко, В. О. Брижик та ін. Харків : Права людини, 2011. 240 с.
14. Шпак Ю. Поняття та види організаційних форм діяльності органів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 58–62.
15. Семигіна Т., Грицак Н. Інституалізація реабілітаційних послуг для осіб, які зазнали насильства в сім'ї. *Соціальна політика*. 2009. № 2. С. 127–139. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1582/Semyhina_Instyuttsionalizatsiia%20reabilitatsiinykh%20posluh.pdf?sequence=1 (дата звернення: 04.01.2020).
16. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посіб. / К. Б. Левченко, Л. Г. Ковальчук, О. А. Удалова та ін. Київ : Україна, 2011. 292 с.
17. «Ла Страда – Україна»: 20 років життя / В. Андрієнкова, О. Баннікова, К. Бороздіна та ін. Київ : Україна, 2018. 140 с.
18. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї : навч.-метод. посіб. : у 2 т. / О. Бандурка, В. Брижик та ін. Київ : Україна, 2013. Т. 1. 136 с.
19. Права людини в Україні – 2006. XX. Основні проблеми порушення прав людини у випадках домашнього насильства // Права людини в Україні: Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. 09.08.2007. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1186674580> (дата звернення: 04.01.2020).
20. Права людини в Україні 2009–2010. XX. Проблеми насильства в сім'ї // Права людини в Україні: Інформаційний портал Харківської правозахисної групи 22.02.2011. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1298361851> (дата звернення: 04.01.2020).
21. Комплексне дослідження стану прав людини в Україні (річні звіти) : права людини в Україні 2012 : узагальнена доповідь правозахисних організацій // Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи : сайт. URL: <http://khpg.org/index.php?r=1.6.14.3> (дата звернення: 04.01.2020).
22. Левченко К. Б. Проблеми та організація надання допомоги потерпілим від торгівлі людьми в дзеркалі громадської думки. *Форум права*. 2008. № 3. С. 305–318. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2008_3_43.pdf (дата звернення: 04.01.2020).
23. Де і як можуть отримати допомогу постраждалі від насильства в сім'ї. За результатами моніторингу : наук.-практ. вид. / за заг. ред. К. Б. Левченко. Київ : Україна, 2013. 160 с.

Надійшла до редколегії 08.01.2020

ЛЕВЧЕНКО Е. Б., ШВЕД О. В. ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ УКРАИНЫ В СИСТЕМЕ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ДОМАШНЕМУ НАСИЛИЮ

На основе анализа деятельности общественных организаций, которые работают в сфере предотвращения и противодействия домашнему насилию, выделены направления и формы работы, выполнена их систематизация. Увеличение эффективности работы общественных организаций видится не только в усилении их сотрудничества с государственными структурами и органами местного самоуправления, а и с научными и образовательными учреждениями, а также в организации сетей общественных организаций с целью достижения поставленных целей.

Ключевые слова: домашнее насилие, общественная организация, предотвращение и противодействие домашнему насилию, государственная политика.

LEVCHENKO K. B., SHVED O. V. PUBLIC ORGANIZATIONS OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF PREVENTING AND COUNTERACTING DOMESTIC VIOLENCE

The problem of domestic violence that exists in Ukraine is recognized as a serious problem and requires significant and comprehensive efforts to its solution, as well as the involvement

of various actors, whose activities are aimed at overcoming domestic violence. Public organizations play an important role in such activities, the role of which is reflected in the Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to Domestic Violence". The scientific novelty of the article is to study the directions and forms of work of public organizations in the field of prevention and counteraction to domestic violence and their systematization, introduction into scientific circulation of analytical materials and information prepared by public organizations. The research methodology is based on a dialectical approach to the cognition of socio-legal phenomena through comparative and legal analysis of definitions, historical and analytical methods in studying the activities of public organizations and their participation in the formation and implementation of public policy, using the observation method.

Analysis of the work of public organizations as subjects of state policy to prevent and combat domestic violence provided grounds to clarify the systematization of the main areas of such work. Such grounds include prevention of domestic violence, advocacy of ratification of the Istanbul Convention, advocacy, participation in public policy (development of programs at the national and regional levels), work with offenders, training of specialists, policy monitoring and provision of services to victims. Forms of work of public organizations develop in time and space, in accordance with the needs of practical activities. Improving the efficiency of public organizations is seen in their networking, strengthening cooperation with scientific and educational institutions.

Key words: *domestic violence, public organization, prevention and counteraction to domestic violence, state policy.*

ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА ПАНАСЮК,

кандидат юридичних наук, доцент,

Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-1621-687X>

СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТУПКУ

Охарактеризовано співвідношення термінів «адміністративний проступок» і «адміністративне правопорушення», проаналізовано правову дефініцію «протиправне діяння» як основну складову змісту адміністративного проступку, класифіковано основні законодавчі ознаки адміністративного проступку, охарактеризовано кожну з них. Наголошено, що діянню притаманні такі законодавчі ознаки, як: суспільна шкідливість, протиправність, винність, адміністративна караність. Доведено, що адміністративний проступок є специфічним різновидом адміністративного правопорушення.

Ключові слова: адміністративний проступок, діяння, правопорушення, суспільна шкідливість.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Правопорушення є неминучим негативним наслідком соціального розвитку суспільства, пов'язаного з ним прогресу чи регресу виробництва та зумовленого цим розлагодження соціального статусу індивіда. Суперечності між потребами і соціальними засобами їх задоволення поряд із розлагодженістю соціального статусу індивіда (освітнього, культурного) обумовлюють посягання на наявний суспільний порядок.

Причини правопорушень – це соціальні явища та біологічні особливості особи, що призводять до протиправної поведінки.

Логічним вважається той факт, що протиправна поведінка як вид правової поведінки члена соціуму являє собою протилежність правомірної поведінки. Але, порівнюючи ці два види свідомих дій, треба зауважити, що, на відміну від правомірної, протиправна поведінка є не формою свободи, а формою девіантної поведінки та певного свавілля.

Стан дослідження проблеми

Питанню встановлення сутності адміністративного проступку були присвячені праці таких науковців як, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. В. Гордєєв, С. М. Гусаров, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. І. Остапенко, О. Ю. Салманова та ін. Утім, незважаючи на значну кількість досліджень у цій сфері, проблема визначення ознак адміністративного делікту і до сьогодні викликає багато дискусій на науковому полі, що і зумовлює актуальність зазначеної теми наукового пошуку.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є встановлення юридичного змісту та науковий аналіз дефініції «адміністративний проступок (делікт)», а також характеристика таких його законодавчих ознак, як суспільна шкідливість, протиправність, винність та адміністративна караність. Для досягнення мети пропонується виконати такі завдання:

- проаналізувати філософські, соціологічні та загальнотеоретичні роздуми про природу проступку;
- з'ясувати поняття діяння як основної складової змісту адміністративного проступку;
- охарактеризувати такі законодавчі ознаки адміністративного делікту, як суспільна шкідливість, протиправність, винність та адміністративна караність.

Наукова новизна дослідження

Вперше запропоновано розглядати суспільну шкідливість та небезпеку адміністративного проступку у діалектичному співвідношенні з урахуванням сучасних досягнень юридичних, філософських, соціологічних та інших наук.

Виклад основного матеріалу

Сьогодні сучасна правова наука виділяє такі ознаки правопорушення [1, с. 421–422]:

- 1) це завжди діяння (дія або бездіяльність), тобто фактичне протиправне діяння чи протиправне ігнорування встановлених чинним законодавством норм суспільної поведінки;

2) суспільно небезпечне (шкідливе) діяння. Це діяння здатне здійснити такі зміни у функціонуванні суспільних відносин, які не відповідають соціальному прогресу, нормальним умовам існування людини і суспільства (порушення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, завдання матеріальної чи моральної шкоди тощо);

3) протиправне діяння, тобто порушення вимог норм права, невиконання юридичних обов'язків, закріплених у нормативно-правових документах;

4) винне діяння, яке відображає внутрішнє негативне ставлення суб'єкта до інтересів людей та суспільства, що виявляється у формі умислу або необережності. Про винність кажуть тоді, коли особа повинна була обрати варіант поведінки, але вчинила всупереч праву;

5) свідомо-вольове діяння, що залежить від волі та свідомості суб'єкта, перебуває під його контролем, тобто діяння деліктоздатної особи. Для цього потрібно, щоб суб'єкт правопорушення досяг певного віку, визначеного законом, розумів свої дії та був здатний ними керувати;

6) караність діяння, що виявляється в тому, що за вчинення правопорушення обов'язково повинна бути передбачена юридична відповідальність.

Класифікувати правопорушення можна за такими критеріями:

1) за ступенем суспільної небезпеки: злочини та проступки (адміністративні, цивільно-правові, дисциплінарні);

2) за сферами суспільного життя: в економіці, політиці, соціально-побутовій сфері тощо;

3) за формами вини: скоєні з умислом та скоєні з необережності.

Отже, проаналізувавши інформацію, викладену вище, треба констатувати, що правопорушення – це суспільно небезпечне або суспільно шкідливе, протиправне, винне діяння деліктоздатної особи, яке тягне за собою юридичну відповідальність.

Отже, йтиметься про теоретичні аспекти та правову природу адміністративного проступку.

Ми погоджуємося з думками В. К. Колпакова та В. В. Гордєєва, які у своєму монографічному дослідженні зауважують, що особливий інтерес з цього приводу викликає наукова оцінка правових явищ, що породжуються адміністративним правопорушенням (адміністративним проступком, адміністративним деліктом). На жаль, після набуття Україною незалежності адміністративно-деліктні пи-

тання не посіли потрібного місця в роботах учених-адміністративістів, а висвітлення концептуальних аспектів адміністративного проступку залишається в межах, що були окреслені доктриною радянського адміністративного права. Характерна особливість того періоду адміністративно-деліктних досліджень полягає у тому, що розроблення деліктного сегмента в адміністративному праві здійснюється з явною диспропорцією між базовими його складовими: адміністративним проступком (деліктом), адміністративною відповідальністю і адміністративною деліктологією [2, с. 8].

Аналізуючи співвідношення таких правових дефініцій, як адміністративне правопорушення та адміністративний проступок (делікт), треба констатувати, що сьогодні суспільна свідомість відбиває розуміння цих видів протиправної поведінки адекватно сформованому за радянських часів стереотипу. Опитування серед працівників адміністративних підрозділів органів внутрішніх справ та Національної поліції України, які були проведені з цього приводу у 2013–2016 роках, констатують, що майже сто відсотків з них (96,75 % із 1765 опитуваних) вважають ці поняття тотожними та закріпленими в Кодексі України про адміністративні правопорушення. Між тим на науковому полі з цього приводу і до сьогодні точаться дискусії. Так, В. К. Колпаков вважає, що подолання фактично існуючої науково-теоретичної кризи у зазначеному сегменті адміністративного права має починатися з поглиблення наукового осмислення адміністративного правопорушення і адміністративного проступку як генетично різних правових категорій з подальшим формуванням, поперше, доктрини адміністративного (управлінського) правопорушення; по-друге, доктрини адміністративного проступку (делікту). [3, с. 225]. У свою чергу, О. І. Остапенко зазначає, що у більшості таких випадків вважається, що адміністративний делікт і деліктність проявляються у протиріччях людини з оточуючим її світом і тими вимогами, які обумовлюють позитивну поведінку особи в суспільстві. Така теза обґрунтовується тим, що основною формою діяльності особи від самого початку її існування є спілкування та взаємодія з оточуючим середовищем і людьми. Взаємодія особи із середовищем, яке оточує, вказує на складність цих відносин, на вплив різноманітних факторів, що обумовлюють виникнення конкретної життєвої ситуації, в тому числі адміністративно-деліктної [4, с. 26]. Необхідно зазначити, що визначення, яке надане у ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення

(далі – КУПАП) (адміністративним правопорушенням (проступком) визнається проти-правна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність) [5], констатує той факт, що зазначений нормативно-правовий акт фактично ототожнює поняття «адміністративне правопорушення» і «адміністративний проступок», що є невірним, оскільки адміністративне правопорушення за своєю сутністю є набагато ширшим, ніж адміністративний проступок, тому що включає в себе всі протиправні дії, що мають місце у сфері публічного управління.

Отже, підсумовуючи та узагальнюючи наукові погляди на проблематику, що вивчається, можна зробити висновок про те, що адміністративний проступок є специфічним різновидом адміністративного правопорушення, та підтримати думку А. Т. Комзюка, який зазначає, що адміністративним правопорушенням слід вважати будь-яке порушення норм адміністративного права, тоді як адміністративним проступком є протиправне вчинення діянь, за які законодавством передбачено накладення адміністративного стягнення [6, с. 13].

Визначення, яке надано законодавцем у ст. 9 КУПАП, дає змогу усвідомити основні функціональні складові змісту адміністративного проступку шляхом встановлення його характерних ознак. Треба наголосити, що основною з них вбачається протиправне діяння (факт, явище, подія), що відбулося або мало місце у реальній дійсності. Адже вчиненням адміністративний проступок вважається тільки тоді, коли особа допускає протиправну, активну, свідому і вольову поведінку, що завдає або може створити реальну можливість завдання шкоди об'єкту, що охороняється нормами адміністративного права. Необхідно звернути особливу увагу на те, що у більшості випадків адміністративний проступок (делікт) вчиняється шляхом активних протиправних дій. Водночас значна кількість складів адміністративних проступків, які перераховані в особливій частині КУПАП, закріплені у формі пасивної бездіяльності – коли особа для того, щоб не допустити протиправної поведінки, повинна вчинити позитивні дії, але з різних причин цього не робить (наприклад ст. 211¹ КУПАП «Неявка на виклик у військовий комісаріат») [7]. Необхідними умовами настання адміністративної відповідальності у разі бездіяльності є обов'язковість і можливість особи діяти в конкретній обстановці.

Підсумовуючи вищевказане можна констатувати, що діяння є основною складовою змісту адміністративного проступку. У наведеному вище визначенні адміністративного проступку, яке надається у ст. 9 КУПАП, сформульовані три основні законодавчі ознаки діяння: протиправність, винність та адміністративна караність. У теорії адміністративно-деліктного права, крім цих трьох ознак, виділяється ще й суспільна шкідливість (суспільна небезпечність, антигромадська спрямованість). Тобто наявність цих чотирьох ознак і становить фактичні підстави адміністративної відповідальності. Зупинимось на їх характеристичі більш детально.

Під час аналізу наукової літератури з теорії адміністративно-деліктного права було встановлено, що найбільш спірною ознакою адміністративного проступку є його суспільна шкідливість або суспільна небезпека. Питання про те, яка саме з них притаманна адміністративному проступку, є невизначеним ще з середини ХХ століття. У сучасній адміністративно-правовій теорії існують різні концепції співвідношення шкідливості і суспільної небезпеки як матеріальних ознак адміністративного проступку.

Підкреслимо, що на негативний характер усіх правопорушень вказують всі, без виключення, науковці. Вбачається, що негативна оцінка не може полягати в чомусь іншому, крім шкоди і суспільної небезпеки. Втім жодна з концепцій не знайшла достатньої підтримки в українському законодавстві тією мірою, щоб стати фундаментальною та базовою для подальших досліджень проблем шкідливості і суспільної небезпечності. На нашу думку, суспільну небезпеку і суспільну шкоду у призмі дослідження законодавчих ознак адміністративного проступку необхідно розглядати у діалектичному співвідношенні з урахуванням сучасних досягнень юридичних, філософських, соціологічних та інших наук.

Важливе значення для аналізу юридичної сутності протиправності адміністративного проступку має розуміння того, що законодавець при встановленні відповідної адміністративно-правової заборони керується, в першу чергу, усвідомленням рівня суспільної небезпеки (шкідливості) діяння (матеріальна ознака проступку), в свою чергу, їй відповідає виключно одна юридична форма – протиправність (формальна ознака проступку).

Ознака протиправності використовується законодавцем для розмежування злочинів і адміністративних деліктів, адміністративних деліктів між собою, адміністративних деліктів

і дисциплінарних проступків. Це дозволяє правозастосовним органам юридично точно кваліфікувати різні протиправні діяння, а особливо такі, що мають подібні ознаки [2, с. 95].

З цього випливає важливий висновок про основне значення протиправності як ознаки адміністративного проступку – неприпустимість застосування аналогії, що сприяє зміцненню законності, охороняє права і свободи громадян, виключаючи притягнення до адміністративної відповідальності за діяння, не передбачені адміністративним законодавством.

Продовжуючи аналіз законодавчих ознак адміністративного проступку підкреслимо, що протиправність адміністративного делікту перебуває в тісному та нерозривному взаємозв'язку з винністю особи у його вчиненні. Тут важливо розуміти, що адміністративна протиправність розкриває діяння у призмі його юридичної форми, іншими словами – це його зовнішній прояв, натомість винність характеризує його внутрішню, суб'єктивну сторону, розкриває відношення до проступку самого правопорушника.

Зауважимо, що чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення закріплює винність серед обов'язкових ознак адміністративного проступку. Водночас законодавець у ст. 10 та 11 зазначеного нормативно-правового акта розкриває сутність вчинення адміністративного проступку умисно та з необережності¹. Зазначеними положеннями він підкреслює, що будь-яке діяння, у тому числі адміністративний проступок, перебуває під контролем свідомості особи, яка його вчинила. Якщо особа свідомо вчиняє заборонене адміністративно-деліктними нормами діяння, це свідчить про те, що її психічне ставлення до інтересів суспільства, держави і громадян є негативним, а правовою категорією, яка позначає таке негативне психічне ставлення особи до відповідних суспільних інтересів, є «вина». За статтею 10 КУпАП адміністративний проступок визнається вчиненим умисно, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала або свідомо допускала настання цих наслідків. Також у ст. 11 КУпАП законодавець допускає вчинення адміністративного проступку з нео-

бережності, зазначаючи, що у цьому випадку особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачити. Отже, навіть із необережності, але все одно особа буде вважатися винною у вчиненні протиправного діяння.

Як вже було встановлено вище, ще одною невід'ємною законодавчою ознакою адміністративного делікту є його адміністративна караність. Іншими словами, за його вчинення особа повинна нести лише адміністративну відповідальність. Результатом вчинення проступку для винної особи повинна бути негативна реакція з боку державних органів у вигляді застосування до неї стягнення, передбаченого виключно адміністративним законодавством.

Аналіз норм КУпАП, які закріплюють порядок реалізації адміністративних стягнень, доводить, що метою будь-якого стягнення є:

- 1) притягнення до відповідальності порушника за вчинене діяння;
- 2) виховання винної особи в дусі дотримання чинного законодавства і поваги до встановлених нормативів співіснування у суспільстві;
- 3) профілактика вчинення правопорушень з боку інших осіб.

Таким чином, в адміністративно-деліктному законодавстві сформульовані: а) загальна мета стягнення; б) спеціальна мета стягнення. Загальною метою стягнення є покарання правопорушника за вчинення проступку. Спеціальна мета стягнення полягає в профілактичному впливі індивідуального (на суб'єкта проступку) і загального (на будь-яких інших осіб) характеру [2, с. 107].

В. В. Гордєєв з цього приводу зазначає, що нормативними конструкціями «адміністративне стягнення є мірою відповідальності» (ст. 23 КУпАП) і «за вчинення адміністративних правопорушень можуть застосовуватись такі адміністративні стягнення» (ст. 24 КУпАП) законодавець пов'язує встановлення конкретної міри покарання за проступок з адміністративним стягненням за вчинене діяння. Більше того, він визначає цей зв'язок як причину і слідство. З цього випливають, три висновки: а) поняття «проступок» не може не містити в собі як обов'язкову і невід'ємну властивість ознаку покарання; б) адміністративним проступком можна визнавати лише таке діяння, що за чинним адміністративно-деліктним законодавством тягне покарання, яке реалізується в адміністративних стягненнях; в) якщо

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 20.02.2020).

законодавець не пов'язує адміністративно-правову заборону з покаранням, то діяння, що порушує таку заборону, не можна визнати адміністративним проступком [2, с. 107].

Висновки

Підсумовуючи викладене вище, можна сформулювати певні висновки.

1. Узагальнюючі наукові дискусії щодо співвідношення термінів «адміністративний проступок» і «адміністративне правопорушення» та аналізуючи норми чинного Кодексу про адміністративні правопорушення, слід наголосити на тому, що зазначений нормативно-правовий акт фактично ототожнює ці правові категорії, однак для усвідомлення сутності адміністративного проступку це є некоректним критерієм, адже адміністративне правопорушення за своєю сутністю є набагато ширшим, ніж адміністративний проступок, оскільки включає в себе всі протиправні дії, що мають місце у сфері публічного управління. Тому слід підсумувати, що адміністративним правопорушенням слід вважати будь-яке

порушення норм адміністративного права, тоді як адміністративним проступком є протиправне вчинення діянь, за які законодавством передбачено накладення адміністративного стягнення.

2. Основною складовою змісту адміністративного проступку є протиправне діяння. Підкреслимо, що у більшості випадків адміністративний проступок (делікт) вчиняється шляхом активних протиправних дій. Але водночас законодавець закріплює такі випадки протиправної поведінки, коли проступки здійснюються у формі пасивної бездіяльності. Необхідними умовами настання адміністративної відповідальності у разі бездіяльності є обов'язковість і можливість особи діяти в конкретній обстановці.

3. Законодавством закріплено такі основні ознаки протиправного діяння: суспільна шкідливість, протиправність, винність, адміністративна караність. Відсутність хоча б однієї з них унеможлиблює кваліфікацію протиправного діяння як адміністративного проступку (делікту).

Список бібліографічних посилань

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
2. Колпаков В. К., Гордєєв В. В. Теорія адміністративного проступку : монографія. Харків : Харків юрид., 2016. 344 с.
3. Колпаков В. К. Деліктний феномен в адміністративному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2005. 455 с.
4. Остапенко О. І. Адміністративна деліктологія : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 1997. 42 с.
5. Кодекс Украины об административных правонарушениях : науч.-практ. комент / под общ. ред. А. С. Васильева. Харьков : Одиссей, 2000. 1008 с.
6. Адміністративна відповідальність в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. А. Т. Комзюка. 2-е вид., перероб. і допов. Харків : Ун-т внутр. справ, 2001. 99 с.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : наук.-практ. комент. / Р. А. Калужний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ін. 2-ге вид. Київ : Правова єдність, 2008. 655 с.

Надійшла до редколегії 24.02.2020

ПАНАСЮК О. В. СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ ОТНОСИТЕЛЬНО ОПРЕДЕЛЕНИЯ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРОСТУПКА

Охарактеризовано соотношение терминов «административный проступок» и «административное правонарушение», проанализирована правовая дефиниция «противоправное деяние» как основная составляющая содержания административного проступка, классифицированы основные законодательные признаки административного проступка, охарактеризован каждый из них. Отмечено, что деянию присущи такие законодательные признаки, как: общественная вредность, противоправность, виновность, административная наказуемость. Доказано, что административный проступок является специфической разновидностью административного правонарушения.

Ключевые слова: административный проступок, деяние, правонарушения, общественный вред.

PANASIUK O. V. MODERN SCIENTIFIC APPROACHES ON DEFINING AN ADMINISTRATIVE OFFENSE

The correlation of the terms of “administrative misdemeanor” and “administrative offense” has been characterized; the legal definition of “illegal act” as the main component of the content of

an administrative misdemeanor has been analyzed; the main legislative features of an administrative misdemeanor have been classified, each of them has been characterized.

The author has offered classify offenses according to the following criteria: a) the degree of public danger: crimes and misdemeanors (administrative, civil, disciplinary); b) spheres of public life: in the economy, politics, social sphere, etc.; 3) forms of guilt: committed with intent and committed through negligence. It has been emphasized that an offense is a socially dangerous or socially harmful, illegal, culpable act of a tort person, which entails legal liability. Nowadays, legal science defines several types of them: constitutional and legal misdemeanor, civil misdemeanor, administrative misdemeanor, disciplinary misdemeanor, tax misdemeanor. It has been analyzed that the current legislation actually equates the concepts of “administrative offense” and “administrative misdemeanor”, which is incorrect, because an administrative offense is inherently much broader than an administrative misdemeanor, since it includes all illegal actions that occur in the field of public management.

It has been emphasized that any violation of administrative law should be considered as an administrative offense, while an administrative misdemeanor is an illegal act, which entails the imposition of an administrative penalty according to the law.

It has been proved that the main component of the content of an administrative misdemeanor is an illegal act. It has been emphasized that the act is characterized by such legislative features as: social harm, illegality, guilt, administrative punishment. It has been noted that the absence of at least one of them makes it impossible to qualify an illegal act as an administrative misdemeanor (a tort).

Key words: *administrative misdemeanor, action, offense, public harmful consequences.*

ВАДИМ СЕРГІЙОВИЧ СЕЛЮКОВ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-6690-6484>,
e-mail: vadim.selyukov@gmail.com

ПОЯВА ТА РОЗВИТОК СЛУЖБОВОЇ КІНОЛОГІЇ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті проведено аналіз історичних подій та діяльності окремих осіб у сфері становлення та розвитку службової кінології на території сучасної України. Наведено періодизацію цього процесу, критерієм для якої визначено особливі форми та способи використання собак у службовій діяльності. Акцентовано увагу на постаті Г. М. Рудого, який вважається родоначальником поліцейської кінології. Також наголошено на важливості використання собак у сучасному світі в контексті використання собак-детекторів.

Ключові слова: історія кінології, розшукові собаки, собаки-детектори, одорологічна експертиза, службова кінологія, собака на службі.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Службова кінологія є досить актуальним способом забезпечення службової діяльності як державних, так і недержавних інституцій. Ключовим питанням у процесі розвитку кінології є набутий досвід, адже професійним кінологом можливо стати виключно попрацювавши в цій сфері. Тому досить актуальним є питання визначення періодизації становлення та розвитку службової кінології взагалі та поліцейської кінології зокрема.

Стан дослідження проблеми

Варто наголосити, що питання службової кінології свого часу розробляли багато науковців. Аналіз різних історичних етапів розвитку поліцейської кінології отримав свій прояв у працях С. А. Вергуна, Д. І. Завгороднього, С. В. Пенькова, К. Т. Сулімова, В. М. Ходака та особливо у роботах В. М. Чиснікова.

Мета і завдання дослідження

Історичний екскурс щодо будь-якого питання є досить цікавим, адже саме помилки та досягнення минулого є підґрунтям для майбутніх звершень. Так і сучасна службова кінологія завдячує нинішнім станом здобуткам різних людей у різні часи. Метою нашої статті є дослідження процесу розвитку напрямів службової кінології на території сучасної України, а також коротка характеристика здобутків окремих осіб, які здійснили великий внесок у становлення і розвиток собаківництва в системі правоохоронних органів і не тільки. Досягнення поставленої мети можливе за ре-

алізації певних завдань: характеристики історичних переломних подій для службової поліцейської кінології, визначення та аналізу діяльності окремих особистостей, які поєднали свою професійну діяльність із кінологією в поліції.

Наукова новизна дослідження

Узагальнюючого дослідження етапів розвитку поліцейської кінології з часів її зародження до сьогодні, на жаль, досі не було здійснено, що і пропонується визначити науковою новизною статті.

Виклад основного матеріалу

Службова кінологія є достатньо новою сферою кінології, яка виникла приблизно 130–140 років тому. Йдеться саме про службову кінологію в поліції. Більшість історичних джерел пов'язують виникнення службової кінології в поліції з таким видатним австрійським криміналістом, як Г. Гросс, який в одній зі своїх наукових праць «Помічник жандарма» зазначив, що собака повинен бути постійним супутником жандарма, адже саме він може помітити те, що не помічає жандарм [1]. Вважається, що саме це і стало спонукальним фактором до систематичного застосування у діяльності поліції розшукових собак.

Згодом, у 1895 році, російською мовою у м. Смоленськ виходить ще одна праця Г. Гросса «Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции» [2, с. 96]. Ця праця вже більш детально розписує можливості собаки та перспективні напрямки

його застосування. Наприкінці XIX століття лідером серед країн Європи щодо поширення використання службових собак у поліцейській діяльності стає Німеччина, а пізніше і Бельгія стає центром підготовки як інструкторів-кінологів, так і службових собак.

Історія застосування службових собак на території Російської імперії, а в подальшому і Радянського Союзу, у складі яких знаходилась Україна, досить цікава та насичена. Головною вітчизняною постаттю, якій приписують звання родоначальника службового собаководства, стає Георгій Михайлович Рудий, у подальшому відомий дактилоскопіст та кінолог, який приділив багато уваги розвитку службової кінології в лавах сискної поліції України. «Реорганізація Київської сискної поліції, як зазначав сам Георгій Михайлович, завершилась у грудні 1904 р. придбанням для розшукових цілей у Швельмі (Німеччина) чотирьох собак-шукачів – вівчарок різної статі, зокрема премійованої на змаганнях поліцейських собак дворічної Гексе, яка кілька місяців прослужила в німецькій поліції і відзначилася під час затримання двох злочинців» [3, с. 207]. Після придбання собак у Київському відділенні сискної поліції запроваджують посаду дресирувальника, яку обіймає перший київський дипломований кінолог Олександр Ергант, який за рекомендацією самого Г. М. Рудого у 1904 р. був направлений до м. Швельм для детального ознайомлення зі способом дресирування і виховання поліцейських собак. Така підготовка тривала місяць, після чого О. Ергант отримав засвідчений установленим порядком атестат про успішне вивчення способу дресирування і виховання собак [4, с. 35; 3, с. 207]. «У 1905 році начальник розшукової частини Київської міської поліції Г. Рудий видав Інструкцію чинам Київської розшукової поліції, в якій було вироблено перші методичні рекомендації щодо залучення собак-шукачів при розслідуванні злочинів: “§70 ... у багатьох випадках під час відшукування слідів злочинів, нечітких або загублених на проїзній дорозі, незамінну послугу можуть надати собаки-шукачі. § 106 ... під час розшуку трупа, закопаного у землю, дуже добре облити її гарячою водою, а потім пустити собаку-шукача для обнюхування ґрунту після випаровування”» [5, с. 35; 6, с. 161] Крім цього, варто наголосити на тому, що у вищевказаній Інструкції містилася фраза про те, що порядок використання послуг службових собак, а також їх виховання буде додатково визначено в окремому особливому порядку [7]. На жаль, не вдалося можливим знайти вказаний документ.

Розповсюдження інформації про здібності розшукових собак у діяльності поліції призводить до створення кінологічних центрів у масштабах усієї країни. Вагомий внесок у розвиток кінології зробив чиновник з МВС Російської імперії В. І. Лебедев, який в організації розшукової діяльності велику увагу приділяв новітнім методам: дактилоскопії, антропометрії, словесного портрета, а особливо використанню службових розшукових собак.

Ще однією з ключових подій, що відбулися на території тодішньої Російської імперії, стає утворення у 1908 р. кінологічної асоціації, завданням якої стає підготовка спеціалістів кінологів із числа жандармів, поліцейських та військових, які будуть здатні готувати службових собак для потреб власного відомства. Така організація отримує назву «Товариство заохочення застосування собак в поліцейській і сторожовій службі». На забезпечення належного функціонування вказаного напрямку починають створюватися розплідники службових собак, куди з Європи привозять дуже дорогих для того часу представників порід доберман та ельдертер'єр. Наступні 4 роки стають апогеєм у системі підготовки фахівців кінологів та застосування собак у діяльності поліції [8].

Після початку створення кінологічних центрів у рамках усієї країни на території сучасної України також починається запровадження кінологічної діяльності в поліцейську діяльність. У січні 1910 р. в м. Харків за ініціативи та підтримки тодішнього харківського губернатора Михайла Катеринича при розшуковому відділенні поліції було створено розплідник розшукових собак. Завдяки зусиллям губернатора систематично здійснюється підготовка кінологів та службових собак до викликів тодішньої злочинності. Харківська сискна поліція стає одним із лідерів у способах та ефективності використання собак для розшуку злочинців. Особливої популярності службове собаководство набуває через систематичне висвітлення досягнень собак у професійній сфері. Через два роки після започаткування розплідника в кожному з 10 повітів Харківської губернії вже на службі перебував один собака та, як мінімум, один провідник [9, с. 135].

Тим часом знову ж таки у м. Київ у жандармському управлінні залізниць за ініціативи його начальника полковника Левандовського також запроваджується кінологічна служба. Після придбання у Петербурзі двох розшукових собак Левандовський приймає інституційний лист та розсилає його у підпорядковані підрозділи для подальшого використання.

Цей лист був певною інструкцією щодо порядку виклику та забезпечення схоронності слідів на місці події [10].

Службова кінологія, незважаючи на відсутність значної підтримки серед більшості поліцейського керівництва імперської Росії, досить скоро популяризується у правоохоронній системі, і, навіть після розпаду Імперії, поступово продовжує свій розвиток. З початком війни, як Першої світової, так і в подальшому Другої світової, поліцейські собаки перепрофілюються у військових, але зміст їх діяльності залишається незмінним. Так, навіть після закінчення Першої світової війни і підписання акта капітуляції Німеччину зобов'язали здати певну кількість службових собак, які придатні до військової служби [11, с. 8]. Це свідчить не лише про тотальне знищення Німеччини як країни, що програла у війні, а й про те, що службове собаківництво відіграло важливу роль у війні і має значну перспективу в подальшій правоохоронній та військовій діяльності.

У Радянському Союзі продовжувалась робота щодо дресирування та розведення службових собак і тривалий час вона особливо не змінювалась. Знаковою для тогочасної кінології є постать І. Г. Крилова, який присвятив свою діяльність дресируванню службових розшукових собак для кримінального розшуку. Видана ним книга «Дрессировка служебно-розыскных собак. Практическое руководство» стає настільною для провідників службових собак НКВД СРСР [11]. У світовій практиці відомою постаттю є Конрад Мост – німецький дресирувальник, полковник [12]. Методи його дресирування характеризуються перевагою механічного впливу на собак та жорстокістю. На відміну від нього І. Г. Крилов у своїх посібниках починає широко використовувати учіння про рефлекси І. П. Павлова, на підставі якого виробив основні правила дресирування.

Дуже визначальними як для кінології того часу, так і для сучасної, є діяльність та висновки видатного російського фізіолога Івана Петровича Павлова. Варто наголосити на тому, що міжвоєнний період (між першою та другою світовими війнами) знаменувався посиленням науковим розробленням великої кількості суспільно-політичних наук. Не виключенням була кінологія. І. П. Павлов, нині відомий як винахідник «рефлексу собаки Павлова» здійснив ключове відкриття для кінології взагалі. Він розкрив правила формування умовних рефлексів у собак, а також став родоначальником теорій типів вищої нервової діяльності собаки. В подальшому, як показує світова кінологічна практика, ці наукові здобутки стануть підгру-

нтам для розроблення методів та форм дресирування та відбору собак для службової діяльності.

З початком Другої світової війни собак починають використовувати для знищення ворожої техніки, а саме танків, а також для катування людей у концтаборах.

Варто відзначити, що розвиток службової кінології у сфері боротьби зі злочинністю, підтримання безпеки та порядку з кінця XIX століття і до закінчення Другої світової війни зазнав стрімкого розвитку. На превеликий жаль, як і всі інші соціально негативні явища, війна дещо пригальмувала усі процеси у країнах-учасницях, що призвело до занепаду службової кінології у післявоєнний період. На щастя, кінологія такий занепад переживала не так довго, близько 10 років, і після досить значного регресу стала на шлях відродження, за основними характеристиками схожий на попередній етап.

Наступним переломним моментом у розвитку службової кінології у поліції стає відкриття одорологічного методу службової кінології. Завдяки йому вдається збирати та певний час зберігати запахи з місця події. Так, М. В. Корнієнко зазначає, що із середини XX століття все більшого поширення набуває отримання запахових слідів і використання для цього службових собак. Крім цього, вчений зазначає, що цей метод набув значного поширення у 70-ті роки XX століття у Німеччині, Угорщині, Болгарії, Чехословаччині та Польщі [13, с. 115].

На відміну від М. В. Корнієнка, К. Т. Сулімов стверджує, що виникнення та розвиток криміналістичної одорології, а разом із нею і поширення використання службових собак-детекторів, припадає на 1960-ті роки [14, с. 150]. Саме криміналістична одорологія та нові одорологічні методи збереження та використання запахів сприяють поширенню практики застосування собак для дослідження залишків запаху та запахових слідів. Поява собак-детекторів знаменує виникнення декількох напрямків службової кінології, серед яких пошук речовин, заборонених для обігу, та більш складний напрямок – проведення одорологічної експертизи.

Варто наголосити саме на особливостях вищезгаданих способів. Так, собаки-детектори, які використовувалися, наприклад, для пошуку наркотичних засобів або вибухівки, запам'ятовували запах шуканого ще на етапі дресирування, і в подальшому необхідність надати для занюхування на службі зразку шуканої речовини відпадала. На відміну від розшукових собак, які для старту пошуку повинні

були самостійно визначити запах, який шукатимуть, або отримали від провідника зразок, собаки-детектори у своїй пам'яті зберігають від 10-ти до 50-ти видів запаху, який запам'ятали раніше. Навіть зараз, у сучасному світі, коли розвиток новітніх технологій дає можливість не тільки клонувати тварин, а й створювати штучний інтелект, винайти пристрій, який би перевершив можливості собак-детекторів, ще не вдалося. Це свідчить про актуальність використання службових собак не тільки в поліції, а і в будь-яких інших сферах.

Учені зазначають, що «із винаходом у 1965 р. власне одорологічного методу даний напрямок собаківництва поступово перетворився у лабораторне одорологічне дослідження і, врешті-решт, оформився у вигляді комісійної одорологічної експертизи. Поряд з цим й позалабораторні одорологічні напрямки також не припинили свого розвитку, методика їх удосконалювалася, з'являлася необхідність у пошуку по слідах запаху у повітрі все нових і нових речових джерел, у першу чергу, наркотиків, вибухових пристроїв тощо» [15, с. 12]. Тоді ж група таких дослідників, як В. В. Безруков, А. І. Вінберг, М. Г. Майоров і Р. М. Тодоров, розробляють методику відбору та збереження запаху з місця події з подальшим використанням його як зразку запаху для постановки собак на пошук або вибірку [16]. Але здійснення такої діяльності не має систематичного характеру, собаки продовжують використовуватися в умовах місцевості, і форма застосування собаки більше схожа на розшукову діяльність.

Тільки у 1989 р. К. Т. Сулімов та В. І. Старовойтов розробили першу методику підго-

товки собак-детекторів для використання під час криміналістично-odoroлогічної експертизи в лабораторних умовах [17]. Це стає початком нового напрямку використання собак у правоохоронній діяльності країни, а саме лабораторного використання собак для одорологічної експертизи. Отже, наступним етапом становлення кінології варто розглядати саме цей період.

Висновок

Переходячи до сучасності, а саме розкриваючи особливості застосування службових собак у сучасному світі варто підкреслити, що кінологія, як і технічний прогрес, не стоїть на місці. Собак продовжують використовувати для охорони об'єктів, у сторожових та розшукових цілях, як собак-детекторів, як рятувальників на воді, під завалами або у снігах, як компаньйонів поліцейських або військових, як собак-поводирів для сліпих, як заспокійливий засіб для хворих та засіб поліпшення рухомості для інвалідів, особливо дітей, для пошуку під водою, а також для припинення терористичних актів. Спектри застосування собак є досить різноманітними, і їх перелік, скоріш за все, тільки збільшуватиметься. Важливо пам'ятати, що будь-який прогрес має ґрунтуватися на чомусь, а знання історії та основ кінології, які винайдені досить давно, а нині лише по-різному використовуються, є підґрунтям до подальшого прогресу в цьому напрямку. Адже службова кінологія – це наука, яка потребує великого практичного досвіду, і саме він стає базою для подальшого онтогенезу способів використання собаки на користь суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Завгородний Д. И. На государственной службе // Айвенго : сайт. URL: <http://www.aivengo.ru/boxers/inform/stat/chistory.htm> (дата звернення: 10.02.2020).
2. Посібник для підвищення кваліфікації працівників органів та підрозділів Національної поліції України / О. І. Безпалова, К. Л. Бугайчук, А. В. Войціховський та ін. ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ФОП Бровін О. В., 2019. 134 с.
3. Чисніков В. М. Г. М. Рудий – видатний український криміналіст-практик початку ХХ століття (до 155-річчя від дня народження та 100-річчя від дня загибелі). *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2 (30). С. 199–214.
4. Отчет о деятельности сыскного отделения Киевской городской полиции за 1902, 1903 и 1904 гг. Киев, 1905. 150 с.
5. Чисніков В. Перший керівник кримінальної поліції Російської імперії. *Юридичний вісник України*. 2008. № 8. С. 35–38.
6. Вергун С. Жандармські поліцейські управління залізниць в Україні: історія становлення кінологічної служби на початку ХХ ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2015. Вип. 13. С. 160–165. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/11194/1/Vergun.pdf> (дата звернення: 10.02.2020).
7. Инструкция чинам Киевской сыскной полиции // ЦДІАК України (Центр. держ. істор. архів України). Ф. 442. Оп. 635. Спр. 668. 113 арк.
8. Ходак В. Н., Плотникова Е. Г. История становления и развития кинологического образования в России и за рубежом. *Современные проблемы науки и образования*. 2019. № 4. URL: <https://www.science-education.ru/pdf/2019/4/28992.pdf> (дата звернення: 10.02.2020).

9. Чисніков В. М. Г. М. Рудий – піонер української криміналістики. *Криміналістичний вісник*. 2004. № 2 (2). С. 134–141.
10. ЦДІАК України (Центр. держ. істор. архів України). Ф. 281. Оп. 1. Спр. 503.
11. Крылов И. Г. Дрессировка служебно-розыскных собак : практ. руководство. М. : Изд-во НКВД РСФСР, 1928. 116 с.
12. Кажарская О. В Новой Кинологии наказания не используются. Почему? // *Догфренд Паблшерс : сайт*. URL: http://www.dogfriend.org/index.php?option=com_content&view=article&id=287:no-punishment&catid=80&Itemid=155 (дата звернення: 10.02.2020).
13. Пеньков С. В. Генезис використання службових тварин під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 4 (80). С. 111–119.
14. Сулимов К. Т. Криминалистическая одорология: кинологический подход : метод. пособие. М. : Ин-т наследия, 2019. 312 с.
15. Коросташова Т. О., Ланцедова Ю. О., Тунтула О. С. Курс лекцій з криміналістики. Основи одорології / за наук. ред. О. А. Кириченка. Миколаїв : Вид-во Чорномор. держ. ун-ту ім. П. Могили, 2012. 56 с. URL: <https://lawbook.online/tehnika-kriminalisticheskaya/kurs-lektsiy-kriminalistiki-osnovi-odogo.html> (дата звернення: 10.02.2020).
16. Безруков В. В., Винберг А. И., Майоров М. Г., Тодоров Р. М. Новое в криминалистике. *Социальная законность*. 1965. № 10. С. 74–75.
17. Сулимов К. Т. Использование запаховой информации с мест происшествий в раскрытии и расследовании преступлений : метод. рек. М. : ВНИИ МВД СССР, 1989. 48 с.

Надійшла до редколегії 11.02.2020

СЕЛЮКОВ В. С. ПОЯВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СЛУЖЕБНОЙ КИНОЛОГИИ НА ТЕРРИТОРИИ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ

В статье проведен анализ исторических событий и деятельности отдельных лиц в сфере становления и развития служебной кинологии на территории современной Украины. Приведена периодизация этого процесса, критерием для которой определены особые формы и способы использования собак в служебной деятельности. Акцентировано внимание на фигуре Г. М. Рудого, который считается родоначальником полицейской кинологии. Также отмечается важность использования собак в современном мире в контексте использования собак-детекторов.

Ключевые слова: история кинологии, розыскные собаки, собаки-детекторы, одорологической экспертиза, служебная кинология, собака на службе.

SELIUKOV V. S. ORIGIN AND DEVELOPMENT OF SERVICE CYNOLGY IN MODERN UKRAINE

The history of the origin and formation of service cynology in Ukraine has quite interesting aspects. First of all, at the time when the territory of modern Ukraine was part of the Russian Empire, and eventually the Soviet Union, the police service cynology was originated in Ukraine. Thus, the beginning of the XX century was marked by the activities of H. M. Rudyi, who being a part of the detective police in 1904 organized the breeding station and began to use dogs to search for criminals. Besides, H. M. Rudyi organized training of a cynologist O. Erhant, who was objectively considered the first certified cynologist in Ukraine, and who graduated training in Schwelm. Neorhii Mykhailovych also developed an Instruction for the officials of Kyiv Detective Police, which defined the procedure and methods of involving dogs in the fight against crime. Further development of service police cynology throughout the Empire took place with the support and admiration of V. I. Lebediev, an official from the Ministry of Internal Affairs of the Russian Empire, who contributed to the creation of the All-Russian Society for the Promotion of Dogs in Police and Guard Service, as well as certain associations within the Empire.

The author of the article has also studied the historical stages of the development of cynology, which are offered to be divided according to the criteria of methods of using dogs, as well as new turning points in training. Thus, the next stage has offered to allocate the time, when the process of dog training began to be based on the results of research accomplished by I. P. Pavlov, who described the reflexes in general (conditioned and unconditioned); indicative reactions and their nature; stimuli and their types; types and principles of higher nervous activity of dogs; processes of inhibition and excitation; deviations in the activity of the dog's brain. All this has increased the arsenal of human abilities in the process of preparing dogs for service.

Particular attention has been paid to the fact that police cynology during the wars is somewhat re-profiled, but does not lose its relevance. Unfortunately, the development of cynology after

the Second World War underwent significant regression due to the changes in public attitudes and the post-war situation, but this did not prevent further use and improvement of the use of dogs.

The emphasis has been placed on the peculiarities of the next stage in the development of cynology, which is associated with the development of odor methods of selection and preservation of odors, as well as the emergence of dogs-detectors who are further used in odor examination.

It has been also noted that the current stage of development of cynology is very diverse, i.e. service dogs are used in almost all areas of law enforcement activity.

Key words: *history of cynology, search dogs, dogs-detectors, odor examination, service cynology, dog on duty.*

МАРГАРИТА СЕРГІЇВНА СИРОМЯТНІКОВА,*Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0002-3861-1400>,e-mail: mmm42@ukr.net**СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ПРАВОВОГО КОМПРОМІСУ ТА ПОДАТКОВОЇ АМНІСТІЇ**

Статтю присвячено визначенню сутності і змісту правового компромісу та податкової амністії. Вивчено сфери застосування правового компромісу в різних галузях права. Визначено основні ознаки, порядок і підстави застосування податкової амністії. Наведено конкретні заходи, які можуть бути вжиті в порядку податкової амністії.

Ключові слова: *правовий компроміс, правовий конфлікт, податкова амністія, легалізація грошових коштів.*

*Оглядова стаття***Постановка проблеми**

Правове регулювання суспільних відносин повинно спрямовуватись як на виконання функцій держави, так і на забезпечення прав і свобод особи. Досягнення компромісу між інтересами держави та особи, інтересами юридичних і фізичних осіб є запорукою забезпечення законності. Правовий компроміс є одним зі способів встановлення взаємовигідних домовленостей між різними учасниками правовідносин.

Податкова амністія, будучи одним із різновидів правового компромісу, повинна забезпечувати баланс інтересів держави та платників податків. А вже наповнення державного бюджету коштами від податків із легалізованих доходів повинно поєднуватися зі звільненням від юридичної відповідальності колишніх порушників податкового законодавства. Наведені міркування обґрунтовують актуальність обраної теми дослідження.

Стан дослідження проблеми

Питанням правового компромісу та податкової амністії присвячено праці науковців у галузі права. Зокрема, сутність, зміст і основні ознаки правового компромісу знайшли своє відображення у працях С. В. Бобровник, Є. О. Курти, С. М. Некіги, М. С. Новікової, І. О. Трубіна, М. В. Кармаліти, С. С. Турки, Г. О. Усатого. Водночас поняття, сутність, зміст, підстави і порядок застосування податкової амністії відображені у працях Т. Г. Головань, А. І. Золотарьова, І. В. Приходька, О. О. Сльозко, Д. М. Стародуба, Т. М. Шульги та інших дослідників.

У роботі використані наукові праці дослідників, які присвятили свої розвідки сутності і значенню правового компромісу. Зокрема, С. В. Бобровник вивчала сутність та критерії

класифікації компромісу у праві [1]. Проблеми впровадження податкового компромісу в Україні досліджував Т. Г. Головань [2]. Теоретичні аспекти судового компромісу в кримінальному судочинстві України знайшли своє відображення у працях А. В. Калиниченко [3]. Класифікацію компромісу на досудовому слідстві вивчав Є. О. Курта [4]. Компроміс як складову частину механізму дії права досліджував С. М. Некіга [5]. Створення правокомпромісної теорії гармонізації суспільних відносин стало предметом наукових досліджень М. С. Новікової [6]. Правовий компроміс у кримінальному судочинстві вивчав С. С. Туркота [7]. Кримінально-правовий компроміс став предметом дослідження Г. О. Усатого [8].

Низка дослідників вивчали проблеми правової амністії. Кримінально-правові аспекти податкової амністії вивчав А. І. Золотарьов [2]. Сутність податкової амністії та її співвідношення з поняттями «економічна амністія», «фінансова амністія» та «амністія капіталів» [9] досліджував І. В. Приходько. Позитивний досвід податкових амністій розвинених країн для України вивчала О. О. Сльозко [10]. Застосування податкового компромісу та податкової амністії знайшло своє відображення у праці І. О. Трубіна [11]. Поняття податкової амністії та міжнародний досвід її застосування відображені у працях Т. М. Шульги [12].

Мета дослідження

Мета статті полягає у визначенні сутності та змісту правового компромісу та податкової амністії.

Виклад основного матеріалу

Визначенню сутності та окремих характеристик правового компромісу присвячені праці

багатьох науковців. Можливості досягнення компромісу між сторонами спору передбачені у різних галузях права. Наприклад, С. В. Бобровник пропонує таке визначення: «Правовий компроміс – це опосередкований правовими формами, ціннісно-орієнтований засіб упорядкування правового конфлікту, який заснований на взаємних поступках учасників суспільних відносин, метою та результатом якого є стан суспільної згоди і закріплення демократичних цінностей у суспільстві» [1, с. 12]. У свою чергу, С. М. Некіга стверджує, що правовий компроміс – це правова угода двох або декількох осіб, спрямована на певну поведінку в тому чи іншому сумнівному або спірному випадку, що не піддається в цей момент остаточному вирішенню у межах юридичного вирішення справи [5, с. 25].

Інші дослідники розмірковують над метою та основними характеристиками правового компромісу. М. С. Новікова стверджує, що основною метою правового компромісу є вирішення юридично складної ситуації між сторонами. Правовий компроміс передбачає згоду двох або декількох сторін на певну поведінку у спірній або сумнівній ситуації, яка підлягає вирішенню в цей момент, збереження етичної складової змісту, цінностей, охорону прав та законних інтересів людини і громадянина [6, с. 30].

У свою чергу, Є. О. Курта наголошує, що правовий компроміс характеризується такими ознаками:

- опосередковується певною правовою формою (нормами права, правовими принципами, правовими процедурами);
- тягне за собою юридичні наслідки для учасників суспільних відносин, у тому числі у вигляді застосування до них заходів примусу для забезпечення його реалізації [4, с. 54];
- є однією з визначальних засад функціонування демократичного режиму, адже він є основою легітимації влади;
- є ефективним засобом упорядкування правових конфліктів;
- є невід'ємним елементом будь-якої двосторонньої угоди у державах із демократичним ладом [4, с. 54]. Праці зазначених учених характеризують основні ознаки правового компромісу та його мету, але не містять узагальнюючого визначення цього поняття.

Певні науковці, досліджуючи можливості компромісу в окремій галузі права, наводили визначення галузевого правового компромісу. Зокрема, Г. О. Усатий визначає компроміс у кримінальному праві як взаємну домовленість (договір), яка встановлює певні умови звільнення від кримінальної відповідальності

для осіб, які зобов'язуються виконати передбачені кримінальним законодавством нормативно-правові настанови. Такий договір повинен передбачати характер взаємовідносин сторін і їхні права й обов'язки. Г. О. Усатий також зазначає, що під компромісом розуміється інструментальний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту та врегулювання відносин, що виникають на його основі [3, с. 148; 8, с. 77]. С. М. Туркота під кримінально-процесуальним компромісом має на увазі сукупність кримінально-процесуальних норм, що регулюють порядок реалізації правового компромісу: звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям і примиренням винного з потерпілим [3, с. 148; 7, с. 71]. А. В. Калиниченко визначає судовий компроміс як різновид кримінально-процесуального компромісу, укладання якого відбувається в порядку, врегульованому нормами кримінального та кримінально-процесуального законодавства, морально-етичними правилами, у результаті якого досягається згода між сторонами кримінального процесу під час розгляду кримінального провадження в суді щодо порядку розгляду справи в судовому засіданні, обсягу дослідження доказів, міри покарання та інших обставин, що мають значення для вирішення справи по суті, з метою вирішення завдань кримінального судочинства [3, с. 148]. Наведені думки дослідників достатньо ґрунтовно відображують сутність правового компромісу у кримінальному та кримінально-процесуальному праві.

Разом із тим правовий компроміс застосовується й в інших галузях права. С. В. Бобровник зазначає, що правовий компроміс можна спостерігати у цивільному законодавстві, де він виступає в різних формах: правочину (договору), контракту, угоди, конкурсу, згоди. Компроміс є основою цивільного договору [1, с. 33]. Дійсно, у статтях 626–628 ЦК України встановлено, що «договір є домовленістю двох або більше осіб про встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків», «умови договору визначаються на розсуд сторін», «договір вважається укладеним, якщо між сторонами у необхідній формі досягнуто згоди з усіх істотних умов договору»¹. Зазначені положення наголошують на компромісній природі цивільно-правового договору.

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 17.01.2020).

Значну роль відіграє правовий компроміс й у трудовому праві. Саме на основі компромісу можливе укладення колективного договору на підприємстві та індивідуального трудового договору із працівником. Відповідно до ст. 10 КЗпП України¹ колективний договір укладається на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов'язань з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин і узгодження інтересів трудящих, власників та уповноважених ними органів². Згідно з ч. 1 ст. 21 КЗпП України трудовий договір є угодою між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін³. Отже, правовий компроміс є основою укладення колективного та індивідуального договорів у трудовому праві.

У працях науковців та законодавстві знайшло своє відображення і визначення податкового компромісу. На думку дослідника Т. Г. Голованя, податковий компроміс – це режим звільнення від юридичної відповідальності платників податків та/або їх посадових (службових) осіб за зниження податкових зобов'язань із податку на прибуток та/або податку на додану вартість [2, с. 58]. І. О. Трубін визначає податковий компроміс як рішення податкового органу, прийняте за погодженням із платником податків у межах адміністративної апеляційної процедури та узгоджене

з керівником податкового органу вищого рівня, стосовно задоволення частини скарги такого платника під зобов'язання останнього погодитися з рештою податкових зобов'язань, нарахованих контролюючим органом [11, с. 41]. В українському законодавстві підстави і порядок застосування податкового компромісу врегульовані у підрозділі 9-2 «Особливості уточнення податкових зобов'язань з податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість під час застосування податкового компромісу» розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України⁴.

Таким чином, прийняття рішень у порядку застосування правового компромісу передбачено у різних галузях українського права. Зокрема, у кримінальному, цивільному, трудовому, податковому та інших. Вивчення законодавства та напрацювань дослідників дозволило запропонувати власне визначення правового компромісу: правовий компроміс – це притаманний різним галузям права спосіб узгодження інтересів сторін або вирішення конфліктів, для задоволення взаємних законних інтересів та забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Змістом правового компромісу є взаємні поступки сторін у процесі переговорів для прийняття рішення, яке б задовольняло обох суб'єктів.

Для узгодження інтересів держави і платників податків, досягнення правового компромісу у сфері оподаткування певного значення набуває податкова амністія. У працях різних науковців мітяться різні визначення та характеристики податкової амністії.

Д. М. Стародуб визначає податкову амністію як проведення легалізації доходів фізичних осіб в Україні з чітким визначенням кола відповідальності, від якої звільнятимуться суб'єкти «разового» чи «нульового» декларування [13, с. 38]. І. О. Трубін розуміє податкову амністію як легалізацію коштів, отриманих унаслідок зловживання в податковій сфері, яка застосовується після підтвердження факту скоєння правопорушення, передбаченого чинним законодавством [11, с. 41]. Т. М. Шульга стверджує, що податкова амністія – це специфічний вид звільнення від відповідальності за порушення податкового законодавства, що здійснюється державою з метою легалізації прихованих доходів платників податків та

¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 17.01.2020).

² Про колективні договори і угоди : Закон України від 01.07.1993 № 3356-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12> (дата звернення: 17.01.2020).

³ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 17.01.2020).

⁴ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 17.01.2020).

повернення частини несплачених податків до бюджету [12, с. 262]. На думку А. І. Золотарьова, поняття податкової амністії може вживатися у значенні дозволу громадянам відкрито (легально) використовувати кошти, з яких ними не було сплачено податки або які було незаконно вивезено з країни, з гарантуванням звільнення таких правопорушників від юридичної (у тому числі й кримінальної) відповідальності [14, с. 487]. Виходячи із наведених визначень податкової амністії сутність цього поняття полягає в такому:

- передбачає легалізацію доходів платників податків, з яких податки не були сплачені;
- особа, яка задекларувала такі доходи і сплатила податки, звільняється від юридичної відповідальності;
- після легалізації доходів фізична або юридична особа може на законних підставах використовувати такі грошові кошти.

Характеризуючи ознаки податкової амністії, І. В. Приходько зазначає, що податкова амністія є актом прощення осіб, які здійснили податкові правопорушення. Прощення осіб відбувається у разі, якщо особа, що прагне помилування, здійснює певні дії, спрямовані на легалізацію грошових коштів, отриманих із порушеннями податкового законодавства. Такі дії можуть полягати у повному або частковому декларуванні прихованих сум податків, добровільному внесенні їх у бюджет, подачі добровільної заяви в податкові органи про здійснення податкових порушень та про готовність прийняти всі заходи для ліквідації такого порушення [9, с. 79]. Отже, у разі ухвалення закону про податкову амністію у ньому необхідно передбачити порядок її проведення.

Аналізуючи практику проведення податкових амністій у різних державах світу, О. О. Сльозко наводить такі дані. Існують багато варіантів податкової амністії. У деяких випадках вона може проводитися в межах усїєї держави або її окремих федеративних утворень. Податкова амністія може охоплювати різні види податків, зокрема податок на додану вартість, на прибуток, корпоративний податок, податок з доходів фізичних осіб тощо. Під амністію може підпадати виявлена державою податкова заборгованість, щодо якої існують судові спори, а також не виявлена податковими органами заборгованість.

Для проведення податкової амністії в більшості держав необхідним є рішення парламенту, а в деяких вона є предметом референдуму, і вже на його підставі органи влади приймають відповідне рішення. Як правило, податкова амністія надає можливість платни-

кам податків легалізувати свої заощадження, сплативши певну частину заборгованості без сплати штрафних санкцій або уникнувши сплати заборгованості. У кожному випадку платники податків отримують гарантії недоторканності з будь-яких видів відповідальності в разі застосування до них податкової амністії [10, с. 34]. Таким чином, практика проведення податкової амністії є поширеною у різних країнах для забезпечення наповнення державного бюджету.

Характеризуючи сутність і зміст податкової амністії, різні науковці висловлюють певні пропозиції щодо умов її проведення. А. І. Золотарьов наголошує на тому, що оскільки ідея проведення «податкової амністії» безпосередньо стосується правових наслідків злочину, оголошенню цього заходу повинне передувати узгодження його із чинним кримінальним законодавством, яке може бути здійснене одним із наступних способів. По-перше, внесенням змін до КК України. По-друге, ухваленням одночасно із рішенням про детінізацію економіки закону про амністію осіб, які ухиляються від сплати податків за умови легалізації ними об'єктів оподаткування, а також осіб, що незаконно вивезли або перевели кошти за межі України – за умови повернення в Україну таких коштів. У разі ухвалення державою рішення про податкову амністію у ньому обов'язково повинні чітко розмежовуватися доходи, отримані некримінальним способом, і доходи, отримані шляхом скоєння злочинів, з урахуванням характеру цих злочинів [14, с. 486].

Т. М. Шульга стверджує, що використання інституту податкової амністії як різновиду амністії взагалі може бути обґрунтовано багатьма його позитивними характеристиками. По-перше, податкова амністія дозволяє повернути до бюджету певну частину податкових боргів платників податків, які за допомогою інших способів отримати було б навряд чи можливо. По-друге, відповідний захід з боку держави стимулює платника податків дотримуватися податкової дисципліни. По-третє, запровадження такої амністії дозволяє «вибачити» правопорушників, зменшити ймовірність вчинення повторних правопорушень та виключити із кола порушників тих осіб, які стали такими випадково та вчинили незначні податкові правопорушення. По-четверте, проведення податкової амністії може створити відповідні передумови до посилення відповідальності за податкові правопорушення та забезпечення дотримання податкової дисципліни [12, с. 263].

Таким чином, сутність податкової амністії, з одного боку, полягає у звільненні платників

податків, які отримали грошові кошти із порушенням податкового законодавства, від юридичної відповідальності. А з іншого боку, сутність податкової амністії передбачає наповнення державного бюджету за рахунок сплати податків з легалізованих грошових коштів. При цьому прийняття рішення про легалізацію грошових коштів повинно здійснюватися в певному процесуальному порядку: на підставі поданої громадянином заяви та прийнятого органом державної влади рішення.

Нині у Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей застосування спеціального декларування за порушення фізичними особами податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, що мали місце до 31 грудня 2018 року» від 2 вересня 2019 р. № 485-ІХ. Він передбачає спеціальне декларування – режим звільнення платників податків від юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства, що мали місце впродовж будь-якого податкового періоду до 31 грудня 2018 року включно, за умови подальшої сплати податкових зобов'язань, в порядку, строки і розмірах, встановлених підрозділом 9-3 ПК України, та виконання інших умов, встановлених підрозділом 9-3 ПК України. Скористатися спеціальним декларуванням можуть фізичні особи – резиденти, в тому числі самозайняті особи, а також фізичні особи, які не є резидентами України, але які були резидентами на момент отримання (набуття) об'єктів декларування і які відповідно до ПК України є чи були платниками податків¹. Водночас ухвалення цього законопроекту та впровадження його в життя є питаннями майбутньої законотворчої та правозастосовної практики.

Список бібліографічних посилань

1. Бобровник С. В. Компроміс у праві: сутність та критерії класифікації. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 9–13.
2. Головань Т. Г. Проблеми впровадження податкового компромісу в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 5 (14). С. 55–59.
3. Калиниченко А. В. Теоретичні аспекти судового компромісу в кримінальному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 147–152. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2016/03/28.pdf> (дата звернення: 17.01.2020).

Отже, можемо запропонувати визначення податкової амністії як легалізації грошових коштів, отриманих із порушеннями податкового законодавства, у законодавчо встановленому порядку за умови сплати податків, яка має наслідком звільнення винуватої особи від юридичної відповідальності. Зміст податкової амністії полягає у легалізації доходів платників податків, отриманих із порушеннями податкового законодавства, звільненні від юридичної відповідальності особи, яка їх задекларувала і сплатила податки. Після легалізації доходів фізична або юридична особа може на законних підставах використовувати такі грошові кошти.

Висновки

Вивчення наукових досліджень та законодавства обумовлює наступні висновки щодо сутності і змісту правового компромісу та податкової амністії.

Правовий компроміс – це притаманний різним галузям права спосіб узгодження інтересів сторін або вирішення конфліктів, для задоволення взаємних законних інтересів та забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Змістом правового компромісу є взаємні поступки сторін у процесі переговорів для прийняття рішення, яке б задовольняло обох суб'єктів.

Податкова амністія – це легалізація грошових коштів, отриманих із порушеннями податкового законодавства, у законодавчо встановленому порядку за умови сплати податків, яка має наслідком звільнення винуватої особи від юридичної відповідальності. Змістом податкової амністії є легалізація грошових коштів, отриманих із порушенням податкового законодавства, та звільнення винуватої особи від юридичної відповідальності за такі порушення.

¹ Проєкт Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей застосування спеціального декларування за порушення фізичними особами податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, що мали місце до 31 грудня 2018 року : від 02.09.2019 № 1232 / ініціатор Д. О. Гетманцев // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66610 (дата звернення: 17.01.2020).

4. Курта Є. О. Класифікація компромісу на досудовому слідстві // Актуальні проблеми кримінального судочинства : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 21 листоп. 2013 р.). Донецьк, 2004. С. 43–53.
5. Некига С. Н. Компромисс как составляющая механизма действия права. *Ученые записки Таверического национального университета имени В. И. Вернадского*. 2013. Т. 26 (65), № 2. С. 38–44.
6. Новікова М. С. До питання створення правокомпромісної теорії гармонізації суспільних відносин. *Право України*. 2006. № 1. С. 29–33.
7. Туркота С. С. Правовий компроміс у кримінальному судочинстві. *Право України*. 2001. № 12. С. 69–71.
8. Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс : монографія. Київ : Атіка, 2001. 128 с.
9. Приходько І. В. Сутність податкової амністії та її співвідношення з поняттями «економічна амністія», «фінансова амністія» та «амністія капіталів». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2007. Вип. 43, т. 2. С. 75–80. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.43/part_2/18.pdf (дата звернення: 17.01.2020).
10. Сльозко О. О. Позитивний досвід податкових амністій розвинутих країн для України. *Світова економіка та міжнародні відносини. Інтелект XXI ст*. 2015. № 5. С. 27–35.
11. Трубін І. О. Застосування податкового компромісу та податкової амністії. *Фінансове право*. 2014. № 2 (28). С. 39–42.
12. Шульга Т. М. Поняття податкової амністії та міжнародний досвід її застосування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 261–263.
13. Стародуб Д. М. Правове регулювання декларування доходів фізичних осіб: ретроспективний аналіз. *Фінансове право*. 2014. Вип. 4. С. 36–38.
14. Золотарьов А. І. Деякі кримінально-правові аспекти «податкової амністії». *Держава і право. Серія: Юридичні і політичні науки*. 2004. Вип. 26. С. 483–488.

Надійшла до редколегії 23.01.2020

СЫРОМЯТНИКОВА М. С. СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ПРАВОВОГО КОМПРОМИССА И НАЛОГОВОЙ АМНИСТИИ

Статья посвящена определению сущности и содержания правового компромисса и налоговой амнистии. Изучены сферы применения правового компромисса в различных отраслях права. Определены основные признаки, порядок и основания применения налоговой амнистии. Приведены конкретные меры, которые могут быть приняты в порядке налоговой амнистии.

Ключевые слова: *правовой компромисс, правовой конфликт, налоговая амнистия, легализация денежных средств.*

SYROMIATNIKOVA M. S. ESSENCE AND CONTENT OF LEGAL SETTLEMENT AND TAX AMNESTY

The article is focused on defining the essence and content of legal settlement and tax amnesty. The main features and areas of applying legal settlement in various fields of law have been studied. The legal principles of reaching a legal settlement in civil, labor, tax and criminal procedural law have been studied. The author has suggested own definition of a legal settlement. The content of a legal settlement has been defined as the achievement of mutual concessions of the parties within the legal norms.

The main features, procedure and grounds for tax amnesty have been determined. The author has provided specific measures that can be taken under the tax amnesty. The procedure for legalization of funds and release of the perpetrator of violations of tax legislation from legal liability under the tax amnesty has been highlighted. The author has presented conclusions of researchers who studied the practice of tax amnesty in different countries. The author has suggested own definition of tax amnesty.

Key words: *legal settlement, legal conflict, tax amnesty, money laundering.*

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ

УДК [343.98:343.611]:343.43-058.6

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.14>

ТЕТЯНА ВІТАЛІВНА БІЛИК,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-5975-7951>,

e-mail: t04754352@gmail.com

СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВБИВСТВ ЗАРУЧНИКА АБО ВИКРАДЕНОЇ ЛЮДИНИ

У статті висвітлено основні дослідження наукової літератури та практика органів досудового слідства щодо встановлення і розкриття структури елементів криміналістичної характеристики вбивств заручника або викраденої людини. Проаналізовано наукові думки, які розкривають поняття криміналістичної характеристики та її елементи, визначено конкретні елементи криміналістичної характеристики вбивств заручника та викраденої людини.

Ключові слова: криміналістична характеристика, умисне вбивство, заручник, викрадена людина.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Поняття умисного вбивства на законодавчому рівні визначено статтею 115 КК України, згідно з якою вбивство є злочином проти життя особи і являє собою умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я є найбільшою суспільною цінністю і ніхто не може бути свавільно позбавлений цієї цінності. Статтею 27 Конституції України закріплено обов'язок держави захищати життя людини. Відповідальність за умисне вбивство заручника або викраденої людини за ч. 3 ст. 115 КК України настає за умови, що потерпілий був заручником чи викраденим і винна особа це усвідомлювала. Відповідно до абз. 2 п. 7 постанови Пленуму ВСУ від 7 лютого 2003 р. № 2 цей вид злочину може бути вчинений тільки з прямим умислом, тобто особа, яка скоїла злочин, усвідомлює, що її дії спрямовані на позбавлення життя заручника або викраденої людини, і в подальшому передбачає настання їх смерті, та керуючись мотивами, пов'язаними зі ст. 146, 147, 349, 444 КК, бажає настання смерті цих осіб.

Наша стаття присвячена саме криміналістичній характеристиці вбивств заручника або викраденої людини, що відрізняється від структури криміналістичної характеристики вбивств наявністю окремих елементів. У зв'язку з цим виникла потреба виокремити структуру елементів криміналістичної характеристики вбивств заручника або викраденої людини.

Стан дослідження проблеми

Теоретичною основою для написання статті стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі криміналістики та кримінального права, зокрема Р. С. Белкіна, О. Н. Колесніченко, Л. А. Сергєєва, В. А. Образцова, А. В. Старушкевича, І. Ф. Герасимова, М. П. Яблокова, Т. А. Паленко, П. В. Берназа, І. Ф. Пантілеєва, В. О. Коновалової, А. І. Кунтія та інших.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення поняття і структури криміналістичної характеристики навмисного вбивства заручника або викраденої людини. Задля досягнення означеної мети поставлено такі завдання: 1) проаналізувати існуючі наукові думки щодо особливостей криміналістичної характеристики навмисного вбивства заручника або викраденої людини; 2) розкрити й охарактеризувати особливості криміналістичної характеристики вбивств заручника або викраденої людини; 3) визначити структуру криміналістичної характеристики навмисного вбивства заручника або викраденої людини.

Наукова новизна дослідження

За результатами дослідження було проведено аналіз і визначено структуру криміналістичної характеристики вбивств заручника або викраденої людини.

Виклад основного матеріалу

Пропонуємо розпочати виклад основних положень з аналізу та висвітлення етимологічного змісту поняття «криміналістична характеристика злочину». Термін «криміналістична характеристика злочину» вперше був використаний О. Н. Колесниченко у 1967 р. [1, с. 21]. На початку 70-х років минулого століття Л. А. Сергєєв пропонує розуміти під поняттям криміналістичної характеристики злочинів сукупність взаємопов'язаних чинників, які характеризують особливості способів учинення і слідів відповідних видів злочинів, об'єкта посягань, обставин, які характеризують учасників злочину, та їх злочинні зв'язки, час, місце, умови та обстановку вчинення злочинів [2, с. 4]. Ми можемо помітити, що науковець розглядає зазначену дефініцію в широкому розумінні, що передбачає наявність прийомів щодо використання інших структурних елементів криміналістичної характеристики злочину. На нашу думку, розвиток елементів криміналістичної характеристики злочинів сприяв проведенню науковцями аналізу на основі вивчення судової і слідчої практики та розробленню методичних програм. Науковці поділяють розвиток криміналістичної характеристики злочину на два етапи: перший етап – радянський, другий етап – сучасний. Відомими науковцями радянського етапу розвитку криміналістичної системи були: В. О. Образцов, І. А. Возгрін, С. І. Винокуров, А. П. Басалаєв, В. А. Гуняєв, Р. С. Белкіна. Останній зазначив, що криміналістична характеристика злочину має абстрактне наукове поняття і повинна включати характеристику вихідної інформації, системи даних про спосіб учинення та приховання злочину, типові наслідки його застосування, особу ймовірного злочинця та ймовірні мотиви і мету злочину, особу ймовірної жертви злочину та деякі обставини вчинення злочину (місце, час, обстановку) [3, с. 305]. Із точки зору І. Ф. Герасимова, криміналістична характеристика – це сукупність відомостей про загальні риси, типові ознаки, обставини та інші характерні особливості злочинів певного виду (групи), що мають організаційне й тактичне значення для їх розкриття [4, с. 23]. Поряд із цим В. П. Бахін зазначає, що криміналістичну характеристику злочину необхідно розглядати у двох аспектах: 1) теоретичному; 2) робочому для використання у розслідуванні [5, с. 14]. У цьому розумінні ми погоджуємося з науковцями, що криміналістична характеристика є сукупністю криміналістично значущих елементів, які допомагають найбільш швидкому розслідуванню злочинів. На думку Т. В. Авер'янової, Ю. Г. Кору-

хова, Р. С. Белкіна, криміналістична характеристика – це матриця, що «накладається» на конкретний випадок і дозволяє побудувати його вірогідну модель [6, с. 688]. Багато сучасних науковців займалися вивченням структури елементів криміналістичної характеристики злочинів, серед них В. Р. Танасевич, В. А. Образцова, В. К. Гавло, В. Ф. Герасимова. На підставі отриманих даних ними були зроблені висновки, що сприяли удосконаленню та розвитку криміналістичних методів дослідження. Структура сучасної криміналістичної характеристики злочину становить собою систему, що складається з інформації значущих та ефективних дій для розкриття та розслідування різних видів злочинів. Разом із тим вона не є універсальною у зв'язку з тим, що її можливо змінювати залежно від різних типів злочинів. Сучасні науковці-криміналісти пропонують певну структуру криміналістичної характеристики злочинів, що має у своїй основі такі складові елементи: 1) спосіб учинення злочину; 2) спосіб приховування злочину, маскування злочинних дій; 3) типові сліди злочину; 4) характеристика злочинця; 5) характеристика потерпілого; 6) обстановка злочину (місце, час). Із точки зору П. В. Берназ, ці основні елементи криміналістичної характеристики вбивств є обов'язковими, але не остаточними для розслідування будь-якого вбивства [7, с. 35]. Зазначена концепція відповідає криміналістичній характеристиці злочину у вузькому розумінні. На наше переконання, такий підхід недосконалий, адже за вказаних умов не повністю розкривається структура криміналістичної характеристики навмисних убивств заручника або викраденої людини. Структура сучасної криміналістичної характеристики злочинів будується відповідно до чинного законодавства держави (ст. 84 КПК України). На нашу думку, важливим завданням науки є подальше практичне застосування напрацьованих елементів у структурі криміналістичної характеристики злочинів правоохоронцями з метою швидкого розслідування злочинів та встановлення причин і умов, що сприяють їх вчиненню. У зв'язку зі специфікою окремих елементів криміналістичної характеристики вбивств заручника або викраденої людини, а також аналізуючи загальну структуру і властивості цього виду злочину, узагальнюючи погляди вчених та аналізуючи слідчу й судову практику, можливо виділити такі елементи криміналістичної характеристики вбивств заручника або викраденої людини, як: 1) спосіб учинення вбивства (підготовка, учинення, приховування); 2) обстановка та механізм

вчинення вбивства; 3) предмет злочину; 4) ознаки вбивства (слідова картина); 5) криміналістична характеристика злочинця; 6) криміналістична характеристика потерпілого.

Розглянемо вищевикладені основні елементи криміналістичної характеристики вбивств. Першим елементом є спосіб учинення вбивства заручника або викраденої людини. На думку Р. С. Белкіна, спосіб вчинення злочину – це система дій з підготовки, вчинення та приховування злочину, визначених умовами зовнішнього середовища і психофізіологічними властивостями особистості [8, с. 207]. Крім того, А. В. Іщенко, Є. Д. Лук'яничков, Ю. М. Черноус та інші пропонують вважати, що спосіб убивства може вказати на стать злочинця, його фізичний розвиток, спеціальні навички, можливий рід занять, уміння володіти певними видами зброї та прийомами, технічні знання. Наведені характеристики не є вичерпними, проте загалом ми погоджуємося з позиціями вчених. Спосіб учинення злочину орієнтує слідчого на комплекс заходів щодо відшукування слідів та речових доказів, що можуть бути виявлені у процесі розслідування. У той же час спосіб учинення може сприяти встановленню характеру попередніх стосунків потерпілого із злочинцем [9, с. 26]. Науковці виділяють такі способи приготування до вбивства: 1) детальне продумування скоєння вбивства і способу вбивства; 2) збирання інформації про жертву, її місце проживання, розпорядок дня, родинний зв'язок, коло знайомих, характер жертви, звички тощо; 3) продумування та подальше обрання знаряддя вбивства чи іншого способу вбивства; 4) вибір транспорту і маршруту свого руху, за допомогою якого злочинець збирається вчинити злочин та покинути його місце; 5) вибір місця, зручного часу для скоєння вбивства; створення певних умов для скоєння вбивства.

Наступний етап – скоєння вбивства. На думку О. С. Сاینчина, людину можуть позбавити життя шляхом використання вогнепальної та холодної зброї, нанесення тілесних ушкоджень, скидання з висоти, застосування дії високої температури, дії електричного струму, хімічних препаратів, отруєння, утоплення, удушення або використання автомобіля чи іншого виду транспорту, а також іншими способами [10, с. 364–365]. Проаналізувавши слідчу та судову практику, В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та інші вважають, що останнім етапом у скоєнні злочину є: 1) приховування; 2) інсценування; 3) фальсифікація вбивства. На їхню думку, найбільш традиційними способами приховування вбивств є шту-

чне створення картини злочинної події, а саме: злочинець інсценує вбивство в іншій місцевості, знищує сліди злочину; приховує чи знищує знаряддя і засоби; інсценує вбивство під нещасний випадок чи самогубство; знищує труп або спотворює його [11, с. 30–32]. Ще один вид приховування злочину, це інсценування незлочинної події для приховання вчиненого злочину. Мається на увазі інсценування самогубства, нещасного випадку або дорожньо-транспортної події тощо. Крім того, науковці виділяють ще один вид приховування злочину – це фальсифікація окремих доказів, у результаті чого злочинець спеціально повідомляє неправдиве алібі, залишає сліди третьої особи, документи чи інші сторонні предмети з метою заплутати слідство та відвести підозру щодо неї [12, с. 25–31].

Черговим елементом у структурі криміналістичної характеристики, який необхідно розглянути, є обстановка вчинення вбивства заручника або викраденої людини. На думку В. М. Кудрявцева, місце, час та обстановка вчинення злочину – це сукупність конкретних умов, в яких здійснюється злочинна дія, розвивається об'єктивна сторона і настає злочинний результат [13, с. 39]. О. Н. Колесниченко поєднує одним поняттям обстановку та місце вчинення злочину [1, с. 22]. На наше переконання, такий підхід недосконалий, адже обстановка вчинення злочину не повністю розкривається, а лише у вузькому значенні. На нашу думку, обстановка вчинення вбивства у широкому розумінні – це певна ділянка місцевості у конкретний проміжок часу, де вчиняється за певних умов протизаконне діяння та настають його суспільно небезпечні наслідки. Як правило, злочинець заздалегідь планує та обирає місце і час скоєння злочину, коли потерпілий знаходиться один у будинку, в офісі або в іншому місці, як правило, у вечірній або нічний час.

Подальшим елементом у структурі криміналістичної характеристики навмисного вбивства заручника або викраденої людини є предмет злочину. Зокрема, науковці В. Л. Синчук, А. О. Антошук, М. В. Костенко зазначають, що предмет вбивства є матеріальним та необхідним елементом у структурі криміналістичної характеристики. Автори намагаються індивідуалізувати предмет до типових, назвавши їх матеріальними. Ми частково погоджуємося з ними, оскільки предмет злочину є матеріальний значущий елемент, із приводу якого був скоєний злочин, та несе інформацію про причину вчинення суспільно-небезпечного діяння, це можуть бути грошові кошти, цінні папери,

коштовні вироби, предмети мистецтва, матеріальні цінності. На думку П. П. Андрушка, предметом злочинних посягань можуть бути не тільки матеріальні речі, але й інші явища об'єктивного світу (нематеріалізовані об'єкти – інформація, енергія), які мають зовнішній вияв чи можуть набути його і сприйматись органами відчуття людини. Він зазначає, що предметами злочинів, передбачених окремими статтями КК України, є відповідні об'єкти права інтелектуальної власності, вказані в диспозиціях статей [14, с. 34–35], а Є. В. Лашук визначає, що, крім вищевказаних, предметом злочину можуть бути інформація, тепла та електрична енергія, тканини та кров людини [15, с. 8–9].

Розглянемо наступний елемент у структурі криміналістичної характеристики навмисного вбивства заручника або викраденої людини, а саме ознаки скоєння вбивства, що називають слідовою картиною. На думку М. В. Салтєвського, слідовою картиною злочину необхідно називати єдність матеріальних та ідеальних слідів злочину, під якою він розуміє матеріальну й ідеальну слідову обстановку, що є фактичним носієм доказів про скоєний злочин та особу, яка його вчинила [16, с. 148–151]. На думку науковця, до матеріальних слідів належать: тіло (труп) потерпілого, сліди тілесних ушкоджень, сліди застосування зброї, сліди автотранспортних засобів, електричних механізмів, сліди біологічного походження. Нематеріальними слідами, вважаються свідчення свідків, потерпілих. Ідеальні сліди – це відображення на фото, відео, письмово, свідчення очевидців, які прямо вказують на особу, котра скоїла злочин. Сліди, виявлені на місці події, можуть надати важливі відомості для подальшого збору доказів у справі.

Подальшим елементом структури криміналістичної характеристики навмисного вбивства заручника або викраденої людини є криміналістична характеристика особи злочинця. Особа злочинця у кримінологічній науці, з точки зору А. І. Кунтія, – це людина, яка вчинила злочин внаслідок притаманних їй психологічних особливостей, антигромадських поглядів, становлення до суспільства [17, с. 23]. Ми пропонуємо поділити на три категорії злочинців, які вчинили вбивство заручника або викраденої людини. Зокрема, В. О. Коновалова до першої категорії відносить осіб, які вчинили вбивство на побутовому ґрунті, в результаті сімейних чи інших конфліктів, частіше за все вбивство з необережності. Такі вбивства заздалегідь не планують, заходи щодо приховування самого вбивства, його слідів і знарядь

заподіяння смерті також зазвичай не вживаються. Як свідчить слідча практика, найбільш типовий портрет вбивці на побутовому ґрунті серед очевидних убивств – чоловіки у віці від 18 до 50 років, які вирізняються своїм імпульсивним темпераментом характеру, антигромадською поведінкою, брутальністю, жорстокістю, підвищеною сексуальною збудливістю й неповажним ставленням до жінок, раніше притягалися до кримінальної відповідальності [18, с. 356]. Друга категорія злочинців – це особи, які скоюють вбивство з необережності, як правило, мають розлади психічного здоров'я, частіше чоловічої статі. Іноді серед них трапляються жінки у віці від 18 до 40 років. Частіш за все під час слідства з'ясовується, що вони з дитинства або тривалий строк перебували на огляді у лікаря, мають потребу в лікуванні психічних розладів, алкоголізму або наркоманії. Такі злочинці посягають на життя людини, не маючи конкретного запланованого наміру та розробленого плану. Третя категорія злочинців, на думку О. С. Саїнчина, О. В. Мальцева, О. С. Сотули – так звані професійні вбивці. В останні роки цей вид злочинців поширився внаслідок проведення військових дій на території України. Найбільш типовий портрет найманого вбивці – це чоловік у віці від 25 до 40 років, який має розвинутий інтелектуальний рівень, пройшов спеціальну підготовку та володіє спеціальними здібностями і навичками, займається спортом, стрільбою, постійно тренується і перебуває у формі, має знання в галузі криміналістики, використовує найсучаснішу техніку спостереження і радіозв'язку. Категорія цих злочинців живе під вигаданим ім'ям, має підроблені документи, не має близького кола оточення. Таких злочинців можуть запрошувати з інших країн далекого зарубіжжя чи СНД. Саме такі злочинці вважаються небезпечними, подальше розкриття злочину стає складним, оскільки їм характерна риса не залишати слідів злочину на місці його скоєння [19, с. 478].

Розглянемо такий елемент структури криміналістичної характеристики навмисного вбивства заручника або викраденої людини, як криміналістична характеристика потерпілого. На думку А. І. Кунтія, поняття «жертва» включає в себе не тільки реальних потерпілих, але й потенційних, латентних, а також їх померлих рідних і близьких; осіб, яким шкода завдана безпосередньо чи опосередковано; осіб, яким завдана шкода злочинцем чи іншими протиправними діями; осіб, які офіційно визнані потерпілими [17, с. 20]. Погоджуємося з думкою науковця, але наведене поняття не є

вичерпним. Особа потерпілого нерідко вказує на особу злочинця, в результаті чого можливо знайти подальший зв'язок між потерпілим і злочинцем, прослідити характер їхніх стосунків та виявити мотиви, які свідчать про вчинений злочин. Тому вивчення особи потерпілого, його даних, особистих якостей, поведінки, у ряді випадків, займаної посади, дозволяє висунути версії щодо вбивці та його мотивів для вчинення злочину. Потерпілими у кримінальних провадженнях щодо вбивств заручника або викраденої людини є чоловіки, жінки і діти.

Пропонуємо розглянути категорії людей, які частіше за інших можуть опинитися жертвами вбивств як заручник або викрадена людина. Так, О. О. Алексеев, В. М. Арешонков, В. М. Атаманчук та інші пропонують відповідну першу категорію – це чоловіки, які мають зухвалу поведінку, вживають алкоголь чи наркотики, раніше притягалися до відповідальності. Вони найчастіше бувають жертвами у так званих безмотивних убивствах. До другої категорії належать особи, які займають керівні посади у бізнесі, політиці, керівники фінансово-кредитних установ, директори великих підприємств, особи, котрі займаються протизаконною діяльністю, а також особи, які конфліктують у ділових відносинах. Мотивами таких злочинів може бути: помста, ревності, поділення сфер впливу, невиконання фінансових та інших зобов'язань, а також корисливі посягання на майно [19, с. 479]. Третя категорія потерпілих – це діти, у тому числі й немовлята, підлітки, а також хворі, які знаходяться в медичних установах, вагітні жінки, люди літнього віку. Причиною вбивств цих осіб можуть бути майнові, хуліганські та дії сексуального характеру, а стосовно літніх та хворих людей – заволодіння їхнім майном. До четвертої категорії можна віднести коло осіб, які пов'язані з охороною матеріальних цінностей, військовослужбовців, держслужбовців. Це можуть бути працівники правоохоронних органів, органів безпеки, служби охорони, сторожі, інкасатори та ін. Для цієї категорії найбільш

частою ситуацією є вбивство потерпілого під час виконання ними службових обов'язків з метою заволодіння майном [9, с. 261].

Висновки

Із викладеного вище виходить, що структура криміналістичної характеристики окремих видів злочинів є науковим поняттям, яке вивчається науковцями. Криміналістична характеристика – це система відомостей про певні види злочинів зі структурою, яка складається із сукупності криміналістично значущих елементів, що допомагають найбільш швидкому розслідуванню злочину. Враховуючи те, що неможливо використовувати універсальну структуру до всіх видів злочинів, необхідно розглядати кожний злочин у більш конкретному розумінні, що надає можливість детальніше розглянути структурну систему та методику розслідування вбивств. Розглядаючи структуру криміналістичної характеристики вбивств заручника або викраденої людини, вивчивши специфіку виконання цього виду злочину, ми виділили такі елементи, які, на нашу думку, є необхідними для застосування і використання на практиці: 1) спосіб учинення вбивства заручника або викраденої людини (підготовка, вчинення, приховування); 2) обстановка та механізм скоєння вбивства заручника або викраденої людини (місце скоєного злочину, а у випадку вбивства заручника або викраденої людини це може бути місце, де був захоплений заручник чи викрадена людина, а також місце, де було скоєно вбивство, наявність предметів, причетних до скоєного злочину); 3) предмет злочину, предмет злочинного посягання, або, як його ще називають, предмет злочинного інтересу; 4) ознаки скоєння вбивства (слідова картина); 5) криміналістична характеристика злочинця (фізичні, соціально-демографічні дані, а також дані про тих, хто замовив злочин чи був посередником убивства); 6) криміналістична характеристика потерпілого (соціальні дані, інформація про займану посаду, місце проживання, зв'язки і стосунки тощо).

Список бібліографічних посилань

1. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений: конспект лекций по советской криминалистике. Харьков, 1965. 47 с.
2. Сергеев Л. А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1966. 16 с.
3. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. М. : Юристъ, 1997. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. 480 с.
4. Герасимов И. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений в методике расследования. М. : Юристъ, 1976. 23 с.
5. Бахин В. П. Криминалистическая методика: понятие, сущность и содержание криминалистической тактики : лекция. Киев, 1999. 26 с.
6. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика : учебник / под ред. Р. С. Белкина. М. : Норма, 2001. 990 с.

7. Берназ П. В. Поняття «криміналістична характеристика злочину». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 34–38.
8. Белкин Р. С. Тенденции и перспективы развития криминалистики // Социалистическая законность. М., 1983. 225 с.
9. Алексеев О. О., Арешонков В. В., Атаманчук В. М. Криміналістична характеристика вбивств : підручник. Київ : Центр учб. літ., 2013. 543 с.
10. Саїнчин О. С. Аналіз структури криміналістичної характеристики серійних вбивств. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 44. С. 362–366.
11. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. Криміналістика : підручник : у 2 т. Харків : Право, 2019. Т. 2. 328 с.
12. Шепітько В. Ю. Особливості криміналістичної характеристики вбивств на замовлення. Київ : Апостіль, 2010. 496 с.
13. Криминология : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. М. : Юристъ, 1997. 512 с.
14. Андрушко П. П. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні. Київ : Форум, 2004. 161 с.
15. Лашук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.
16. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум ; Основа, 1999. Ч. 1. 416 с.
17. Кунтій А. І. Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2015. 23 с.
18. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія. Академічний курс : підручник. Київ : Ін Юре, 2004. 421 с.
19. Мальцев О. В., Саїнчин О. С., Сотула О. С. Теоретичні основи розслідування умисних вбивств: кримінально-правові, криміналістичні та психологічні аспекти. Психологічний портрет серійного вбивці : монографія. Ottawa : Accent Graphics Communications & Publishing, 2019. 754 с.

Надійшла до редколегії 30.01.2020

БИЛЫК Т. В. СТРУКТУРА КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ УБИЙСТВА ЗАЛОЖНИКА ИЛИ ПОХИЩЕННОГО ЧЕЛОВЕКА

В статье освещены основные исследования научной литературы и практика органов досудебного следствия по установлению и раскрытию структуры элементов криминалистической характеристики убийств заложника или похищенного человека. Проанализированы научные мысли, которые раскрывают понятие криминалистической характеристики и ее элементы, определены конкретные элементы криминалистической характеристики убийств заложников и похищенного человека.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, умышленное убийство, заложник, похищенный человек.

BILYK T. V. STRUCTURE OF FORENSIC CHARACTERISTICS OF MURDERING HOSTAGES OR KIDNAPPED PERSONS

The concept and structure of forensic characteristics of crimes against human life and health have been analyzed. Based on the conducted study, the author has offered to define the forensic characteristics of a crime as the system of information about certain types of crimes with a structure consisting of a set of forensically significant elements that help the fastest investigation of the crime.

Studying this issue, we came to the conclusion that the structure of forensic characteristics of the murder of hostages or kidnapped persons is currently insufficiently studied. Accordingly, the purpose of this work is to analyze research and to build a structure of forensic characteristics of the murder of hostages or kidnapped persons. Based on the conducted research, the following elements of the forensic characteristics of the murder of hostages or kidnapped persons have been identified: 1) the method of committing the murder of hostages or kidnapped persons (preparation, commission, concealment); 2) the situation and mechanism of committing the murder of hostages or kidnapped persons (place as part of the material environment, which includes, besides the premises and areas, a set of different items); 3) the subject matter of the crime, the subject matter of criminal encroachment, or, as it is also called, the subject matter of criminal interest; 4) features of committing murders (trace picture); 5) forensic characteristics of the offender (physical, socio-demographic data, etc.); 6) forensic characteristics of the victim.

Key words: forensic characteristics, contract murder, a hostage, kidnapped person.

АНАСТАСІЯ ГЕННАДІЇВНА ВУЙМА,*Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0002-6215-5361>,*e-mail: avuima@ukr.net***ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ**

У статті здійснено аналіз положень Кримінального процесуального кодексу України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність експертів. Визначено та проаналізовано засади використання спеціальних знань експертів під час розслідування вбивств. Встановлено, що визначення засад використання спеціальних знань експертів, що застосовуються під час розслідування вбивств, передбачають аналіз положень нормативно-правових актів, які регламентують діяльність указаних суб'єктів. Реалізація вказаних засад можлива за рахунок законодавчо закріплених прав та обов'язків експертів і залежить від безпосередньої форми використання спеціальних знань.

Ключові слова: *засада, спеціальні знання, кримінальне провадження, вбивство, експерт.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Дискусійність питань участі фахівців у кримінальних провадженнях підтверджується численними науковими працями учених-процесуалістів та криміналістів, а також практиків, яких віднесено Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) до сторін та учасників кримінального провадження.

Конституцією України гарантується, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язком держави є захист життя людини, тому воно є об'єктом кримінально-правової охорони. У випадку протиправного позбавлення життя людини, відповідно до вимог КПК України, розпочинається кримінальне провадження, що передбачає проведення комплексу процесуальних дій, залучення різних за статусом учасників, встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення.

Така велика кількість дій обумовлена завданнями кримінального провадження, зокрема щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнений до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений. Усі кримінальні провадження, розпочаті за фактом вчинення вбивств, передбачають залучення фахівців, тобто експертів та спеціалістів.

Наше дослідження спрямоване на визначення правових та організаційних засад використання спеціальних знань експертів під час розслідування вбивств. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю правильного розуміння, тлумачення та дотримання вка-

заних засад працівниками правоохоронних органів, а також самими експертами під час здійснення кримінального провадження.

Стан дослідження проблеми

Проблеми використання спеціальних знань, розвитку та становлення судових експертиз досліджувались В. П. Бахіним, В. Д. Берназом, Р. С. Белкіним, А. І. Вінбергом, В. І. Галаганом, О. О. Закатовим, В. О. Коноваловою, О. М. Ларінім, І. М. Лузгінім, В. Г. Лукашевичем, Є. Д. Лук'янчиковим, Н. Т. Малаховською, Х. А. Сабіровим, М. В. Салтевським, З. М. Соколовським, В. В. Тищенком, В. Ю. Шепітьком, В. І. Шикановим, А. Р. Шляховим, М. Г. Щербаковським та ін.

У свою чергу, особливості використання спеціальних знань під час розслідування певних категорій вбивств розглядалися Р. Х. Бічурінім [1], В. В. Невгадом [2], Т. В. Ганжею [3]. Проте, незважаючи на вагомий внесок вказаних учених, актуальними залишаються питання щодо визначення та аналізу правових засад використання спеціальних знань експертів під час розслідування вбивств. Вивчення та дотримання зазначених засад визначають зміст діяльності експертів, а також можливість використання результатів такої діяльності у кримінальних провадженнях.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є надання характеристики правовим та організаційним засадам використання спеціальних знань експертів під час розслідування вбивств.

Для досягнення мети поставлені такі завдання:

- дослідити та проаналізувати положення нормативно-правових актів, що регламентують діяльність експертів у межах кримінального провадження;
- визначити та охарактеризувати правові й організаційні засади використання спеціальних знань експертів під час розслідування вбивств.

Наукова новизна дослідження

Визначено та надано характеристику правовим та організаційним засадам використання спеціальних знань експертів під час розслідування вбивств.

Виклад основного матеріалу

Отже, під засадами слід розуміти принципи, базові фундаментальні ідеї, вихідні положення, правила поведінки [4]. У свою чергу, засади використання спеціальних знань можна класифікувати на правові та організаційні. Під правовими засадами розуміються принципи, визначені кримінальним процесуальним законодавством та іншими нормативно-правовими актами, що регламентують діяльність експертів у кримінальних провадженнях. До організаційних засад слід відносити ті положення, що стосуються нормативно визначених процедурних особливостей залучення експертів до кримінальних проваджень.

Так, КПК України не містить положень, що прямо визначають засади використання спеціальних знань експертів, проте ним визначені загальні засади кримінального провадження, яким повинні відповідати зміст та форма кримінального провадження¹. Серед них такі засади: верховенства права, законності, рівності перед законом і судом, поваги до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла чи іншого володіння особи, таємниця спілкування, невтручання у приватне життя, недоторканність права власності. Варто зазначити, що вказані положення також закріплені і в Конституції України.

Відповідно до ст. 68 Конституції України кожен зобов'язаний неухильно додержувати-

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 30.01.2020).

ся вказаних положень². Тому вважаємо доцільним зазначити, що застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема вбивств, у будь-якому випадку має здійснюватися з дотриманням засад законності, верховенства права, рівності перед законом і судом, поваги до людської гідності тощо, оскільки їх недотримання тягне за собою відповідальність, встановлену законом для будь-якого громадянина, і діяльність експертів не є виключенням.

Безпосередньо правові засади, що визначають діяльність експертів, визначені у Законі України «Про судову експертизу», серед яких такі: законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження³. Надамо їм коротку характеристику.

Так, законність передбачає, що експерти під час проведення експертизи зобов'язані неухильно дотримуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною радою України, вимог інших актів законодавства.

Що стосується повноти дослідження, то ця засада закріплює необхідність здійснення об'єктивного та всебічного дослідження об'єктів, явищ та процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, і, як наслідок, надання відповідного висновку з питань, що виникають під час кримінального провадження. Таким чином, зрозуміло, що засади об'єктивності та повноти досить тісно пов'язані між собою.

Детально вимоги щодо об'єктивності, всебічності і повноти експертного дослідження відобразили у своїх працях Ю. Г. Корухов та В. Ф. Орлова. Вчені стверджують, що обов'язковою умовою об'єктивності експерта та відсутності в його діях суб'єктивізму є його компетентність та неупередженість. Обставини провадження, що досліджуються під час проведення експертного дослідження, можуть відобразитися емоційним навантаженням, розхитуючи безпристрасність експерта. Вимога

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 30.01.2020).

³ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 30.01.2020).

всебічності охоплює формування вихідних даних для експертного дослідження, формування і перевірку експертних версій, виявлення та оцінку ознак об'єктів, оцінку результатів дослідження. Повнота дослідження характеризується з урахуванням відповідей експерта, охоплення обсягу об'єктів експертизи, використання всього арсеналу експертних методів [5, с. 33].

Реалізація засад щодо об'єктивності, всебічності і повноти експертного дослідження можлива завдяки правам експерта, закріпленим на законодавчому рівні. Так, наприклад, відповідно до положень КПК України експерт має право знайомитися з матеріалами кримінального провадження, заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків, ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, що мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання тощо. Крім цього, у КПК України закріплено, що експерт може відмовитися від надання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків¹.

Незалежність судового експерта передбачає те, що інші особи не можуть втручатися у процес проведення експертизи, а експерт не перебуває у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого. Крім того, за наявності вказаних у КПК України підстав², експерт не має права брати участь у кримінальному провадженні, що виключає можливість упередженості, необ'єктивності експерта та його заінтересованості в результатах кримінального провадження.

Отже, правові засади кримінального провадження, визначені у КПК України та Законі України «Про судову експертизу», мають бути дотримані кожним учасником кримінального провадження і можуть бути віднесені до правових засад використання спеціальних знань експертів під час розслідування вбивств.

До того ж до правових засад використання спеціальних знань експертів під час розслідування вбивств можуть бути віднесені положення щодо правильності висновку експерта та науковості, а також недопустимості розго-

лошення відомостей кримінального провадження.

Що стосується правильності висновку експерта, то вимоги щодо його форми і змісту встановлені КПК України, а правильність викладених висновків гарантується положенням про наявність кримінальної відповідальності за завідомо неправдивий висновок. Таким чином, указана засада опосередковано знаходить своє нормативне закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві.

Крім того, правильність отриманих висновків експертом забезпечується завдяки іншій zasadі – науковості. Так, з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз, а також нормативно-правові акти та нормативні документи (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановчі документи Держспоживстандарту України), а також чинні республіканські стандарти колишньої УРСР та державні класифікатори, галузеві стандарти та технічні умови колишнього СРСР, науково-технічна, довідкова література, програмні продукти тощо. Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, (методів дослідження)) належить до компетенції експерта³.

Тобто засада науковості передбачає, що експерт зобов'язаний проводити експертизу з урахуванням сучасних досягнень науки та техніки, на підставі загальноприйнятих наукових і практичних даних, відповідно до положень нормативно-правових актів, з можливістю подальшої перевірки отриманих ним висновків.

Оскільки експерт зобов'язаний не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням покладених на нього обов'язків, необхідно зазначити про таку засаду, як недопустимість розголошення відомостей кримінального провадження.

Визначення організаційних засад використання спеціальних знань експертів та аналіз положень КПК України надає можливість стверджувати про наявність двох підстав для

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 30.01.2020).

² Там само.

³ Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5 : Наказ М-ва юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0001-13> (дата звернення: 30.01.2020).

залучення експерта до кримінального провадження – юридичної та фактичної.

Юридичною підставою для участі експерта у кримінальному провадженні є наявність доручення, яким відповідно до ст. 243 КПК України він залучається до проведення експертизи¹. При цьому положення вказаної статті визначають необхідність залучення експерта саме окремим дорученням. На практиці таке доручення набуває вигляду постанови про призначення експертизи у випадку призначення експертизи слідчим, прокурором, ухвали – у випадку призначенням експертизи слідчим суддею, судом за клопотанням сторони захисту.

Фактичною підставою для участі експерта у кримінальному провадженні є необхідність з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, якщо для цього необхідні спеціальні знання.

Метою залучення експерта є з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, для вирішення яких необхідні спеціальні знання.

Варто зазначити, що КПК України закріплено вичерпний перелік підстав, за яких слідчий, прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи, переважна більшість яких стосується саме кримінальних проваджень, розпочатих у зв'язку із вчиненням вбивств.

Висновки

Отже, КПК України окремо не визначає засади використання спеціальних знань експертів у кримінальних провадженнях, однак містить вичерпний перелік загальних засад кримінального провадження, які разом з тими, що визначені у Законі України «Про судову експертизу», становлять правові засади використання спеціальних знань експертів.

Таким чином, до правових засад використання спеціальних знань експертів під час розслідування вбивств слід віднести такі: верховенства права, законності, рівності перед законом і судом, поваги до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла чи іншого володіння особи, таємниця спілкування, невтручання у приватне життя, недоторканність права власності, законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

До того ж перелік принципів судово-експертної діяльності, визначений Законом України «Про судову експертизу», слід доповнити такими категоріями, як правильність висновку експерта, науковість, а також недопустимість розголошення відомостей кримінального провадження.

Що стосується організаційних засад використання спеціальних знань експертів під час розслідування вбивств, необхідно зважати на наявність двох підстав для залучення експерта: юридичної та фактичної, а також обов'язкові підстави залучення експерта у випадках, визначених законом.

Сформульовані висновки є теоретичними категоріями, що становлять складову тих фундаментальних підвалин діяльності експертів та працівників правоохоронних органів, що визначають зміст та напрямки їх діяльності. Правильне розуміння, тлумачення та дотримання наведених засад указаними суб'єктами є гарантіями виконання завдань кримінального провадження, здійснення швидкого, повного, неупередженого та ефективного розслідування і забезпечення кримінального провадження належними доказами. Наведені положення є перспективним напрямком для подальших наукових досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Бічурін Р. Х. Методика розслідування умисних вбивств з хуліганських мотивів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 20 с.
2. Невгад В. В. Методика розслідування умисних вбивств, вчинених способом, небезпечним для життя багатьох осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 22 с.
3. Ганжа Т. В. Методика розслідування умисних вбивств малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 26 с.
4. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодід ; Ін-т мовознавства АН УРСР. Київ : Наук. думка, 1971. Т. 2. 550 с.
5. О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации : комментарий к Федеральному закону / под общ. ред. В. И. Илюхина, Г. Н. Колбая. М., 2002. 192 с.

Надійшла до редколегії 02.02.2020

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 30.01.2020).

ВУЙМА А. Г. ПРАВОВЫЕ ПРИНЦИПЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ УБИЙСТВ

В статье определены и проанализированы принципы использования специальных знаний экспертов при расследовании убийств. Осуществлен анализ положений уголовного процессуального законодательства и других нормативно-правовых актов, регламентирующих деятельность экспертов. Установлено, что определение принципов использования специальных знаний экспертов, применяемых при расследовании убийств, предполагает исследование нормативно-правовых актов, регламентирующих деятельность указанных субъектов. Соблюдение этих принципов обеспечивается благодаря регламентации прав и обязанностей экспертов и зависит от непосредственной формы использования этих специальных знаний.

Ключевые слова: *принцип, специальные знания, уголовное производство, убийство, эксперт.*

VUIMA A. H. LEGAL PRINCIPLES FOR THE USE OF SPECIAL KNOWLEDGE WHILE INVESTIGATING MURDERS

Based on the analysis of the Constitution of Ukraine and the Criminal Procedural Code of Ukraine, the author has established the relationship between the general principles of criminal proceedings and some provisions of the Basic Law of Ukraine.

According to the results of the analysis of the provisions of criminal procedural legislation and regulatory acts regulating the activities of experts in case of their involvement in criminal proceedings, it has been determined that the Criminal Procedural Code of Ukraine does not contain an exhaustive list of principles of applying special knowledge of experts, however some of them are defined as the principles of forensic activities in the Law of Ukraine "On Forensic Examination". For the first time, the author has determined the very general principles of criminal proceedings define the activity of experts in criminal proceedings.

The author has singled out two components in the studied category: legal and organizational ones. The author has determined what should be understood as the legal principles for the use of special knowledge of experts while investigating murders, as well as their list. It has been established that the concept of organizational principles includes procedural features of involving experts.

The author has provided a brief description of the principles of forensic activity, defined in the Law of Ukraine "On Forensic Examination". The author has suggested provisions that should supplement this Law. Besides, the author has provided examples on how the implementation of the principles established by the legislator is ensured.

It has been established that the purpose of involving an expert in criminal proceedings is to clarify the circumstances relevant to criminal proceedings, for the solution of which special knowledge is required. The author has substantiated the provisions, according to which the involvement of an expert in criminal proceedings requires the existence of two grounds: legal and factual, the content of which is revealed in the provisions of the article.

The formulated conclusions are theoretical categories that determine the direction and content of the activities of experts and law enforcement officers in case of the application of special knowledge in criminal proceedings, in particular during the investigation of murders. The practical significance of the obtained results is to ensure a prompt, complete and impartial investigation and is one of the guarantees of the tasks of criminal proceedings.

Key words: *a principle, special knowledge, criminal proceedings, a murder, an expert.*

ДЕНИС ЄВГЕНІЙОВИЧ ДЕНИЩУК,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-0285-8831>,e-mail: denischukd@ukr.net**ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ЕКСПЕРТІВ З ПИТАНЬ
ТАЄМНИЦЬ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ
УКРАЇНИ**

У дослідженні розглянуто зміст Переліку посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць. Проаналізовано зміни у кількісному та якісному складі державних експертів, діяльність яких зосереджена на органах Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС). Наукова робота наголошує на впливі, який був завданий інтенсивним реформуванням системи ДКВС на склад відповідних державних експертів. Результати проведеного дослідження демонструють особливості діяльності держекспертів у ДКВС, що обумовлені спрямованістю та структурою зазначених органів. Дослідження обґрунтовує пропозиції щодо оптимізації складу держекспертів відповідно до викликів, пов'язаних із подальшим реформуванням системи ДКВС України.

Ключові слова: Державна кримінально-виконавча служба України, ДКВС України, Міністерство юстиції України, державна таємниця; державний експерт з питань таємниць, ЗВДТ, Звід відомостей, що становлять державну таємницю.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Забезпечення належного рівня охорони державної таємниці в сьогоденних умовах існування численних загроз нашій державі набуває особливої важливості. Одну з ключових ролей у цьому процесі відіграють державні експерти з питань таємниць (далі – державні експерти). Саме на них покладаються віднесення інформації до державної таємниці у сферах оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, зміна ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування¹.

Закон України «Про державну таємницю» не наводить вичерпного переліку державних експертів, натомість закріплюючи механізм їх визначення. Підставою для запуску цього механізму, зокрема, є пропозиції керівників відповідних державних органів². Наразі в Україні 144 державних експерти з державних таємниць, які належать до 33 різних груп суб'єктів³. Таким чином, хоча загальна кількість

державних експертів і чимала, проте їх визначення щоразу відбувається фактично в ручному режимі та суттєво залежить від наявних в Україні державних органів і структур, зацікавлених у роботі держекспертів. Разом з тим усім добре відомо, що за останні роки реформи торкнулись багатьох державних органів, одні з них створивши, інші переформатували, а деякі в результаті реформ взагалі були ліквідовані. Низку кардинальних змін зазнала і Державна кримінально-виконавча служба України (ДКВС), що відбилося й на переліку її державних експертів. Тож якість цих змін потребує аналізу.

Стан дослідження проблеми

Сутність призначення пенітенціарної системи України (складовою якої за своїм призначенням є і ДКВС) розглядали багато провідних учених. Історію трансформування цієї системи, зокрема, досліджували О. В. Беца, І. Г. Богатирьов, С. В. Зливко, Д. О. Ніколенко, Г. О. Радов, В. М. Синьов, І. С. Яковець та інші. Питанням охорони державної таємниці приділяли свою увагу О. Є. Архипов, О. М. Бандурка,

¹ Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 № 3855-ХІІ // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (дата звернення: 11.02.2020).

² Там само.

³ Про Перелік посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць : Указ Президента України від 01.12.2009 № 987/2009 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (дата звернення: 11.02.2020).

О. І. Безпалова, І. І. Божков, О. В. Джафарова, Ю. О. Дрейс, І. П. Касперський, А. С. Пашков, О. В. Шамсутдінов, С. О. Шатрава. Однак, незважаючи на великий обсяг теоретичних і практичних напрацювань, проблематика діяльності державних експертів з питань таємниць саме в Державній кримінально-виконавчій службі України досі залишається недостатньо дослідженою.

Мета і завдання дослідження

Мета роботи спрямована на оцінку переваг і недоліків, які тягнуть за собою зміни у складі державних експертів з питань таємниць у сфері діяльності ДКВС України. Задля досягнення цієї мети необхідно виконати такі завдання: охарактеризувати роль державних експертів у механізмі прийняття рішення про засекречування, зміну ступеня секретності та розсекречування інформації; проаналізувати трансформування Державної кримінально-виконавчої служби України в ракурсі діяльності державних експертів, їх переліку на різних етапах розбудови зазначеної Служби; виділити особливості, притаманні ролі держекспертів у діяльності пенітенціарної системи, та зробити висновки щодо сучасного складу за переліком державних експертів з питань таємниць у сфері ДКВС України.

Наукова новизна дослідження

Порівняно нещодавно (наприкінці 2019 року) були внесені останні зміни у Перелік посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць (далі – Перелік)¹. Зокрема, згадані зміни стосувалися розділу «Міністерство юстиції України». Науковий аналіз оновленого Переліку ще не проводився. Тим більше, не розглядалися зазначені дані у порівнянні зі складом держекспертів на минулих етапах реформування ДКВС. Вивчення цих питань дозволить здійснити загальну оцінку якості реформ та спрямовувати їх подальшу реалізацію з урахуванням потреб охорони державної таємниці в ДКВС, чим і обумовлюється новизна та актуальність дослідження.

Виклад основного матеріалу

Як відомо, Закон України «Про державну таємницю» закріплює чотирирівневу перелікову систему віднесення відомостей до державної таємниці. Аналізуючи побудову цієї системи О. Г. Семенюк зазначає, що перший рівень становить сам Закон, другий склада-

ють відомості, включені до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю (ЗВДТ), третій – галузеві, відомчі, міжгалузеві та міжвідомчі розгорнуті переліки і останній, четвертий, може формуватися на рівні підприємств, установ та організацій. Науковець зазначає, що «логіка побудови цих переліків полягає у тому, що кожний наступний рівень повинен містити більш конкретизовані (розгорнуті) відомості стосовно інформації, яку засекречено, й не суперечити попередньому» [1, с. 59]. Проте, як свідчить практика, в Державній кримінально-виконавчій системі України для засекречування інформації переважно використовується перелік другого рівня – ЗВДТ. На відміну від Закону він приймається не Верховною Радою України, а затверджується наказом Служби безпеки України на підставі рішень державних експертів з питань таємниць.

Функції державних експертів з питань таємниці визначені змістом уже згаданого нами Закону України «Про державну таємницю». Зокрема, до компетенції держекспертів належить: визначення підстав, за якими інформацію має бути віднесено до державної таємниці, та доцільність такого віднесення у випадках, визначених законом, а також ступінь секретності такої інформації і перелік органів, яким надається право приймати рішення щодо кола суб'єктів, які матимуть доступ до секретної інформації у майбутньому². Із зазначеного випливає, що саме особі державного експерта належить ключова роль у вирішенні питання віднесення інформації до державної таємниці. Задля виконання цього обов'язку держексперти наділяються правом «створювати експертні комісії з фахівців і науковців, які мають допуск до державної таємниці, для підготовки проектів рішень про віднесення інформації до державної таємниці, зниження ступеня її секретності та скасування зазначених рішень ...»³. При цьому Закон не уточнює особливі вимоги до членів експертних комісій (окрім відповідного допуску), але за рахунок залучення науковців норма Закону звертає увагу на високу кваліфікацію таких фахівців. Проте ряд учених, наприклад О. Г. Корченко та Ю. О. Дрейс, вважають необхідним доопрацювання вимог до членів «експертних комісій при ДЕТ (державному експерті з питань

² Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (дата звернення: 11.02.2020).

³ Там само.

¹ Там само.

таємниць), адже більшу частину цих завдань (з підготовки проектів рішень) виконують саме вони» [2, с. 169].

Питання методичного забезпечення, стандартизації, вироблення наукових підходів віднесення інформації до відомостей з обмеженим доступом, а також розробки методів класифікації відомостей, що становлять державну таємницю, досить давно знаходяться в центрі уваги науковців. Так, О. Є. Архипов та І. П. Касперський наголошували на відсутності чітко обґрунтованого «механізму прийняття рішень держексперта за умови розбіжностей в оціночних судженнях членів експертної комісії. Незрозумілим залишається і механізм інформаційного забезпечення роботи експертних комісій, адже оціночні судження їх членів повинні ґрунтуватися на певному обсязі актуальної і достовірної інформації стосовно об'єктів, які піддаються аналізу» [3, с. 67].

На нашу думку, все вищезазначене наглядно вказує на важливу роль, яку відіграє кваліфікація державних експертів з питань таємниць. На користь цього ствердження свідчить також зміст статті 10 Закону України «Про державну таємницю», в якій зазначено, що держексперт «відносить інформацію до державної таємниці з питань, прийняття рішень з яких належить до його компетенції згідно з посадою. У разі, якщо прийняття рішення ... належить до компетенції кількох (держекспертів), воно ... приймається колегіально та ухвалюється простою більшістю голосів»¹.

Розглядаючи Перелік посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць, ми також знаходимо підтвердження думки про важливість відповідної кваліфікації. Адже статус держексперта призначається не конкретній особі, а посаді, вимоги до зайняття якої і мають забезпечувати необхідну кваліфікацію держексперта. Важливим є той факт, що до Переліку внесені, як правило, посади перших осіб в організаціях (міністр, голова, командувач, директор тощо). Проте значення має не лише рівень посади, але й зміст повсякденної діяльності, який забезпечує рівень необхідної операційної обізнаності. У цьому відношенні показовим є розділ чинного Переліку, присвячений Міністерству економічного розвитку і торгівлі України. Беручи до уваги розгалуженість напрямків діяльності цього органу, державним експертом визначено не міністра, а його заступника (заступник міністра економічного

розвитку і торгівлі України – одна посадова особа)².

Таким чином, визначивши дві найважливіші характеристики держексперта – рівень кваліфікації та обізнаність з операційної інформації (загального кола повсякденних питань галузі, органу, підприємства, установи тощо), ми можемо переходити до розгляду діяльності державних експертів з питань таємниць у сфері пенітенціарної системи України.

На сьогоднішній день ДКВС України являє собою складну систему органів (структур), які входять до складу Міністерства юстиції України (МЮ) та підпорядковуються йому. Діяльність ДКВС України спрямована на виконання завдань безпосередньо у сфері виконання кримінальних покарань. Основними органами ДКВС України можна вважати: Департамент з питань виконання кримінальних покарань, ДУ «Центр пробації», ДУ «Центр охорони здоров'я ДКВС України», ДУ «Генеральна дирекція ДКВС України», заклади вищої освіти системи ДКВС України³. Система ДКВС продовжує змінюватись та реформуватись, тож наведений перелік органів не є остаточним.

Для проведення аналізу особливостей державних експертів з питань таємниці у сфері ДКВС України звернемося до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю (ЗВДТ)⁴. Аналіз викладених у ньому даних дозволяє виділити «такі основні напрями діяльності ДКВС України, пов'язані з державною таємницею: мобілізаційна робота; робота з технічного захисту інформації; режимно-секретна робота; робота з охорони, нагляду та безпеки; оперативно-розшукова робота» [4, с. 53].

Окрім того, аналізуючи діяльність ДКВС, слід враховувати, що органи пенітенціарної

² Про Перелік посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць : Указ Президента України від 01.12.2009 № 987/2009 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987/2009> (дата звернення: 11.02.2020).

³ Організаційна структура ДКВС України // Міністерство юстиції України : офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2020/03/10/20200310141213-39.xlsx> (дата звернення: 11.02.2020).

⁴ Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : Наказ Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> (дата звернення: 11.02.2020).

¹ Там само.

системи перебудовувались численну кількість разів та зазначались у ЗВДТ під різними назвами. А саме: ДДВП – Державний департамент України з питань виконання покарань; ДКВС – Державна кримінально-виконавча служба України; ДПтС – Державна пенітенціарна служба України та МЮ – Міністерство юстиції України, якому наразі й підпорядкована ДКВС.

Також слід зазначити, що сукупність пунктів ЗВДТ, що притаманна МЮ, історично відрізняється від типових пунктів, які стосуються ДКВС України. Так, у змісті відомостей, що становлять державну таємницю (другий стовбець таблиці ЗВДТ), про ДКВС України безпосередньо йдеться у 32-х пунктах, а про МЮ – лише у 3-х. Опосередковано можна згадати ще п. 2.2.4, який стосується Державної архівної служби України, оскільки її діяльність спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра юстиції.

У п. 2.1.13 «Відомості про потреби, обсяги матеріально-технічного, фінансового забезпечення заходів, передбачених мобілізаційними планами» зазначені одразу і МЮ, і ДКВС України. Проте МЮ прямо згадується лише у сферах: економіки, науки і техніки (2); державної безпеки та охорони правопорядку (4). А ДКВС України, крім того, згадується ще й у сфері оборони (1).

Порівнюючи МЮ та ДКВС України як суб'єктів режимно-секретної діяльності, державними експертами яких були прийняті рішення про віднесення інформації до державної таємниці, отримуємо показники 2 та 23. Відповідно МЮ виступав ініціатором щодо п. 2.1.15 та п. 4.3.2, а ДКВС України був ініціатором інших 23 пунктів, два з яких були внесені до ЗВДТ виключно за рішеннями державних експертів ДКВС України з питань таємниць (п. 4.1.10 та п. 4.8.2). Окрім того, п. 4.2.7 визначено як внесений до ЗВДТ з ініціативи ДДВП, тобто попередника ДКВС України.

Окрему увагу слід звернути на те, що зміст діяльності Міністерства юстиції України як центрального органу виконавчої влади прямо не пов'язаний із провадженням оперативно-розшукової діяльності. Натомість провадження оперативно-розшукової діяльності у Державній кримінально-виконавчій службі України становить найбільший обсяг роботи з таємною інформацією серед інших напрямків, що ведуться цим органом.

Таким чином, активність державних експертів з питань таємниць у сфері ДКВС України значно вища та інтенсивніша за аналогічні дії держекспертів МЮ, а також має свою специфіку, пов'язану з оперативно-розшуковою спрямованістю.

Розглянемо кількісний склад держекспертів на різних етапах розбудови ДКВС України.

Уперше Перелік посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць, наводиться у Положенні про державного експерта з питань таємниць, затвердженому Указом Президента України від 23.04.1994 № 185/94¹. Серед інших у ньому зазначена посада міністра внутрішніх справ України (у сфері підпорядкування якого на той час провадилась пенітенціарна діяльність). Цей Перелік проіснував майже до кінця 2000 року.

Наступний перелік був затверджений Указом Президента України «Про посадових осіб органів державної влади, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць» від 18.10.2000 № 1144/2000². До нього були включені посади голови ДДВП та його першого заступника. Для порівняння: у той же час до Переліку були внесені 2 посади МЮ, а саме міністра юстиції та його першого заступника. Окрім того, склад державних експертів з питань таємниць Міністерства внутрішніх справ теж було розширено з 1-ї до 6-ти посад. Усі ці зміни можуть свідчити про більш ретельний підхід до питань визначення державних таємниць, оскільки до Переліку вводяться держексперти за окремими напрямками робіт.

Перелік державних експертів з питань таємниць, затверджений указом Президента України від 26.05.2006 № 452/2006³, змін відносно посад ДДВП та МЮ не зазнав.

Із прийняттям чинного на сьогоднішній день Переліку посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць, затвердженого Указом Президента України від 01.12.2009

¹ Про Положення про державного експерта з питань таємниць : Указ Президента України від 23.04.1994 № 185/94 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185/94> (дата звернення: 11.02.2020). Втратив чинність.

² Про посадових осіб органів державної влади, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць : Указ Президента України від 18.10.2000 № 1144/2000 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1144/2000> (дата звернення: 11.02.2020). Втратив чинність.

³ Про Перелік посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць : Указ Президента України від 26.05.2006 № 452/2006. Втратив чинність.

№ 987/2009¹, кількість експертів ДДВП була збільшена до 3-х. Після набрання чинності Указу Президента України від 25.01.2012 № 35/2012² у Переліку зазначається вже ДПтС, проте також у кількості 3-х посад.

Вилучення посад ДПтС із Переліку відбулося лише 09.02.2017 Указом Президента України № 29/2017³. Цим же нормативним документом кількість державних експертів з питань таємниць МЮ була збільшена до 3-х посад.

На сьогоднішній день останніми змінами від 07.10.2019 із Переліку вилучена одна з 3-х посад МЮ⁴. Наразі в МЮ залишилось лише 2 державних експерти з питань таємниць.

Висновки

Беручи до уваги, що діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України має свою специфіку, яка виражається у спрямованості на здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, а забезпечення цієї функції потребує провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, можна стверджувати, що:

1. Значна частина роботи із секретними відомостями реалізується в рамках оперативно-розшукової діяльності та з усієї сукупності органів ДКВС стосується, в першу чергу, Департаменту з питань виконання кримінальних покарань і підпорядкованих йому органів (управлінь, установ).

2. Діяльність державних експертів з питань таємниць у сфері ДКВС вирізняється значно більшим рівнем активності у порівнянні з діяльністю держекспертів із числа Міністерства юстиції України в цілому.

3. Існує відразу декілька факторів, які створюють загрозу якійсь реалізації функції державного експерта з питань таємниць у сфері ДКВС. Перший з них обумовлений браком досвіду, оскільки діяльність ДКВС достатньо специфічна та нова для Міністерства юстиції. А другий пов'язаний із значним скороченням кількості державних експертів з питань таємниць у сфері ДКВС. При цьому під час активного реформування системи ДКВС є підстави очікувати виникнення нових складних питань з охорони державної таємниці. Наприклад, під час провадження оперативно-розшукової діяльності у приватних слідчих ізоляторах, створення яких неодноразово анонсувалось чинним міністром юстиції України⁵.

4. Для подолання цих ризиків доцільно збільшити кількість державних експертів з питань таємниць і ввести до їх складу посадовця, який глибоко розуміє особливості роботи органів ДКВС та володіє всією повнотою інформації про повсякденне життя і потреби Державної кримінально-виконавчої служби України. Найбільш перспективною в цьому відношенні є посада начальника Департаменту з питань виконання кримінальних покарань.

Список бібліографічних посилань

1. Семенюк О. Порядок віднесення інформації до державної таємниці: порівняльний аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства, шляхи удосконалення цієї процедури. *Юридична Україна*. 2016. № 3–4. С. 58–64.

2. Корченко О. Г., Дрейс Ю. О. Удосконалення інституту державних експертів з питань таємниць // Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави : зб. тез наук. доп. наук.-практ.

¹ Про Перелік посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць : Указ Президента України від 01.12.2009 № 987/2009 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987/2009> (дата звернення: 11.02.2020).

² Про внесення змін до Переліку посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць : Указ Президента України від 25.01.2012 № 35/2012 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35/2012> (дата звернення: 11.02.2020).

³ Про внесення змін до Переліку посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць : Указ Президента України від 09.02.2017 № 29/2017 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/29/2017> (дата звернення: 11.02.2020).

⁴ Про внесення змін до Переліку посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць : Указ Президента України від 07.10.2019 № 736/2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736/2019> (дата звернення: 11.02.2020).

⁵ «To do list» змін // Міністерство юстиції України : офіц. сайт. 28.11.2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-prezentation-2019/11.2019/prezentatsiya-tsili-myu-z-foto-korotko-to.pdf> (дата звернення: 11.02.2020).

конф. (м. Київ, 4 квіт. 2019 р.) / МОН України, М-во інформац. політики України, Нац. акад. Служби безпеки України. Київ, 2019. С. 168–170.

3. Архипов О., Касперський І. Проблеми методичного забезпечення віднесення відомостей до інформації з обмеженим доступом в Україні. *Правова інформатика*. 2006. № 3 (11). С. 63–68.

4. Денищук Д. Є. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України як суб'єкта охорони державної таємниці. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2019. № 5 (39). С. 50–54. URL: <http://www.jurnaluljuristic.in.ua/archive/2019/5/11.pdf> (дата звернення: 11.02.2020).

Надійшла до редколегії 14.02.2020

ДЕНИЩУК Д. Е. ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЭКСПЕРТОВ ПО ВОПРОСАМ СЕКРЕТНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ

В исследовании рассмотрен состав Перечня должностных лиц, на которых возлагается выполнение функций государственного эксперта по вопросам секретности. Проанализированы изменения в количественном и качественном составе государственных экспертов, деятельность которых сосредоточена на органах Государственной уголовно-исполнительной службы Украины (ГУИС). Научная работа подчеркивает воздействие, которое оказало интенсивное реформирование системы ГУИС на состав соответствующих государственных экспертов. Результаты проведенного исследования демонстрируют особенности деятельности госэкспертов в ГУИС, обусловленные направленностью и структурой указанных органов. Исследование обосновывает предложения по оптимизации состава госэкспертов в отношении вызовов, связанных с дальнейшим реформированием системы ГУИС Украины.

Ключевые слова: Государственная уголовно-исполнительная служба Украины, ГУИС Украины, Министерство юстиции Украины, государственная тайна; государственный эксперт по вопросам секретности, Свод сведений, составляющих государственную тайну.

DENISCHUK D. YE. PECULIARITIES OF STATE EXPERTS ACTIVITY ON SECRET ISSUES OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE OF UKRAINE

The study is focused on the protection of state secrets in the State Penitentiary Service of Ukraine (SPS). The subject matter of scientific work is the features of state experts on secret issues, whose activities play a key role in classifying information as a state secret. The paper is aimed at analyzing the impact of numerous reforms of the SPS system on the composition and characteristics of the relevant state experts.

During the research, the author has carried out the analysis of laws and bylaws, where special attention was paid to the List of officials entrusted with the functions of state experts on secret issues, and the Code of Information Constituting State Secrets. The research emphasizes that the relevance of the analysis is related not only to the already implemented changes in the system of the State Penitentiary Service of Ukraine, but also to the expectation of no less important reforms that significantly affect the structure, subordination and forms of activity of SPS agencies.

As a result of the conducted analysis the author has provided characteristics to the features of quantitative and qualitative structure of the state experts which were caused by structural changes of SPS agencies. The peculiarities of the activity of state experts of SPS are characterized, such important requirements to their qualification as the corresponding experience and deep possession of the maintenance and essence of daily needs of SPS system are allocated.

The obtained results substantiate the expediency of expanding the composition of state experts on secret issues in the field related to SPS of Ukraine.

Based on the findings of the study, the author has offered the position of the Head of the Department for the Execution of Criminal Punishments to be included in the List of officials entrusted to perform the functions of state experts on secret issues.

Key words: State Penitentiary Service of Ukraine, SPS of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine, state secret; state expert on secret issues, Code of information constituting state secrets.

КАТЕРИНА АНАТОЛІВНА ШАПОВАЛ,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-1826-5261>,

e-mail: katjshapoval@ukr.net

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ У ЗВ'ЯЗКУ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

У статті розглянуто визначення поняття криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством. Визначено її структурні елементи й обов'язкові ознаки, які спонукають до виокремлення окремої групи вбивств. Проаналізовано роль криміналістичної характеристики під час розслідування злочинів. Описано джерела формування інформації, що становлять криміналістичну характеристику вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством.

Ключові слова: криміналістична характеристика, елементи, вбивство, домашнє насильство, структура.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У сучасному світі залишається дуже поширеним питання сімейно-побутових конфліктів, які тісно пов'язані з найбільшою соціальною цінністю, що захищається на рівні держави, – життям людини. Загострення соціально-економічного стану в державі призводить до зростання кількості вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством. Такому становищу сприяють високий рівень безробіття, низький рівень культури та свідомості громадян, уживання алкогольних напоїв і наркотичних засобів, що спонукає до вчинення домашнього насильства.

Методика розслідування вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, дещо схожа з методикою розслідування умисних вбивств, але має свої відмінності, що вбачаються, насамперед, у криміналістичній характеристиці зазначених злочинів. У зв'язку з цим працівники правоохоронних органів стикаються з певними труднощами під час їх розкриття та розслідування.

Складність проведення досудового розслідування таких злочинів пов'язана з невідомістю складових елементів системи криміналістичної характеристики, відсутністю загального алгоритму розслідування тощо.

Для успішного вирішення проблеми виникає необхідність визначення сутності поняття та розроблення структури криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, що є складовою методикою розслідування вказаних видів злочинів.

Стан дослідження проблеми

Першими питання про криміналістичну характеристику злочину розглянули у своїх дослідженнях О. Н. Колесніченко та Л. О. Сергєєв [1, с. 323]. Теоретичні основи криміналістичної характеристики злочинів досліджені та висвітлені у наукових працях Л. Є. Ароцкера, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. М. Васильєва, В. К. Гавло, А. В. Дулова, О. О. Закатова, В. О. Коновалової [2, с. 117], М. В. Салтевського [3, с. 245], М. О. Селіванова, В. І. Теремілова, Р. Л. Степанюка, С. С. Степичева, Л. О. Соя-Серко, В. Г. Лукашевича, В. О. Образцова [4, с. 241], В. М. Стратонова, В. Ю. Шепітька [5, с. 348], С. А. Шейфера, А. Р. Шляхова та ін.

Однак слід зауважити, що досі поняття та структура криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, не були об'єктами комплексного дослідження науковців та залишаються нерозробленими. Відсутність криміналістичної характеристики та алгоритму розслідування зазначеної категорії вбивств негативно відображається на роботі правоохоронних органів у цілому. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження та вивчення питань зазначеної проблематики.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є визначення поняття та структури криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством.

Для досягнення мети у дослідженні планується застосування загальнонаукових методів

та методу дедукції, тобто проведення аналізу криміналістичної характеристики злочинів та на їх основі визначення поняття та структури криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством.

У зв'язку з наведеним були поставлені такі завдання:

- дослідити та проаналізувати поняття «криміналістична характеристика»;
- визначити поняття та структурні елементи криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством.

Наукова новизна дослідження

У статті зроблена спроба вперше сформулювати поняття криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, визначити основні структурні елементи вищезазначеної криміналістичної характеристики.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж переходити до розкриття поняття криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, пропонуємо проаналізувати дослідження вчених-криміналістів, що займались розробленням таких категорій, як поняття криміналістичної характеристики, та визначенням її основних структурних елементів.

У науковій літературі, як правило, криміналістичну характеристику злочинів визначають як основу криміналістичної методики та співвідносять її з предметом доказування [6, с. 143–147].

Так, І. С. Андреев, Г. І. Грамович, Н. І. Порубов визначають криміналістичну характеристику як систему інформації про розслідуваний злочин, що має кримінально-правове та процесуальне значення, а в зміст цього поняття включають компоненти, схожі з обставинами предмета доказування: спосіб підготовки та вчинення злочину, безпосередній предмет кримінального посягання, умови охорони його від посягання, особу суб'єкта злочину, маскування, спрямоване на приховування кримінально караного діяння [7, с. 180].

У свою чергу, Р. С. Белкін зазначав, що зміст криміналістичної характеристики повинен охоплювати всі елементи предмета доказування з тими їх особливостями, які характерні саме для розслідування конкретної категорії злочинів. Інше вирішення питання неминуче призводить або до неповноти криміналістичної характеристики, в якій не відображаються певні елементи предмета до-

казування, що характеризують злочин саме в криміналістичному аспекті, або до дублювання змісту цих двох структурних елементів методики [8, с. 319].

На думку І. Ф. Герасимова, криміналістична характеристика злочину – це сукупність відомостей про загальні, типові ознаки, особливості, обставини й інші характерні ознаки вчиненого злочину, яка має важливе організаційне і тактичне значення для розкриття, розслідування та попередження цього виду злочину [9, с. 339].

Отже, криміналістична характеристика злочину зводиться до встановлення механізмів типових подій, що підлягають розслідуванню, закономірностей і локалізації інформаційного відображення в навколишньому середовищі на різних рівнях спільності, що дозволяє виробити науково обґрунтовані рекомендації і прийоми виявлення, вилучення та використання відбитої інформації в пізнавальному процесі по ретроспективному відтворенню адекватної картини того, що відбулося [1, с. 324].

Проаналізувавши визначення поняття «криміналістична характеристика», О. Н. Колесніченко та В. О. Коновалова дійшли висновку, що криміналістична характеристика являє собою систему відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів цього виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові й перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних злочинів [10, с. 27]. На нашу думку, таке твердження найбільш повно визначає поняття криміналістичної характеристики злочинів.

Далі зупинимося більш детально на формулюванні поняття криміналістичної характеристики конкретного злочину, а саме вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, де теоретичною основою буде загальна криміналістична характеристика умисних вбивств.

Криміналістична характеристика конкретного злочину, а саме вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, – це опис (усний або письмовий) розслідуваного злочину. Його складає сам слідчий, використовуючи типові характеристики, типові моделі злочинів і типові програми розслідування.

Така криміналістична характеристика служить слідчому інформаційною базою для побудови моделей вчинення вбивств; аналізу поведінки винного, встановлення мотиву та умислу; прийняття рішень про напрямки розслідування та побудови алгоритму дій; конкретизації доручень органам дізнання, постановки завдань перед фахівцями, експертами

тощо; вжиття заходів щодо встановлення обставин, знарядь та засобів, за допомогою яких було скоєно вбивство; збору та відтворення слідової картини; прийняття деяких кримінально-процесуальних і кримінально-правових рішень [1, с. 325].

Джерелами інформації для криміналістичної характеристики є знання та досвід слідчого, матеріали кримінального провадження, інформація органів дізнання, відомості інформаційних систем та обліків (наприклад, Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі), консультації фахівців (психологів, педагогів, соціальних працівників та ін.).

Найбільш значущими з погляду наукових досліджень прикладної спрямованості та слідчої практики є криміналістичні характеристики певних видів злочинів. Кожна з таких характеристик являє собою систематизований опис і пояснення криміналістично значущого комплексу ознак об'єкта декількох подібних видів, окремого виду різновиду злочинів, його зв'язків і відносин, суттєвих для наукового і практичного вирішення проблеми виявлення і розкриття злочинів відповідної категорії [1, с. 325].

Криміналістична характеристика злочину складається з певних елементів, які в сукупності створюють систему характерних криміналістичних ознак злочину. Одними з перших у своїх дослідженнях зазначили структуру криміналістичної характеристики такі вчені, як І. В. Возгрін, І. Ф. Пантелеев, В. Г. Танасевич, В. А. Образцов.

І. Ф. Пантелеев уважав, що криміналістична характеристика повинна містити такі структурні елементи: 1) характеристику типових ситуацій злочину; 2) характеристику способу вчинення злочину; 3) технічні засоби вчинення злочину; 4) джерела отримання коштів; 5) характеристику матеріальних слідів злочину; 6) способи приховування слідів злочину та маскування злочинця; 7) характеристику злочинних навичок та зв'язків [11, с. 12].

У свою чергу, В. П. Бахін у криміналістичній характеристиці виокремлює тільки чотири основні елементи: 1) спосіб вчинення злочину; 2) предмет посягання; 3) слідову картину (подію); 4) характеристику злочинця. Учений вважає, що саме ці чотири елементи відрізняються чіткою пошуковою спрямованістю і роблять криміналістичну характеристику практичним інструментом розслідування [12, с. 10].

Криміналістичну характеристику вбивств розглядали різні науковці, зокрема криміналісти схилились до того, що до елементів структури криміналістичної характеристики

вбивств входять такі елементи: 1) спосіб вчинення; 2) спосіб приховування; 3) місце, час та обстановка; 4) слідова картина; 5) особа злочинця; 6) особа потерпілого [13, с. 395].

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що основними структурними елементами криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, що потребують більш глибокого теоретичного дослідження, можуть виступати: обстановка (час, місце й інші обставини) вчинення вбивства; спосіб підготовки, вчинення та приховування вбивства; характеристика особи злочинця; характеристика особи потерпілого; сліди вчинення злочину; знаряддя та засоби вчинення вбивства.

Керуючись поняттям домашнього насильства¹, можна виділити деякі елементи, за допомогою яких можна виокремити вбивства, вчинені у зв'язку з домашнім насильством, в окрему групу, а саме:

1) обстановка вчинення вбивства – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які були присутні у відносинах між особою злочинця та потерпілим. Це означає, що обов'язково вчиненню вбивству передувало домашнє насильство (фізичне, психологічне тощо), що мало систематичний характер та являлося поштовхом-мотивом до його вчинення;

2) місце вчинення вбивства – це дії, які вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання (обов'язкова наявність родинного зв'язку між потерпілим та особою злочинця або факт сумісного проживання).

Отже, за допомогою фактичних даних про поняття та структурні елементи криміналістичної характеристики під час розслідування вбивств, скоєних у сім'ї, можливо визначити алгоритм розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень. Усі елементи криміналістичної характеристики є по суті важливими, але їх перелік не є вичерпним, тому що вони можуть змінюватися залежно від обставин конкретного вбивства.

Висновки

Проаналізувавши наукову літературу та погляди вчених, ми дійшли висновку, що криміналістична характеристика вбивств, учинених

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 15.01.2020).

у зв'язку з домашнім насильством, – це повний, детальний опис усіх даних про обстановку та обставини вчинення вбивства, знаряддя та засоби, злочинця та потерпілого, сліди злочину, їх зв'язок між собою та закономірності виникнення.

Криміналістична характеристика формується слідчим на різних стадіях розслідування (відкритті кримінального провадження, початковому чи наступному етапах розслідування) в усній або письмовій формах. Однак відсутність методологічних основ або окремих науково-практичних рекомендацій з означеної проблематики викликає серйозні проблеми під час роботи із зазначеною категорією кримінальних проваджень.

У дослідженні ми визначили коло елементів криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, до яких віднесли: обстановку (час, місце й інші обставини) вчинення вбивства; спосіб підготовки, вчинення та приховування вбивства; характеристику особи злочинця; характеристику особи потерпілого; сліди вчинення злочину; знаряддя та засоби вчинення вбивства.

У подальшому зазначені елементи криміналістичної характеристики можуть бути покладені в основу цілісної моделі криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, та сприяти вдосконаленню в розкритті та розслідуванні злочинів зазначеної категорії.

Список бібліографічних посилань

1. Мальцев О. В., Саїнчин О. С., Сотула О. С. Теоретичні основи розслідування умисних вбивств: кримінально-правові, криміналістичні та психологічні аспекти. Психологічний портрет серійного вбивці : монографія. Ottawa : Accent Graphics Communications & Publishing, 2019. 754 с.
2. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2008. 240 с
3. Салтевский М. В. Криминалистика в современном изложении юристов : учеб. и практ. пособие. Харьков : Рубикон, 1997. 430 с.
4. Образцов В. А. Выявление и избощение преступника. М. : Юристь, 1997. 336 с.
5. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.
6. Степанюк Р. Л. Структура окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Право і Безпека*. 2011. № 4 (41). С. 143–147.
7. Порубов Н. И., Андреев И. С., Грамович Г. И. Криминалистика : учеб. пособие. Минск : Вышэйш. шк., 1997. 344 с.
8. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. М. : Юристь, 1997. Т. 3. Криминалистические средства, приёмы и рекомендации. 478 с.
9. Герасимов И. Ф. Вопросы криминалистической классификации в методике расследования преступлений // Демократия и право развитого социалистического общества : материалы Всесоюз. науч. конференции. М., 1975. 339 с.
10. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 91 с.
11. Берназ В. П. Структура криміналістичної характеристики злочину. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 11–14.
12. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / О. В. Батюк, Р. І. Благуца, О. М. Гумін та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. 324 с.
13. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ : Ін Юре, 2001. 684 с.

Надійшла до редколегії 17.01.2020

ШАПОВАЛ Е. А. ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ И СТРУКТУРЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ УБИЙСТВ, СОВЕРШЕННЫХ В СВЯЗИ С ДОМАШНИМ НАСИЛИЕМ

В статье рассмотрено понятие криминалистической характеристики убийств, совершенных в связи с домашним насилием. Определяются ее составляющие элементы и обязательные признаки, которые побуждают к выделению отдельной группы убийств и разработке их криминалистической характеристики. Описаны источники формирования информации, составляющей криминалистическую характеристику убийств, совершенных в связи с домашним насилием. Анализируется роль криминалистической характеристики при расследовании преступлений.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, элементы, убийство, домашнее насилие, структура.

SHAPOVAL K. A. DETERMINING THE CONCEPT AND STRUCTURE OF FORENSIC CHARACTERISTICS OF MURDERS COMMITTED IN CONNECTION WITH DOMESTIC VIOLENCE

Ukraine continues to work actively to combat domestic violence. The most serious crime that can be committed in this direction is murder, which was preceded by all kinds of domestic violence. There are innovations in criminal law aimed at protecting people from domestic violence. However, murders committed in connection with its use are not legally separated into a certain group of murders and have no qualifying features. In particular, there is no forensic characteristic of murders committed in connection with domestic violence.

The purpose of the work is to define the concept, forensic characteristics of murders committed in connection with domestic violence, and its constituent elements. The general to partial method is used to establish the elements of the forensic characteristics of murders committed in connection with domestic violence. The forensic characteristics of all intentional homicides were taken as the basis. Besides, the author has carried out analysis of the main elements that assisted to distinguish these murders into a separate group, their mandatory features, namely family ties, the place of murder's commission and the systematic use of domestic violence.

Based on the analysis of scientific research, we have identified the concept of forensic characteristics of murders committed in connection with domestic violence, the constituent elements of the structure of forensic characteristics of such murders and their role in the investigation of criminal offenses.

Key words: *forensic characteristics, elements, a murder, domestic violence, structure.*

NCHOUTU VERALINE ESPE MINANG,

Senior Lecturer in Law, University of Dschang Cameroon;

NANA CHARLES NGUINDIP,

Senior Lecturer in Law, University of Dschang Cameroon;

e-mail: seniorlecturer84@gmail.com

AN ANALYSIS OF THE LEGAL STANDARD IN THE FIGHT AGAINST TORTURE AND TREATMENT OF PRISONERS UNDER INTERNATIONAL LAW: WHAT PROSPECT FOR APPLICATION UNDER CAMEROONIAN LAW?

This article seeks in highlighting the fact that prohibiting torture, cruel, inhumane and degrading treatment of persons is an important aspect of human right specificities articulated in relevant human right dispositions especially the main Universal Declaration of Human Right 1948, and has given responsibilities to States in ensuring the effective protection of this right by preventing their violations. The article also indicates that, though this right has occupied an international recognition to States who are parties to the available relevant dispositions, violating its provision will constitute grave injury and arbitrary treatment on the dignity and integrity of the human race. Cameroon in its compliance with the international standard set, has contributed enormously by enacting credible laws which varies from its constitution, criminal codes, and other relevant provision all in the aim of safeguarding and ensuring that this right should be treated with lots of human protection and security. Even though with efforts laid in place by the country through its various legal and institutional dispositions, prohibition and protection has continued to be considered as a nightmare, as we continue in experiencing violations of this fundamental right by those who were vested with the powers and competent in ensuring and securing this sacred right. The violations experienced have really provoked lots of questioning as to the place occupied, and the outcome of the Cameroon Human Right system in combating and punishing those who interrupts the assurance of this fundamental human right?

Key words: *Legal Standard, Torture, Degrading Punishment, International law, Cameroon.*

Introduction

A cardinal adage of international human right law is that the prohibition against torture, cruel, inhuman and degrading treatment is absolute in its determination and application where the common placement is that no exception whether justified or defended, is tolerated in any circumstances whatever may be the case in question. The aspect of torture is an important issue in matters of crimes determination and it seeks to annihilate the victim's personality and denies the inherent dignity of the human being. The United Nations with its primary function in ensuring that aspect of fundamental human right as spelled out in relevant human right treaties and instruments from the international, regional and even national should be respected by all. It continues by condemning torture in its outset as one of the vilest acts perpetrated by human beings on their fellow creatures. As a crime generally recognised in International law¹ with the

enactment of relevant legal dispositions, it is absolutely prohibited and cannot be justified under any circumstances. The prohibition in question to an extent are considered as a form or part of customary international law binding every member of the international community, regardless of whether the said State has ratified international treaties in which torture is expressly prohibited. In upholding this sacred and inherent right, a plethora of legal instruments like the Convention Against Torture being the primordial euphoria in the fight against torture has stipulated in its Article 1 that «*any act by which severe pain or suffering, whether physical or mental, is intentionally inflicted on a person for such purposes as obtaining from him or a third person information or a confession, punishing him for an act he or a third person has committed or is suspected of having committed, or intimidating or coercing him or a third person, or for any reason based on discrimination of any kind, when such pain or suffering is inflicted by or at the instigation of or with the consent or acquiescence of a public official or other person acting in an official capacity*».

¹ Rome Statute of the International Criminal Court 1988 in its article 7 make reference of the offence of torture.

Cameroon as one of the signatories and party to most of the recognised and acceptable human man right treaties has recognised this right in its constitution especially the preamble which provide that «every person has the right to life, physical and moral integrity and to humane treatment in every circumstances. That under no circumstances shall someone be subject to torture, inhumane and degrading treatment»¹.

The constitution continues by affirming the attachment of the people of Cameroon to the fundamental freedoms enshrined in the Universal Declaration of Human Rights, the Charter of the United Nations and the African Charter on Human and Peoples' Rights, and all duly ratified international conventions relating thereto. Article 45 of the Constitution provides that «duly approved or ratified treaties and international agreements shall, following their publication, override national laws, provided the other party implements the said treaty or agreement»²

Despite commitments made by the Cameroonian authorities to respect national law and international human rights standards in their operations, the evidence witness is that arbitrary arrests and detentions continue on a large scale in Cameroon, and even the basic legal safeguards relating to arrest and detention are rarely respected. Our worry here is not in questioning whether Cameroon as a party to numerous international human right instruments as to torture has comply with the provision of these human right treaties? It is but right the country in context has contributed enormously in ensuring that aspects of torture and degrading treatment should be given special attention and interest, but it will be proper for us for the sake of efficient understanding, have an inside of what aspects of torture is all about before warranting the application by the State of Cameroon.

1.1. A general recognized and Acceptable right under the Convention Against Torture.

Neither the Universal Declaration on Human right nor the International Covenant on Civil and Political Rights has been able in providing a unique or succinct definition of the concept of torture. Notwithstanding the lacunae provided by these human right treatises, a more specific

instrument has elucidated on what will be seen as torture. According to this Convention, torture means: «Any act by which severe pain or suffering, whether physical or mental, is intentionally inflicted on a person for such purposes as obtaining from him or a third person information or a confession, punishing him for an act he or a third person has committed or is suspected of having committed, or intimidating or coercing him or a third person, or for any reason based on discrimination of any kind, when such pain or suffering inflicted by or at the instigation of or with the consent or acquiescence of a public official or other person acting in an official capacity»³

In determining that an act or omission will amount to torture does not automatically entails that there must be the existence of pain or suffering on the person in question, but the person undergoing this severe pain or suffering should be able in proving that the act imposed on him or her by the public official is causing serious bodily harm and coercion for it in attracting lawful sanctions. It is in this respect that a responsibility has been imposed on every State, member of the said convention in prohibiting any cruel, inhuman, or degrading treatment against anyone undergoing detention or imprisonment. It is important to clarify that, the definition as provided by the Convention should be observed in its wide application and understanding. Placing the act of torture and degrading punishment will have to be giving lots of interpretation. For there must not only be the present of both physical and mental suffering constituting torture, but that, for suffering experienced by the prisoner in question must purposefully be inflicted by a competent and recognised public official acting in such capacity.

1.2. A Complementary Standard and Appreciation of International Covenant on Civil and Political Right 1966.

As a common understanding, the 1966 International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) was the first in its kind considered as a general universal human rights treaty in explicitly including the prohibition of torture and other cruel, inhuman or degrading treatment. The main aim of this law was in protecting both the dignity, physical and mental integrity of every individual suffering from the effect of crime commission and undergoing trial and prosecution.⁴ The two most important relevant

¹ Law no.96/06 of 18 January 1996 to amend the Constitution of 2nd June 1972. Article 65 of this Constitution is to the effect that the preamble is an integral part of the constitution.

² It should, however, be noted that the international protection of Human Rights has adopted the idea of diplomatic immunity which should water down the provisions of article 45.

³ Article 1 on the United Nation Charter Against Torture 1984.

⁴ Human Right Committee, General Comment No. 20, "Prohibition of torture, or other cruel, inhu-

provisions of the ICCPR underlying particularly to this prohibition is Article 7. Article 7 of the Covenant stipulate as follow «*No one shall be subjected to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment or punishment. In particular, no one shall be subjected without his free consent to medical or scientific experimentation*».

Looking at the provision of article 7 the elements such as the victim's age and mental health may therefore aggravate the effect of certain treatment so as to bring it within Article 7¹. Nevertheless, it is not satisfactory that treatments are capable of producing an adverse physical or mental effect; it must be proven that this has occurred in a specific case of violations.² In contrast to the United Nations Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment examined above, the ICCPR failed in its part in ensuring the level of involvement or acquiescence by a State official for an act to be qualified as torture or ill-treatment. Rather, it is the duty of the State Party to afford everyone protection through legislative and other measures as may be necessary against the acts prohibited by Article 7, whether inflicted by people acting in their official capacity, outside their official capacity or in a private capacity.

This provision in question therefore covers all forms of treatment which would not be sufficiently severe to qualify as cruel, inhuman or degrading under Article 7.³ Emphasis should be made here that Article 10(1) in its application provide general conditions of detention, reserving Article 7 for situations where an individual is subjected to specific attacks on his or her personal integrity.⁴

man or degrading treatment or punishment" (1992) §2, in UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.7.

¹ Torture in International Law, A guide to jurisprudence, 2008, p. 8

² *Vuolanne v Finland*, HRC Communication No. 265/1987, 7 April 1989, §9.2.

³ HRC, General Comment No. 29, "Derogations during a state of emergency", P.13(a), in UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.7.

⁴ *Kennedy v Trinidad and Tobago*, HRC Communication No. 845/1998, 26 March 2002, §§7.7– 7.8. In this case, the author was kept on remand for a total of 42 months with between five and ten other detainees in a cell measuring 6 by 9 feet. Following his trial, he was detained for a period of almost eight years on death row, during which he was subjected to solitary confinement in a small cell with no sanitation except for a slop pail and no natural light. He was allowed out of his cell only once a week, and provided with wholly inadequate food that did not

1.3. The Necessity of Other Human Right Instruments.

The four Geneva Conventions for the Protection of Victims of Armed Conflict" promulgated in 1949⁵ in complementing the United Nation Universal Declaration on Human Right strictly reinforce the implementation of human right when issues of hostilities and armed conflict are concerned. The convention has gone a long way in ensuring and prohibiting aspect of torture to be experienced by those suffering from the effect of armed conflict. The Third Geneva Convention relates to the protection of prisoners of war, and in relation to international armed conflict by providing in its Article 17 that: «*No physical or mental torture, nor any other form of coercion, may be inflicted on prisoners of war to secure from them information of any kind whatever. Prisoners of war who refuse to answer may not be threatened, insulted, or exposed to unpleasant or disadvantageous treatment of any kind*».⁶

In complementing this provision, Article 32 of the Fourth Geneva Convention provides that during periods of international armed conflicts, including periods of military occupation, no measure can be taken of such a character as to cause the physical suffering or extermination of protected persons.⁷ This prohibition applies not only to murder, torture, corporal punishment, mutilation and medical or scientific experiments not necessitated by the medical treatment of a protected person, but also to any other measures

take into account his particular dietary requirements.

⁵ Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, Aug. 12, 1949, 6 U.S.T. 3114, 75 U.N.T.S. 31 (entered into force Oct. 21, 1950) [hereinafter Geneva Convention I]; Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea, Aug. 12, 1949, 6 U.S.T. 3217, 75 U.N.T.S. 85 (entered into force Oct. 21, 1950) [hereinafter Geneva Convention II]; Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War, Aug. 12, 1949, 6 U.S.T. 3316, 75 U.N.T.S. 135 (entered into force Oct. 21, 1950) [hereinafter Geneva Convention III]; Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, Aug. 12, 1949, 6 U.S.T. 3516, 75 U.N.T.S. 287 (entered into force Oct. 21, 1950) [hereinafter Geneva Convention IV].

⁶ Article 17 of Geneva Convention III of the 1948 Geneva Convention dealing with the treatment of Prisoners of War

⁷ Article 32 of Geneva Convention IV dealing with the protection of the Civilian Population.

of brutality whether applied by civilian¹ or military agents. Torture or inhuman treatment willfully causing great suffering or serious injury to body or health constitutes a grave breach under the Third and Fourth Geneva Conventions.²

At the African level, great implications are referred to Article 5 of the African Charter which provides that every individual shall have the right to the respect of the dignity inherent in a human being and to the recognition of his legal status. That all forms of exploitation and degradation of man particularly slavery, slave trade, torture, cruel, inhuman or degrading punishment and treatment shall be prohibited.³

With all these explanation established as to the provision of a definition and understanding of the concept of torture and degrading treatment in relevant human right disposition, it is still clear that there exist complexities in coming out with a clear indication of what will really amount to an act of torture. To this effect, in having a deep inside on this concept of torture, there will be a well profound need in examining the analysis of the constituent elements of the concept of torture.

2.0. Understanding the Constituent Element of Torture and Degrading Treatment: A Possible Platform.

However, for the purpose of this work, not all act of cruel, inhuman or degrading treatment may amount to torture, either because it does not have the same purposes as torture, or because it is not intentional, or perhaps because the pain and suffering is not severe within the meaning of Article 1 of the Convention. It is therefore instructive to analyse these aspect so as to have an inside of the distinction that exist between torture and degrading treatment.

2.1. Assessing the Severity and Gravity of Pains Experienced.

In common and normal parlance, the intuition and proof of acts of torture has experienced lots of difficulties in its establishment. The normal credo here is that for an act to amount to

torture, basic aspect such as the severe pain or suffering must be present in all its descriptions,⁴ and must universally deemed a basic feature if not the ship anchored criterion for determining the act of torture [1]. Torture simpliciter does not automatically means hurting a person [2]. In its most traditional and parochial understanding, torture must be given a place at the summit of the pyramid of agony.⁵ As a result, one immediately gets the impression that a general consensus exists that established the threshold of pain or suffering set for torture [3], and such pain and suffering is higher than that for other ill-treatment.⁶ This idea that only the severest abuse can be designated as torture, is an essential requirement in having close recognition and distinction between the two concepts. To this regards, the intention of Article 1 (2) place torture in its aggravated form of inhuman, cruel or degrading treatment and punishment.⁷ However, even with this at place, determining that a specific higher threshold exist for torture to be admissible has proved to be a great challenge. There is in fact no red line, plain for all, which should be crossed for acts or omissions to become torture. Clearly and precisely speaking, there has been no clear threshold and, it practically impossible in obtaining one which will amount to torture. One just needs to examine all the acts of torture in concreto so as to determine the severity and gravity of the pains and suffering incurred by the prisoner in question. As the law puts it,⁸ the term severe is in the nature of things or offence relative to the act and harm committed on the person experiencing the omission and treatment.⁹ In every stage or circumstance, the act of torture must be evaluated, from the duration

¹ Geneva Convention IV, *supra* note 14, at article 32.

² Geneva Convention III, *supra* note 13, at article 130; Geneva Convention IV, *supra* note 15, at article 147.

³ African Charter on the Rights and Welfare of the Child, arts. 16-17, OAU Doc. CAB/LEG/24.9/49 (1990) (entered into force Nov. 29, 1999), Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa, article 4, July 11, 2003, OAU Doc. CAB/LEG/66.6 entered into force November. 25, 2005).

⁴ Art. 1 of the United Nations General Assembly, Torture Declaration; Art. 1 United Nations Convention Against Torture; Art. 7 (2) (e) of the Statute of the International CC; Art. 7 (1) (f) 1. Elements of Crimes ICC (torture as a crime against humanity); Art. 8 (2) (a) (ii)-1 1. and 8 (2) (c) (i)-4 1. Elements of Crimes ICC (torture as war crime); Sections 5.2 (d) and 7.1. Statute Special Panels.

⁵ *Aksoy v. Turkey*, Appl. No. 21987/93, Judgment, 18 December 1996, para. 63.

⁶ *Prosecutor v. Kvočka et al.*, Case No. IT-98-30/1-T, Trial Chamber, Judgement, 2 November 2001, para. 226; *Prosecutor v. Martić*, Case No. IT-95-11-T, Trial Chamber, Judgement, 12 June 2007, para. 75.

⁷ *The United Kingdom*, Appl. No. 5310/71, Judgment, 18 January 1978, para. 167.

⁸ Art. 1 of the Convention Against Torture 1984.

⁹ *Selmouni v. France*, Appl. No. 25803/94, Judgment, 28 July 1998, para. 100.

of the treatment, to its physical and/or mental effects, down to the age, sex and even state of health of the victim,¹ as well as the nature and context of the ill-treatment, and the manner and method of its execution must all be examined.²

2.2. The Presence of a Prerequisite Intention.

It is of a common knowledge and exhibition that in every criminal manifestation, establishing torture entails severe pain or suffering that has been inflicted intentionally on the victim in question or under torture.³ The fact one need in portraying is whether the harm, cruelty, inhumane treatment and punishment plague on the victim was done intentionally. For any act or torture done on someone negligently cannot be embraced under the umbrella of acts amounting to torture or degrading punishment. Establishing intention by the victim experiencing such harm is a sufficient ground for torture, and such intention displaced can either be direct⁴ or indirect⁵. When one talks of direct intention, we are referring to that the act or harm has already been experienced by the victim whether the injury incurred is physical, mental or otherwise. At the level of indirect intention, the act must not have been committed, but from the conduct or implications, the State officials intended committing harm and degrading treatment on the victim. The issue of clarification here is that, whether the torture is direct or indirect, the perpetrator must have wanted to act or omit to act. From all indications, the act of beating, suffocating, rape, threat, electrocute, and many others which wanted to be carried out on the victim. Even though with this in place, there

still exist a subtle difference when examining the behavior and the consequences of the act in question. The main focal problematic that is always confusing is in establishing whether the conduct of the perpetrator, perpetrators really caused injury or bodily harm on the victim [4], or if he really wanted to subject the victim to pain or suffering, and was aware that the act he is committing is posing a threat on the physical and mental integrity and dignity of the victim or prisoner [5]. Anyway, the bottom line that one need in showing here is that in every criminal case, the *dolus eventualis* and recklessness are excluded as they appear to be insufficient states of mind for torture [6].

2.3. The Existence of a Public Official or a Perpetrator.

The act or element of torture cannot be committed by itself. There has to be at least someone, perpetrator or perpetrators committing the act or omission. From all observations made, it seems that not everybody can be qualified in inflicting pains and suffering on the purported victim. According to Article 1 of the United Nations Conventions on Torture, the pain or suffering experienced by the victim should be inflicted by or at the instigation of, or with the consent or acquiescence of a public official or other person acting in the capacity of such an official. Nonetheless, emphasis has to be laid when establishing this requirement. The interpretation giving to a perpetrator or official should not have a strict or rigid manner, for it suffices that there should exist a link between the perpetrator and the person acting in an official capacity, or whether the latter is part of *de jure* or *de facto* authorities, and whether he or she acted within or outside his or her sphere of competence.

2.4. The Victim.

What becomes the act, cruelty, inhumane treatment where if there cannot be proof or existence of a victim. The need to be a victim of the torturous pains and sufferings for the act to be qualified or amount to torture and the victim in question must be a human being. It clear that when acts of torture are experimented on the victim, the said victim is seen in a position that he or she is powerless and helpless for the pain or suffering inflicted on him by the perpetrator, perpetrators or public officials. With this in place, one is left in a state of confusion in realizing the distinction existing between the powerlessness and helplessness of the victim posing the perpetrator or perpetrators in inflicting pains and suffering since none of the elements aforementioned is found in any international human right treatise establishing the definition of torture. Presumably, there is the tendency [7]

¹ *Soering v. United Kingdom*, Appl. No. 14038/88, Judgment, 7 July 1989, para. 100; *Askarov v. Turkey*, Appl. No. 46827/99 and 46951/99, Judgment, 4 February 2005, para. 70.

² *Vuolanne v. Finland*, Comm. No. 265/1987, Views, 7 April 1989, *UN Doc. CCPR/C/35/D/265/1987*, para. 9.2

³ *Prosecutor v. Musema*, Case No. ICTR-96-13-T, Trial Chamber, Judgement, 27 January 2000, para. 285; *Prosecutor v. Kunarac et al.*, Case No. IT-96-23&23/1, Trial Chamber, Judgement, 22 February 2001, para. 483; *Prosecutor v. Martić*, Case No. IT-95-11-T, Trial Chamber, Judgement, 12 June 2007, para. 74; ECHR, *Öktem v. Turkey*, Appl. No. 74306/01, Judgment, 19 October 2006, para. 33; Inter-American Convention on Human Right, *Bueno-Alves v. Argentina*, Judgment, 11 May 2007, para. 79.

⁴ *Prosecutor v. Limaj et al.*, Case No. IT-03-66-T, Trial Chamber II, Judgment, 30 November 2005, para. 238.

⁵ *Prosecutor v. Martić*, Case No. IT-95-11-T, Trial Chamber, Judgement, 12 June 2007, para. 77.

that the victim is abandoned in a state of helplessness and powerlessness for such person to incur physical or mental injury. There must have been the presence of intimidation, coercion, threat, duress, and even undue influence on the part of the public official when extracting evidence or confession from the suspect or criminal in question. The situation of powerlessness and helplessness may have enable the torturer in breaking the will of the victim in providing information against his will or consent. One thing for sure is the fact that, one ought to ask what significance must be attributed to the intertwined elements of control of the perpetrator and powerlessness of the victim. Indeed, there is always a nexus existing in a state of full control by the public officials inflicting the pains and suffering, and the powerlessness truly necessary on the part of the victim? This question becomes all the more important and delicate when one takes into account the vague nature of both terms and, above all, the fact that control and powerlessness are not exclusive to torture. Accepting these elements as distinguishing features could potentially have vastly expanding consequences for this core type of ill-treatment.

3.0. Distinction between Torture and Cruel, Inhuman and Degrading Treatment: A Necessary Explanation.

There have been lots of debates and misunderstanding in questioning whether acts of torture can amount to cruel, inhuman and degrading treatment. The answer is in the affirmative, because aspect of torture and cruel, inhuman and degrading treatment are concepts that in most cases can sometimes be difficult to distinguish. Normally, the tendency is that there exist possibility in differentiating between degrading and inhuman treatment, but when it comes to distinguish between inhuman treatment and torture, it becomes more complicated. In legal nomenclature, torture can be considered as a severe form of inhuman treatment, but there exist no objective element of distinction between the two categories in question. Understanding the objective of each of the concept becomes problematic in explanations, since all acts at stake are usually identical and only the level of intensity/severity of the ill-treatment can be taking into account on the vulnerability of the victim. But for the fact that the distinctive element of the two concepts can sometimes be subjective, the whole complexity of this distinction can depend on certain factors such as the powerlessness of the victim, the severity of the treatment, purpose in which the treatment is carried out, and the constant evolution of the inception.

4.0. Degrading Punishment against Prisoner: A Cameroonian Understanding.

Cameroon have ratified international legal instruments in the field of the protection of human rights and freedoms, thereby committing itself in ensuring the fundamental rights and freedoms guaranteed by the relevant international instruments, including the right not to be tortured and free from any degrading and barbaric treatment of person, especially those in detention and custody. As a state of law bind by relevant legal dispositions with the constitution considered as the grundnorm of the country, enormous efforts has been meted by the country in ensuring this fundamental human right. A laudable initiative is recognized in the country's preamble by providing that *«every person has the right to life, physical and moral integrity and to humane treatment in every circumstances. That under no circumstances shall someone be subject to torture, inhumane and degrading treatment»*¹.

The constitution continues in affirming the attachment of the people of Cameroon to the fundamental freedoms enshrined in the Universal Declaration of Human Rights, the Charter of the United Nations and the African Charter on Human and Peoples' Rights, and all duly ratified international conventions relating thereto. Article 45 of the Constitution provides that *«duly approved or ratified treaties and international agreements shall, following their publication, override national laws, provided the other party implements the said treaty or agreement»*.

The country Constitution of 2 June 1972, revised by Law no 96/06 of 18 January 1996, bans torture and cruel, inhuman or degrading punishment and treatment in conformity with the Covenant on Civil and Political Right (Art. 7) which provide that *«No one shall be subjected to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment or punishment. In particular, no one shall be subjected without his free consent to medical or scientific experimentation»*.

The Cameroon's Constitution, Penal Code² and even the Criminal Procedure Code³ has forbids the use of torture and other treatment that violates human dignity and integrity. This same situation complements the Convention against Torture where it is to the effect that a State must *«take effective legislative, administrative, judicial*

¹ Law no. 96/06 of 18 January 1996 to amend the Constitution of 2nd June 1972 (Art. 65).

² Journal Officiel de la République du Cameroun, Code Pénal Loi no.°67/LF/1 12 Juin 1967.

³ Law no.°2005 of 27 July 2005 on the Criminal Procedure Code, Cameroon.

or other measures to prevent acts of torture in any territory under its jurisdiction».¹

That authority in charge in employing this right must repeatedly oversee interrogation practices and procedures with the aim of thwarting torture. The convention further states that States party have to conduct a swift and impartial investigation, and where there is reasonable ground in believing that an act of torture has been committed in any territory under its jurisdiction, it is the responsibility of such State in taking the necessary measures so as in prohibiting this.² In enforcing this Convention of Torture, Cameroon's Constitution provides that «*under no circumstances shall any person be subjected to torture, to cruel, inhumane or degrading treatment*».

Cameroon's penal code criminalizes the use of torture³ in inducing a person to confess to an offense or to offer statements or related information⁴.

4.1. The Cameroon Criminal Procedure Code and its fight against torture and punishment.

In every common parlance, the constitutional provisions of every country is in meeting the requirements of international legal acts in order to guarantee the right to liberty and security of person in its utmost capacity and ability. In this regard, in a normal detention environment, there is always the need in ensuring that, those detained are being safeguarded and secured. This has been the laudable effort so far that the criminal procedure atmosphere in Cameroon has been working towards its realization. Section 263 of the Cameroon Criminal Procedure Code provides that: «*1) Any person who has been illegally detained may, when the proceedings end in a no-case ruling or an acquittal which has become final, obtain compensation if he proves that he has actually suffered injury of a particularly serious nature as a result of such detention*».

¹ Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Art. 2(1).

² Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Art. 12.

³ *NYO WAKAI and 172 others vs. The People*, the administrative authorities responsible for the maintenance of law and order proceeded to arrest persons suspected of being involved in the destruction of property and other criminal acts committed during public manifestations, which led to the state of emergency in the North West Province in October 1992.

⁴ Journal Officiel de la République du Cameroun, Code Pénal Loi no.°67/LF/1 12 Juin 196.

The general and acceptable principle is that, any person deprived of his or her liberty retains human rights and fundamental freedoms⁵, except for restrictions required by the very fact of their imprisonment. Section 122 of the Cameroonian Criminal Procedure Code also provides that «*the suspect shall be treated humanely both morally and materially*».⁶

4.2. Prohibition of act of Torture and Degrading Treatment of Prisoner: An Unavoidable Nightmare in Cameroon.

While the prohibition of torture is firmly established under treaty and customary law, its effective implementation remains a challenge for most States, including Cameroon.

4.2.1. The «Inclusion» of torture mechanisms in National Security Measures.

Torture as a silent national security measure is utilized within the State constituted orders begins with illegal arrest. Generally, arrests are made on warrant against persons if the offences for which the arrest warrant is punishable with loss of liberty, or in the case of imprisonment sentence or if the defendant and/or accused is at large⁷. Although it may neither be express nor explicit and regular mechanism, it is often adopted by the government and/or private individuals in contradiction of the provisions of the Cameroon Legal arsenal which include international legal instruments such as the CAT, ICCPR and the Criminal Procedure Code. While it must be acknowledged that the law permits arrest without warrant in cases of flagrante delicto, and which, the accused has to be presented before a magistrate for arraignment and issuance of a remand warrant, that has not always been the case.

This has been the case in the on-going war in the North West and South West Regions of Cameroon [8], and within the context of the war against Boko Haram [9]. This is not to say they are the only instances where in, torture is perpetrated in Cameroon.

While the CPC provides a maximum time of arrest and detention in cases of simple offences for no longer than 24 hours, it specifically define general pre-trial detention period to be 48 hours renewable once which can only exceptionally be extended with a written approval of the State Council twice. During investigative process, the law provides that accused persons who have no known residence and cannot fulfil any of the

⁵ UN Basic Principles for the Treatment of Prisoners, Principle 5.

⁶ Cameroon's Criminal Procedure Code, Law n°2005 of 27 July, Section 122.

⁷ Section 18(1) of the Criminal Procedure Code.

conditions referred to in section 246 (g) of the CPC be presented before the State council if there is strong evidence against him. On the other hand, an accused person with a known residence and can fulfil the requirements provided in section 246 (g) could be released on bail. Furthermore, remand in custody is described to be an exceptional measure in cases of misdemeanors and felonies. By implication, these provisions are meant to guarantee human rights in the administration of justice by preventing prolonged detention of suspects and eradicate overcrowding in detention centers that serve as enabling grounds for torture. But these provisions seem to be dead-letter laws as Cameroonian prisons are overcrowded, breeding and spilling torture. The outbreak of the war against Boko Haram since 2013 and the northwest and southwest Crises since 2016, has seen recurrent arbitrary arrests contravening all the legal provisions. Mass arrests will obviously create a breeding ground for torture since it is not easy managing great numbers of persons in facilities meant for a specific limited number. According to an Amnesty International Report on Cameroon 2016/17, the Kondengui prison currently houses 4000 inmates despite having a maximum capacity of 2000 [10]. This is representative of almost all prisons and detention centers in Cameroon. Overcrowding renders the constituted orders ungovernable without the employment of torture. The overcrowding itself is torture. Then, the fact that the internal management is abandoned to other hardened prisoners [11] who define their own operation rules conditioned by prisoner's means and affluence sacrifices justice and reformation on the altar of torture. Closely connected and complementary to the prohibition of torture and other inhuman and degrading treatment is a positive obligation placed on States to treat all persons deprived of their liberty humanely, with humanity and respect for the inherent dignity of the human person¹. This implies a package aimed at the preservation of human rights including the non-deprivation of food and protection from corporal punishment or other treatments aimed at wearing the person physically and psychologically. By analogy, the treatment of persons detained is linked to the transparency of detention areas.

It will be practically impossible that prison administrators will ensure equitable provision of food in overcrowded prisons. Food deprivation is tortious in itself. It is an open secret that the

Cameroonian penitentiary system is marked by overcrowding and therefore, the provision of food to its inmates is very challenging. Corporal punishment, the very aspect of torture because it is a constitutive element of inhuman and degrading treatment seems to be a way of life for inmates in Cameroon with State acknowledges that chaining is a disciplinary measure for prisoners [12]. Such acknowledgement exposes the wide rift between expression of political and legal will of the State and practice on the ground.

In the absence of a State of emergency, a good number of people were whisked off from the North West and South West regions to undisclosed detention centers and held incommunicado [8]. A detention center will be considered "disclosed" when it is made to the public that that is the purpose for which it is established and administered. But, if people are detained in other premises such as offices and/or private homes or even purposeful but secret detention centers, they may serve as perfect breeding grounds. Those whose purpose is shrouded with some administrative activities have been found to serve as perfect tortious chambers since they are out of view by the public eye. While it is important to ensure that citizens live with the tolerable levels of nuisance, it will be torture if suspects are arbitrarily arrested and detained incommunicado [9]. Incommunicado detention entails a whole package of issues that build up to torture.

4.2.1. The non-prosecution of perpetrators of torture.

Acts of torture are evidently criminal in their nature and penalized under international² and these international legal instruments constitute part of the legal arsenal by virtue of article 45 of the Cameroon Constitution. Integration of these laws into the national legal system is manifested through law No. 97/007 of 10 January 1997, which incorporated the CAT into the Cameroon Penal Code. Furthermore, law No. 97/009 that outlawed the use of torture by state officials and also specified sanctions for torture perpetrators. And the preamble of the Cameroon constitution guarantees protection against torture for all Cameroonians. Safeguards are provided to ensure the protection from torture in the criminal justice system in its prohibition of non-subjection to "any physical or mental constraints or to torture, violence, threats or any pressure whatsoever, or to deceit, insidious manoeuvres, false proposals, or any method which is likely questioning, hypnosis, the administration of drugs or to any other method which is likes to

¹ Human Rights Committee, General Comment 21 (Humane Treatment), 10 April 1992, paragraph 3.

² Art. 5 UDHR 5; Art. 7 ICCPR; Art. 5 ACHPR.

compromise or limit his freedom of action or decision, or his memory or sense of judgement"¹. By implication, if this provision is anything to go by, the supposition is that if any accused person feels submitted to violations of the rights protected in this provision, he/she can institute proceedings. Article 315 (2) prohibits the use of any confession that could be used as evidence. These provisions raise the question; Is it possible for torture victims to seek justice? Prosecution in this case implies action against the State and its agencies. CAT in its Art. 2(1)² places positive obligations on States to ensure reparation of prejudices arising from torture. Within a context where access to justice is a constant challenge, torture committed with impunity go unprosecuted because victims simply cannot keep track or get discouraged with the challenges of accessing justice. Audacious persons who engage legal proceedings for reparations have to be tenacious to proceed to international judicial mechanisms as domestic ones will hardly rule against the government³.

Conclusion

The paper concludes that even though the right to prohibit torture, cruel, inhumane and degrading treatment is a right generally recognized in relevant human right instruments and the 1984 Convention Against Torture, it's application and implementation has been considered important especially within the context of Article 1 (1) of the 1984 Convention Against Torture

dealing with prohibiting all acts of torture. With its international recognition and States responsibilities in respecting the right, many evaluates it as a fundamental right of international recognition, even though to an extent its application by States has been questionable and controversial on the grounds of violations and degrading treatment that prisoners experienced. The 1984 Convention Against Torture believes that the application of the content of Article 1(1) dealing with the prohibition of torture, should rely on State responsibilities when implementing this provision in their relevant national dispositions. The State of Cameroon being one of those States that have ratified the Convention, has contributed enormously in ensuring the smooth application of this right in traverse of its relevant national dispositions. Even though the country has provided and enacted credible policies and instruments all aimed in ensuring that those in police custody and detention should not experience degrading treatment and torture on both their physical and mental integrity, there continue in existing violations on this fundamental right by those vested with competent and capacity in securing and safeguarding rights of prisoners. The situation experienced above has become questionable and problematic, as there continue to be difficulty in the Cameroon Human right system when dealing with the integrity and dignity of its citizens, especially when cases of prisoner rights are concerned.

List of References

1. Keller L. M. Is Truth Serum¹ Torture? *Am. U. Int'l L. Rev.* 521 (2004–2005). P. 575.
2. Burgers H., Danelius H. The United² Nations³ Convention against Torture. A Handbook on the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Dordrecht : Martinus Nijhoff Publishers, 1988. Pp. 117–118.
3. Grdinic E. Application of the Elements of Torture and Other Forms of Ill-Treatment, as Defined by the European Court and Commission of Human Rights, to the Incidents of Domestic Violence. *Hastings Int'l & Comp. L. Rev.* 217 (1999–2000). P. 246.
4. Clark R. S. The Mental Element in Criminal Law: The Rome Statute of the International Criminal Court and the Elements of Offences. *Criminal Law Forum.* 2001. No. 291. P. 330.
5. Badar M. E. Drawing the Boundaries of Mens Rea in the Jurisprudence of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. *International Criminal Law Review.* 2006. No. 313. P. 321
6. Cassese A. *International Criminal Law.* Oxford : Oxford University Press, 2003. P. 120.
7. Dewulf S. *The Signature of Evil. (Re)Defining Torture in International Law.* Cambridge : Intersentia, 2011. Pp. 363–370.
8. Cameroon Detainees Tortured: Abuse, Incommunicado Detention at Yaoundé Prison; Enforced Disappearances // Human Rights Watch. 20.08.2019. URL: <https://www.hrw.org/news/2019/08/20/cameroon-detainees-tortured> (accessed 11.01.2020).
9. Cameroons Secret Torture Chambers: Human Rights Violations and War Crimes in the Fight Against Boko Haram / Amnesty International. 2017. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/AFR1767632017ENGLISH.PDF> (accessed 11.01.2020).

¹ Section 122(2) of the CPC.

² Art. 2(1) of the CAT provides that "Each State Party shall take effective legislative, administrative, judicial or other measures to prevent acts of torture in any territory under its jurisdiction".

³ *Albert Womah Mukong v. Cameroon*, Communication No. 458/1991, U.N. Doc. CCPR/C/51/D/458/1991 (1994).

10. Cameroon 2019 // Amnesty International Report on Cameroon. URL: <https://www.amnesty.org/en/countries/africa/cameroon/report-cameroon/> (accessed 11.01.2020).

11. Traumatic Detention Conditions in the Cameroon Kondengui Prison // Contra Nocendi. URL: <http://contranocendi.org/index.php/en/news-press/120-traumatic-detention-conditions-in-the-cameroon-kondengui-prison> (accessed 11.01.2020).

12. Committee against Torture examines report of Cameroon // United Nations Human Rights. 09.11.2017. URL: <https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=22384&LangID=E> (accessed 11.01.2020).

Came to the Editorial Board 15 January 2020

МІНАНГ Н. В., НГУИНДІП Н. Ч. АНАЛІЗ ПРАВОВИХ СТАНДАРТИВ У БОРОТЬБІ ПРОТИ КАТУВАНЬ ТА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З УВ'ЯЗНЕНИМИ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ЧИ Є ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗГІДНО ІЗ ЗАКОНОДАВСТВОМ КАМЕРУНА?

Метою статті є висвітлення того, що заборона тортур, жорстокого, негуманного та принизливого поводження з людьми є важливим аспектом особливостей прав людини, сформульованих у відповідних нормативних документах з прав людини, зокрема в Загальній декларації з прав людини 1948 р., а також питання відповідальності держав у забезпеченні ефективного захисту цього права шляхом запобігання його порушення. Зазначено, що, хоча це право отримало міжнародне визнання для держав, які є сторонами наявних відповідних диспозицій, порушення його положень завдають серйозної шкоди та довільного поводження з гідністю і доброчесністю людського роду. Камерун відповідно до встановлених міжнародних стандартів зробив величезний внесок в ухвалення надійних законів, що відрізняються від конституції, кримінальних кодексів та інших відповідних положень стосовно захисту та забезпечення означеного права. Незважаючи на зусилля, докладені країною через різні її правові та інституційні положення, заборона і захист продовжують розглядатися як жах, оскільки громадяни продовжують відчувати порушення основного права тими, хто наділений повноваженнями та компетенціями в його забезпеченні й охороні. Чи справді порушення викликали чимало сумнівів щодо місця та результату камерунської системи прав людини у боротьбі та покаранні тих, хто порушує гарантію основоположного права людини?

Ключові слова: *правовий стандарт, катування, принизливе покарання, міжнародне право, Камерун.*

МИНАНГ Н. В., НГУИНДИП Н. Ч. АНАЛИЗ ПРАВОВЫХ СТАНДАРТОВ В БОРЬБЕ ПРОТИВ ПЫТОК И ЖЕСТОКОГО ОБРАЩЕНИЯ С ЗАКЛЮЧЕННЫМИ В СООТВЕТСТВИИ С МЕЖДУНАРОДНЫМ ПРАВОМ: ЕСТЬ ЛИ ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ В СООТВЕТСТВИИ С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ КАМЕРУНА?

Целью статьи является освещение того, что запрет пыток, жестокого, негуманного и унижительного обращения с людьми является важным аспектом особенностей прав человека, сформулированных в соответствующих нормативных документах по правам человека, в частности во Всеобщей декларации прав человека 1948 г., а также вопросов ответственности государств в обеспечении эффективной защиты этого права путем предотвращения его нарушения. Отмечено, что, хотя это право получило международное признание государств, являющихся сторонами имеющихся соответствующих диспозиций, нарушения его положений наносят серьезный ущерб и произвольное обращение с достоинством и добродетелью человеческого рода. Камерун в соответствии с установленными международными стандартами внес огромный вклад в принятие надежных законов, которые отличаются от конституции, уголовных кодексов и других соответствующих положений по защите и обеспечению указанного права. Несмотря на усилия, приложенные страной через различные ее правовые и институциональные положения, запрет и защиту продолжают рассматривать как ужас, так как граждане продолжают испытывать нарушения основного права теми, кто наделен полномочиями и компетенциями в его обеспечении и охране. Действительно ли нарушения вызвали немало сомнений относительно места и результата камерунской системы прав человека в борьбе и наказании тех, кто нарушает гарантию основополагающего права человека?

Ключевые слова: *правовой стандарт, пытки, унижительное наказание, международное право, Камерун.*

ЕМПІРИЧНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 347.91(4/8)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.19>

СВІТЛАНА СТЕПАНІВНА МИРЗА,

кандидат юридичних наук, доцент,

Одеський державний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-4155-7513>,

e-mail: 17svetlana@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МЕДІАЦІЙ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ З АНГЛОСАКСОНСЬКОЮ І РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЮ ПРАВОВИМИ СИСТЕМАМИ

Проаналізовано особливості етапів становлення та подальшого розвитку інституту медіації в зарубіжних країнах з англосаксонською і романо-германською правовими системами. На основі узагальнення провідних зарубіжних практик проведено короткий огляд професійної підготовки медіаторів у країнах із різними правовими сім'ями. Обґрунтовано доцільність упровадження зарубіжного досвіду розвинених країн у підготовку медіаторів в Україні. Зроблено висновок, що законодавче закріплення інституту медіації в Україні на прикладі розвинутих країн з англосаксонською і романо-германською правовими системами забезпечить швидке та ефективне позасудове вирішення спорів.

Ключові слова: *медіація, медіатори, посередництво, альтернативні способи вирішення спорів, англосаксонська правова система, романо-германська правова система.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Історично склалося так, що у певні епохи існували різноманітні форми врегулювання конфліктів, які передбачали сукупність заходів і рішень, здатних тимчасово або остаточно погасити конфлікт між сторонами у формі, притаманної для цього конкретно-історичного суспільства. Аналіз наукової літератури з проблем медіації та її розвитку свідчить про те, що у багатьох країнах світу з різними правовими системами, зокрема з англосаксонською і романо-германською, процес становлення медіації проходив у три етапи та мав характерні для кожної правової сім'ї особливості. Враховуючи інтенсивний розвиток інституту медіації в Україні й у всьому світі загалом, беззаперечним є той факт, що запровадження альтернативних методів урегулювання спорів поряд із системою правосуддя є найефективнішою передумовою вирішення правових спорів. Відповідно зазначені перетворення активізували інтерес щодо дослідження проблем урегулювання конфліктів у розвинених державах з англосаксонською і романо-германською правовими системами.

Стан дослідження проблеми

Проблеми розвитку та становлення інституту медіації, а також урегулювання конф-

ліктів у зарубіжних державах за допомогою медіації розглядаються в наукових працях таких вітчизняних та закордонних учених, як Ю. В. Баулін, А. В. Біцай, Х. Бесемер, В. С. Гопанчук, Т. І. Кисельова, Ю. П. Крисюк, Л. І. Лав, Т. Метзгер, Т. Д. Подковенко, М. Я. Поліщук, Ю. Д. Притика, М. І. Хавронюк, І. Г. Ясиновський та інших дослідників. Однак вивчення практики застосування медіації в країнах з англосаксонською і романо-германською правовими системами та ефективності впровадження конкретних моделей цієї процедури в Україні залишається актуальним з огляду на відсутність комплексних досліджень, присвячених цій проблематиці. Це обумовлює необхідність подальших ґрунтовних досліджень у зазначеному напрямку.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї наукової статті є розгляд сучасної системи підготовки медіаторів у розвинених країнах із різними правовими системами, їх порівняльний аналіз у контексті проблематики загальноприйнятих способів та методів підготовки медіаторів у світовій практиці з подальшим упровадженням в Україні зарубіжного досвіду розвинених країн у цьому напрямку.

Досягнення мети можливе за умови виконання таких *завдань*: визначення особливостей становлення та подальшого розвитку інституту медіації в зарубіжних країнах з англосаксонською і романо-германською правовими системами; на основі узагальнення провідних зарубіжних практик проведення аналізу професійної підготовки медіаторів у країнах із зазначеними правовими сім'ями; узагальнення зарубіжного досвіду підготовки медіаторів та опрацювання можливостей його використання в Україні.

Наукова новизна дослідження

Уперше сформульовано пропозиції щодо розробки практики застосування медіації та підготовки професійних медіаторів на прикладі країн з англосаксонською і романо-германською правовими системами та ефективності впровадження конкретних моделей цієї процедури в Україні (німецька, австралійська моделі).

Виклад основного матеріалу

Як було нами вище зазначено, інтенсивний розвиток інституту медіації в Україні та у багатьох країнах з англосаксонською і романо-германською правовими системами призвів до того, що все частіше громадськість звертається до таких понять, як «відновне правосуддя», «посередництво», «медіація» або «примирення». Слід відзначити, що зазначені поняття закріплені в численних нормативних актах різних організаційних структур як європейського, так і світового рівнів. Нагадаємо, що медіація – цивілізований процес вирішення проблем між сторонами на основі переговорів з участю нейтрального посередника (медіатора) [1, с. 27]. Іншими словами, медіацію можна назвати програмою примирення сторін. У контексті нашого дослідження доречним буде також згадати і приєднатися до формулювання медіації, яке визначив європейський експерт Ради Європи зі справ медіації та відновного правосуддя М. Райт, а саме: «медіація є процесом людським, а не судовим, який модернізує кримінальний процес і породжує повагу до справедливості» [2].

У сучасній науці визначено наступні етапи розвитку медіації у країнах із різними правовими системами, які мають свої особливості та специфічні риси. Так, перший етап становлення медіації пов'язаний із необхідністю врегулювання конфліктів, що виникали у племенах, громадах, а в подальшому – із врегулюванням конфліктів між містами-державами. Безперечно те, що у цей час офіційно поняття «медіа-

ція» не застосовувалось. Натомість вживалося поняття «посередництво». Цей етап становлення медіації притаманний первісному суспільству й античності, відповідно деякі вчені вважають його передісторією медіації.

У давнину вважалося, що примирення було складною процедурою і вимагало мудрості й великого досвіду, тому примирителями в минулому були люди поважні і мудрі: вожді, жерці, аксакали, старійшини. Найбільшого розвитку зазначена процедура набула в регіонах з розвиненою торгівлею. Багато істориків знаходять коріння сучасної медіації у фінікійській цивілізації, основною діяльністю якої була морська торгівля, а також у Стародавньому Вавилоні [3, с. 3]. Це є цілком зрозумілим, оскільки у сфері морської торгівлі укладалося багато правочинів, угод, відповідно до цього іноді між сторонами виникали спори, які потребували їх врегулювання.

Водночас подібну практику застосування процедури медіації мали древні іудеї, відома вона була і в Африці. До речі, у багатьох африканських країнах до сих пір зберігся інститут народних зборів, де конфлікт вирішується за допомогою персони, якій все довіряють і яку всі поважають [3, с. 12].

Інститут медіації знали у древності й такі держави, як Стародавній Китай та Японія, де медіація була головним засобом для вирішення спорів. Зазначимо, що в Китаї і сьогодні використовується медіація та діють так звані «Народні комітети щодо примирення».

В античній Греції конфлікти між містами-державами регулювалися шляхом посередництва третіх осіб – інших міст. Невеликі грецькі міста також пропонували посередницькі послуги в конфліктах між великими містами-державами, такими як Афіни, Спарта [4, с. 55].

Другий етап розвитку інституту медіації припадає на епоху середньовіччя і новий час, коли назріла крайня необхідність у припиненні багаторічних війн між державами. Для цього етапу характерним є прийняття у 1803 р. першого в історії людства правового документа у сфері медіації, так званого «Акта посередництва». Вважаємо, що саме з цього моменту було покладено початок розвитку медіації як погоджувальної або посередницької процедури, в межах якої сторони просять третю особу або особу («посередника») надати їм допомогу у спробі досягти мирного врегулювання їхнього спору, який виник з договірних чи інших правовідносин.

У період нової історії відомий історичний факт медіації, в якій посередником у конфлікті між Швейцарією, Німеччиною і Францією

виступив Наполеон Бонапарт. У 1803 р. Наполеон видав «Акт про медіацію» (або «Акт посередництва»), що надав Швейцарії незалежність і відновив її колишній державний устрій.

Третій етап пов'язаний із масовою необхідністю розвитку медіації, закріпленням її на законодавчому рівні та застосуванням у різних сферах діяльності. Для цього етапу характерний інтенсивний розвиток медіації у другій половині ХХ століття в країнах англосаксонського права – США, Австралії, Великобританії, а вже пізніше і в континентальній Європі з'являється поняття «медіація» в сучасному її розумінні.

Перш ніж визначити особливості медіації у країнах із різними правовими системами, вважаємо за необхідне проаналізувати основні риси англосаксонської та романо-германської правових систем. Так, романо-германська правова сім'я утворилася внаслідок історичного розвитку держав континентальної Європи і правових систем цих держав. На виникнення і формування цієї правової сім'ї вплинула концепція римського права, яка є фундаментом для всієї романо-германської правової сім'ї. У всіх правових системах цієї сім'ї присутній поділ права на публічне та приватне, а також розподіл на галузі права. У країнах цієї правової сім'ї можна відзначити дві протилежні тенденції, які близькі за своєю природою: по-перше, це проникнення публічного права у сферу приватного права і, по-друге, застосування інститутів і засобів приватного права під час виконання публічно-правових дій. Однією з головних ознак романо-германської сім'ї є наявність зобов'язального права, аналога якому в інших правових сім'ях не існує.

За загальним правилом для романо-германської правової сім'ї характерні такі ознаки: більш високий рівень абстрактності норм права у порівнянні з нормами англо-американського права; схожість юридичної термінології, методів роботи юристів, системи їх професійної підготовки; домінування матеріального права над процесуальним; наявність кодифікованих нормативно-правових актів.

Натомість англосаксонську правову сім'ю також називають сім'єю загального права, яка є найбільшою правовою сім'єю після романо-германської. У даний момент часу до неї входять правові системи Австралії та Нової Зеландії, Канади, США і Великобританії.

Усі правові системи країн англосаксонської правової сім'ї, або сім'ї загального права характеризуються відсутністю безпосереднього впливу на них римського права.

Структура права в англосаксонській правовій сім'ї, сама концепція права, система джерел

права зовсім інші, ніж у романо-германській правовій сім'ї. В англійському праві відсутній розподіл на публічне та приватне право, безумовний пріоритет відводиться процедурному праву або процесуальному, а не нематеріальному. Форми позовів, докази, процедурні правила є переважно усними, існує безперервне судочинство, строгі винесення рішень, що є специфічними особливостями англійського права.

Водночас англосаксонська система права відрізняється від романо-германської системою джерел права, в якій головним джерелом є правовий прецедент, так склалося історично. Крім прецеденту, до джерел англосаксонської системи права входять також нормативно-правовий акт (закон або статут) та звичаї, що мають першочергове значення [5, с. 456].

У зв'язку з тим, що останнім часом виникає неабиякий інтерес до медіації як нетрадиційної форми розгляду спорів та конфліктів у межах різних правових сімей, національні моделі альтернативного розгляду спорів цілком відповідають традиціям англо-американської та романо-германської системи права.

Із приводу англосаксонської моделі медіації слід зазначити, що вона відрізняється від романо-германської демократичністю доступу до цього виду діяльності, а також досить ліберальними вимогами до рівня загальної і спеціальної освіти потенційного медіатора, універсальністю застосування (у сфері як публічних, так і приватних відносин).

На відміну від англосаксонської романо-германську медіацію як соціальну інституцію вирізняє певна корпоративна замкнутість, сполучена з прагненням юридичної спільноти професіоналізувати медіацію і тим самим взяти її під свій контроль. Це провокує виникнення досить високого освітнього і навіть фінансового цензу, який об'єктивно блокує повсюдне поширення медіації «поверх професійних бар'єрів» [6; 7].

Серед країн романо-германської правової системи виникнення медіації на професійному рівні, в першу чергу, пов'язано із Німеччиною, де медіація давно та успішно практикується. Слід зазначити, що розвитку медіації в цій країні жодним чином не заважала тривала відсутність спеціалізованого закону про медіацію. Спеціальний Закон «Про медіацію» з'явився у Німеччині лише у 2012 р. Вважаємо, що він став логічним продовженням імплементації Директиви № 2008/52/ЄС Європейського Парламенту «Про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах».

Відзначимо, що Директива розповсюджувала свою дію на транскордонні спори держав-

членів, але не виключала того, що держави-члени можуть застосовувати її положення до процесів медіації всередині своїх держав (п. 8 Директиви)¹.

Проте до моменту прийняття спеціального Закону та норми щодо медіації в законодавстві Німеччини були присутні положення про медіацію, зокрема, у цивільно-процесуальному, сімейному законодавстві, в окремих нормативно-правових актах федеральних земель. Наприклад, у §135 Закону «Про провадження з сімейних справ і справ добровільної юрисдикції» зазначено, що суд може зобов'язати подружжя отримати консультацію про медіацію (посередництво) або інші засоби альтернативного вирішення спору. Разом з тим до прийняття спеціалізованого Закону «Про медіацію» в Німеччині існувала практика проведення медіації суддями, які називалися суддями-медіаторами [8].

Першою формою медіації в Німеччині стала медіація щодо правопорушників та потерпілих, яка набула розвитку і визнання як у теорії, так і на практиці у сфері посередництва [9]. Перші експериментальні програми у цьому напрямку в Німеччині почалися у 1985 р. щодо неповнолітніх. На сьогодні в країні нараховується більше 400 таких програм. Отже, як бачимо, Німеччина є однією з розвинених держав із романо-германською правовою системою, яка має багатий позитивний досвід для впровадження його в Україні.

Як і в багатьох європейських країнах, у Франції медіація почала відроджуватися на початку 1970-х років. На відміну від німецької моделі у Франції поняття «медіація» має ширше розуміння і пов'язане з використанням державних повноважень у випадках прийняття участі третіх осіб в управлінні конфліктом. У Франції навчання з медіації може здійснюватися безпосередньо державою та її судовою адміністрацією. Також зазначене навчання можуть проводити інші суб'єкти, що мають спеціальні ліцензії та видають дипломи, які сертифіковані державою. Разом з тим навчання можуть здійснювати відповідні центри медіації.

Із самого початку підготовка медіаторів у Франції була сферою діяльності посередницьких організацій здебільшого у сфері сімейної медіації, медіації жертв, а також постраждалих від дій злочинців. Так, наприкінці 1980-х років

курси з навчання медіації не перевищували 30 годин. На сьогоднішній час кількість годин поступово збільшилась і може перевищувати 500 годин для отримання державного диплома з сімейної медіації та ступеня магістра права у сфері медіації.

У контексті нашого дослідження буде до речним відзначити, що на відміну від англосаксонських країн органи медіації у Франції не приділяють особливого значення процедурі акредитації медіаторів, однак віддають перевагу дипломам медіаторів, які видані університетами або крупними посередницькими компаніями.

На відміну від вище зазначених нами країн романо-германської системи права у деяких країнах англосаксонської правової системи, зокрема в Австралії, відсутні обов'язкові вимоги щодо акредитації або підготовки медіаторів – у сфері акредитації та навчання медіаторів задіяна велика кількість різноманітних і незалежних одна від іншої організацій. Відсутні єдині державні вимоги щодо організацій-провайдерів медіативних послуг, у тому числі до їх організаційно-правової форми. У межах цієї країни та згідно із чинним законодавством Австралії медіатори мають право працювати на індивідуальній основі.

У Німеччині – країні з романо-германською системою права, як і в Австралії, медіатори не підпадають під державне регулювання, і, як наслідок, стилі медіації в цих країнах також відрізняються. Сьогодні тенденції у Німеччині вказують на можливий розвиток стандартів акредитації і практики медіації залежно від певної сфери, де вона застосовується.

Сполучені Штати Америки мають свою історію розвитку медіації. За загальним правилом прийнято вважати, що 1976 рік є початком упровадження альтернативних способів вирішення спорів, оскільки саме тоді виявився взаємозв'язок цих методів із судовою системою США. У 1976 році відбулася конференція, на якій деякі судді сказали, що «має бути знайдений кращий спосіб вирішення спорів, ніж суд» [3, с. 27]. У той же час гарвардський професор Френк Зандер увів поняття «суд із безліччю дверей», тобто коли суд може запропонувати сторонам не тільки судові слухання, а й інші підходи, такі як медіація або арбітраж.

На сьогоднішній день процедура медіації у США врегульована єдиним «Актом про медіацію» 2001 р., а також чинним законодавством, яке діє в окремих штатах.

У 1980-х рр. інститут медіації став стрімко розширювати свою територію. З Америки популярні процедури з примирення сторін швидко проникли в інші країни англосаксонського

¹ Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах : від 21.05.2008 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95 (дата звернення: 11.01.2020).

права: Англію, Ірландію, Канаду, Індію, Австралію – і далі поширилися по всій Європі. Медіація закріпилася на законодавчому рівні в Нідерландах, Франції, Німеччині, Бельгії, Швейцарії, Італії. До речі, саме Швейцарія часто й успішно виступає як нейтральний посередник у вирішенні міжнародних конфліктів. Пріоритет віддається мирному врегулюванню спору. Поряд із цим наприкінці 1980-х рр. у Німеччині також відкрилися перші курси з навчання медіації.

В Австрії Роланд Проксч і Стендлі Кохен провели у березні 1992 року семінар з медіації. У ньому взяла участь велика кількість фахівців по роботі з сім'єю. Як наслідок, учасники семінару почали використовувати медіацію у своїй роботі, коли це стосувалося конфліктів. Водночас поширення медіації підштовхнуло Міністерство юстиції Австрії до обговорення можливості введення медіації як засобу допомоги особам у період розлучення. Вважаємо це дуже корисним досвідом і для Української держави, особливо в розрізі вирішення спорів серед подружжя, які знаходяться на стадії розлучення.

У цей час в Австрії було організовано кілька пробних проектів – у Зальцбурзі і Флорідсдорфі, результати яких були інституційно закріплені створенням Товариства Ко-медіації – проведення медіації двома або більше медіаторами. Цікавим моментом є те, що Австрія – одна з небагатьох країн світу, де професію медіатора внесено в номенклатуру професій.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. Джек Хіммельштейн і Гарі Фрідман із США були запрошені юристами Німеччини для проведення курсів із медіації фахівцям, які займаються сімейними спорами і розлученнями. Після досить тривалого курсу навчання багато хто зі слухачів створили власні центри медіації для розв'язання сімейних спорів [4]. До речі, у більшості німецьких правових школах уведено постійний курс медіації.

Висновки

Таким чином, на основі аналізу зарубіжного досвіду використання медіації та її процедур можна констатувати, що сьогодні медіація є досить затребуваним методом вирішення конфліктів у світі. Міжнародна підтримка сфери застосування медіації постійно розширюється. Уважаємо, що в історії становлення медіації в зарубіжних країнах можна виділити три етапи, а саме: етап зародження медіації в зарубіжних країнах; перше застосування медіації під час виникнення конфліктів; законодавче врегулювання процедури медіації у врегулюванні правових конфліктів, а також практичне її застосування.

Також аналіз розвитку медіації в розвинутих країнах світу дозволяє зробити висновки про наявність двох моделей медіації: англосаксонської моделі, в рамках якої медіація не знаходить чіткого законодавчого регулювання і єдині вимоги до навчання медіаторів відсутні, і континентальна модель, в рамках якої медіація є процесуальним інститутом, закріпленим в законодавстві поряд із вимогами до навчання медіаторів, акредитації та сертифікації. Водночас у деяких країнах романо-германської системи права, зокрема в Німеччині та у Франції, вимоги до підготовки медіаторів або відсутні, або не регулюються на державному рівні. Корисним у впровадженні зарубіжного досвіду підготовки медіаторів в Україні може стати, зокрема, впровадження у сферу акредитації та навчання медіаторів великої кількості різноманітних та незалежних одна від іншої організацій; введення медіації як засобу допомоги подружжю в період розлучення на стадії розірвання шлюбу; введення постійного курсу медіації для здобувачів вищої освіти у вищих навчальних закладах.

Список бібліографічних посилань

1. Подковенко Т. О. Інститут медіації: зарубіжний досвід та українські перспективи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 1. С. 26–31.
2. Tydzień Mediacji – Międzynarodowy Dzień Mediacji // Polskie Centrum Mediacji 2000 : сайт. URL: http://mediator.org.pl/aktualnosc/36/1,,84,Tydzien_Mediacji_Miedzynarodowy_Dzien_Mediacji/ (дата звернення: 11.01.2020).
3. Лав Л. Суд со множеством дверей. *Медиацция и право*. 2010. № 1 (15). С. 2–28.
4. Бесемер Х. Медиацция. Посредничество в конфликтах / пер. с нем. Н. В. Маловой. Калуга : Духовное познание, 2004. 176 с.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 704 с.
6. Metzger T. Mediation im Nachbar-, Miet- und Verbraucherrecht // Mediation für Juristen: Konfliktbehandlung ohne gerichtliche Entscheidung / S. Breidenbach, M. Henssler (eds.). 183 p.
7. Gehm J. R. Victim-Offender Mediation Programs: An Exploration of Practice and Theoretical Frameworks. *Western Criminology Review*. 1998. Vol. 1, iss. 1. URL: <https://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.aspx?ID=180746> (дата звернення: 11.01.2020).

8. Сергеева С. Медиация. А як у них? // Юридична газета online : сайт. 27.10.2017. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/mediaciya-a-yak-u-nih.html> (дата звернення: 11.01.2020).

9. Bundesarbeitsgemeinschaft für Familienmediation // Onlinestreet : сайт. URL: <https://onlinestreet.de/278964-bundesarbeitsgemeinschaft-fuer-familienmediation> (дата звернення: 11.01.2020).

Надійшла до редколегії 13.01.2020

МЫРЗА С. С. ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ МЕДИАЦИИ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ С АНГЛОСАКСОНСКОЙ И РОМАНО-ГЕРМАНСКОЙ ПРАВОВЫМИ СИСТЕМАМИ

В статье проанализированы особенности этапов становления и дальнейшего развития института медиации в зарубежных странах с англосаксонской и романо-германской правовыми системами. На основе обобщения ведущих зарубежных практик проведен краткий обзор профессиональной подготовки медиаторов в странах с различными правовыми семьями. Обоснована целесообразность внедрения зарубежного опыта развитых стран в подготовке медиаторов в Украине. Сделан вывод, что законодательное закрепление института медиации в Украине на примере развитых стран с англосаксонской и романо-германской правовыми системами обеспечит быстрое и эффективное внесудебное разрешение споров.

Ключевые слова: медиация, медиаторы, посредничество, альтернативные способы решения споров, англосаксонская правовая система, романо-германская правовая система.

MYRZA S. S. SPECIFIC FEATURES OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF MEDIATION IN FOREIGN COUNTRIES WITH ANGLO-SAXON AND ROMANO-GERMANIC LEGAL SYSTEMS

In the context of radical changes taking place in the field of jurisprudence, the topic of researching innovative forms of mediation, which has recently become a phenomenon of legal reality, becomes especially relevant. The scientific work is focused on studying the peculiarities of the formation and development of mediation in foreign countries with Anglo-Saxon and Romano-Germanic legal systems, as well as the procedure for training professional mediators in these countries. According to the chosen topic, the purpose of this scientific article is to consider the modern system of training mediators in developed countries with different legal systems, their comparative analysis in the context of common methods and techniques of training mediators in the world practice, with further implementation of international experience of developed countries in Ukraine, as well as perspectives for applying mediation as an independent way of resolving legal disputes in Ukraine.

In accordance with the purpose and objectives of the research, the author of the scientific work has used a set of methods and techniques of scientific cognition, both general theoretical, special and scientific. Using the epistemological method of the research, the author has defined the essence of mediation as a separate alternative way of resolving disputes, which was initiated in the 60-70s of the XX century in the United States of America. Using the historical method, the author has studied the stages of development of mediation in foreign countries with Anglo-Saxon and Romano-Germanic legal systems. The comparative and legal method has been used to generalize international experience in the development of mediation and training of mediators in Ukraine, to develop recommendations for the introduction of such experience in the area of alternative dispute resolution along with litigation.

The peculiarities of the stages of the formation and further development of the institution of mediation in foreign countries with Anglo-Saxon and Romano-Germanic legal systems have been analyzed. Based on the generalization of leading international practices, the author has conducted a brief overview of the training of mediators in countries with different legal systems. The expediency of introducing international experience of developed countries in the training of mediators in Ukraine has been substantiated. It has been concluded that the legislative consolidation of the institution of mediation in Ukraine by the example of developed countries with Anglo-Saxon and Romano-Germanic legal systems will provide rapid and cost-effective out-of-court settlement of disputes, as well as improve and simplify access to justice. It has been proved that on the basis of the model of mediation development in developed foreign countries, its introduction in Ukraine will allow to bring the provisions of national justice closer to European standards; reduce state budget expenditures, as well as promote the development and enhancement of the legal culture of citizens.

Key words: mediation, mediators, intermediation, alternative dispute resolution, Anglo-Saxon legal system, Romano-Germanic legal system.

ОЛЕНА ВАЛЕРІЇВНА ПОГОРІЛЕЦЬ,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-4739-4441>,

e-mail: helenapogorilets@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНІ ПРАЦІВНИКИ ЯК ОБ'ЄКТИ БУЛІНГУ

У статті приділено увагу аналізу основних видів булінгу, від яких потерпають педагогічні працівники, зокрема наведено типові ознаки та переважні форми цькування жертв, характеристика постраждалих, а також кривдників тощо. Проведено аналіз судової практики за один рік чинності Закону про протидію булінгу щодо розгляду справ і притягнення осіб до адміністративної відповідальності за здійснення булінгу та відповідних недоліків при закріпленні органами поліції доказової бази при притягненні булерів до відповідальності. Запропоновано заходи щодо порядку та обов'язковості закріплення доказів представниками підрозділів ювенальної превенції територіальних підрозділів Національної поліції України у разі звернення педагогічних працівників до правоохоронних органів як потерпілих від булінгу та заходи щодо створення безпечного освітнього середовища в навчальних закладах.

Ключові слова: булінг, заклад освіти, педагогічний працівник, жертва, пресинг, кібербулінг, склад адміністративного правопорушення.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Актуальність дослідження булінгу проти педагогічних працівників як соціального явища полягає у його поширеності, оскільки велика кількість українських учителів потребують психологічної та юридичної підтримки, кожен четвертий вчитель країни стає жертвою булінгу, а кожен другий на роботі взаємодіє зі складними учнями.

При цьому реальна статистика може значно перевищувати офіційні дані, оскільки оприлюднення факту булінгу для багатьох його жертв – педагогічних працівників та учасників залишається ганебним та психологічно важким вчинком.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає у висвітленні проблеми цькування педагогічних працівників в освітньому середовищі як соціального явища. Завдання дослідження полягають в здійсненні на підставі аналізу нормативно-правових актів та позицій науковців аналіз у поведінки індивіда, спрямованої на цькування та пресинг педагогічного працівника під час надання освітніх послуг, проведенні аналізу судової практики щодо притягнення булерів до адміністративної відповідальності за булінг проти педагогічного працівника та розкритті типології його проявів.

Стан дослідження проблеми

Перші систематичні дослідження проблеми булінгу належать скандинавським ученим-психологам Д. Олвеусу, П. Хайнеманну, А. Пікасу.

Великий внесок у вивчення зазначеної проблеми зробили В. Т. Ортон, Д. А. Лейн, І. С. Кон та інші. Серед українських вчених проблемою булінгу займалися такі дослідники, як Г. О. Алексеєнко, А. Ю. Барліт, Д. А. Єршов, К. В. Катеринчук, О. М. Ожійова, Б. М. Петренко, В. В. Сташис, В. О. Стремецька, В. Я. Тацій, Н. О. Прибіткова та ін.

Ознайомлення з працями вказаних учених свідчить про те, що здебільшого проблема булінгу вивчалася фахівцями із соціальної педагогіки та психології і зарубіжними авторами.

Наукова новизна дослідження

У вітчизняній науковій теорії та практиці проблема булінгу щодо педагогічних працівників є доволі новітньою. Тож для правової науки явище булінгу й досі залишається одним із інноваційних та потребує ґрунтовних напрацювань як із теоретичної, так і з практичної точки зору.

Виклад основного матеріалу

Термін «булінг» походить від англійського дієслова «to bully». Українською мовою

дієслово «to bully» перекладається як цькування, залякування. Булінг (англ. *bullying* – залякування, цькування) – це систематичне агресивне переслідування і цькування, залякування із застосуванням фізичної сили з метою примусу або домінування [1, с. 248].

Минуло більше одного року, відколи набули чинності зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо штрафів та виправних робіт за булінг у закладах освіти¹.

Диспозицією ч. 1 ст. 173⁴ КУпАП встановлена відповідальність за булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого².

Слід звернути увагу на те, що у ст. 52 Закону Україну «Про освіту» закріплено, що учасниками освітнього процесу є: здобувачі освіти; педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; батьки здобувачів освіти; фізичні особи, які провадять освітню діяльність; інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти³.

Таким чином, у Законі про булінг йдеться про всіх учасників освітнього процесу: як про булінг дітей між собою, так і про булінг дітей щодо вчителів і вчителів щодо дітей.

Булінг у школах сьогодні є досить розповсюдженою проблемою. Здебільшого, коли йдеться про цькування в школі, мають на увазі агресію одних дітей щодо інших. Однак часто поза увагою залишаються факти здійснення цькувань, від яких страждають самі вчителі.

Право на захист професійної честі, гідності педагогічних працівників визначено в пункті 1 статті 54 Закону Україну «Про освіту»⁴.

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення: 15.02.2020).

² Там само.

³ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 15.02.2020).

⁴ Там само.

Але в цьому випадку норма Закону захищає вчителя лише від ситуацій, коли батьки та учні без належної пошани ставляться до їхньої праці.

О. Ожійова, одна з перших українських дослідниць, що вивчали цькування в шкільних закладах (шкільний булінг), виділяє два основні його види:

1) фізичний шкільний булінг – умисні штовхання, пирхання, стусани, удари, нанесення побоїв, тілесних ушкоджень та ін.; сексуальний булінг є підвидом фізичного (дії сексуального характеру);

2) психологічний шкільний булінг – насильство, пов'язане з дією на психіку, що наносить психологічну травму шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість. До цієї форми булінгу можна віднести:

– вербальне цькування, де знарядям слугує голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, дражніння, зведення наклепів, поширення образливих чуток тощо);

– образливі жести або дії (наприклад, плювки в жертву або в її напрямку);

– залякування (використання агресивної мови тіла й інтонації голосу для змушення дитини робити чи не робити щось);

– ізоляція (жертва навмисно ізолюється, виганяється чи ігнорується частиною або всім класом);

– вимагання (грошей, їжі, інших речей, примушення щось вкрати);

– пошкодження та інші дії з майном (пошкодження, викрадення, захоплення особистих речей жертви);

– шкільний кібербулінг – пригноблення за допомогою мобільних телефонів, інтернету, інших електронних пристроїв (пересилання двозначних зображень і фотографій, обзивання, зведення наклепів тощо) [2, с. 161].

За даними опитування, яке вже після ухвалення Закону про булінг провела благодійна організація «Фонд Максима Степанова» сумісно з експертами проєкту Про.Школу, 96 % українських вчителів потребують психологічної та юридичної підтримки. Їх непокоять складні відносини з батьками учнів, професійне вигорання та низькі зарплати. Педагоги державних шкіл психологічно, фізично й морально перевантажені.

Було опитано 2200 освітян. Результати анкетування показали, що кожен четвертий вчитель країни стає жертвою булінгу, практично 90 % вчителів мають прізвиська, на кожному

другому уроці діти можуть ігнорувати завдання або прохання наставника, а кожен другий у своїй роботі взаємодіє зі складними учнями. При цьому 92 % учителів ніколи не зверталися за допомогою до психолога чи психотерапевта. Вчителі здебільшого потерпають від таких видів булінгу: відкрите цькування та конфлікт; приховане цькування та шеймінг; пресінг; кібербулінг [3].

Нерідко в підлітка-булера конфлікт не лише з учителем. Він хоче продемонструвати щось одноліткам.

Так, Б. Петренко вважає, що «як правило зачинщиками цькування вчителів є ті самі діти, які цькують власних однокласників. У них уже сформоване уявлення про те, що насиллям чи глузуванням над іншими можна досягти найвищого ступеня у класній ієрархії. Але коли відбувається посягання на недосяжне – у даному випадку на вчителів – це нібито демонстрація того, що "альфа-дитина" контролює не лише правила у дитячому колективі, але й ігнорує правила дорослого життя. Тобто, таким чином займає ще вищу ступінь в дитячій ієрархії» [4].

Педагоги здебільшого приховують сам факт булінгу проти них, тому що не люблять визнавати, що діти їх цькують. Також побоюються осуду з боку колег та батьків учнів, тому що вміння налаштувати стосунки з дітьми – це складова професійності педагогічного працівника. Нарікати на булінг педагоги починають тоді, коли ситуація вже виходить за межі допустимого і стає критичною. На перші ж прояви просто не реагують. При цьому переважна більшість учителів – жертв булінгу відчують безпорадність, і це є основною проблемою.

Крім того, вчитель наразі не є єдиним джерелом знань. Інформаційна революція сприяло тому, що діти мають можливість практично миттєво, за допомогою інтернету, отримати доступ до сучасних знань. У зв'язку з цим педагоги перестають бути інтелектуальними авторитетами для учнів і як носії корисної інформації вже не становлять цінності для учнів.

За результатами дослідження, проведеного Фондом ООН Юнісеф, у 2017 році в Україні зафіксували 109 тисяч звернень до психологів з приводу цькування. Із цих звернень 29 % надійшло від учителів [5].

Таким чином, масово на булінг проти них вчителі не скаржаться, але останнім часом такі випадки трапляються все частіше.

Статистика звернень педагогічних працівників до правоохоронних органів з приводу їх цькування дітьми сьогодні відсутня.

Згідно з чинним законодавством України розслідування усіх випадків булінгу в закладах освіти – і проти вчителів, і проти дітей, і проти батьків – мають проводити відповідні уповноважені особи – інспектори з ювенальної превенції підрозділів органів Національної поліції України. Саме вони після збирання всіх матеріалів – письмових доказів складають протокол про адміністративне правопорушення і передають зібрані матеріали до суду.

Висновки у справах про адміністративні правопорушення, в тому числі у випадках здійснення булінгу у закладах освіти, завжди повинні бути засновані тільки на перевірених доказах. У зв'язку з цим весь обсяг зібраних доказів, незалежно від того, яке джерело їх отримання, повинні бути ретельно, всебічно перевірені відповідною уповноваженою посадовою особою.

Доказами в справах про адміністративні правопорушення можуть бути посвідчувальні або підтверджуючі факти і відомості про ці факти, отримані у визначеному законом порядку, що мають значення для з'ясування істини у справі і винесення обґрунтованого і законного рішення в конкретній справі. Для того, щоб отримана інформація набула доказового значення, виявлені відомості повинні бути оформлені у процесуальну форму, встановлену законодавством.

Але встановлення адміністративної відповідальності за булінг прямо пов'язане з непростим механізмом притягнення учасників освітнього процесу до цієї відповідальності.

Так, визначення самого поняття булінгу є надто широким, тому що необхідно одночасно довести як сам факт насилля з боку особи – булера, а саме – жертву цькували фізично, психологічно, економічно чи в сексуальному плані; це відбувалось систематично, а не був одиницький випадок; а також що жертва цькування зазнала шкоди – психічної або фізичної, тобто відчувала страх, приниження, тривогу, була соціально ізольована та, найголовніше, це зв'язок між цими діями.

Також складно довести вину людини у таких формах цькування, як бойкот, розповсюдження неправдивої інформації чи невербальне цькування (мова тіла, наприклад косі погляди, затягування відповіді на питання), тому що фактично в таких випадках йдеться не про фізичне насильство, а про психологічне.

Є складність у кваліфікації випадків онлайн-знущань, одним із видів якого є кібербулінг. Законодавець не пише про нього в законі, але використовує таке поняття як застосування

засобів електронних комунікацій у будь-якому приниженні. Оскільки якщо це не окремий вид булінгу, то це одна з кваліфікуючих його ознак.

Аналіз матеріалів судової практики свідчить про те, що протягом трохи більше одного року чинності Закону щодо протидії булінгу (станом на 31 березня 2020 р.) судами першої та апеляційної інстанцій розглянуто 499 справ про адміністративні правопорушення за ст. 173⁴ КУпАП.

Серед них лише у 284 справах (57 %) судами прийняті рішення про визнання осіб винуватими у скоєнні правопорушення, передбаченого ст. 173⁴ КУпАП, та застосовані відповідні санкції статті.

Закрито судами за відсутністю складу або події адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173⁴ КУпАП, 174 справи (35 %).

Закрито судами у зв'язку із закінченням строку, встановленого ст. 38 КУпАП, для притягнення особи до адміністративної відповідальності за статтею 173⁴ КУпАП 41 справу (8 %).

Але із загальної кількості розглянутих матеріалів попередньо судами були винесені 126 постанов (25 %) про повернення адміністративних матеріалів або протоколів про адміністративні правопорушення за ст. 173⁴ КУпАП на доопрацювання. Із них у 4-х справах суди ухвалили постанови про направлення матеріалів на повторне доопрацювання. Після усунення недоліків провадження в цих справах закрито судами за відсутністю складу або події адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173⁴ КУпАП.

У більшості випадків суди обґрунтовували свої рішення тим, що були порушені вимоги ст. 256 КУпАП та вимоги Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції, затвердженої наказом МВС України від 6 листопада 2015 р. № 1376, в якій визначено, що у протоколі про адміністративне правопорушення повинні бути зазначені: місце, час вчинення і суть адміністративного правопорушення, яка повинна точно відповідати ознакам складу адміністративного правопорушення, зазначеним у статті КУпАП, за якою складено протокол¹.

¹ Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції : Наказ МВС України від 06.11.2015 № 1376 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15> (дата звернення: 15.02.2020).

Таким чином, суть адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173⁴ КУпАП, має бути конкретно за змістом, викладеною з урахуванням суб'єктивних та об'єктивних ознак складу адміністративного правопорушення.

Із всієї кількості розглянутих справ за скоєння правопорушення, передбаченого ст. 173⁴ КУпАП, проти педагогічних працівників до суду було направлено 17 адміністративних матеріалів (3,5 % від загальної кількості).

Лише у 11 справах (65 %) притягнуто винних осіб до адміністративної відповідальності за булінг проти педагогів, 2 адміністративні матеріали повернено на доопрацювання, які органами поліції в подальшому так і не направлялися до суду; 4 адміністративні провадження закрито судами у зв'язку із закінченням строку для притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 173⁴ КУпАП.

Найбільш типовим для розглянутих справ щодо правопорушень стосовно педагогічних працівників є кібербулінг. Булери застосували засоби електронних комунікацій для психологічного тиску на жертву та застосування сексуального насильства, а саме: розташування в соціальній мережі «Вайбер» непристойних колажів із зображенням обличчя педагога; створення сторінок у мережі «Instagram» та складання історій сексуального характеру про вчителя і таке інше.

Наприклад:

– у період з 20 травня 2019 р. по 17 січня 2020 р. малолітній А., 2007 року народження, знаходячись на території СЗШ № 4, що розташована по вулиці Гайдамацька, 5 в м. Кам'янське, будучи учасником освітнього процесу вчинив булінг, а саме систематично ображав нецензурною лайкою, а також виклав у соціальній мережі інтернет непристойні колажі із зображенням обличчя педагога Б., тобто діяння, які полягають у психологічному насильстві²;

– у період з листопада 2019 р. по лютий 2020 р. студент ДНЗ «Професійно-технічне училище № 14 м. Нова Каховка» Ш. вчинив булінг, у тому числі із застосуванням соцмережі «Вайбер» відносно майстра виробничого навчання, чим спричинив психологічне страждання

² Постанова Заводського районного суду м. Дніпродзержинська від 20.02.2020 : справа № 208/754/20, провадження № 3/208/914/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88159315> (дата звернення: 15.02.2020).

останній, шкоду психічному здоров'ю, тобто вчинив психологічне насильство¹;

– неповнолітній П. 12 листопада 2019 р. о 10:00, знаходячись у приміщенні КЗ «НСЗШ № 10» м. Нікополь, учинив булінг, тобто дії психологічного та сексуального насильства із застосуванням засобів електронних комунікацій щодо вчителя КЗ «НСЗШ № 10», що відобразилось у висвітленні непристойних надписів під фотографією вчителя²;

– малолітня О. вчиняла систематичний булінг разом із неповнолітньою С. відносно вчителя, а саме: створила сторінку в мережі «Instagram» та складала сексуального характеру історії про вчителя, завдавши моральної шкоди³;

– 21 вересня 2019 р. близько 21:00 неповнолітній Ф. із застосуванням засобів електронної комунікації надсилав повідомлення з образами та погрозами вчителю Роганської гімназії Д. у м. Харків, чим вчинив психологічне насильство⁴.

Окрім того, під час розгляду адміністративних справ судами було встановлено, що до жертв-педагогів також булери застосовували психологічний тиск, як то: шляхом словесних образ, обзивання нецензурними словами, погроз, залякування і тощо. Наприклад:

– 23 січня 2020 р. Б., знаходячись у приміщенні навчального закладу ДНЗ «БЦПТО» по вул. Європейській, 80 в м. Бердянськ учинив

булінг відносно викладача О., ображав її, поведив себе зухвало, чим міг заподіяти шкоду психологічному здоров'ю викладача⁵;

– 30 січня 2020 р. близько 11:10 в класному приміщенні 3 класу Підгірнянської ЗОШ 1–2 ступенів малолітній С. обзивав нецензурними словами вчителя англійської мови, чим учинив булінг⁶;

– у період з 1 вересня 2018 р. по 12 лютого 2019 р. неповнолітній С. – учень Нетішинської школи № 1, що знаходиться на просп. Незалежності в м. Нетішин Хмельницької області, вчинив діяння, які полягали у психологічному насильстві (лайці, образах, погрозах) щодо вчителя Л., внаслідок чого завдано шкоди психічному здоров'ю потерпілої⁷.

Як наслідок, притягнення особи до адміністративної відповідальності можливе лише за наявності події адміністративного правопорушення та вини особи у його вчиненні, яка підтверджена належними доказами.

Таким чином, можна стверджувати, що практично кожне третє закрите судами провадження (35 %) з підстав відсутності складу або події адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173⁴ КУпАП, в тому числі при цькуванні педагогічного працівника, – це недоліки в оформленні відповідних доказових матеріалів або їх відсутність та недоліки при складанні протоколу про адміністративне правопорушення працівниками секторів ювенальної превенції територіальних органів Національної поліції України.

З урахуванням положень і тлумачень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод суд не має права самостійно відшукувати докази винуватості особи у вчиненні правопорушення, оскільки таким чином неминуче перебиратиме на себе

¹ Постанова Новокаховського міського суду Херсонської обл. від 28.02.2020 : справа № 661/861/20, провадження № 3/661/572/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87909448> (дата звернення: 15.02.2020).

² Постанова Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської обл. від 28.02.2020 : справа № 182/855/20, провадження № 3/0182/397/2020 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87931115> (дата звернення: 15.02.2020).

³ Постанова Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської обл. від 09.01.2020 : справа № 191/4656/19, провадження № 3/191/1279/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86856978> (дата звернення: 15.02.2020).

⁴ Постанова Харківського районного суду Харківської обл. від 01.11.2019 : справа № 635/7958/19, провадження № 3/635/2829/2019 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85354984> (дата звернення: 15.02.2020).

⁵ Постанова Бердянського міськрайонного суду Запорізької обл. від 07.02.2020 : справа № 310/9951/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87433871> (дата звернення: 15.02.2020).

⁶ Постанова Іршавського районного суду Закарпатської обл. від 11.03.2020 : справа № 301/555/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88182975> (дата звернення: 15.02.2020).

⁷ Постанова Нетішинського міського суду Хмельницької обл. від 28.02.2019 : справа № 679/287/19, провадження № 3/679/144/2019 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80220999> (дата звернення: 15.02.2020).

функції обвинувача, позбавляючись статусу незалежного органу правосуддя¹.

Отже, судова практика базується на тому, що кваліфікувати цькування (булінг), в тому числі спрямоване на педагогічного працівника, можливо лише за наявності одночасно чотирьох складових: 1) насильства в тій чи іншій формі; 2) систематичність, постійність, спрямованість на одну й ту саму людину; 3) група дія, або дія за підтримки групи; 4) нерівність сил.

Із вищенаведеного слідує, що якщо хоча б одна із перелічених складових не буде встановлена під час проведення розслідування та відображена в поясненнях особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, поясненнях потерпілих, поясненнях свідків, висновках спеціалістів та не буде підтверджена речовими доказами, показаннями технічних приладів та засобів, а в наступному описана інспектором з ювенальної превенції територіального органу поліції в протоколі про адміністративне правопорушення, жодний суд не зможе притягти особу, яка протягом тривалого часу цькувала вчителя, до адміністративної відповідальності.

Висновки

Вважаємо, що насильство у вигляді булінгу може бути переможене не покаранням, а засобами соціальної солідарності в суспільстві. Тому, перш за все, необхідно серйозно замислитися над тим, як зменшити агресивність соціального та інформаційного середовища в нашій країні.

Булінг педагогічних працівників – це насильство, а не дитячі розваги. Тому потрібно, аби у педагогів на таку поведінку була вироблена своя стратегія опору. Питання у тому, чи бажає вчитель сам себе захищати, чи буде він звертатися до поліції, до суду? Повинна бути ініціатива самих вчителів.

Необхідно відходити від системного замовчування проблеми булінгу стосовно педа-

гогів у школі як з боку вчителів, так і з боку батьків учнів. Не варто мовчати, треба говорити про це з адміністрацією навчального закладу, друзями, батьками дітей або звертатися до правоохоронних органів та органів опіки.

Необхідно постійно залучати учнів до просвітницько-профілактичних заходів, проведення серед педагогів і учнів навчальних занять, тренінгів тощо.

Проводити системну роботу для створення безпечного освітнього середовища в навчальних закладах шляхом запровадження державних програм, які б передбачали збільшення зарплати педагогічним працівникам, надання їм гідного відпочинку, вчасне навчання новим методам викладання та постійну підтримку і захист.

З метою створення безпечного освітнього середовища доцільно встановити камери спостереження в кожному класі, приміщеннях шкіл та на пришкольніх територіях.

Під час проведення курсів підвищення кваліфікації для інспекторів ювенальної превенції територіальних підрозділів Національної поліції України слід проводити практичні заняття щодо належного збирання та оформлення відповідних доказових матеріалів та протоколів про адміністративні правопорушення для притягнення до відповідальності осіб, які скоїли правопорушення, передбачене ст. 173⁴ КУпАП.

Потрібен цілком новий підхід у вихованні дітей на рівні не лише навчальних закладів, але й суспільства загалом. Тому підтримуємо думку експертів-дослідників щодо ухвалення в Україні Національної програми із протидії булінгу, як в усіх розвинених країнах, із долученням до її створення громадських організацій та інституцій.

Проблема, порушена в статті, потребує подальшого ретельного дослідження.

Список бібліографічних посилань

1. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельника. Київ : Укр. рад. енцикл., 1974. 776 с.
2. Ожійова О. М. Булінг. Шкільний булінг: поняття та основні форми. *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»*. 2009. Т. XV. С. 158–163.
3. Бровінська Ю. «Я плакала вдома, хотілося кричати та зламати щось»: який буває булінг учителів // *Obozrevatel* : сайт. 03.07.2019. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/moyashkola/news/yapalakala-vdoma-hotilosya-krichati-ta-zlamati-schos-yakij-buvae-buling-uchiteliv.htm> (дата звернення: 15.02.2020).

¹ Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр> (дата звернення: 15.02.2020).

4. Петренко Б. Цькування вчителів в українських школах // Главком : сайт. 12.04.2018. URL: <https://glavcom.ua/columns/bpetrenko/ckuvannya-vchiteliv-v-ukrajinskih-shkolah-489008.html> (дата звернення: 15.02.2020).

5. Глобальне опитування про булінг // Медіа-центр ЮНІСЕФ Україна : офіц. сайт. URL: <http://www.unicef.org/ukraine/ukr/infographicbullying-upd.pdf> (дата звернення: 15.02.2020).

Надійшла до редколегії 17.02.2020

ПОГОРИЛЕЦ Е. В. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ РАБОТНИКИ КАК ОБЪЕКТЫ БУЛЛИНГА

В статье уделено внимание анализу основных видов буллинга, от которых страдают педагогические работники, в том числе приведены типичные признаки и преимущественные формы травли жертв, характеристика пострадавших, а также обидчиков и тому подобное. Проведён анализ судебной практики за один год действия Закона о противодействии буллингу при рассмотрении дел и привлечении лиц к административной ответственности за совершение буллинга, а также соответствующих недостатков при закреплении органами полиции доказательной базы при привлечении буллера к ответственности. Предложены меры относительно порядка и обязательности закрепления доказательств представителями подразделений ювенальной превенции территориальных подразделений Национальной полиции Украины в случае обращения педагогических работников в правоохранительные органы как пострадавших от буллинга, и мероприятия по созданию безопасной образовательной среды в учебных заведениях.

Ключевые слова: буллинг, учебное заведение, педагогический работник, жертва, прессинг, кибербуллинг, состав административного правонарушения.

POHORILETS O. V. PEDAGOGICAL WORKERS AS OBJECTS OF BULLYING

The article focuses on the analysis of the main types of bullying that pedagogical workers suffer from, including typical features and predominant forms of bullying of victims, characteristics of victims, as well as offenders and the like. The purpose of the article is to highlight the problem of bullying of pedagogical workers in the educational environment as a social phenomenon.

The author has carried out the analysis of the judicial practice of the Law on Counteracting Bullying for one year when considering cases and holding people administratively liable for committing bullying, as well as the identified shortcomings in fixing the evidence base by the police while holding the buller accountable. It turned out that teachers' bullying in virtual space is actually the transfer of bullying outside the educational institution.

The author has offered the measures regarding the procedure and the obligation to consolidate evidence by representatives of juvenile prevention units of the territorial units of the National Police of Ukraine, in accordance with the requirements of the current legislation, in the case of teachers contacting law enforcement agencies as victims of bullying and activities to create a safe educational environment in educational institutions.

Key words: bullying, educational institution, pedagogical worker, victim, pressure, cyberbullying, administrative offense.

ВЛАДИСЛАВ ІВАНОВИЧ ТЕРЕМЕЦЬКИЙ,

доктор юридичних наук, доцент,
Тернопільський національний економічний університет;

 <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>,
e-mail: vladvokat333@ukr.net;

ЄВГЕНІЯ ВОЛОДИМИРІВНА ДУЛІБА,

доктор юридичних наук, доцент,
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені акад. Степана Дем'янчука»;

 <https://orcid.org/0000-0003-2651-4977>,
e-mail: dulibayevheniia@gmail.com

РОЛЬ СОТ У РЕГУЛЮВАННІ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ МЕДИЧНИМИ ЗАСОБАМИ ТА ПРИЛАДАМИ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19

Розглянуто особливості міжнародної торгівлі лікарськими засобами та приладами під час пандемії COVID-19. Проведено аналіз експорту медичних засобів та приладів у 2020 р. і викладено основні проблеми, що існують у цій сфері.

Проаналізовано угоди СОТ, які регулюють міжнародну торгівлю лікарськими засобами і приладами, й обґрунтовано важливість застосування цих угод з метою врегулювання міжнародної торгівлі. Виділено два основні пріоритети міжнародної торгівельної політики під час пандемії COVID-19.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародна торгівля, угоди СОТ, СОТ, медичні засоби та прилади, пандемія COVID-19.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Однією з цілей Сталого розвитку ООН на 2016–2030 роки є забезпечення здорового життя та сприяння добробуту для всіх вікових категорій. Пандемія COVID-19 є міжнародною проблемою у сфері охорони здоров'я і суттєво впливає на всі аспекти життя країн. Загроза глобальному здоров'ю досягла тривожних масштабів і виявила недостатню національну готовність та міжнародну солідарність. Міжнародна торгівля під час пандемії COVID-19 набуває важливої ролі у забезпеченні доступності життєво важливих лікарських засобів і приладів.

Стан дослідження проблеми

Правове регулювання міжнародної торгівлі в різних аспектах досліджувалося у працях багатьох вітчизняних учених. Зокрема, О. М. Азаров у своїй праці «Правове регулювання міжнародної торгівлі в системі ГАТТ/СОТ (інституційні засади)» (2002 р.) [1] дослідив правову природу й особливості функціонування системи ГАТТ/СОТ у сучасних умовах, Д. М. Чибісов у праці «Охорона прав інтелектуальної власності в рамках Світової організації торгівлі» (2017 р.) [2] проаналізував особли-

вості механізму охорони інтелектуальної власності СОТ, Ю. В. Локшина у праці «Правове регулювання засобів захисту торгівлі в Європейському Союзі» (2019 р.) [3] розкрила особливості механізму правового регулювання засобів захисту торгівлі в Європейському Союзі. Утім, у період пандемії COVID-19 низка питань міжнародно-правового регулювання міжнародної торгівлі медичними засобами та обладнанням залишається невирішеною.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування ролі угод Світової організації торгівлі (далі – СОТ) під час здійснення міжнародної торгівлі лікарськими засобами та обладнанням під час пандемії COVID-19 і розробка важливих пріоритетів міжнародної торговельної політики у цій галузі.

Для досягнення мети визначено такі завдання: провести аналіз правового регулювання міжнародної торгівлі лікарськими засобами та обладнанням під час пандемії COVID-19, обґрунтувати необхідність урегулювання міжнародної торгівлі під час пандемії COVID-19 та запропонувати шляхи усунення недоліків у правовому регулюванні у цій сфері.

Наукова новизна дослідження

У статті на підставі аналізу угод СОТ щодо регулювання міжнародної торгівлі медичними засобами та приладами сформульовано нові узагальнення і пропозиції щодо визначення ролі СОТ у подоланні економічної кризи та порушенні міжнародних поставок медичних засобів і приладів, що виникли внаслідок пандемії COVID-19. Виділено два основних пріоритети, які необхідно втілювати у життя для подолання кризи у системах охорони здоров'я країн світу.

Виклад основного матеріалу

У сучасному світі однією з основних рушійних сил економічного розвитку виступає міжнародна торгівля, яка є сферою міжнародних економічних відносин і являє собою сукупність зовнішньої торгівлі товарами, послугами та продукцією інтелектуальної праці всіх країн світу. Сьогодні міжнародна торгівля становить 80 % усіх міжнародних відносин [4, с. 8].

Поява нового інфекційного захворювання завжди є складною ситуацією, особливо якщо це епідемія значного поширення чи тяжкості [5]. Пандемія COVID-19 стала безпрецедентним зривом для світової економіки та світової торгівлі, вона становить серйозний ризик для макроекономіки, припиняючи виробничу діяльність та закриваючи мережі поставок. Пандемія COVID-19 продемонструвала слабкі сторони в системах охорони здоров'я країн світу від кількості інтенсивної терапії до чисельності робочої сили, а також неможливість забезпечити достатню кількість масок, розгорнути тестування тощо [6]. Дефіцит предметів першої необхідності, таких як маски для обличчя, набори для тестування, засоби індивідуального захисту, штучні апарати дихання та інші предмети, необхідні для медичного персоналу, досяг рівня світової кризи. Багато країн постачають медичні засоби та обладнання із за кордону, тому саме міжнародна торгівля має вирішальне значення для забезпечення доступу до лікарських засобів, медичних приладів та обладнання. Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) попередила, що дефіцит засобів індивідуального захисту і серйозні порушення роботи в глобальному постачанні засобів індивідуального захисту становлять небезпеку для життя [7].

Досвід показує, що жодна країна не може вирішити світові проблеми самостійно, не може повністю забезпечити себе продукцією та обладнанням, необхідними для власної системи охорони здоров'я. У цьому контексті, природно, хвилює, що пандемія COVID-19 при-

звела до ситуації, коли багато країн мають труднощі із засобами індивідуального захисту, вентиляторами та іншими предметами.

Світовий ринок медичних виробів пропонує величезні можливості для виробників, а також створює суттєві проблеми для тих країн, які прагнуть підтримати експортну конкурентоспроможність на закордонних ринках. Сьогодні США, Європейський Союз (далі – ЄС) та Японія забезпечують близько 90 % світового виробництва та споживання медичних виробів [8]. Наприклад, основним напрямком експорту лікарських та фармацевтичних препаратів ЄС у 2019 р. були США (що становить 32 % експорту цієї продукції в ЄС), далі йдуть Швейцарія (11 %), Великобританія (10 %), Китай (6 %), Росія та Японія (обидві по 4 %). Німеччина була найбільшим експортером лікарських та фармацевтичних препаратів (47 млрд євро), далі йдуть Ірландія (32 млрд євро), Бельгія (28 млрд євро), Нідерланди (22 млрд євро), Франція (17 млрд євро) та Італія (16 млрд євро) [9]. Виробництво засобів індивідуального захисту, таких як маски для захисту порожнини рота, в ЄС зосереджено в Чехії, Франції, Німеччині та Польщі¹.

На жаль, можна спостерігати, як уряди по всьому світу почали вводити контроль за певною торгівельною діяльністю, зокрема стосовно експорту медичних засобів і приладів. З початку 2020 р. уряди деяких країн вживають заходів щодо заборони або обмеження експорту медичних засобів, обладнання, медикаментів та їх інгредієнтів. Згідно з глобальним сповіщенням про торгівлю з початку року 54 уряди запровадили обмеження експорту основних медичних товарів [10]. Серед країн, що обмежують експорт, пов'язаний з пандемією, є Албанія, Аргентина, Австралія, Бразилія, В'єтнам, Колумбія, Індія, Казахстан, Пакистан, Парагвай, Південна Корея, Таїланд та Україна [11]. Із 164 членів Світової організації торгівлі лише 50 не оподатковують імпортні медичні вироби та 23 стягують мито менше 3 % від вартості відвантаження. 76 країн не оподатковують імпортні ліки. Лише 37 членів СОТ утримуються від оподаткування імпорту дезінфікуючих засобів, а для мила лише 9 членів СОТ дозволяють безмитний імпорт [1;12].

¹ Commission Implementing Regulation (EU) 2020/402 making the exportation of certain products subject to the production of an export authorization // Official Journal of the European Union : сайт. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:L:2020:0771:FULL&from=EN_\(дата звернення: 22.02.2020\).](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:L:2020:0771:FULL&from=EN_(дата звернення: 22.02.2020).)

ЄС обмежив для держав-членів експорт засобів індивідуального захисту, включно зі щитками для обличчя, хірургічними масками та халатами, і ввів тимчасове отримання дозволу на таку діяльність. Що стосується торгівлі з країнами, які не є членами ЄС, то щодо них Європейська Комісія затвердила положення про імплементацію, в якому вимагає, щоб експорт визначених засобів індивідуального захисту незалежно від того, чи походять вони з країн ЄС чи ні, підлягав санкціонуванню¹.

Основна мета цих протекціоністських політик – захист здоров'я своїх громадян [13]. Однак скорочення експорту до багатьох країн є ризиковим з двох причин. По-перше, це загрожує країнам, які також постраждали від пандемії COVID-19, особливо тим, які сильно покладаються на експорт медичних засобів. По-друге, це може поставити під загрозу саму країну, якщо іноземні партнери не зможуть або не бажатимуть постачати необхідні їй медичні засоби і прилади та не зможуть виготовити їх. Відплата зарубіжних партнерів може навіть призвести до руйнування регіональних і глобальних ланцюгів вартості основних товарів. Така ситуація сприяє погіршенню клімату міжнародної торгівлі саме тоді, коли міжнародна співпраця є найбільш необхідною. Наприклад, розгляд наслідків обмеження експорту для медичних вентиляторів висвітлює ризики для країн, що розвиваються, під час цієї пандемії. До 25 країн, що експортують значну кількість медичних вентиляторів, входить одна країна з Латинської Америки і не входить жодна країна з Африки, з країн СНД, Близького Сходу і Південної Азії. Ураховуючи складну технологію, яку використовують у новітніх вентиляторах, мало ймовірно, що в цих країнах є місцеві виробники, здатні дотримуватися відповідних світових стандартів. Тому мільярди людей у країнах, що розвиваються, залежать від міжнародної торгівлі в плані доступу до цієї найважливішої технології, яка використовується для допомоги пацієнтам, що страждають на запущені стадії COVID-19 хвороби [14]. Більше того, оскільки країни, що розвиваються, чинять значний вплив на світовий ринок, їх рішення щодо впровадження політики підтримки експорту чи заміщення імпорту впливають на весь світ. Дійсно, країна, яка здійснює протекціоністську політику, може впливати на світову торгівлю відповідно до її розміру. Якщо це країна невеликого масштабу, реалізовані тарифи збільшують внутрішні ціни, не впливаючи на

світовий баланс попиту та пропозиції. З іншого боку, масштабні економіки чинять величезний вплив на світову економіку, а отже, негативно впливають на інші країни і призводять до втрати добробуту, коли застосовують протекціоністську політику.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що політика протекціонізму країн світу ще більше посилює економічну нерівність. Економічна криза, що виникла внаслідок пандемії COVID-19, значно ускладнила функціонування СОТ, змушуючи цю організацію вчасно реагувати на зміни, вживати заходів для пошуку балансу між принципами вільної торгівлі та іншими цінностями, такими як життя і здоров'я людей. У такому аспекті угоди СОТ відіграють важливу роль у регульованні міжнародної торгівлі медичними засобами та приладами. Відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «70/1 Трансформація нашого світу: порядок денний сталого розвитку до 2030 року» міжнародна торгівля є механізмом реалізації та активізації глобальних партнерських відносин. Універсальна, така, що ґрунтується на правах, відкрита, недискримінаційна та справедлива багатостороння торгова система є найкращою моделлю для просування торгівлі між країнами-членами та може сприяти економічному зростанню і просуванню країн, що розвиваються. Шляхом прозорих, недискримінаційних і справедливих правил регулювання торгівлі, сприяння експорту країнами, що розвиваються, безмитного та безквотного доступу до ринків найменш розвинутих країн торгівля повинна сприяти розвитку, екологічній стійкості та економічному зростанню².

Сьогодні регулювання міжнародної торгівлі здійснюється через систему угод СОТ. СОТ визнає, що охорона здоров'я є законною метою політики, і передбачає правило про виняток, яке міститься в більшості торговельних угод, що дозволяє країнам-членам запроваджувати заходи, пов'язані зі здоров'ям, за умови, що вони вважаються необхідними для захисту здоров'я та безпеки людини і навколишнього середовища та не запроваджені як бар'єр для торгівлі [15]. Правила СОТ дозволяють країнам-членам уживати заходів щодо охорони здоров'я та безпеки своїх громадян,

¹ Там само.

² Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : Резолюція Ген. Асамблеї ООН від 25.09.2015 // United Nations in Ukraine : сайт. URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015> (дата звернення: 22.02.2020).

зокрема це Генеральна угода про тарифи та торгівлю (ГАТТ 1947)¹, Генеральна угода про торгівлю послугами², Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності³, Угода про застосування санітарних та фітосанітарних заходів (Угода СФС)⁴, Угода про технічні бар'єри в торгівлі (Угода про ТБТ)⁵.

Одним із ключових правил, що впливають на експорт, є стаття XI Генеральної угоди про тарифи та торгівлю (ГАТТ 1947): про загальну ліквідацію кількісних обмежень, яка визначає, що «ніякі заборони чи обмеження, крім мит, податків, чи інших зборів, чи то у формі квот, імпорتنних або експортних ліцензій чи інших заходів, не повинні встановлюватися або застосовуватися будь-якою стороною щодо імпорту будь-якого товару, який походить з території будь-якої іншої сторони, або щодо експорту чи продажу на експорт будь-якого товару, призначеного для ввезення на територію будь-якої іншої сторони». Деякі винятки з цієї загальної заборони допускаються відповідно до статті XI ГАТТ. Зокрема, було дозволено тимчасові заборони чи обмеження експорту, які тимчасово застосовуються з метою попередження чи послаблення критичного дефіциту харчових продуктів або інших товарів, що мають вагомe значення для експортуючої сторони⁶.

Стаття XX містить виняток із цих зобов'язань щодо вжитих дій, «необхідних для захисту людини ... життя чи здоров'я», за умови, що «такі заходи не застосовуються таким чином, що є засобом свавільної чи невиправданої дискримінації між країнами, там, де переважають однакові умови, або приховане обмеження міжнародної торгівлі...»⁷.

Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності також збільшує гнучкість для забезпечення доступності медичних засобів для громадян. Серед інших інструментів уряду можуть застосовувати відповідно до СОТ механізм примусового ліцензування у випадках, коли патентовані медичні засоби чи прилади є недоступними, здійснюють експорт інноваційних медичних засобів до країн, які не мають власних потужностей для їх виробництва, або в яких недостатньо потужностей для задоволення власних потреб охорони здоров'я⁸. Угода про застосування санітарних та фітосанітарних заходів установлює, що члени організації мають право обмежувати торгівлю, вживаючи заходів, необхідних для захисту життя чи здоров'я людей, тварин або рослин. Ці заходи слід застосовувати лише тією мірою, яка є необхідною для досягнення поставлених цілей і має ґрунтуватися на наукових принципах та підтримуватися науковими доказами. У ситуаціях, коли відповідних наукових доказів недостатньо, члени можуть тимчасово вживати заходів на підставі наявної відповідної інформації⁹. Угоди про технічні бар'єри в торгівлі мають на меті забезпечити, щоб технічні регламенти, стандарти та процедури оцінювання відповідності були недискримінаційними та не створювали зайвих перешкод для торгівлі. Водночас ця угода визнає право членів СОТ здійснювати заходи для досягнення законних цілей політики, такі як захист здоров'я та безпеки людини¹⁰.

¹ Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947) : від 30.10.1947 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264 (дата звернення: 22.02.2020).

² Генеральна угода про торгівлю послугами : від 15.04.1994 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_017 (дата звернення: 22.02.2020).

³ Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності : від 15.04.1994 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018 (дата звернення: 22.02.2020).

⁴ Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів : від 15.04.1994 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_006 (дата звернення: 22.02.2020).

⁵ Угода про технічні бар'єри в торгівлі : від 15.04.1994 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_008 (дата звернення: 22.02.2020).

⁶ Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947) : від 30.10.1947 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264 (дата звернення: 22.02.2020).

⁷ Там само.

⁸ Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності : від 15.04.1994 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018 (дата звернення: 22.02.2020).

⁹ Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів : від 15.04.1994 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_006 (дата звернення: 22.02.2020).

¹⁰ Угода про технічні бар'єри в торгівлі : від 15.04.1994 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_008 (дата звернення: 22.02.2020).

Усі ці угоди вимагають від членів СОТ повідомляти інших про будь-які нові або змінені вимоги, що впливають на торгівлю, та відповідати на запити щодо інформації про нові або існуючі заходи. Крім того, ці заходи повинні застосовуватися таким чином, щоб не було дискримінації між членами СОТ і не було замаскованих обмежень міжнародної торгівлі.

Аналіз угод СОТ дозволяє зробити висновок, що ці норми не перешкоджають скасування експортних обмежень, жодних субсидій не надається для збільшення глобальної пропозиції медичних засобів і приладів, необхідних для реагування на пандемію COVID-19. Не дивлячись на всі виклики, сьогодні СОТ залишається ефективним регулятором міжнародної торгівлі й повинна вжити всіх заходів для подальшого забезпечення стабільного функціонування системи міжнародних торговельних зв'язків, лібералізації міжнародної торгівлі, забезпечення прозорості торговельних процедур та скасування торговельних обмежень.

Поряд із цим існує низка інших важливих питань: чи можна скасувати тарифи на медичні поставки, чи можна зняти експортні обмеження на цю продукцію, якщо їх уже накладено, та усунути, якщо вони вже існують, та чи потрібні субсидії для стимулювання необхідної виробничої та економічної діяльності? Прогрес у відповіді на ці питання є помітно повільним. Якщо треба відповідати на ці запитання, слід нагадати всім розвиненим країнам, що пандемія COVID-19 є викликом для суспільств у всьому світі, а це означає, що всі несуть спільну відповідальність.

Першим пріоритетом, очевидно, є боротьба з цією пандемією, яка вимагає прозорого, міцного, скоординованого, масштабного та науково обґрунтованого глобального реагування в дусі солідарності [16]. Замість того щоб обмежувати міжнародну торгівлю медичними засобами, навпаки, необхідно глобально співпрацювати навколо розгортання рятувальних медичних товарів, публічно зобов'язати всі країни не виконувати заборони експорту або обмеження відповідних медичних товарів або скасувати наявні заборони на експорт медичних препаратів, необхідних для боротьби з коронавірусом [17].

Коронавірусна криза висвітлила необхідність удосконалення охорони здоров'я населення, уникаючи порушень вільного переміщення людей та доставки товарів [18]. Уряди повинні розвивати стимули для збільшення виробництва у промисловості. Це охоплює зменшення обмежень на вивезення медичних

засобів та приладів і розповсюдження такої продукції. Як приклад, можна спостерігати, як Європейська Комісія намагається допомогти галузі вирішити нагальну потребу в охороні здоров'я під час пандемії. У Рекомендації Комісії (ЄС) № 2020/403 щодо оцінювання відповідності та процедур нагляду за ринком у контексті загрози COVID-19 Європейська Комісія звернулася до Європейського комітету зі стандартизації (CEN) та Європейського комітету з електротехнічної стандартизації (CENELEC) з метою забезпечити низку європейських стандартів для деяких лікарських засобів та засобів індивідуального захисту¹.

Об'єднання на глобальному рівні всіх заходів та міжнародна співпраця мають важливе значення для подолання впливу на вірус COVID-19 на здоров'я та економіку. Глобальне співробітництво – це єдиний спосіб, коли країни можуть звести до мінімуму зриви, які створила пандемія COVID-19.

Другий пріоритет – це контроль за всіма торговими заходами, які країни вжили у відповідь на спалах COVID-19. Для реалізації цієї мети слід регулювати проведення політики щодо медичного постачання, пов'язанного з COVID-19: міжнародна торгівля медичними засобами та приладами повинна бути прозорою та узгодженою, тобто зосереджуватися на співпраці й не завдавати шкоди. СОТ, Департаментом ООН з економічних та соціальних питань та Міжнародним торговельним центром створено веб-сторінку «ePing», яка дозволяє користувачам отримувати щоденні та щотижневі інформаційні сповіщення про нові санітарні та фітосанітарні (SPS) інформації або технічні бар'єри для торгівлі (ТБТ), ділитися інформацією про потреби в продуктах, використовуючи дані, зібрані СОТ.

Члени СОТ, як правило, зобов'язані інформувати один одного, коли планують змінити вимоги до товару, та надають можливість іншим членам коментувати ці вимоги. Вони роблять це, подаючи на двох сторінках інформаційний лист щодо регламенту з інформацією про охоплені товари, стислий підсумок регламенту і термін надання коментарів. Ці інформаційні листи, що називаються SPS або ТБТ-повідомленнями, надсилаються користувачам

¹ Commission Implementing Regulation (EU) 2020/402 making the exportation of certain products subject to the production of an export authorization // Official Journal of the European Union : сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:L:2020:0771:FULL&from=EN> (дата звернення: 20.02.2020).

ePing відповідно до їх інтересів. На сьогодні існує понад 63 000 сповіщень [19].

Висновки

Пандемія COVID-19 підкреслила необхідність посилення співпраці та зусиль для зменшення бар'єрів у міжнародній торгівлі. Це є важливим, адже сприятиме послабленню тих наразі непередбачуваних економічних і торговельних наслідків, які, безумовно, природно виникнуть у результаті спалаху пандемії COVID-19. Внутрішня політика повинна підтримуватися міжнародною співпрацею, що має важливе значення для подолання пандемії та збільшення шансів на швидке відновлення.

Людські витрати на пандемію COVID-19 вже є незмірними, і всі країни повинні спільно

працювати над захистом людей та обмеженням економічних збитків. У межах глобальної співпраці країни повинні взяти на себе зобов'язання вжити всіх необхідних заходів у галузі охорони здоров'я та прагнути забезпечити належне фінансування для стримування пандемії та захисту людей, продовжувати спільну роботу для сприяння міжнародній торгівлі та координації заходів реагування таким чином, щоб уникнути зайвого втручання у міжнародний трафік і торгівлю. Усі країни повинні працювати над забезпеченням потоку життєво необхідних медичних засобів і приладів та над усуненням перебоїв у глобальних мережах поставок, підтримкою здоров'я та добробуту всіх людей.

Список бібліографічних посилань

1. Азаров О. М. Правове регулювання міжнародної торгівлі в системі ГАТТ/СОР (інституційні засади) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2002. 173 с.
2. Чибісов Д. М. Охорона прав інтелектуальної власності в рамках Світової організації торгівлі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2017. 21 с.
3. Локшина Ю. В. Правове регулювання засобів захисту торгівлі в Європейському Союзі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2019. 22 с.
4. Міжнародна торгівля : підручник / за ред. Ю. Г. Козака, Н. С. Логвінової, М. І. Барановської. 4-ге вид. Київ : Центр учб. літ., 2010. 441 с.
5. Trilla A. One world, one health: The novel coronavirus COVID-19 Epidemic. *Medicina Clínica*. 2020. Vol. 154, Iss. 5. Pp. 175–177. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.medcle.2020.02.001>.
6. Tackling coronavirus (COVID-19). Contributing to a global effort // The Organization for Economic Co-operation and Development : сайт. URL: <http://www.oecd.org/coronavirus/en/>_(дата звернення: 20.02.2020).
7. Shortage of personal protective equipment endangering health workers worldwide // World Health Organization : сайт. URL: <https://www.who.int/news-room/detail/03-03-2020-shortage-of-personal-protective-equipment-endangering-health-workers-worldwide> (дата звернення: 20.02.2020).
8. Medical Devices and Equipment: Competitive Conditions Affecting U.S. Trade in Japan and Other Principal Foreign Markets / United States International Trade Commission. Washington, 2007. 180 p. URL: <https://www.usitc.gov/publications/332/pub3909.pdf> (дата звернення: 20.02.2020).
9. US and Switzerland: main EU trading partners for medicine Eurostat // Eurostat : сайт. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/DDN-20200403-1> (дата звернення: 20.02.2020).
10. Tackling COVID-19 Together // Global Trade Alert : сайт. URL: <https://www.globaltradealert.org/reports/51>_(дата звернення: 20.02.2020).
11. La COVID-19 et le commerce mondial // Organization Mondiale Du Commerce : сайт. URL: https://www.wto.org/french/tratop_f/covid19_f/covid19_f.htm (дата звернення: 20.02.2020).
12. Tackling Coronavirus: the trade policy dimension // Global Trade Alert : сайт. URL: <https://www.globaltradealert.org/reports/50>_(дата звернення: 20.02.2020).
13. Merve A. Demir, Sepil A. The effects of protectionist policies on international trade. *International Journal of Social Sciences*. 2017. Vol. 3, No. 2. Pp. 136–158. DOI: <https://doi.org/10.20319/pijss.2017.32.136158>.
14. Tackling COVID-19 Together // Global Trade Alert : сайт. URL: <https://www.globaltradealert.org/reports/51>_(дата звернення: 20.02.2020).
15. Friel S., Hattersley L., Townsend R. Trade Policy and Public Health. *Annual Review of Public Health*. 2015. Vol. 36. Pp. 325–344. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-031914-122739>.
16. Statement Extraordinary G20 Leaders' Summit Statement on COVID-19 // World Trade Organization : сайт. URL: https://www.wto.org/english/news_e/news20_e/dgra_26mar20_e.pdf (дата звернення: 20.02.2020).
17. Abbott F. M. The WTO Medicines Decision: World Pharmaceutical Trade and the Protection of Public Health. *The American Journal of International Law*. 2005. Vol. 99, No. 2. Pp. 317–358. DOI: <https://doi.org/10.2307/1562501>.

18. Gates B. Responding to Covid-19 – A Once-in-a-Century Pandemic? *New England Journal of Medicine*. 2020. No. 382. Pp. 1677–1679. DOI: <https://doi.org/10.1056/nejmp2003762>.

19. EPing – track product requirements in export markets : сайт. URL: <https://www.epingalert.org/en> (дата звернення: 20.02.2020).

Надійшла до редколегії 24.02.2020

ТЕРЕМЕЦКИЙ В. И., ДУЛИБА Е. В. РОЛЬ ВТО В РЕГУЛИРОВАНИИ МИРОВОЙ ТОРГОВЛИ МЕДИЦИНСКИМИ СРЕДСТВАМИ И ПРИБОРАМИ ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ COVID-19

Рассмотрены особенности международной торговли лекарственными средствами и приборами во время пандемии COVID-19. Проведен анализ экспорта медицинских средств и приборов в 2020 г. и изложены основные проблемы, существующие в этой сфере. Проанализированы соглашения ВТО, регулирующие международную торговлю лекарственными средствами и приборами, а также обоснована важность применения этих соглашений с целью урегулирования международной торговли. Выделены два основных приоритета международной торговой политики во время пандемии COVID-19.

Ключевые слова: международное право, международная торговля, соглашения ВТО, ВТО, медицинские средства и приборы.

TEREMETSKYI V. I., DULIBA YE. V. ROLE OF THE WTO IN REGULATING WORLD TRADE IN MEDICINAL PRODUCTS AND EQUIPMENT DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Peculiarities of international trade in medicinal products and equipment during the COVID-19 pandemic are considered.

The purpose of the article is theoretical and methodological substantiation of the role of the WTO agreements within international trade in medicinal products and equipment during the COVID-19 pandemic, development of important priorities of international trade policy in this area.

The methodological basis of the article is a set of general and special research methods. In particular, the shortcomings of international trade in medicinal products and equipment in 2020 were identified by using the logical and semantic method.

The export of medical equipment and devices in 2020 is analyzed and the main problems that exist in this area are outlined. The WTO agreements regulating international trade in medicinal products and equipment are analyzed.

It is stated that the WTO is an effective regulator of international trade and should take all measures to further provision of stable functioning of the system of international trade relations, liberalization of international trade, ensuring transparency of trade procedures and the abolition of trade restrictions.

It is concluded that the COVID-19 pandemic stressed the strengthening of cooperation and efforts to reduce barriers to international trade. Global integration of all activities and international cooperation are important to overcome the impact of the COVID-19 virus on the health and economic.

It is emphasized that aspects of the settlement of trade disputes related to the export of medical equipment and devices during the COVID-19 pandemic can be considered as a perspective area of further research.

Key words: medical equipment and devices, international law, international trade, export, WTO agreements, WTO.

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК [159.9:351.74](477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.22>**НАТАЛЯ ЕДУАРДІВНА МІЛОРАДОВА,***доктор психологічних наук, доцент,**Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0002-0716-9736>,

СЦЕНАРНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ СЛІДЧИХ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті наведено результати ґрунтовного аналізу зарубіжних і вітчизняних підходів щодо розгляду особливостей професійного становлення особистості та формування сценарних тенденцій саморозгортання в особистісному та професійному полі, на основі яких виокремлено та обґрунтовано існування та надано характеристику п'яти основних типів сценаріїв професіогенезу слідчих: стрімкозростаючого (поступове зростання показників усіх базових психологічних характеристик); зростаючого (зростання показників однієї або двох базових психологічних характеристик); усередненого (відсутність змін у показниках базових психологічних характеристик, наявність середніх показників базових психологічних характеристик); спадаючого (зниження показників однієї або двох базових психологічних характеристик) та стрімкоспадаючого (поступове зниження показників усіх базових психологічних характеристик). Визначено перелік можливих переваг та ризиків розвитку професіогенетичних сценаріїв слідчих.

Ключові слова: професіогенез, сценарні тенденції, слідчі органи досудового розслідування, типи сценаріїв професіогенезу слідчих, переваги та ризики сценаріїв.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Сучасний період розвитку нашої держави характеризується змінами у різних сферах життя, зокрема масштабними перетвореннями, які відбуваються в системі Міністерства внутрішніх справ України, метою реформування якої є виховання поліцейських нової генерації, діяльність яких спрямована на захист прав і свобод людини, підвищення авторитету та рівня довіри до поліції з боку населення. Забезпечення прав і свобод громадян безпосередньо пов'язане з підвищенням ефективності діяльності Національної поліції України, зокрема слідчих підрозділів. Сьогодні у психології професійного розвитку особистості слідчого недостатньо висвітленими залишаються питання щодо формування особистого професійного сценарію та аналізу факторів позитивного та негативного впливу на цей процес. Розуміння сутності професійних сценарних тенденцій та існуючих переваг й імовірних ризиків розвитку особистості слідчого в межах кожного типу професіогенетичного сценарію є запорукою успішності його професіогенезу.

Стан дослідження проблеми

Проблематика проектування особистої траєкторії професійного розвитку є предме-

том досліджень багатьох науковців у межах різних напрямків. Проблема побудови життєвого сценарію особистості була предметом уваги багатьох дослідників (А. Адлер, Е. Берн, Р. Бразінгтон, О. В. Черніков, К. Штайнер) та ін.). У межах цієї проблеми вивчалися також питання вибору життєвого шляху, образу і стилю життя (К. О. Абульханова-Славська, Є. І. Головаха, С. Л. Рубінштейн та ін.), індивідуального стилю життя (Є. О. Клімов, О. Н. Леонтьєв, В. С. Мерлін та ін.). Так, питанням виокремлення особливостей побудови освітніх траєкторій та професійного самоздійснення молоді приділяли увагу як вітчизняні, так і закордонні науковці, серед яких: І. Ф. Бережна, В. В. Кириченко, М. А. Кримова, Л. С. Лісогор, Л. В. Шаульська та ін. Питання управління персоналом, а також його навчання та розвитку з позиції побудови індивідуальної освітньої траєкторії розглядали О. Я. Кібанов, М. Б. Курбатова, М. І. Магура та ін. Особливості формування особистості фахівця в межах персонального шляху реалізації особистісного потенціалу висвітлювали у своїх працях М. А. Кримова, В. Ф. Любичев, І. М. Мельник, В. М. Монахов, В. Л. Погрібна, А. В. Хуторський та ін. Сценарному аналізу життєвого шляху присвятили свої дослідження Е. Берн та його

послідовники (С. Б. Карпман, Т. Келер, К. Стайнер, Ч. Тойч, та ін.).

Науковці сучасності підкреслювали існування: чотирьох основних сценаріїв, формування яких залежить від багатьох умов та факторів (О. О. Бодальов); шести видів сценаріїв професійного розвитку особистості з урахуванням впливу на їх формування об'єктивних та суб'єктивних факторів (Е. Ф. Зеєр та Е. Е. Сіманюк).

Різним аспектам професійного становлення особистості у юридичній сфері присвятили свою наукову діяльність Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, О. М. Бандурка, Б. І. Бараненко, В. І. Барко, С. П. Бочарова, О. В. Землянська, Л. І. Казміренко, З. Р. Кісіль, І. В. Клименко, Я. Ю. Кондратьєв, О. І. Кудерміна, В. О. Лефтеров, Т. М. Малкова, В. С. Медведєв, Л. І. Мороз, О. В. Тімченко, О. М. Цільмак, Г. О. Юхновець, С. І. Яковенко та ін. Особливості професійного саморозгортання слідчих стали предметом наукового пошуку В. Г. Андросюка, О. М. Бандурки, О. Я. Баєва, С. П. Бочарової, О. В. Землянської, Н. І. Клименка, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, С. М. Лозової, В. Г. Лукашевич, І. М. Охріменко, О. М. Цільмак, В. Ю. Шепітько та ін.

Водночас, незважаючи на актуальність тематики і велику кількість досліджень із зазначеної теми, потребують подальшого розгляду та визначення існуючі сучасні сценарні тенденції професійного розвитку слідчих органів Національної поліції України.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є розгляд основних сценарних тенденцій професіогенезу слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України та визначення їх особливостей.

Завданнями, спрямованими на досягнення вказаної мети, є: 1) виокремлення, обґрунтування та характеристика п'яти основних типів сценаріїв професіогенезу слідчих; 2) розгляд існуючих переваг та імовірних ризиків розвитку особистості в межах кожного типу професіогенетичного сценарію.

Наукова новизна дослідження полягає у виокремленні, обґрунтуванні й характеристиці п'яти основних типів сценаріїв професіогенезу слідчих та розгляді існуючих переваг та ризиків розвитку особистості слідчого в межах зазначених професіогенетичних сценаріїв.

Виклад основного матеріалу

Проблема розвитку та формування особистості професіонала-слідчого повинна розглядатися системно та комплексно, починаючи

вже з усвідомлення професійних намірів та подальших шляхів саморозгортання у професійному полі, ще в юнацькому віці. Але ми повинні розуміти, що досягнення особистістю високих результатів у професії залежить від багатьох факторів та умов, які необхідно враховувати у подальшому і на стадіях здобуття вищої освіти та професіоналізації. У нашому дослідженні ми розглядаємо *професіогенез слідчого* як поступовий, планомірний, поліструктурний, безперервний процес розвитку та становлення фахівця в професійному середовищі, головними параметрами якого виступають певні базові характеристики (операціональні, змістовні та динамічні), а результатом є високий рівень професіоналізму під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень [1, с. 130]. Поєднання та взаємовплив об'єктивних та суб'єктивних умов, активно-відповідального ставлення до особистого життя є підґрунтям позитивного професіогенезу слідчого та його кар'єрного просування.

Розгляд траєкторії професіогенезу через призму зміни її темпу та напрямку; базові психологічні характеристики, співвідношення суб'єктивних та об'єктивних факторів сприяє виокремленню певного особистого професійного сценарію. Під *професійним сценарієм* ми розуміємо план особистої, активно-суб'єктивної та відповідальної самореалізації у конкретному професійному середовищі, розгортання якого залежить від взаємовпливу об'єктивних та суб'єктивних факторів [1, с. 126].

Результатом ретельного теоретичного аналізу напрацювань зарубіжних та вітчизняних науковців у напрямку дослідження особистого професіогенезу протягом життя з позиції сценарного підходу, змістовного аналізу цього явища в тріаді «особистість – діяльність – соціум» та виокремлення базових психологічних характеристик цього процесу стало обґрунтування та виокремлення можливості існування п'яти основних типів сценарних тенденцій професіогенезу слідчих, таких як:

1) стрімкозростаючий (поступове зростання показників усіх базових психологічних характеристик);

2) зростаючий (зростання показників однієї або двох базових психологічних характеристик);

3) усереднений (відсутність змін або середні значення показників базових психологічних характеристик);

4) спадаючий (зниження показників однієї або двох базових психологічних характеристик);

5) стрімкоспадаючий (поступове зниження показників усіх базових психологічних характеристик) [2, с. 99].

Якщо брати за основу тільки такі критерії, як темп (швидкість) зміни показників базових психологічних характеристик професіогенезу та напрямок (зростання, падіння) змін показників, то такий підхід до виокремлення сценаріїв може бути достатньо формалізованим. Але професіогенетичний розвиток – це процес, у межах якого здійснюється індивідуалізація особистості слідчого та формується його неповторний та унікальний стиль діяльності.

Кожна особиста сценарна траєкторія формується під впливом багатьох факторів та умов. Для когось постійне зростання дорівнює трудноголізму та виснаженню, а деякі варіанти усередненого вектора розвитку і є головною професійною метою, що означає збереження стабільності дій та вмінь, незважаючи на зовнішні та внутрішні перешкоди. Тому, враховуючи складність проблеми особистого розвитку, ми припустили можливість існування в межах зазначених п'яти типів сценаріїв професіогенезу слідчих деякі варіанти (див. табл. 1) [2, с. 99].

Таблиця 1

Можливі варіанти сценаріїв професіогенезу слідчих

Компоненти	ТИПИ СЦЕНАРІЇВ																				
	Стрімко зростаючий					Зростаючий				У	Спадаючий						Стрімко спадаючий				
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Особистісний	В	С	В	В	В	В	С	В	С	С	В	С	С	Н	С	С	С	Н	Н	Н	Н
	В	В	С	В	В	В	С	С	В	С	С	В	С	С	Н	В	Н	С	Н	Н	Н
	В	В	В	С	В	С	В	В	С	С	С	С	В	С	В	Н	Н	Н	С	Н	Н
	В	В	В	В	С	С	В	С	В	С	Н	Н	Н	В	С	С	Н	Н	Н	С	Н
Діяльнісний	В	С	В	В	В	В	С	В	С	С	В	С	С	Н	С	С	С	Н	Н	Н	Н
	В	В	С	В	В	В	С	С	В	С	С	В	С	С	Н	В	Н	С	Н	Н	Н
	В	В	В	С	В	С	В	В	С	С	С	С	В	С	В	Н	Н	Н	С	Н	Н
	В	В	В	В	С	С	В	С	В	С	Н	Н	Н	В	С	С	Н	Н	Н	С	Н
Соціальний	В	С	В	В	В	В	С	В	С	С	В	С	С	Н	С	С	С	Н	Н	Н	Н
	В	В	С	В	В	В	С	С	В	С	С	В	С	С	Н	В	Н	С	Н	Н	Н
	В	В	В	С	В	С	В	В	С	С	С	С	В	С	В	Н	Н	Н	С	Н	Н
	В	В	В	В	С	С	В	С	В	С	Н	Н	Н	В	С	С	Н	Н	Н	С	Н

Примітка: В – високий рівень розвитку показника
С – середній рівень розвитку показника
Н – низький рівень розвитку показника

У наших дослідженнях стосовно виокремлення зазначених сценарних тенденцій професіогенезу ми виходили із наукових доробок:

– Е. Берна [3, с. 229] та його послідовників (Т. Келера, К. Стайнера, Ч. Тойча та ін.) стосовно розуміння особливостей побудови та змістовних характеристик життєвого сценарію;

– Н. С. Пряжнікова та Є. Ю. Пряжнікової [4], які розглядали два напрямки професійного саморозгортання особистості, коли людина відбулася як професіонал, та коли цей процес був зруйнований;

– О. О. Бодальова [5], який виокремив й описав три основні напрямки перетворення

людини на особистість та чотири основні сценарії розвитку дорослої людини;

– Е. Ф. Зеєра та Е. Е. Симанюк [6], які виокремили та описали шість видів сценаріїв професійного розвитку особистості.

Тому професійний розвиток особистості слідчого ми розглядаємо з позиції наявності двох професіогенетичних векторів:

– зростаючого (зростання показників базових психологічних характеристик);

– спадаючого (зниження показників базових психологічних характеристик).

Як видно з таблиці 1, у межах кожного з них можливі варіанти розвитку особистого професійного сценарію. Це залежить від

багатьох факторів: початкового та поточного рівнів показників базових психологічних характеристик на кожній стадії професіогенезу; взаємовпливу зовнішніх та внутрішніх факторів; наявності періодів стагнації, усвідомлення, стабілізації та закріплення результатів; особливостей протікання можливих деформаційних процесів; темпу та швидкості зміни показників; особистого ставлення до існуючого стану професіогенезу; виникнення та розв'язання нормативних та ненормативних криз та ін.

Таким чином, у межах першого вектора нами виокремлено існування двох можливих типів сценарних тенденцій:

– стрімкоспадаючого, що характеризується поступовим, рівномірним зростанням показників майже всіх базових психологічних характеристик, достатньо стабільним темпом та швидкістю зростання;

– зростаючого, що характеризується поміркованим зростанням показників однієї або двох базових психологічних характеристик, наявністю стабілізаційних плато, темпи та швидкість їх зростання більш розтягнуті у часі.

У межах другого вектора також виокремлено існування двох можливих типів сценарних тенденцій:

– стрімкоспадаючого, що характеризується наявністю поступового, стабільного зниження показників усіх базових психологічних характеристик, з високим темпом та швидкістю зниження;

– спадаючого, що також характеризується зниженням показників однієї або двох базових психологічних характеристик, але швидкість та темп зниження не такий стабільний.

П'ятий тип сценарних тенденцій професіогенезу слідчих отримав назву «усереднений». Для нього характерними є стабільність у показниках базових психологічних характеристик професіогенезу, домінування середніх значень показників, без зміни темпу та швидкості професійного розвитку.

Розглянемо більш детально змістовне наповнення кожного з визначених типів сценарних тенденцій професіогенезу слідчих (див. табл. 2.).

Таблиця 2

Характеристика типів сценарних тенденцій професіогенезу слідчих

Тип	Характеристики
1	2
Стрімкозростаючий сценарій	Високий рівень та стрімкий і короткий період адаптації. Наявність ефективних міжособистісних зв'язків із тенденцією до їх розширення. Розуміння рольової структури взаємодії. Дієві копінг-стратегії. Високий рівень функціональності у соціальному контексті, мотивації, особистої відповідальності, емоційно-вольової регуляції поведінки. Адекватність оцінки результативності діяльності і поведінки. Достатньо високі показники успішності. Процес отримання нових знань та розвиток вмінь характеризується системністю, послідовністю та результативністю. Результатом цього є розвиток, присвоєння та закріплення професійних цінностей, настановлень й ідентичності. Закріплюються професійно значущі вміння; розвиваються професійна спостережливість, пошукова активність, оперативна та довгострокова пам'ять, мислення, сприйняття та уява. Спостерігається інтенсивний процес розвитку ПВЯ. <i>Висновок:</i> цей сценарій характеризується: нетривалими періодами стабілізації та закріплення результатів; швидкою оцінкою ефективності кожного етапу; плануванням діяльності; баченням перспектив розвитку
Зростаючий сценарій	Зберігаються тенденції зростання показників базових психологічних характеристик професіогенезу, але темпи його нижче; може діагностуватися зростання показників однієї або двох базових психологічних характеристик. <i>Висновок:</i> для цього типу сценарію характерними є: менш стрімко зростаючий вектор розвитку, ніж у першого типу; наявність періодів злетів та падінь показників, але із перевищенням зростаючих тенденцій; наявність стану плато зі стабілізацією досягнень; зниження темпу оцінки ефективності та планування діяльності й бачення професійних перспектив

Закінчення табл. 2

1	2
Усереднений тип сценарію	Усереднені значення показників базових психологічних характеристик. Ймовірність розвитку застійних явищ (стереотипність, зниження креативності; недостатній рівень мотивації, знаходження у професії відзначається життєвою необхідністю, можливо домінування матеріальної складової або відсутність бачення особистої професійної реалізації в іншій сфері. Діагностуються ознаки маргіналізму та професійної деформації. Специфічними складовими такого сценарію можуть бути: нехтування своїми обов'язками, формалізм, негативна самооцінка, песимістичні тенденції, відсутність задоволення від діяльності, втома. Результатом розвитку цього сценарію може бути безініціативність, відсутність бажання подальшого кар'єрного зростання, дифузія професійного «Я». <i>Висновок:</i> такий сценарій характеризується: «усталеною стабільністю», без зміни вектора, темпу та траєкторії розвитку; подальший професійний розвиток може мати тенденції до зниження або підйому; задоволення результатами діяльності та кар'єрними досягненнями
Спадаючий сценарій	Зниження показників однієї або двох базових психологічних характеристик. Це призводить до наявності декількох сценарних варіантів професіогенезу. Недостатній рівень розвитку ПВЯ, мотиваційної складової. Зниження ефективності професійної комунікативної структури та існуючих копінг-стратегій унеможлиблює вирішення нормативних професійних криз. Середній або високий рівень професійної деформації. <i>Висновок:</i> цей тип сценарію на відміну від попереднього характеризується: тим самим спадаючим вектором, але не таким стрімким; значно нижчими темпом та якістю падіння показників; наявністю періодів падіння та підвищення показників змістовних характеристик, але з перевищенням спадаючих тенденцій
Стрімкоспадаючий сценарій	Достатньо стрімке зниження показників усіх базових психологічних характеристик професіогенезу. Недостатній рівень адаптації, руйнування міжособистісних зв'язків, нерозуміння рольового навантаження. Зниження показників діяльнісного компонента та мотиваційної складової. Зниження показників результативності діяльності внаслідок відсутності систематичності та послідовності в отриманні знань та формуванні професійних умінь. ПВЯ слабо виражені. Низький рівень сформованості копінг-стратегій. Середній або високий рівень професійної деформації та деструкцій. Результатом може бути несформованість або руйнування професійної «Я-концепції». <i>Висновок:</i> Цей тип сценарію характеризується: стійким спадаючим вектором розвитку; тривалими періодами застою; стійкими, негативними тенденціями зниження результативності та відсутності коливань у показниках діяльності

Комплексно розглядаючи процес професіогенезу слідчого, необхідно звернути увагу на можливість існування ще однієї групи сценарних тенденцій під загальною назвою «катастрофа». Так, Е. Ф. Зеєр та Е. Е. Симанюк у своїх дослідженнях підкреслювали, що катастрофа – це сценарій професійного розвитку, що зумовлений виникненням критичних життєвих або професійних подій, внаслідок яких людина відмовляється від можливості професійної самореалізації [6, с. 40–42]. Як зазначає М. Й. Варій,

критичні події – це поворотні моменти індивідуального життя людини, що супроводжуються значними емоційними переживаннями [7, с. 878–891]. Учений пропонує виокремлення трьох груп таких подій:

– нормативні, зумовлені логікою професійного становлення і життя людини: закінчен-

ня школи, вступ до професійних навчальних закладів, створення родини, працевлаштування тощо;

– ненормативні, для яких характерні випадкові або несприятливі обставини: невдача під час вступу до професійної школи, вимушене звільнення з роботи, розпад родини тощо;

– екстраординарні (наднормативні), які відбуваються внаслідок вияву сильних емоційно-вольових зусиль особистості: самостійне припинення навчання, інноваційна ініціатива, зміна професії, добровільне взяття на себе відповідальності тощо [7, с. 878–891].

Орієнтуючись на ці типи, до критичних подій особистого та професійного життя слідчого можна віднести:

– нормативні, наприклад, вступ до ЗВО зі специфічними умовами навчання, закінчення ЗВО та перше робоче місце, народження

дитини, тобто всі нормативні кризи, пов'язані з особистим та професійним життям;

- ненормативні, наприклад розпад родини, вимушене переведення на іншу посаду, відрахування з навчання тощо;

- екстраординарні, наприклад екстремальні події глобального масштабу (пандемія, землетрус) та введення карантину, зміна стратегічного курсу розвитку правоохоронних структур (реформування міліції в поліцію), війна, скорочення підрозділу, введення в штат посад із новими функціями (детектив), смерть близької людини, поранення під час несення служби тощо.

Наслідком таких подій може бути руйнування або припинення особистої кар'єри у конкретному професійному полі. У нашому

дослідженні не було виявлено слідчих з таким типом сценарних тенденцій, але ймовірність їх існування є достатньо великою.

Крім того, розглядаючи особливості сценарних тенденцій професіогенезу, необхідно підкреслити, що:

- кожен із зазначених типів має певні переваги та імовірні ризики розвитку особистості в межах кожного сценарного типу (див. табл. 3.) [2, с. 105].

- при переході особистості з однієї стадії професіогенезу на іншу та з етапу на етап у межах стадії існує вірогідність зміни темпу, швидкості та показників базових психологічних характеристик, що сприяє виникненню змін у сценарних тенденціях.

Таблиця 3

Можливі переваги та імовірні ризики визначених сценарних тенденцій

Тенденції	Переваги	Недоліки та ризики
1	2	3
<i>Стрімкозростаючий</i>	<ul style="list-style-type: none"> - короткий, стрімкий період адаптації; високий рівень адаптації; - швидка побудова ефективної комунікації; - висока міра задоволення від роботи; - високий рівень функціональності (системність, послідовність, результативність); - висока мотивація досягнень; - планування та управління розвитком; - високі показники всіх характеристик; ПВЯ сформовані, стратегічне, нестандартне мислення; - цілеспрямована регуляція та оцінка результативності діяльності; - нетривалі періоди стабілізації та закріплення результатів; - швидке кар'єрне зростання 	<ul style="list-style-type: none"> - «шок від реальності» при виході на пенсію; - невикористання освітнього потенціалу для підготовки молодих кадрів; - недостатність часу на особисте життя; - висока вірогідність перевантажень та соматичних захворювань; професійний стрес; - недостатня емоційна і психологічна зрілість; - «зіркова» хвороба та вірогідність руйнування міжособистісних стосунків; - орієнтація на особистий успіх
<i>Зростаючий</i>	<ul style="list-style-type: none"> - орієнтація як на особистий, так і на колективний успіх; - достатньо швидкий процес оцінки ефективності кожного етапу професіогенезу; - достатньо високий рівень розвитку ПВЯ та функціональності; - достатньо висока мотивація досягнень; - більш врівноважені процеси побудови професійної кар'єри та особистого життя 	<ul style="list-style-type: none"> - наявність періодів злетів та падінь професіогенетичних показників - більш тривалий кар'єрний процес; - повільність в оцінці показників кожного етапу професіогенезу; - вірогідність переходу до усередненого типу професійного розвитку

Закінчення табл. 3

1	2	3
Усереднений	<ul style="list-style-type: none"> - шаблонне мислення; стереотипність; - надійність і лояльність; - стабільність професіогенетичних показників; - вірогідність переходу до зростаючого типу професійного сценарію; - усталені психофізіологічні показники; - вільний час на побудову особистого життя 	<ul style="list-style-type: none"> - нездатність людини справлятися зі стрімкими змінами ситуації; - шаблонне мислення, стереотипність; - зниження професійних показників внаслідок тривалих періодів стабілізації та закріплення; - середній або високий рівень професійної деформації; - вірогідність переходу до спадаючого типу професійного сценарію
Спадаючий	<ul style="list-style-type: none"> - вірогідність поступової зміни траєкторії на усереднений та зростаючі типи; - наявність вільного часу 	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність задоволення від роботи; - поступове руйнування кар'єри та зміна професійного вектора; - коливання у професійних показниках; - недостатній рівень здатності подолання криз; - залежність від зовнішніх факторів; - достатньо високий рівень професійної деформації; - вірогідність розвитку стрімкоспадаючого сценарію
Стрімкоспадаючий	<ul style="list-style-type: none"> - вірогідність зміни траєкторії після падіння на усереднений та зростаючий типи; - достатньо швидке розуміння необхідності пошуку нового вектора діяльності 	<ul style="list-style-type: none"> - низький рівень особистісно-професійної взаємодії, комунікативні бар'єри; - низька адаптивність; - нерозуміння рольових функцій; - низький рівень професійної мотивації; - відсутність дієвих копінг-стратегій; - низька функціональність (системність, послідовність, результативність); - ПВЯ – слабо виражені; - залежність від зовнішніх факторів; - тривалі та затяжні періоди застою; - вірогідність соматичних захворювань; - маргіналізм, професійна деформація та деструкція; - руйнування кар'єри, зміна професійного вектора

Так, деякі переваги та ризики можуть мати як позитивне, так і негативне значення, наприклад «шаблонне мислення, стереотипність». Є безліч професійних ситуацій, які потребують саме такого підходу до їх вирішення, так би мовити «протокольна форма діяльності» – і це перевага. Наприклад, при організації допиту його успішність у багатьох випадках буде залежати від індивідуального підходу слідчого, який формується із досвідом, базуючись не нестандартному мисленні, творчому підході до діяльності та креативності. Тому, аналізуючи наведений перелік переваг та ризиків визначених нами сценарних тенденцій, доцільно звертати увагу на:

- особливості перебігу професіогенетичної стадії в цілому;
- зовнішні та внутрішні фактори;
- загальні показники базових психологічних характеристик як на момент діагностування, так і на всій стадії професіогенезу;
- особисте ставлення слідчого до ситуації свого професійного розвитку на певному етапі.

Крім того, існує ймовірність, що при переході з однієї стадії професіогенезу на іншу та в межах однієї стадії з етапу на етап під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників може здійснюватися зміна професійних сценарних тенденцій. Так, наприклад, у межах стадії

здобуття вищої освіти після проходження курсантами практики можливе як підвищення рівня успішності навчання, професійної мотивації, так і її зниження, що буде впливати на зміни у сценарних траєкторіях. Закінчення закладу вищої освіти та перехід на іншу стадію професіогенезу також супроводжується зіткненнями сформованого образу обраної професії з реальним. На тлі подолання труднощів адаптаційного періоду результатом такого зіткнення може бути не тільки зміна сценарних тенденцій на протилежні, а й також і звільнення та заміна професійного вектора розвитку взагалі.

Тому, розглядаючи процес професійного саморозгортання особистості слідчого, доцільно звернути увагу на існуючий актуальний професіогенетичний сценарій, шляхи його оптимізації та зниження вірогідності розвитку елементів негативного професіогенезу.

Висновок

На основі аналізу існуючих підходів до сценарного планування особистого та професійного

життя нами було виокремлено та обґрунтовано можливість існування п'яти основних типів сценарних тенденцій професіогенезу слідчих, зокрема: стрімкозростаючого; зростаючого; усередненого; спадаючого та стрімкоспадаючого, їх основні переваги та ризики. У межах окреслених сценарних тенденцій вірогідні різні варіанти професіогенетичного розвитку залежно від значення показників базових психологічних характеристик, темпу та швидкості розвитку та взаємовпливу зовнішніх та внутрішніх факторів. Вивчення професіогенезу працівників слідчих підрозділів через призму сценарного підходу надає можливості для ґрунтовного аналізу процесу професійного самоздійснення та саморозгортання особистості фахівця. Тому врахування розглянутих характеристик, переваг та ризиків кожного із визначених сценарних тенденцій професіогенезу слідчих у професійно-психологічному супроводженні сприятиме підвищенню ефективності їх саморозгортання у професійному полі.

Список бібліографічних посилань

1. Мілорадова Н. Е. Психологія професіогенезу слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.06. Харків, 2019. 799 с.
2. Мілорадова Н. Е. Психологічні основи професіогенезу слідчих : монографія. Харків : ФОП Бровін, 2018. 496 с.
3. Бодалёв А. А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. М. : Флинта ; Наука, 1998. 168 с.
4. Пряжников Н. С., Пряжникова Е. Ю. Психология труда и человеческого достоинства. 3-е изд. М. : Академия, 2005. 480 с.
5. Берн Э. Трансакционный анализ в психотерапии / пер. с англ. А. Грузберга. М. : Эксмо, 2009. 416 с.
6. Зеер Э. Ф., Сыманюк Э. Э. Психология профессиональных деструкций : учеб. пособие. М. : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2005. 240 с.
7. Варій М. Й. Загальна психологія : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учб. літ., 2007. 968 с.

Надійшла до редколегії 10.02.2020

МИЛОРАДОВА Н. Э. СЦЕНАРНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПРОФЕССИОГЕНЕЗА СЛЕДОВАТЕЛЕЙ ОРГАНОВ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

В статье представлены результаты детального анализа зарубежных и отечественных подходов к рассмотрению особенностей профессионального становления личности и формирования сценарных тенденций саморазвертывания в личностном и профессиональном поле, на основе которых выделено и обосновано существование и охарактеризованы пять основных типов сценариев професіогенеза следователей: быстрорастущий (быстрый рост показателей всех базовых психологических характеристик); растущий (рост показателей одной или двух базовых психологических характеристик); усредненный (отсутствие изменений в показателях базовых психологических характеристик, наличие средних показателей базовых психологических характеристик); ниспадающий (снижение показателей одной или двух базовых психологических характеристик) и стремительноспадающий (быстрое снижение показателей всех базовых психологических характеристик). Определен перечень возможных преимуществ и рисков развития професіогенетичних сценариев следователей.

Ключевые слова: професіогенез, сценарные тенденции, следователи органов досудебного расследования, типы сценариев професіогенеза следователей, преимущества и риски сценариев.

MILORADOVA N. E. SCENARIO TENDENCIES OF PROFESSIONAL GENESIS OF INVESTIGATORS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION AGENCIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The author of the article has presented results of a thorough analysis of international (A. Adler, E. Bern, R. Brasington, T. Keller, C. Toich, S.B. Karpman, K. Steiner, etc.) and domestic (K. O. Abulkhanova-Slavskaya, O. O. Bodalov, Ye. I. Holovakha, E. F. Zeier, Ye. O. Klimov, N. S. Priazhnikova, Ye. Yu. Priazhnikov, S. L. Rubinshtein, E. E. Symaniuk, etc.) approaches to consider specific features of professional development of individuals and formation of scenario tendencies for self-deployment within personal and professional fields.

Based on the analysis of the works of the mentioned scholars the author has distinguished and substantiated the existence and has provided characteristics to five basic types of scenarios of professional genesis of investigators: rapidly growing (gradual increase of indicators of all basic psychological characteristics); growing (increase in indicators of one or two basic psychological characteristics); averaged (absence of changes in indicators of basic psychological characteristics, presence of average indicators of basic psychological characteristics); decreasing (decrease in indicators of one or two basic psychological characteristics) and rapidly decreasing (gradual decrease in indicators of all basic psychological characteristics). It has been stated that it is possible to distinguish within each of these scenarios, variants of the scenario depending on the level of manifestation of indicators of the basic psychological characteristics of professional genesis.

The list of possible advantages and risks of the development of the scenarios of professional genesis of investigators has been determined. The advantages and risks are related to both external and internal factors. It has been emphasized that it is necessary to pay attention to the fact that the transition from one stage to another and from stage to stage within the stage can produce changes in their characteristics while analyzing scenario tendencies of the employees of investigative units.

It has been noted that the study of professional genesis of investigators starting from the stage of conscious choice of the professional path up to the moment of dismissal from the National Police through the prism of scenario approach makes it possible to comprehensively analyze professional self-deployment of individuals through the analysis of the correlation and mutual interaction of indicators of the basic psychological characteristics and conditions of the professional environment within each of the stages.

Key words: *professional genesis, scenario tendencies, pre-trial investigators, scenario types of investigator's professional genesis, advantages and risks of the scenarios.*

НАТАЛЯ ЄВГЕНІЇВНА ТВЕРДОХЛЄБОВА,*Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0003-3139-4308>,*e-mail: natatv@ukr.net***ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВООХОРОНЦІВ НА ЕТАПІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ**

Визначено ключові поняття, які сприяють відображенню сутності процесу професійної самореалізації працівників поліції. Розглянуто доцільність формування ціннісних регуляторів поведінки та мотиваційної сфери правоохоронців на етапі фахової підготовки, що сприятиме підвищенню ефективності їх професійної діяльності та самореалізації в сучасних умовах.

Ключові слова: *працівник поліції, професійна самореалізація, самовизначення, мотиваційна сфера, ціннісно-смыслова сфера.*

*Оригінальна стаття***Постановка проблеми**

У сучасних умовах розвитку країни в якісно новому аспекті розглядається питання самореалізації особистості. Саморозвиток, самовдосконалення, самореалізація – головні чинники успішності, ефективності реформ у різних галузях, особливо у правоохоронній сфері.

Специфіка професії та нестабільність сучасного суспільства вимагають від працівників поліції високих рівнів розвитку професійної готовності, соціально-емоційної зрілості, стійкості, відповідальності, самостійності, уміння зберігати самоконтроль, гнучкості поведінки. Недостатній розвиток цих якостей особистості правоохоронця перешкоджає здійсненню його функціональних обов'язків на високому професійному рівні, породжує помилки у професійній діяльності, викликає появу професійної дезадаптації та професійної деформації. Основними групами факторів, що можуть викликати професійну деформацію, є [1, с. 21]:

- фактори соціально-психологічного характеру;
- фактори особистісної властивості;
- фактори, зумовлені специфікою діяльності органів правопорядку.

Найскладнішою психологічною проблемою є поєднання внутрішніх стимулів, зовнішніх факторів, а також умов саморозвитку працівника поліції. З одного боку, не завжди наявність ідеальних умов відповідає розвитку особистісних якостей поліцейського; з іншого – їх розвиток може відбуватися в найбільш екстремальних, несприятливих умовах. Будь-яка зовнішня дія завжди опосередковується сукупністю внутрішніх особливостей, найважливішими з яких є здібності поліцейського.

Рівень готовності майбутніх працівників правоохоронних органів до професійної самореалізації зростає, на нашу думку, за умов спрямованості їх професійної підготовки у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання на професійну самореалізацію. Це може бути забезпечено розвитком мотиваційної та ціннісно-смыслової сфер, що сприятимуть оптимізації поведінки та самореалізації працівників поліції.

Стан дослідження проблеми

Розглядаючи професійну самореалізацію як етап професійного розвитку, Т. Єфімова стверджує, що самореалізація проходить визначені стадії, кожна з яких характеризується своїми новоутвореннями та результатами [2, с. 40]. На думку дослідниці, на етапі навчання студентів у ЗВО професійна самореалізація є інтегральним утворенням, що охоплює ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності, професійну спрямованість, професійні знання, навички, вміння, професійно значущі особистісні якості й позитивну професійну «Я-концепцію». У кінцевому результаті формування «Я-концепції» дає відчуття задоволеності навчальною і професійною діяльністю.

М. Ярославцева розглядає професійну самореалізацію студента як процес свідомого прагнення до самостійного виявлення та втілення власних можливостей протягом фахової підготовки у вищому навчальному закладі. Професійна самореалізація – динамічний процес усвідомленого, активного та мотивованого самовиявлення своїх можливостей у професійній сфері [3, с. 152–154].

Л. Рибалко визначає професійну самореалізацію майбутнього фахівця як спеціально організовану цілеспрямовану діяльність. Механізмами такої самодіяльності є застосування фахового досвіду на практиці, трансформація й накопичення власного досвіду, постійний процес самозростання [4, с. 15].

Аналізуючи сутність професійної самореалізації в контексті нашого дослідження, ми акцентували увагу на можливості розв'язання одного з головних протиріч розвитку особистості, коли відбувається самокорекція особистісного досвіду і детермінується професійний досвід.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – визначити ключові поняття, які сприяють відображенню сутності процесу професійної самореалізації майбутніх працівників поліції для пошуку шляхів оптимізації їх професійної діяльності.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі *завдання*: 1) проаналізувати закономірності професійної самореалізації правоохоронців на етапі фахової підготовки; 2) визначити особистісні чинники, що можуть впливати на професійну самореалізацію працівників поліції.

Наукова новизна дослідження

Удосконалено теоретичні підходи до сутності поняття професійної самореалізації правоохоронців. У процесі дослідження набули подальшого розвитку уявлення щодо особистісних трансформацій ціннісно-сислової та мотиваційної сфер правоохоронців на етапі фахової підготовки, які впливають на ефективність їх професійної діяльності та самореалізації.

Виклад основного матеріалу

Самореалізація особистості в суспільстві є двогранною. Під час реалізації своїх потреб, задумів і планів суб'єкт не тільки саморозвивається, а й здійснює свій вплив на оточення та одночасно робить свій внесок у життя суспільства. Тому до основних сфер самореалізації належать перш за все професійна сфера (в тому числі й освітня) і сфера особистого життя (створення сім'ї, народження дітей та ін.). Професійна самореалізація здійснюється у процесі трудової діяльності.

Розглядаючи процес самореалізації особистості у професії, необхідно враховувати відповідний рівень соціального розвитку у визначеному часі та просторі. При цьому мотивуючою функцією є уявлення особистості про себе (суб'єктивна перспектива професійної самореалізації особистості).

Професійну самореалізацію людини обумовлюють ціннісно-сенсорні, інтелектуальні та мотиваційні особливості особистості. Моделювання досвіду професійної самореалізації є опорою на саморозвиток інтелектуально-вольових дій. Це процес найбільш продуктивний в юнацькому віці – у час завершення розвитку готовності до вибору певного виду діяльності, визначення себе в можливій професійній ролі. Основним моментом досліджуваного процесу є пошук професійного образу «себе».

Ключовими етапами формування професійної самореалізації є: професійне самовизначення (вибір навчального закладу та місця роботи), подальший вибір напряму й виду діяльності, становлення і професійний ріст у вибраній професії, що показує результативність професійної самореалізації. Отже, підґрунтям успішної самореалізації у професії є продуманий вибір місця навчання і майбутнього місця роботи, професійний розвиток протягом усієї професійної діяльності, а також задоволення від процесу побудови професійного життя і кар'єри.

Поняття «професійна самореалізація» Н. Пилипенко визначає як шлях соціалізації та гармонійного розвитку особистості, що поєднує накопичення духовного і практичного досвіду в період навчання у вищому навчальному закладі (первинне професійне становлення) з удосконаленням фахового зростання під час виконання професійних обов'язків, у процесі якого відбувається розкриття і впровадження професійного потенціалу особистості [5, с. 74].

У моделі професійного розвитку професійну самореалізацію особистості Л. Мітіна розглядає як завершальну стадію після стадій самовираження й самовизначення. У процесі стадії професійної самореалізації відбувається осмислення сенсу життя, розвивається життєва філософія, людина сприймає і осмислює себе як професіонала, формується професійна майстерність, відбувається гармонійний розвиток особистості [6, с. 28–38].

Говорячи про індивідуальний характер професійної самореалізації особистості, В. Журавчик стверджує, що особливості особистості (цінності, установки, інтереси й т. ін.) мають безпосередній вплив на продуктивність процесу самореалізації [7, с. 68].

Особистісні трансформації обумовлюються специфікою діяльності правоохоронців та суттєво впливають на особливості професійної самореалізації. Трансформації ціннісно-сислової сфери особистості охоплюють змістовно-сислово та динамічно-мотиваційні зміни, а

також зміни внутрішніх зв'язків і відносини між різнорівневими компонентами та параметрами, що визначають рівень особистісної стійкості та професійної надійності правоохоронців [8, с. 112].

Цінності є визначальними для професійного та особистого життя людини. Вони регулюють загальну активність і визначають вектори діяльності та поведінки людини. Формування ціннісних регуляторів поведінки майбутніх правоохоронців залежить від низки умов внутрішнього та зовнішнього характеру. Особливе значення в цьому процесі належить специфічним умовам навчання вищого навчального закладу системи МВС.

В. Погрібна зазначає, що професійна мотивація стимулює активність особистості, спрямовує до визначення майбутньої професії [9, с. 315]. У контексті нашого дослідження мотиваційний компонент пов'язаний з усвідомленням стимулів трудової діяльності, співвідношенням зовнішніх і внутрішніх факторів регуляції поведінки в умовах професійної діяльності.

Основними типами професійної мотивації є [10, с. 129]:

- цільова мотивація (адекватна й умовно адекватна);
- супутня або ситуативна мотивація;
- контрмотивація.

Суттєвий вплив на формування професійної мотивації мають фактори зовнішнього і внутрішнього характеру. До факторів зовнішнього характеру можна віднести вплив членів сім'ї, засобів масової інформації, колективу, робочої групи, системи психологічного супроводу, профорієнтаційної роботи. Особистісні трансформації є факторами внутрішнього характеру.

Формування потреби людини домагатися успіху, прагнення реалізовувати та підвищувати рівень своїх можливостей або мотивація досягнення активно відбувається під час здобуття професійної освіти. Для людини, яка має високий рівень мотивації досягнення, характерні такі риси: прагнення до здорової конкуренції; наполегливість у досягненні поставленої мети; бажання не зупинятися на досягнутому, незадоволеність легко досягнутим результатом; захопленість обраною справою; задоволення від успішних результатів; готовність допомагати і приймати допомогу [11, с. 80–81]. У процесі розвитку стійкої мотивації досягнення ці характеристики можуть бути орієнтиром для професійного формування майбутнього працівника поліції.

Мотиваційна сфера професійної діяльності є ієрархічною системою. В цю систему включені непрофесійні спонування (напри-

клад, досягнення соціального статусу, особистий розвиток та психічне самозбереження, відновлення енергетичних ресурсів організму тощо), які взаємопов'язані з мотивами, цілями, установками, тобто з прямими спонукачами професійної активності.

Таким чином, мотиваційна сфера не зводиться виключно до виконання визначеної професійної діяльності та трудових обов'язків. Функціями мотиваційної сфери професійної діяльності є:

- спонукаюча – окреслює потребу у визначеному виді професійної діяльності, активізує її здійснення;
- направляюча – визначає характер і вибір мети професійної діяльності;
- регулююча – розкриває ієрархію ціннісних орієнтацій, співвідношення та зміст мотивів професійної діяльності, послідовність проявів різних видів діяльності [11, с. 16].

Готовність до здійснення професійної діяльності, зокрема, до ефективних дій у складних, ризиконебезпечних ситуаціях формується та розвивається під час фахової підготовки правоохоронців. Курсанти навчаються методів регуляції власної поведінки та саморегуляції, а саме: концентрації уваги не на кінцевому результаті, а на вирішенні поставленого завдання, усунення зовнішніх ознак емоційної напруги, самопереконання, самонаказу, самохвалення, самоаналізу. На основі потреб і мотивів, а також усвідомлення поставленого перед суб'єктом завдання формується мета діяльності. При цьому цілеспрямована мобілізованість психічних процесів для подолання перешкод і досягнення результату – найбільш суттєвий показник готовності до діяльності. Саме в умінні ставити і досягати поставленої мети реалізується здатність людини до надситуативної активності. Цілепокладання у професійній діяльності містить формування нових цілей (цілеутворення) і реалізацію цих цілей. Мотивація виступає з'єднувальною ланкою між справжніми цілями, переконаннями, ідеалами особистості курсанта і його діями, вчинками, рішеннями.

Таким чином, стимули, які впливають на зміну поведінки правоохоронців, диктуються мотивацією. Зазначимо, що інколи у свідомості правоохоронців домінують неналежні мотиви до професійної діяльності (наприклад корисливі), і мотивація носить негативний характер.

Мотивація може змінюватися вертикально, коли людина усвідомлює прийнятні для себе і бажані для суспільства мотиви (наприклад, в українському суспільстві стрімко зростають

мотиви матеріальної забезпеченості). Також мотивація може змінюватися горизонтально, коли людина, виконуючи нові види діяльності та у процесі співпраці з людьми спирається на старі мотиви (перевіряється їх істинність), а паралельно з'являються нові мотиви і формуються цілі [12, с. 135–136].

Висновки

Таким чином, самореалізація – це одна з важливих потреб людини, спрямована не тільки на реалізацію особистістю власних сил і здібностей, але й на постійний ріст можливостей, удосконалення якості практичної діяльності, прагнення до самовдосконалення. Головним у самореалізації є індивідуальний вибір мети і способів її досягнення, а також самообмеження, яке не перешкоджає розвитку особистості на визначеному етапі її життя. Самореалізація відбувається тільки тоді, коли людина має мотивацію, яка спонукає її до саморозвитку і самозростання.

Отже, професійна самореалізація правоохоронця – це система індивідуальних особистісних та професійних якостей, характеристик і властивостей, через прояв яких він відобра-

жає свою сутність у професійній діяльності та в особистому житті.

Професійна самореалізація працівника поліції є складним організованим та багатетапним процесом поступової трансформації потенційного професійного на реальне професійне, що відбувається протягом усього життя. Найбільш значущими особистісними чинниками, що впливають на професійну самореалізацію, є:

- ціннісні регулятори поведінки й мотиваційна сфера, які дають розуміння самоефективності, що виражається у здатності організовувати власну діяльність і досягати успіху у взаємодії з людьми;
- незадоволеність діяльністю, що стимулює розвиток мотивів професійного зростання;
- гнучкість поведінки, яку забезпечують ефективна професійна та міжособистісна взаємодія.

Подальшими перспективами цього дослідження є розробка схеми психологічного супроводу процесу особистісних трансформацій працівників поліції у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання.

Список бібліографічних посилань

1. Буданов А. В. Педагогика личной профессиональной безопасности сотрудников органов внутренних дел. М. : Акад. МВД России, 1997. 134 с.
2. Ефимова Т. О. Игровые технологии как средство профессиональной самореализации студентов вузов в процессе обучения иностранному языку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Краснодар, 2009. 186 с.
3. Ярославцева М. І. Психолого-педагогічні аспекти сутності професійної самореалізації студентів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2007. № 2. С. 152–154.
4. Рибалко Л. С. Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Харків, 2008. 42 с.
5. Пилипенко Н. М. Психологічні особливості самореалізації особистості в умовах професійної кризи. *Соціальна психологія*. 2005. № 3 (11). С. 72–79.
6. Митина Л. М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях. *Вопросы психологии*. 1997. № 4. С. 28–38.
7. Журавчик В. Н. Формирование готовности студентов образовательных учреждений среднего профессионального образования к профессиональной самореализации. *Педагогическое образование и наука*. 2008. № 4. С. 68–70.
8. Твердохлебова Н. Є. Трансформації ціннісно-сислової сфери правоохоронців на етапі навчання у ЗВО зі специфічними умовами навчання. *Вісник Національного університету оборони України*. 2018. Вип. 2 (50). С. 112–118.
9. Погрібна В. Л. Професійна мотивація юриста: теоретичні та емпіричні виміри. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 2 (16). С. 314–321.
10. Лапшина В. Л. Професіоналізм в діяльності органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : підручник. Харків : Вапнярчук Н. М., 2005. 224 с.
11. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : монографія. Київ : ЦУЛ, 2009. 334 с.
12. Твердохлебова Н. Є. Місце тренінгу в психологічному супроводі особистісних трансформацій працівників поліції. *Право і безпека*. 2018. № 4 (71). С. 132–138.

Надійшла до редколегії 11.02.2020

ТВЕРДОХЛЕБОВА Н. Е. ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ САМОРЕАЛИЗАЦИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ НА ЭТАПЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Определены ключевые понятия, которые способствуют пониманию сущности процесса профессиональной самореализации сотрудников полиции. Рассмотрена целесообразность формирования ценностных регуляторов поведения и мотивационной сферы будущих правоохранителей на этапе профессиональной подготовки, которая будет способствовать повышению эффективности их профессиональной деятельности и самореализации в современных условиях.

Ключевые слова: *работник полиции, профессиональная самореализация, самоопределение, мотивационная сфера, ценностно-смысловая сфера.*

TVERDOKHLIEBOVA N. YE. PROFESSIONAL SELF-REALIZATION OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS AT THE STAGE OF PROFESSIONAL TRAINING

The key concepts that assist to reflect the essence of the process of professional self-realization of police officers have been determined.

The professional self-realization of the personality, which is determined by the value and sensory, intellectual and motivational features of the personality, has been studied. Modeling the experience of professional self-realization is the support of the personality for self-development of intellectual and volitional actions. This process is most productive in adolescence – at the time of completion of the development of readiness to choose a particular profession, defining oneself in a possible professional role. The main point of the studied process is the search for a professional image of “oneself”.

It has been noted that the key stages of professional self-realization’s formation are: choice of educational institution, place of work (professional self-determination), subsequent choice of the type and direction of activity, formation within the chosen profession, professional growth, which reflects the effectiveness of professional self-realization. Thus, successful self-realization within the profession is based on a reasonable choice of place of study and future profession, continuous professional self-growth and self-development within labor activity, as well as satisfaction with the way of professional life and career.

It has been studied that the development of the value sphere of the personality of law enforcement officers contributes to the optimization of their behavior and self-realization in such spheres of life as profession, family life, relationships, hobbies. The motivational component is one of the basic in the system of moral regulation of activities and behavior of professionals and includes a positive attitude to the chosen type of professional activity, the desire for self-realization and achievement, moral and professional attitudes and interests. Motivation acts as a link between the true goals, ideals, beliefs of the cadet and the actions, deeds, decisions he makes.

The author has proved the expediency of forming value regulators of behavior and motivational sphere of future law enforcement officers in higher educational institutions with specific learning conditions, which may increase the efficiency of professional activity and self-realization of police officers in modern conditions.

Key words: *a police officer, professional self-realization, personal identity, motivational sphere, axiological sphere.*

ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ ШЛОМІН,*Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0002-3682-6387>,*e-mail: mastershlo@ukr.net***ТРЕНІНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ ПРОТЯГОМ ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ**

Розглянуто результати дослідження ефективності впливу тренінгових процедур на динаміку професійної ідентичності курсантів. Виявлено, що тренінг розширює знання курсантів з питань професійної ідентичності поліцейських, сприяє поглибленню їх знань щодо передумов професійного становлення та розвитку, окреслює їх пріоритети у професійній діяльності.

Установлено, що після тренінгу є позитивна динаміка зростання рівня як професійної ідентичності курсантів у цілому, так і її окремих компонентів, зокрема зазнали змін проектно-поведінковий та мотиваційно-ціннісний компоненти професійної ідентичності.

Ключові слова: *тренінг, курсанти, поліція, професійна ідентичність, професійна діяльність, професіогенез.*

*Оригінальна стаття***Постановка проблеми**

В умовах модернізації всієї правоохоронної системи в Україні та реформування органів внутрішніх справ і їх інтеграції у систему правоохоронних органів зарубіжних країн закономірно зростає потреба в удосконаленні діяльності Національної поліції України, оптимізації професійної підготовки персоналу й організації дієвого психологічного супроводження їх професійної діяльності на всіх етапах професіогенезу, починаючи з курсантських лав. Традиційні форми навчання є необхідними, як і заклики до підвищення кваліфікації, але прогресивні моделі навчання, такі як тренінгові технології, мають бути вбудовані в поліцейську освіту, що дозволить усунути розрив між професійною практикою та вимогами професійного розвитку [1].

Стан дослідження проблеми

Підготовка сучасного поліцейського у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання має орієнтуватись на професійний саморозвиток особистості, формування та розвиток професійної ідентичності, відповідальності та інших необхідних для правоохоронця особистісно-професійних якостей та рис характеру. Однією із сучасних технологій навчання та розвитку особистості є різноманітні тренінги, зокрема професійного спрямування.

Науково обґрунтовані методи психологічного впливу на людину почали застосовуватися на практиці ще на початку ХХ сторіччя.

Як вважають науковці вітчизняної психотренінгової школи Н. Афанасьева, Л. Балабанова, В. Барко, М. Білова, Л. Мороз, В. Лефтеров, Г. Попова, Ю. Швалб і С. Яковенко, одним з найбільш потужних засобів впливу на особистість є тренінг (соціально-психологічний, особистісний, професійно-психологічний). Психологічний тренінг як метод активного соціально-психологічного навчання є широко використовуваним видом психологічної роботи, що динамічно розвивається та застосовується в різних сферах діяльності людини. Тренінгова технологія виникла як наслідок спроб інтенсифікувати процес навчання людей різним видам діяльності, як спосіб формування й удосконалювання професійних знань, умінь і навичок через різні психотерапевтичні процедури (іри, моделі, вправи тощо).

На думку Л. Мороз (2011 р.), професійно-психологічний тренінг (ППТ) можна розглядати як технологію навчання та розвитку. Це не просто навчання новим знанням та вмінням, а творчий, спрямований переважно на вирішення інноваційних проблем процес, коли готові рішення відсутні, й учасникам необхідно проявляти ініціативу, активність і винахідливість, вмінти продуктивно співпрацювати [2, с. 84]. Тож, професійно-психологічний тренінг, увібравши в себе елементи соціально-психологічного, професійного та психологічного тренінгу, відрізняється від них метою (становлення особистості професіонала) та методами (моделювання структурних компонентів професійної діяльності). ППТ повинен

забезпечувати ступеневе підвищення майстерності поліцейських – від початкового рівня розвитку базових якостей і формування елементарних умінь, простих алгоритмів професійної діяльності, до формування індивідуального стилю професійної діяльності, який створюється протягом професіогенезу.

Як зауважує Л. Шнайдер [3], формування професійної ідентичності може відбуватися у двох формах: тренінгу та практико-орієнтованого курсу навчання, причому активним засобом особистісно-позитивного навчання вважається саме тренінг професійної ідентичності. О. Макарова зазначає, що розвиток професійної ідентичності курсантів, певною мірою залежить від структури, організації навчально-виховного процесу у виші, змісту дисциплін, впливу на особистість курсантів викладачів, офіцерів та кураторів груп. У межах навчального закладу доцільно використовувати активні методи навчання, спрямовані на оптимізацію процесу підготовки майбутніх фахівців через самопізнання, усвідомлення їх професійного самовизначення та реальності життєвих планів [4, с. 318]. За результатами досліджень В. Барка, Т. Березіної, А. Лукіянчук та ін., у студентів на певному етапі професійної підготовки спостерігається зниження всіх показників професійної ідентичності внаслідок переоцінки поглядів на свою професійну діяльність та цінностей, відбувається криза професійної ідентичності. О. Романишина виявила, що існує суперечність між об'єктивно зростаючою потребою сучасного суспільства у фахівцях, які ідентифікують себе з майбутньою професією, та недостатнім рівнем сформованості професійної ідентичності випускників вищого навчального закладу [5, с. 9]. Отримані факти свідчать, по-перше, про бажаність психологічного супроводу становлення професійної ідентичності молоді під час усього періоду навчання у вищому навчальному закладі; по-друге, про необхідність формування професійної ідентичності, яка посідає чільне місце в професійному становленні майбутніх поліцейських.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є виявлення ефективності впливу тренінгових процедур на динаміку професійної ідентичності курсантів. Для досягнення мети було виконано такі *завдання*:

- проаналізовано стан розробленості питань застосування тренінгових технологій у діяльності практичних психологів поліцейських підрозділів;
- розроблено та проведено тренінг професійної ідентичності для цільової аудиторії

(курсанти, які працюватимуть у підрозділах превентивної діяльності Національної поліції);

- визначено та проаналізовано показники рейтингу компонентів професійної ідентичності курсантів факультету превентивної діяльності на етапі фахового навчання.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна полягає в удосконаленні тренінгових технологій, методів і прийомів дієвого психологічного впливу на професійну ідентичність працівників поліції у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу

Емпірична база дослідження презентована курсантами Харківського національного університету внутрішніх справ, усього 67 осіб чоловічої та жіночої статі у віці 19–21 років, які є здобувачами ступеня вищої освіти «бакалавр»; вони були поділені на три групи, склад кожної групи був постійним. До початку тренінгу і після його проведення було здійснене тестування учасників за методикою «Опитувальник професійної ідентичності» (О. Радзімовська, 2015 р.). Опитувальник дозволяє діагностувати компоненти професійної ідентичності (когнітивно-рефлексивний, мотиваційно-ціннісний, проектно-поведінковий, діяльнісно-практичний, емоційно-вольовий), визначити наявний рівень професійної ідентичності за шкалою «неусвідомлена – усвідомлена», а саме: неусвідомлена професійна ідентичність (низький рівень розвитку), частково усвідомлена (середній рівень розвитку професійної ідентичності), усвідомлена, сформована (високий рівень розвитку професійної ідентичності); валідність методики підтверджується результатами математичної статистики [6].

Виклад результатів дослідження

Нами була розроблена програма комплексного тренінгу з оптимізації професіогенезу працівників підрозділів превентивної діяльності Національної поліції, яка має впливати на професійну ідентичність працівників поліції. Метою тренінгу розвитку професійної ідентичності стало створення умов для усвідомлення курсантами власних професійних можливостей та визначення шляхів професійного зростання, прийняття себе в професії, підвищення рівня професійної ідентичності курсантів. Тренінг складався з трьох модулів, за кожним з яких проводилися заняття трьох типів: мінілекції (заняття теоретичного характеру), тренінгові вправи та практичні заняття, творчі

завдання. Під час виконання тренінгових вправ курсанти мали можливість вирішувати проблемні професійні та життєві ситуації, спільно знаходити ефективні варіанти їх вирішення. Як убачається з результатів дослідження,

після тренінгу є позитивна динаміка як рівня професійної ідентичності курсантів у цілому, так і її окремих компонентів. Дані за опитувальником професійної ідентичності подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники рейтингу компонентів професійної ідентичності, (M±m)

№	Компоненти професійної ідентичності	Первинні дані	Дані після тренінгу
1	Когнітивно-рефлексивний	10,87±0,66	10,02±0,14
2	Мотиваційно-ціннісний	8,69±1,01	11,42±0,47
3	Проектно-поведінковий	9,87±0,37	12,24±0,36
4	Емоційно-вольовий	9,68±0,56	10,64±0,44
5	Діяльнісно-практичний	12,28±0,72	12,86±0,35
6	Особистісна професійна активність	10,65±0,86	11,16±0,62
7	Альтернативна професійна ідентичність	2,34±1,05	2,0±0,37

За результатами емпіричного дослідження виявлено, що до проведення тренінгу 36,8 % досліджуваних мали частково усвідомлену професійну ідентичність (середній рівень розвитку), а 52,3 % – усвідомлену (високий рівень розвитку) професійну ідентичність. Після тренінгу в групі відмічається зростання показника усвідомленої професійної ідентичності у 67,4 % вибірки досліджуваних. Тож, курсанти з усвідомленою професійною ідентичністю відчувають себе представниками професійної спільноти поліцейських, бажають досягти успіху в обраній професії, реалізуватися в ній, побудувати вдалу кар'єру, поділяють норми й цінності професійного середовища, переживають позитивні емоції та почуття щодо професії, прагнуть до розширення своїх професійних знань, навичок та вмінь.

Зазначимо, що неусвідомлена професійна ідентичність (низький рівень розвитку) у нашому дослідженні була виявлена лише у п'яти осіб, що може бути наслідком попереднього професійного відбору для навчання, вдало проведених адаптаційних заходів практичними психологами університету, позитивним морально-психологічним кліматом у колективі курсантів.

Найбільше покращився проектно-поведінковий компонент професійної ідентичності, який після тренінгу сягнув високого рівня та становив 12,24±0,36 балів, що свідчить про чіткішу оцінку курсантами своїх професійних планів, а також чіткість, самостійність у процесі їх побудови, бажання в майбутньому залишатися в професії та досягати в ній успіху.

Мотиваційно-ціннісний компонент професійної ідентичності курсантів пересунувся з області середніх значень (8,69±1,01) на наступний – високий – рівень (11,42±0,47). Тож,

можемо говорити про наявну потребу курсантів у самореалізації, відповідність їхніх особистісних і життєвих цінностей цінностям професії та професійної спільноти, цінність для них обраної професії.

На емоційно-вольовий компонент професійної ідентичності тренінг майже не вплинув і залишився на середньому рівні (10,64±0,44), що вказує на усталене емоційне ставлення курсантів до обраної професії поліцейського та до себе як до її представника.

Незмінним залишився після тренінгу у курсантів лише діяльнісно-практичний компонент професійної ідентичності, який свідчить, що ставлення до майбутньої діяльності за обраним фахом не змінилося, вони впевнені у виборі майбутньої професії, сподіваються використовувати отримані в процесі навчання професійні знання, уміння та навички. Незначно знизився показник шкали альтернативної професійної ідентичності, він становив 2,0±0,37 балів і є, безперечно, позитивним фактором. Саме такий низький рівень показника шкали альтернативної професійної ідентичності говорить про ототожнення курсантів лише з професійною спільнотою правоохоронців та відсутність цікавості до іншої професії.

Стабільним залишився після тренінгу і когнітивно-рефлексивний компонент професійної ідентичності курсантів (10,02±0,14), який характеризує відповідність інтересів, прагнень та особистісних якостей курсантів обраній професії. Отримані результати дозволяють стверджувати, що в цілому у курсантів уже сформувався певний професійний образ, щоправда, майже третина досліджуваних ідеалізує майбутню професійну діяльність, оскільки рівень знань щодо неї та власний досвід є ще недостатніми.

Висновок

Аналіз результатів дає підстави стверджувати, що розроблений і проведений тренінг, по-перше, розширив знання курсантів-учасників тренінгу з питань професійної ідентичності поліцейських; по-друге, сприяв поглибленню їх знань щодо передумов професійного становлення та розвитку; по-третє, окреслив їх пріоритети у професійній діяльності.

Професійна ідентичність працівника поліції – динамічна система, яка починає формуватися у процесі спеціальної професійної під-

готовки в закладах освіти зі специфічними умовами навчання та має подальший розвиток у процесі професіогенезу особистості.

Після тренінгу у курсантів спостерігається певна динаміка ставлення до себе як до поліцейського. Тож, професійну ідентичність курсантів слід розглядати як результат їх усвідомлення своєї totoжності з професійною діяльністю та з професійною спільнотою, знання меж своєї професійної компетенції та впевненості у своїй ефективності, відчуття себе як працівника поліції.

Список бібліографічних посилань

1. Shipton B. Expanding police educators' understanding of teaching, are they as learner-centered as they think? *Journal of Learning Design*. 2011. No. 4 (2). Pp. 1–19.
2. Мороз Л. І., Яковенко С. І. Професійно-психологічний тренінг : підручник. Київ : Вид. Паливода А. В., 2011. 252 с.
3. Шнейдер Л. Б. Тренинг профессиональной идентичности. Руководство для преподавателей вузов и практикующих психологов. М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : МОДЭК, 2004. 208 с.
4. Макарова О. П. Развитие професійної ідентичності майбутніх правоохоронців шляхом соціально-психологічного тренінгу. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 6 (43). С. 317–321.
5. Романишина О. Я. Теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2016. 420 с.
6. Радзімовська О. В. Опитувальник професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів. *Молодий вчений*. 2015. № 8 (23). С. 155–161.

Надійшла до редколегії 19.02.2020

ШЛОМИН А. Ю. ТРЕНИНГОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СОТРУДНИКОВ ПОЛИЦИИ В ТЕЧЕНИИ ПРОФЕССИОГЕНЕЗА

Рассмотрены результаты исследования эффективности влияния тренинговых процедур на динамику профессиональной идентичности курсантов. Выявлено, что тренинг расширяет знания курсантов по вопросам профессиональной идентичности полицейских, способствует углублению их знаний об условиях профессионального становления и развития, определяет их приоритеты в профессиональной деятельности.

Установлено, что после тренинга фиксируется положительная динамика как роста уровня профессиональной идентичности курсантов в целом, так и ее отдельных компонентов, в частности изменились проектно-поведенческий и мотивационно-ценностный компоненты профессиональной идентичности.

Ключевые слова: тренинг, курсанты, полиция, профессиональная идентичность, профессиональная деятельность, професіогенез.

SHLOMIN O. YU. TRAINING TECHNOLOGIES AS MEANS FOR FORMING THE PROFESSIONAL IDENTITY OF POLICE OFFICERS DURING PROFESSIONAL GENESIS

One of the modern technologies for training and developing individuals is a variety of trainings, including professionally-oriented ones. Since the training of modern police officers in higher educational institutions with specific learning conditions should focus on professional self-development of personality, formation and development of professional identity and other necessary personal and professional qualities, the aim of the study was to identify the effectiveness of training procedures on the dynamics of professional identity. Modern concepts of professional genesis, psychological theory of activity and the concept of genetic development of personality became the methodological basis of the study.

It is noted that the developed and worked out program of comprehensive training to optimize the professional genesis of the employees of preventive units of the National Police consists of three modules and allows participants to solve problems (professional and life)

situations during training exercises. It was found out that the training expands the knowledge of cadets on the professional identity of police officers, helps to deepen their knowledge of the prerequisites for professional formation and development, outlines their priorities in professional activities.

It is established that after the training there is a positive dynamics of growth of both the level of professional identity of cadets in the whole and its individual components. In particular, the design-behavioral and motivational-value components of professional identity have been changed, which indicates about a clearer assessment of cadets' professional plans, as well as clarity, independence in the process of building them, the desire to remain in the profession and to be successful there. The author has noted the cadets' need for self-realization, the conformity of their personal and life values to the values of the profession and the professional community, the value of the chosen profession for them, the established emotional attitude of cadets to the chosen police profession and to themselves as its representative.

It is expedient to use the received results of the research for drawing up the programs of psychological support of police officers at various stages of the professional genesis.

Key words: *training, cadets, police, professional identity, professional activity, professional genesis.*

РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 343.13(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.25>

СЕРГІЙ ЄВГЕНОВИЧ АБЛАМСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-4716-3985>,

e-mail: ablamu4@gmail.com;

ВІТАЛІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ РОМАНЮК,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-6077-4591>,

e-mail: Witalimon@gmail.com

ТИМЧАСОВИЙ ДОСТУП ДО ДОКУМЕНТІВ, ЯКІ МІСТЯТЬ ЛІКАРСЬКУ ТАЄМНИЦЮ (КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Досліджено процесуальний порядок тимчасового доступу до документів у контексті окремих положень ст. 162 КПК України. Опрацьовано понятійний апарат, який застосовується як у національному, так і в закордонному праві. Проаналізовано проблеми доступу до лікарської таємниці та інформації про стан здоров'я особи у кримінальному провадженні. Доведено, що правовою підставою доступу до такої інформації у кримінальному провадженні є ухвала слідчого судді про надання тимчасового доступу до документів. Виявлено розбіжності у процесуальному та галузевому законодавстві, пов'язані з розголошенням відомостей, що становлять лікарську таємницю, під час виконання слідчим/прокурором вимог ст. 290 КПК України, та запропоновано шляхи оптимізації.

Ключові слова: кримінальний процес, лікарська таємниця, охоронювана законом таємниця, тимчасовий доступ до речей і документів, збирання доказів.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

На шляху до становлення в Україні демократичного, правового суспільства пріоритетного значення набуває розроблення правових гарантій забезпечення прав і свобод людини, у тому числі в частині захисту відомостей, які становлять лікарську таємницю. Процесуальні аспекти захисту такої інформації також є досить актуальними для кримінального процесу, оскільки саме у цій сфері правозастосовної діяльності права свободи та законні інтереси особи можуть піддаватися суттєвим обмеженням. У зв'язку з цим на законодавчому рівні має бути встановлена чітка процесуальна форма доступу до документів, що містять лікарську таємницю. Тим більше, що це питання унормовано на рівні декількох галузей права, що змушує слідчого, прокурора, слідчого суддю та суд звертатися не лише до положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), але й до спеціального галузевого законодавства.

Стан дослідження проблеми

Аналіз наукової періодики свідчить про те, що окремим питанням тимчасового доступу до документів, що містять відомості, які можуть становити лікарську таємницю, у кримінальному провадженні присвячені праці таких правників, як В. В. Вапнярчук, С. О. Ковальчук, Т. О. Кузубова, Є. В. Кузьмічова-Кисленко, Г. І. Резнікова, В. І. Сліпченко, Л. Д. Удалова, О. А. Чабан, І. М. Чемерис, О. О. Юхно та інших. Водночас, зважаючи на недосконалість кримінального процесуального законодавства, у практичній діяльності виникають певні труднощі та суперечності під час тимчасового доступу до документів, які містять лікарську таємницю, у зв'язку з чим це питання потребує свого комплексного вивчення.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в системному аналізі як законодавства України щодо захисту лікарської таємниці, так і окремих положень КПК

України в частині здійснення тимчасового доступу до документів, що містять відомості, які можуть становити лікарську таємницю. Виходячи з мети нашого дослідження, доцільно вирішити такі завдання: 1) визначити особливості здійснення тимчасового доступу до документів, що містять відомості, які можуть становити лікарську таємницю; 2) виявити законодавчі прогалини щодо регламентації зазначеного заходу забезпечення кримінального провадження; 3) сформулювати пропозиції з удосконалення законодавства в аспекті порушеного питання.

Наукова новизна дослідження

За результатами дослідження виокремлено законодавчі недоліки і прогалини, які негативно впливають на правозастосовну діяльність, з огляду на що є нагальна потреба в їх усуненні.

Виклад основного матеріалу

За результатами анкетування лікарів Г. І. Резнікова виокремила п'ять груп відомостей, які 95 % опитаних респондентів відносять до предмету лікарської таємниці, зокрема інформацію про: 1) хворобу (діагноз, перебіг, прогноз); 2) медичне обстеження та його результати; 3) застосовані методи лікування та їх ефективність; 4) особу, яка звернулася за допомогою (її минуле, зв'язки, фізичні і психічні вади); 5) інтимне, сімейне життя пацієнтів [1, с. 72–73].

На сьогодні, зважаючи на захист лікарської таємниці у кримінальному провадженні, законодавець передбачив особливий порядок зберігання, розкриття та використання конфіденційної інформації під час досудового провадження та судового розгляду. Правовим підґрунтям захисту лікарської таємниці виступають норми як міжнародного, так і національного законодавства. Так, відповідно до ст. 10 Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенції про права людини та біомедицину «кожна особа має право на повагу до її особистого життя стосовно інформації про її здоров'я, а також на ознайомлення із будь-якою зібраною про її здоров'я інформацією»¹. Необ-

¹ Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини : від 04.04.1997 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334 (дата звернення: 03.02.2020).

хідність гарантування такого права пов'язана з тим, що фізичний та психічний простір кожної людини має бути надійно захищений. Як акцентував увагу Є. В. Тарасянц, зазначена Конвенція 1997 р. конкретизує механізм захисту прав людини відносно біомедичних прав, які безпосередньо не захищаються Європейською конвенцією 1950 року [2, с. 68].

На національному рівні важливе значення мають законодавчі вимоги. По-перше, це положення ч. 2 ст. 32 Конституції України, відповідно до яких не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини². По-друге, це положення ст. 39-1 Основ законодавства України про охорону здоров'я, якими гарантується право пацієнта на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані під час його медичного обстеження³.

Зважаючи на те, що лікарська таємниця належить до охоронюваної законом таємниці, законодавець передбачив особливий порядок тимчасового доступу до документів, що містять відомості, які можуть становити лікарську таємницю. З метою ж забезпечення охорони лікарської таємниці законодавець передбачив кримінальну відповідальність за незаконне її розголошення (ст. 145 Кримінального кодексу України)⁴.

Щодо тлумачення поняття лікарської таємниці, то воно міститься в ч. 1 ст. 40 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». У науковій літературі лікарську таємницю визначають як будь-яке конфіденційне повідомлення, що містить відомості, сприйняті органами чуття або які є очевидними і зрозумілими особі під час виконання нею

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 03.02.2020).

³ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 03.02.2020).

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-ІІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 03.02.2020).

професійних обов'язків у процесі надання медичної допомоги або медичної послуги, і яке має оброблятися у передбаченому законом порядку [3, с. 3], а зберігання таємниці визначається як соціальне обмеження для лікаря та його професійний обов'язок одночасно [4, с. 150].

Гарантією збереження лікарської таємниці у кримінальному процесі є заборона допиту лікарів та інших медичних працівників як свідків із приводу відомостей, які становлять лікарську таємницю (ч. 2 ст. 65 Кримінального процесуального кодексу України)¹. У межах цивільних правовідносин (ч. 1 ст. 285 Цивільного кодексу України) медичну документацію повнолітньої особи може отримати лише безпосередньо сама особа, якої це стосується, або її представник на підставі доручення або договору про надання правової допомоги (за умови, що копії зазначених документів будуть долучені до запиту), а також батьки (усиновлювачі, опікун або піклувальник) як законні представники дитини (до 18 років) або підопічного (недієздатної особи)². Разом з тим у деяких нормативних актах з питань охорони здоров'я передбачено випадки надання певної медичної інформації без згоди пацієнта. Наприклад, відповідно до ст. 6 Закону України «Про психіатричну допомогу» допускається передача відомостей про стан психічного здоров'я особи та надання їй психіатричної допомоги без згоди особи або без згоди її законного представника. Це може мати місце під час: 1) надання особі, яка страждає на тяжкий психічний розлад, психіатричної допомоги; 2) провадження досудового розслідування або судового розгляду – здійснюється за письмовим запитом слідчого, прокурора та суду³.

Аналіз законодавства України свідчить про існування схожих, але не тотожних понять, а саме таких, як «лікарська таємниця» та «медична інформація». З цього приводу в рішенні Конституційного Суду України від

30.10.1997 зазначено, що лікарська таємниця – це інформація про пацієнта, а медична інформація – це інформація для пацієнта (свідчення про стан здоров'я людини, історію її хвороби, про мету запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, в тому числі і про наявність ризику для життя і здоров'я)⁴. Отже, предмет захисту лікарської таємниці становлять відомості про: задокументовану хворобу; медичне обстеження; огляди та їх результати; інтимну і сімейну сторону життя громадянина. Відповідно медична інформація за своїм правовим режимом належить до конфіденційної інформації, тобто інформації з обмеженим доступом. Насправді відомості, які можуть становити лікарську таємницю, є частиною медичної інформації, незаконне розголошення якої може спричинити тяжкі наслідки для особи (пацієнта) у формі моральної та/або матеріальної шкоди [5, с. 454]. Крім того, розголошення лікарської таємниці під час проведення досудового розслідування може призвести до негативних наслідків. Наприклад, виявитися у: можливій протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб; неправомірному впливі на потерпілих і свідків; приховуванні та знищенні слідів злочину; ухиленні від слідства осіб, які причетні до злочину; наданні завідомо неправдивої інформації тощо [6, с. 3].

У практичній діяльності повідомлення слідчому, прокурору або суду відомостей, які можуть становити лікарську таємницю, нерідко має вирішальне значення для повного, всебічного та об'єктивного розслідування вбивств, згвалтувань, зараження небезпечними хворобами тощо, а також виконання інших завдань кримінального провадження. Якщо під час досудового розслідування виникає необхідність у дослідженні документів, що можуть становити лікарську таємницю, сторони кримінального провадження мають право звернутися до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до інформації, що знаходиться у володінні іншої особи.

Відповідно до вимог ч. 6 ст. 163 КПК України дозвіл на тимчасовий доступ до документів, які містять охоронювану законом таємницю,

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.02.2020).

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 03.02.2020).

³ Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 № 1489-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> (дата звернення: 03.02.2020).

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К. Г. Устименка) : від 30.10.1997 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97> (дата звернення: 03.02.2020).

може бути наданий слідчим суддею лише за наявності двох умов. Зокрема, сторона кримінального провадження, яка звернулася з клопотанням, має довести: 1) можливість використання як доказів відомостей, що містяться в документах; 2) неможливість іншими способами встановити обставини, які передбачається довести за допомогою цих документів. При цьому відповідно до чинного законодавства України заклад охорони здоров'я має право на вимогу суду надати довідку про відвідування консультацій лікарів, а також будь-яку іншу медичну документацію, якої потребуватиме суд. У всіх інших випадках при наданні відповіді, в тому числі на адвокатський запит, якщо, звісно, адвокат не є представником особи, щодо якої запитується інформація, заклад охорони здоров'я не лише має право, а й зобов'язаний відмовити у наданні відповідної інформації та/або документів.

Як зауважили Т. О. Кузубова та О. О. Юхно, навіть обов'язкову довідку щодо психічного та наркологічного стану здоров'я підозрюваного необхідно отримувати шляхом застосування тимчасового доступу до документів. Слід підтримати точку зору вчених щодо необхідності передбачити в чинному КПК України право сторони обвинувачення отримувати довідки про перебування підозрюваного (обвинуваченого) на диспансерному обліку в лікаря-психіатра, лікаря-нарколога та його діагноз на підставі вимоги (запиту) слідчого або прокурора [7, с. 68–69]. Про доцільність внесення таких змін свідчить і той факт, що в судовій практиці непоодинокими є випадки визнання доказу недопустимим з огляду на те, що його долучення до провадження мало б здійснюватися шляхом тимчасового доступу до документів, а не витребуванням чи отриманням відповідного документа. Першопричиною цього, на нашу думку, є неоднозначне законодавче тлумачення й розмежування зазначених способів збирання доказів. Серед правників також існують різні погляди на їх правову природу. Так, С. О. Ковальчук вважає, що витребування речей може здійснюватися лише під час тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження [8, с. 142], а І. М. Чемерис підкреслює, що єдиною законною можливістю отримати документи чи інформацію про факти є виключно тимчасовий доступ до речей і документів та обшук [9, с. 342]. З наведеними авторськими позиціями ми не можемо погодитися, адже, незважаючи на свою певну спорідненість, витребування, отримання та тимчасовий доступ до речей і документів мають різну правову

природу як способи збирання доказів. Якщо сприйняти наведені позиції, то виникає питання: який сенс на законодавчому рівні окремим виокремлювати такі способи збирання доказів?

На наше переконання, чітке розуміння і правильне розмежування вказаних способів збирання доказів має важливе практичне значення, що, як цілком справедливо підкреслює В. В. Вапнярчук, пов'язується з: а) добровільним їх наданням володільцем; б) відсутністю підстав уважати, що володілець речей і документів намагатиметься змінити або знищити відповідні речі або документи після отримання запиту; г) відсутністю в речах і документах охоронюваної законом таємниці [10, с. 246–247]. Отже, учений виділив ті необхідні умови, за наявності яких можливо й доцільно застосувати такий спосіб збирання доказів, як витребування. В іншому разі, а саме за відсутності однієї з наведених умов, речі та документи слід вилучати шляхом тимчасового доступу до них.

Звернемо увагу, що в Україні з 01.03.2019 розпочато поступове впровадження електронної медичної картки [11], тому в разі необхідності дослідження відомостей, які можуть становити лікарську таємницю, не дозволяє здійснити їх вилучення на підставі абз. 2 ч. 1 ст. 159 КПК України. За таких обставин законодавець вимагає діяти у спосіб, визначений ст. 167 КПК України.

Системний аналіз кримінального процесуального законодавства в частині досліджуваного питання дає змогу констатувати, що наразі деякі його положення залишаються недостатньо сформульованими. Більш того, окремі аспекти регламентації тимчасового доступу до документів, що містять лікарську таємницю, законодавець взагалі залишив поза увагою. Зокрема, це стосується таких практично значущих аспектів, як: а) строк перебування отриманих документів у володінні слідчого, прокурора; б) подальші процесуальні дії з ними тощо. Звичайно, якщо вилучений документ не містить інформації, яка має доказове значення, то його необхідно повернути законному володільцю. Однак законодавець не зобов'язує слідчого, прокурора зробити це.

З аналізу судових рішень вбачається, що під час звернення до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на тимчасовий доступ до документів, які містять лікарську таємницю, окремі слідчі вказують термін, протягом якого їм необхідні такі документи. Наприклад, із ухвали слідчого судді Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської

області від 26.03.2019 бачимо, що слідчий просить надати тимчасовий доступ до документів, які містять лікарську таємницю, терміном на 1 місяць. Натомість у резолютивній частині цієї ухвали слідчим суддею цього не відображено, а лише міститься вказівка на час її дії¹. Такий приклад лише додатково свідчить про існування у правозастосовній діяльності правоохоронних органів окремих проблемних питань і намагання вирішити їх через процесуальне рішення. При цьому не варто плутати строк дії ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на тимчасовий доступ та строк можливого перебування вже вилучених речей або документів у слідчого, прокурора. З цього питання вбачається доречним на законодавчому рівні передбачити диференціацію останнього вказаного строку. Вважаємо, що першочергова тривалість законного знаходження речей і документів у слідчого, прокурора має встановлюватися в ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ, а вже подальше правомірне перебування речей і документів має вирішуватися в порядку накладення на них арешту. В першому випадку слід передбачити максимальний строк знаходження речей і документів у слідчого, прокурора, а в другому – закріпити підстави, які свідчать про дійсну необхідність подальшого перебування вилучених речей і документів (наприклад, у разі проведення стаціонарної психіатричної експертизи). Тож у випадку, якщо слідчий, прокурор має намір як доказ використовувати документ, що містить відомості, які можуть становити лікарську таємницю, доцільно накласти на нього арешт. Звісно, що це має бути здійснено шляхом отримання ухвали слідчого судді з метою забезпечення збереження речових доказів (п. 1 ч. 2 ст. 170 КПК України). Інакше у будь-який момент може виникнути ситуація, коли володілець документа звернеться до слідчого, прокурора з вимогою його повернути. Проте якщо документ не буде належним чином приєднано до матеріалів кримінального провадження (зокрема як речового доказу), то його необхідно повернути законному володільцю.

Наступний аспект пов'язаний з виконанням слідчим, прокурором вимог ст. 290 КПК України, а саме наданням доступу та можли-

вості скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них. У цій частині проблема вбачається у невідповідності положень кримінального процесуального та медичного законодавства. На наш погляд, цілком правильним є письмове попередження учасників кримінального провадження про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування. Відповідно до змісту положень ст. 222 КПК України розголошення такої інформації можливе лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і виключно у тому обсязі, в якому вони визнають це за необхідне. Проте 27.09.2009 Всеукраїнським з'їздом лікарських організацій та X З'їздом Всеукраїнського лікарського товариства підписано Етичний кодекс лікаря України. У п. 3.6 цього Кодексу зазначено, що медична інформація про пацієнта може бути розголошена: а) у разі письмової згоди самого пацієнта; б) у випадку мотивованої вимоги органів дізнання, слідства, прокуратури і суду, санепідемслужби; в) якщо зберігання таємниці істотно загрожує здоров'ю і життю пацієнтів і/або інших осіб (небезпечні інфекційні захворювання); г) у випадку залучення до лікування інших спеціалістів, для яких ця інформація є професійно необхідною². Таким чином, наведені положення Етичного кодексу лікаря не в повній мірі збігаються із наведеною вище законодавчою вимогою стосовно розголошення лікарської таємниці без згоди пацієнта чи його законного представника.

Висновки

Проведене дослідження свідчить про необхідність усунення законодавчої прогалини, що стосується тимчасового доступу до документів, які містять лікарську таємницю. У зв'язку з цим, по-перше, необхідно переглянути і підсилити чинне законодавство щодо можливих запобіжників від подальшого неправомірного використання документів, що містять лікарську таємницю. По-друге, слід передбачити в чинному КПК України процесуальну форму здійснення витребування та отримання речей і документів. Зокрема, доцільно внести відповідні зміни й доповнення до ст. 93 КПК України, а саме: 1) передбачити, що витребування речей і документів має здійснюватися на підставі запиту, в якому обов'язково повинні

¹ Ухвала Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської обл. від 26.03.2019 : справа №345/1244/19, провадження № 1-кц/345/490/2019 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80694639> (дата звернення: 03.02.2020).

² Етичний кодекс лікаря України : від 27.09.2009 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001748-09> (дата звернення: 03.02.2020).

вказуватися індивідуальні або родові ознаки речей і документів, витребування яких здійснюється; 2) встановити строк, протягом якого слідчому, прокурору мають бути надані речі чи документи або в установленому законом порядку завірені їх копії; 3) передбачити, що у разі добровільного надання особою речі або документа, що має значення для криміналь-

ного провадження, слідчий, прокурор складають про це протокол, а у випадку, якщо добровільне надання речі або документа відбувається під час проведення слідчої (розшукової) дії, зазначають про це у протоколі такої дії (наприклад, у протоколі огляду місця події, протоколі допиту тощо).

Список бібліографічних посилань

1. Резнікова Г. І. Криміналістична характеристика злочинів щодо розголошення професійних таємниць : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 264 с.
2. Тарасьянц Е. В. Международно-правовые аспекты защиты прав человека при проведении биомедицинских исследований. *Московский журнал международного права*. 2008. № 2 (70). С. 62–81.
3. Чабан О. А. Право фізичної особи на таємницю про стан здоров'я в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2018. 222 с.
4. Rieder P., Louis-Courvoisier M., Huber P. The End of Medical Confidentiality? Patients, Physicians and the State in History. *Medical Humanities*. 2016. No. 42. Pp. 149–154.
5. Сліпченко В. І. Межі застосування органами досудового розслідування тимчасового доступу до речей і документів, які містять лікарську та нотаріальну таємницю, а також знаходяться у володінні засобів масової інформації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 450–458.
6. Удалова Л. Д., Кузьмічова-Кисленко Є. В. Лікарська таємниця в кримінальному процесі України : монографія. Київ : Центр учб. літ., 2015. 134 с.
7. Кузубова Т. О., Юхно О. О. Тимчасовий доступ до речей і документів: теоретичні і прикладні проблеми : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2019. 348 с.
8. Ковальчук С. О. Витребування й отримання речей як спосіб збирання речових доказів стороною обвинувачення: теоретичні концепції, нормативне закріплення та практичне застосування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 5, т. 3. С. 140–145.
9. Чемерис І. М. Проблемні питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 341–343.
10. Вапнярчук В. В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 524 с.
11. Як і коли почне працювати електронна медична картка в Україні // Міністерство охорони здоров'я України : офіц. сайт. URL: <https://moz.gov.ua/article/reform-plan/jak-i-koli-pochne-pracjuvati-elektronna-medichna-kartka-v-ukraini> (дата звернення: 03.02.2020).

Надійшла до редколегії 05.02.2020

АБЛАМСКИЙ С. Е., РОМАНИУК В. В. ВРЕМЕННЫЙ ДОСТУП К ДОКУМЕНТАМ, КОТОРЫЕ СОДЕРЖАТ ВРАЧЕБНУЮ ТАЙНУ (УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ АСПЕКТ)

Исследован процессуальный порядок временного доступа к документам в контексте отдельных положений ст. 162 УПК Украины. Обработан понятийный аппарат, который применяется как в национальном, так и зарубежном праве. Проанализированы проблемы доступа к врачебной тайне и информации о состоянии здоровья лица в уголовном производстве. Доказано, что основанием доступа к такой информации в уголовном производстве является определение следственного судьи о предоставлении временного доступа к документам. Выявлены расхождения в процессуальном и отраслевом законодательстве, связанные с разглашением сведений, составляющих врачебную тайну, при выполнении следователем/прокурором требований ст. 290 УПК Украины, а также предложены пути оптимизации.

Ключевые слова: уголовный процесс, врачебная тайна, охраняемая законом тайна, временный доступ к вещам и документам, сбор доказательств.

ABLAMSKIY S. YE., ROMANIUK V. V. TEMPORARY ACCESS TO DOCUMENTS CONTAINING MEDICAL SECRECY (CRIMINAL PROCEDURAL ASPECT)

The relevance of the issue under research is due to the fact that the investigation of certain types of crimes is not possible without studying documents that contain information that may constitute medical secrecy. That is why, the procedure for temporary access to documents

containing information that may constitute medical secrecy should be provided at the legislative level in order to ensure their protection.

While writing this research, the author has used a set of methods applied in legal science. With the help of comparative and legal, formal and legal methods, the author has analyzed provisions of the current legislation of Ukraine, which regulate the procedure for protecting medical secrecy and access to documents that may contain such information. The search and bibliographic method provided a search for literature sources on the issue under research, which provided the definition of access to information containing medical secrecy.

The legal basis for the protection of information that may constitute medical secrecy has been clarified. Legislative provisions, which provide the peculiarities of access to documents containing information that may constitute medical secrecy, have been singled out and analyzed. It has been argued that the evidence collected in violation of the procedure of such a measure to ensure criminal proceedings is inadmissible, so can not be taken into account by the court in the future. Particular attention has been paid to the fact that the seizure of documents containing information that may constitute medical secrecy should be carried out only through the temporary access to them. In order to eliminate legislative gaps within the issue under research, it has been offered to make appropriate amendments and alterations to the current legislation.

Key words: *medical secrecy, legally protected secret, temporary access to items and documents, collection of evidence.*

РЕЦЕНЗІЇ

УДК [342.951:351.74]:336-049.5(477)(049.32)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.26>

АНДРІЙ ЛЕОНІДОВИЧ БОРКО,

доктор юридичних наук, доцент,

Національний університет

кораблебудування імені адмірала Макарова (м. Миколаїв);

 <https://orcid.org/0000-0002-5498-1620>

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ РЕЗНІКА ОЛЕГА МИКОЛАЙОВИЧА «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ»¹

Зростання фінансово-економічної злочинності в Україні, що завдає істотної шкоди фінансово-економічним інтересам держави, а також прагнення України набути повноцінного членства в Європейському Союзі акцентують особливу увагу на діяльності правоохоронних органів України, уповноважених здійснювати протидію та боротьбу з фінансово-економічними правопорушеннями. Така увага саме до правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України не є випадковою, оскільки від того, наскільки оперативно та ефективно ці правоохоронні структури запобігають, виявляють, припиняють, розслідують і розкривають фінансово-економічні правопорушення, залежить можливість держави повноцінно виконувати свої функції та взяті на себе міжнародні зобов'язання, зокрема й ті, що стосуються надання їй статусу держави-члена Європейського Союзу.

Однак низькі показники діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, поява нових способів скоєння фінансово-економічних правопорушень, корумпованість зазначених суб'єктів та, відповідно, низький рівень громадської довіри до них обумовлюють необхідність детального дослідження адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів України, уповноважених забезпечувати фінансово-економічну безпеку держави, з метою виявлення існуючих законодавчих прогалин та формулювання висновків і про-

позицій, здатних мінімізувати вищевказані проблеми та підвищити ефективність діяльності правоохоронних органів України у сфері протидії та боротьби з правопорушеннями, які посягають на фінансово-економічні інтереси держави.

За таких умов монографія О. М. Резніка «Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки держави» є дуже актуальною.

Структура та зміст рецензованої наукової праці свідчать про цілісність дослідження, комплексний підхід автора до дослідження адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, що, відповідно, дозволило авторові сформулювати та обґрунтувати нові висновки і пропозиції щодо вдосконалення діяльності вищезазначених суб'єктів.

Зокрема, заслуговують на увагу класифікація актів національного та міжнародного законодавств, які закріплюють адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України, класифікація повноважень правоохоронних органів України, що забезпечують фінансово-економічну безпеку держави, авторське визначення понять «адміністративно-правовий статус правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України», «організаційні основи діяльності правоохоронних органів України, які є суб'єктами забезпечення фінансово-економічної безпеки держави». До того ж вищезазначені положення, викладені в монографії в межах наукової доктрини, сформульовані та обґрунтовані вперше.

¹ Резнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України : монографія / О. М. Резнік. – Суми : СумДУ, 2018. – 477 с.

Крім того, подальшого розвитку в монографії набула ідея створення та діяльності єдиного правоохоронного органу щодо забезпечення фінансово-економічної безпеки України. У зв'язку з цим автор проаналізував норми існуючих законопроектів щодо його створення і діяльності та визначив недоліки таких законопроектів.

Автор також удосконалює поняття й елементи адміністративно-правового механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, що являє собою систему органів державної влади та різних інститутів громадянського суспільства, які на основі норм національного законодавства та за допомогою певних методів, форм, засобів і способів забезпечують фінансово-економічну безпеку держави.

Необхідно зазначити, що монографія підготовлена на високому професійному рівні. Під час дослідження автором було проаналізовано велику кількість нормативно-право-

вих актів національного законодавства, положень наукової доктрини, офіційних статистичних даних, вивчено зарубіжний досвід організації та діяльності правоохоронних органів у сфері протидії та боротьби з фінансово-економічними правопорушеннями, що в сукупності дозволило обґрунтувати всі сформульовані в науковій праці висновки та пропозиції.

Структурна побудова монографії є логічною та доцільною, що також свідчить про важений підхід автора до розкриття теми.

Ураховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що рецензована монографія «Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України» має неабияке теоретичне значення та практичну цінність і може бути рекомендована для правознавців, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться зазначеною тематикою.

АНАТОЛІЙ ТРОХИМОВИЧ КОМЗЮК,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
Харківський національний університет внутрішніх справ;*

 <https://orcid.org/0000-0002-7377-9241>

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ РЕЗНІКА ОЛЕГА МИКОЛАЙОВИЧА
«АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ
ОРГАНІВ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ»¹**

Сучасний розвиток України, спрямований на інтеграцію в Європейське співтовариство, обумовлює адаптацію національного законодавства до стандартів та норм європейського законодавства, реформування системи правоохоронних органів загалом і зокрема тих, які захищають фінансово-економічні інтереси держави від зовнішніх та внутрішніх протиправних посягань. Про це свідчить ряд законопроектів, метою яких було створення і діяльність єдиного правоохоронного органу України щодо протидії та боротьби з фінансово-економічними правопорушеннями. Однак реалізація зазначених реформ стримується рядом факторів, що загалом унеможливають досягнення кінцевого результату запланованих змін.

Такими факторами на сьогодні є розгалуженість і недосконалість чинного національного законодавства, корумпованість органів управління та правоохоронних органів, які забезпечують фінансово-економічну безпеку держави, критичний рівень довіри громадян до зазначених правоохоронних структур і відповідно відсутність взаємодії громадськості з правоохоронними органами щодо запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття фінансово-економічних правопорушень. Очевидно, що в таких умовах наукова праця О. М. Резніка «Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України» є дуже актуальною та своєчасною.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що монографія є одним із перших комплексних досліджень, в якому на підставі аналізу та узагальнення положень чин-

ного національного законодавства, підходів наукової доктрини, офіційних статистичних даних і практики діяльності правоохоронних органів України та зарубіжних держав із забезпечення фінансово-економічної безпеки держави надано авторське розуміння змісту й особливостей адміністративно-правового регулювання діяльності правоохоронних органів України як суб'єктів захисту фінансово-економічних інтересів держави, виявлено недоліки чинних адміністративно-правових норм у цій сфері, а також наведено обґрунтовані пропозиції щодо їх усунення.

Зміст монографії характеризується досить високими теоретичним і науково-методологічним рівнями вирішення поставлених завдань, аналізу нормативних й доктринальних джерел, а також формування відповідних пропозицій. Безсумнівно, що вдало розроблені автором дефініції, класифікації та критерії дозволили більш обґрунтовано визначити власну позицію щодо багатьох дискусійних питань адміністративно-правового регулювання діяльності правоохоронних органів України із забезпечення фінансово-економічної безпеки держави.

Науково-теоретичне підґрунтя для написання монографії склали наукові праці в галузі філософії, теорії держави і права, адміністративного права та інших галузей права. Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, міжнародні договори та угоди, згода на які надана парламентом, закони та підзаконні акти України, норми яких визначають засади діяльності правоохоронних органів України із забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. Окрему увагу в монографії звернено на зарубіжний досвід діяльності правоохоронних структур у сфері захисту фінансово-економічних інтересів держави від протиправних внутрішніх та зовнішніх посягань, що може бути використаний в Україні. Узагальнення

¹ Резнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України : монографія / О. М. Резнік. – Суми : СумДУ, 2018. – 477 с.

практики діяльності правоохоронних органів України, офіційні статистичні дані та довідкові видання становлять інформаційну та емпіричну основу монографії.

Монографія складається з чотирьох розділів, у яких досліджуються такі питання, як теоретико-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України, адміністративно-правовий статус правоохоронних органів як спеціальних суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України, зміст діяльності зазначених суб'єктів та напрямків удосконалення адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України.

Відповідно до положень монографії заслуговує на увагу висновок автора про те, що до правоохоронних органів України, які забезпечують фінансово-економічну безпеку держави, належать Національна поліція України, Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, підрозділи податкової міліції Державної фіскальної служби України, органи прокуратури. До того ж цьому доцільність віднесення зазначених правоохоронних органів до суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави автор обґрунтовує через порівняння повноважень цих суб'єктів, закріплених актами національного законодавства. З'ясовано також, що повноваження правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки держави дублюються, що відповідно негативно позначається на їх діяльності. Наведене положення автор підтверджує за допомогою подання та аналізу результатів соціологічного дослідження і статистичних даних, що свідчить про істотну обґрунтованість сформульованих у монографії висновків.

Із позитивного боку необхідно відзначити запропоновану автором класифікацію актів національного законодавства, в яких містяться адміністративно-правові норми, що регулюють діяльність органів Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, підрозділів податкової міліції Державної фіскальної служби України, Служби безпеки України як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, таким чином: Конституція України; міжнародні документи: а) конвенції; б) угоди; в) договори; г) меморандуми; г) декларації; д) пакти; е) закони України (загальні та спеціальні); є) підзаконні акти (загальні та спеціальні).

Варто також погодитися з авторським визначенням поняття «адміністративно-пра-

вовий статус правоохоронних органів України як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави», під яким запропоновано розуміти закріплену на законодавчому рівні сукупність таких елементів, як мета діяльності, завдання, функції, компетенція і повноваження, організаційно-штатна структура, юридичні гарантії та юридична відповідальність зазначених суб'єктів, які загалом визначають місце зазначених правоохоронних органів у системі суб'єктів захисту фінансових та економічних інтересів держави. Слід відмітити, що автор не лише визначив поняття, а й досить комплексно підійшов до дослідження елементів адміністративно-правового статусу правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави.

Крім того, поза увагою не залишилися питання адміністративно-правових форм, рівнів та напрямів, методів, організаційних основ діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України. У зв'язку з цим удосконалено поняття та класифікацію рівнів і напрямів діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України. Автор визначив, що діяльність вищезазначених правоохоронних структур здійснюється на міжнародному, загальнодержавному та регіональному рівнях за стратегічним і тактичними напрямами. У свою чергу, набули подальшого розвитку поняття і види адміністративно-правових форм діяльності правоохоронних органів України, що є суб'єктами забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, під якими пропонується розуміти сукупність зовнішньовиражених дій чи рішень співробітників правоохоронних органів України, вчинених чи прийнятих ними в межах національного законодавства з метою сприяння ефективному виконанню покладених на них законом завдань щодо забезпечення фінансово-економічної безпеки держави.

У монографії також подано низку пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України.

Зокрема, для покращення координації та взаємодії між існуючими правоохоронними органами із забезпечення фінансово-економічної безпеки України, а також суб'єктами фінансового моніторингу пропонується створити єдиний центр, що об'єднуватиме зусилля вищезазначених суб'єктів із метою протидії та боротьби з фінансово-економічними правопорушеннями.

Не менш значущим в умовах реформування системи правоохоронних органів України є висновок автора про необхідність перегляду системи оцінювання їх діяльності. Це обумовлюється тим, що ефективність і результативність функціонування правоохоронних структур із забезпечення фінансово-економічної безпеки держави прямо залежать не лише від покладених на них національним законодавством завдань, а й від того, за якими критеріями будуть оцінюватися результати їх діяльності. Зважаючи на це, запропоновано на законодавчому рівні закріпити такий перелік критеріїв оцінювання діяльності правоохоронних органів України як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави: 1) стан дотримання передбачених національним законодавством процесуальних строків (відкриття і закриття кримінального провадження); 2) рівень профілактики та розкриття фінансово-економічних злочинів (загальна кількість попереджених і розкритих фінансово-економічних злочинів, загальний стан фінансово-економічної злочинності у державі; співвідношення зазначених показників за поточний та попередні роки); 3) дотримання вимог законності (кількість скарг щодо неправомірної відмови у відкритті справ, незаконно-

сті закриття справ, зловживання службовим становищем); 4) громадська думка (рівень довіри громадян до співробітників правоохоронних органів щороку повинен визначатися незалежною соціологічною службою); 5) професіоналізм (результати атестування, повсякденного оцінювання керівництвом правоохоронного органу діяльності співробітника); 6) економічний ефект (співвідношення між коштами, виділеними на фінансування правоохоронних органів, та сумою коштів, відшкодованих ними до бюджету за результатами розкриття фінансово-економічних злочинів).

Ураховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що рецензована монографія «Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки держави» має істотну теоретичну й практичну цінність і може бути рекомендована насамперед для правознавців, викладачів і студентів. Ця наукова праця може бути використана в навчальному процесі, під час проведення наукових досліджень за подібною тематикою, у правотворчій діяльності та практичній роботі правоохоронних органів України.

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Знайомимо з членами редколегії

Безпалова Ольга Ігорівна, головний редактор журналу, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208739955>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/J-7221-2016/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-2886-695X>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=huon6wcAAAAJ>

Шатрава Сергій Олександрович, заступник головного редактора журналу, доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем забезпечення діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/G-8140-2019/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-7072-961X>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=iq53330AAAAJ>

Редактори рубрики «Національна безпека та права людини»

Бакумов Олександр Сергійович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208863049>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-4003-1974>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=0iOKc54AAAAJ>

Гудзь Тетяна Іванівна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57209687279>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/J-7068-2016/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-6950-6136>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=eByw6IYAAAAJ>

Марчук Микола Іванович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208860449>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-0217-478X>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=LXPfvKkAAAAJ>

Россіхін Василь Васильович, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування, заступник голови Вченої ради Харківського національного університету радіоелектроніки (Україна)

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/B-8663-2018/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-3423-8896>

Профіль у Google Академії – https://scholar.google.com/citations?user=_Ki4NSgAAAAJ

Редактори рубрики «Адміністративне право та поліцейстика»

Пчелін Віталій Борисович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/L-2114-2016/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0001-9540-9084>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=SaCwI3wAAAAJ>

Салманова Олена Юрійівна, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57205713598>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-6376-1160>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=JOjVJmQAAAAJ>

Сокуренько Валерій Васильович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, начальник Головного управління Національної поліції в Харківській області (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57205147872>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/B-9017-2018/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0001-8923-5639>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=q3BW1MwAAAAJ>

Редактори рубрики «Протидія злочинності та боротьба з корупцією»

Абламський Сергій Євгенович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210260080>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/W-5094-2019/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-4716-3985>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=olrtIgUAAAAJ>

Ді Ронко Анна (Anna Di Ronco), доктор філософії в галузі кримінології, викладач кримінології на кафедрі соціології та заступник директора Центру кримінології Есекського університету (Великобританія)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203505027>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/1655207/anna-di-ronco/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0001-7191-6161>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=2os--skAAAAJ>

Литвинов Олексій Миколайович, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-2952-8258>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=UOOkfcUAAAAJ>

Марковська Анна (Anna Markovska), доктор філософії, керівник магістратури з кримінології, заступник декана факультету гуманітарних і соціальних наук Університету Англія Раскін (Сполучене Королівство)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55928777100>

Орлов Юрій Володимирович, доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-1981-0794>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=Xi0dUWgAAAAJ>

Серджи Анна (Anna Sergi), доктор філософії в галузі соціології та кримінології Есекського університету (Сполучене Королівство)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55834830800>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/K-5571-2019/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0001-9995-117X>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=pllzf2sAAAAJ>

Стащак Микола Володимирович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208739352>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-2517-0041>

Профіль у Google Академії – https://scholar.google.com/citations?user=uNKT_HQAAAAJ

Степанюк Руслан Леонтійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210256775>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/3273552/ruslan-stepaniuk/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-8201-4013>

Профіль у Google Академії – https://scholar.google.com/citations?user=O__AtYUAAAAJ

Шендрик Владислав Володимирович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210809707>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-8967-7223>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=YO7vi1oAAAAJ>

Ягер Матіаш (Matjaž Jager), доктор філософії, професор кримінології Інституту кримінології Люблянського університету (Словенія)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=27067643200>

Редактори рубрики «Емпіричне правознавство»

Бугайчук Костянтин Леонідович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/I-5612-2016/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-2429-5010>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=yWMnC58AAAAJ>

Ван Дайне Петрус (Van Duynе, Petrus C.; Petrus C. Van Duynе), доктор філософії, професор в Утрехтському університеті (Нідерланди)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=6603111596>

Клочко Маріанна Аркадіївна, доктор філософії в галузі соціології Університету штату Огайо (США)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=14066281600>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-4754-2838>

Росіхіна Галина Володимирівна, доктор юридичних наук, професор кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Україна)

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/B-8673-2018/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0001-8436-049X>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=b7NBejkAAAAJ>

Сердюк Олексій Олександрович, кандидат соціологічних наук, доцент, заступник завідувача науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56857350300>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/I-5924-2016/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-5733-6432>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=PCSAAdYAAAAAJ>

Фон Лампе Клаус (Klaus von Lampe), доктор філософії в галузі кримінального права та кримінології Берлінської школи економіки та права (Німеччина)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=8564861300>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/K-4472-2012/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0001-8706-3319>

Щербаківський Михайло Григорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210265021>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-8413-9311>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=GyWPjV4AAAAJ>

Редактори рубрики «Юридична психологія»

Барко Вадим Іванович, доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=6701347377>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/Y-6884-2018/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-4962-0975>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=IZd0xqgAAAAJ>

Євдокімова Олена Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-4211-7277>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=--MpXdMAAAAAJ>

Михайлишин Уляна Богданівна, доктор психологічних наук, завідувач кафедри психології Ужгородського національного університету (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208076002>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=S3D-otsAAAAJ>

Федоренко Олена Іванівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-4948-9524>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=iIsIEYMAAAAJ>

Швец Дмитро Володимирович, доктор юридичних наук, доцент, ректор Харківського національного університету внутрішніх справ

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208484751>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=2V6hDowAAAAJ>

Шевченко Лариса Олександрівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-6117-9134>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=uCAqwmYAAAAJ>

Редактори рубрики «Реформування законодавства»

Джафарова Олена Вячеславівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57209693214>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/AAG-1418-2019/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-4201-0218>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=VSV4kMEAAAAJ>

Мельник Костянтин Юрійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового та господарського права факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208034072>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/J-7829-2016/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-8960-0234>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=HxYfDbQAAAAJ>

Сторінка редакції

Запрошення до співпраці

Шановні автори та читачі нашого журналу!

Прагнучи подальшого вдосконалення нашої спільної з Вами діяльності, ми продовжуємо вести окремий розділ журналу, де ми роз'яснюємо окремі аспекти щодо порядку подання матеріалів для публікації, значимість виконання встановлених у журналі вимог, висвітлюватимемо ті зміни, що відбуваються в редакційній політиці видання. Тим самим ми сподіваємося на досягнення більшого порозуміння з Вами, що сприятиме покращенню якості публікацій за результатами Ваших досліджень і водночас просуванню журналу у світовому інформаційному просторі.

Нагадаємо, що повністю порядок подання матеріалів для публікації було опубліковано в 1-му та 2-му номерах журналу за 2018 рік, а в електронному вигляді його оприлюднено на сайті журналу в розділі «Інформація для авторів» за постійним посиланням (<http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/information/authors>) у таких підрозділах: «Загальна інформація», «Рубрики журналу», «Періодичність видання», «Вимоги до подання», «Протидія плагіату», «Процедура рецензування», «Таблиця транслітерації», «Оформлення посилань», «Етика публікацій», «Зразок оформлення статті», «Вартість публікацій (редакційні збори)».

1. Ліцензія¹

Статті журналу «Право і безпека» поширюються на умовах Ліцензії Creative Commons Зазначення Авторства 4.0 Міжнародна (CC BY 4.0). Її умови (спрощений вигляд):

Можна вільно:

поширювати — копіювати і розповсюджувати матеріал у будь-якому вигляді чи форматі;

змінювати — реміксувати, трансформувати і брати матеріал за основу для будь-яких цілей, навіть комерційних.

Ліцензіар не може відкликати ці дозволи, поки Ви дотримуєтесь умов ліцензії;

на таких умовах:

зазначення авторства — Ви маєте вказати автора, розмістити посилання на ліцензію та вказати, чи було внесено зміни до твору. Ви можете зробити це у будь-який розумний спосіб, але так, щоб не створювати враження стосовно того, що ліцензіар підтримує чи схвалює Вас або Ваше використання твору;

без додаткових обмежень — Ви не можете висувати додаткові умови або застосувати технологічні засоби захисту, що обмежують права інших на дії, дозволені ліцензією.

Повідомлення

Ви можете не дотримуватись умов ліцензії в частині, що стосується частин матеріалу, котрі знаходяться у суспільному надбанні, або коли ваше використання дозволене застосовними виключеннями та обмеженнями авторського права.

Не надається жодних гарантій. Ліцензія може не надавати всіх дозволів, необхідних для вашого використання матеріалу. Наприклад, інші права, такі як право на зображення особи, на приватне життя або особисті немайнові права, можуть обмежувати ваші можливості використовувати матеріал.

2. ЗАХИСТ АВТОРСЬКИХ ПРАВ

Авторське право на наукові публікації завжди належить авторам. Ані журнал безпосередньо, ані Харківський національний університет внутрішніх справ як юридична особа – його засновник і видавець не претендують на таке право.

Журнал безпосередньо та Харківський національний університет внутрішніх справ як юридична особа – його засновник і видавець сприяють захисту порушених прав своїх

¹ <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.uk>.

авторів, пов'язаних із публікацією в журналі. Також Університет вживає попереджувальних заходів з метою недопущення опублікування в журналі матеріалів, які порушують принципи академічної доброчесності.

Журнал є виданням відкритого доступу, що означає, що всі публікації в повному обсязі безстроково розміщуються на його сайті відразу після виходу номера, доступ до них надається на безоплатній основі, якщо інше не обумовлено в ліцензійному договорі, що складається на вимогу автора.

Автори попереджаються про те, що:

– електронна копія журналу безоплатно розміщується на платформі «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського НАН України та в Національному репозитарії академічних текстів у разі відкритого (без грифа обмеження) доступу електронних копій видання, а за умови розповсюдження за передплатою розміщується повний бібліографічний опис та анотації до статей у відповідних номерах видань для формування реєстру академічних текстів;

– статті, вміщені в журналі, безоплатно розміщуються у відкритому доступі на бібліотечному порталі Харківського національного університету внутрішніх справ, у репозитарії Університету (KhNUAIR) і в тих архівах відкритого доступу, в яких Університет зареєстрований;

– на веб-сайті періодичного видання можуть бути розміщені коментарі опублікованих матеріалів, надіслані читачами, а також рецензії на статті;

– у рамках заходів, які вживатимуться Університетом щодо включення видання до міжнародних наукометричних баз, репозитаріїв, каталогів тощо, усі опубліковані матеріали після виходу видання у світ за рішенням редакційної колегії можуть бути розміщені в мережі Інтернет згідно з вимогами цих баз, репозитаріїв, каталогів тощо.

Авторам дозволено розміщувати свої остаточні PDF-файли, які надаються журналом, на особистих сайтах або сайті своєї установи (організації), у профілях, в архівах тощо без порушення авторських прав інших осіб.

Авторське право на кожен випуск журналу в цілому як продукт видавничої діяльності належить видавцю.

3. Політика протидії плагіату

Для публікації в журналі приймаються лише оригінальні наукові статті, які містять нові наукові результати і не були опубліковані раніше. Як виняток, у спеціальному розділі можуть публікуватися рецензії на уже опубліковані праці або публікуватися оглядові чи науково-методичні матеріали, про що обов'язково зазначається в анотації до них.

Оригінальність наукових статей визначається насамперед тим, що робота не містить плагіату. Під **плагіатом** розуміють:

а) оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору (*Закон України «Про авторське право і суміжні права»*);

б) оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства (*поняття академічного плагіату, закріплене в Законі України «Про освіту»*).

Перевірки на наявність ознак плагіату в поданих для опублікування роботах організуються редколегією журналу і здійснюються:

а) шляхом виявлення текстових запозичень у представлених рукописах з використанням програмного забезпечення Unicheck, Strikeplagiatism чи іншого і подальшої оцінки отриманих результатів відповідальними особами (спеціалістами-експертами);

б) під час рецензування статей.

Плагіат є недопустимим. Рукописи, в яких виявлено плагіат або текстові запозичення без посилань на першоджерело, відхиляються редакційною колегією назавжди чи до усунення недоліків. З метою запобігання плагіату науковці повинні виконувати такі мінімальні **рекомендації Міністерства освіти і науки України:**

1. Будь-який текстовий фрагмент обсягом від речення і більше, відтворений в тексті наукової роботи без змін, з незначними змінами або в перекладі з іншого джерела, обов'язково має супроводжуватися посиланням на це джерело. Винятки допускаються лише для стандартних текстових кліше, які не мають авторства та/чи є загальноживаними.

2. Якщо перефразування чи довільний переказ у тексті наукової роботи тексту іншого автора (інших авторів) займає більше одного абзацу, посилання (бібліографічне та/або текстуальне) на відповідній текст та/або його автора (авторів) має міститися щонайменше один раз у кожному абзаці наукової роботи, крім абзаців, що повністю складаються з формул, а також нумерованих та маркованих списків (в останньому разі допускається подати одне посилання наприкінці списку).

3. Якщо цитата з певного джерела наводиться за першоджерелом, в тексті наукової роботи має бути наведено посилання на першоджерело. Якщо цитата наводиться не за першоджерелом, в тексті наукової роботи має бути наведено посилання на безпосереднє джерело посилання («цитуються за: _____»).

4. Будь-яка наведена в тексті наукової роботи науково-технічна інформація має супроводжуватися чітким вказуванням на джерело, з якого взята ця інформація. Винятки припускаються лише для загальновідомої інформації, визнаної всією спільнотою фахівців відповідного профілю. У разі використання в науковій роботі *тексту нормативно-правового акта* достатньо зазначити його назву, дату ухвалення та, за наявності, дату ухвалення останніх змін до нього або нової редакції.

Автори попереджаються, що вони несуть повну персональну цивільну відповідальність за автентичність змісту статей. Журнал може нести адміністративну відповідальність у порядку, визначеному щодо наукових фахових видань України, а також інші види відповідальності. З метою недопущення цього недобросовісні автори також попереджаються про те, що в разі сплати ними відповідного внеску за опублікування матеріалів такий внесок може бути повернутий лише частково, у розмірі 50 відсотків платежу за опублікування.

Додаткову інформацію з питань протидії плагіату в публікаціях журналу можна знайти на сайті видання.

4. ІНФОРМАЦІЯ ЩОДО ПРОЦЕДУР РЕЦЕНЗУВАННЯ

Матеріали, що надійшли до редколегії, вивчаються відповідальним членом редколегії, після чого направляються рецензенту для сліпого рецензування разом із висновком за результатами перевірки на наявність текстових запозичень.

Рішення про подальшу долю поданих матеріалів за результатами першого сліпого рецензування приймає відповідальний член редколегії. Статтю може бути прийнято, направлено автору на доопрацювання чи відхилено. За необхідності може бути здійснено додаткове зовнішнє рецензування (друге сліпе рецензування) чи рецензування членом редколегії.

Остаточне рішення про включення публікації до матеріалів чергового номера ухвалює редакційна колегія.

Інформацію про проходження відповідних процедур автор отримує через сервіси сайту на платформі OJS.

5. СТРУКТУРА ОСНОВНОГО ТЕКСТУ СТАТЕЙ

Структура тексту **оригінальної статті** як **теоретико-практичного дослідження** має містити такі елементи, назви яких виділяють на початку жирним шрифтом:

5.1. Постановка проблеми – постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

5.2. Стан дослідження проблеми – аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; *простий перелік прізвищ науковців не допускається*;

5.3. Мета і завдання дослідження – формулювання мети, цілей статті (постановка завдання); *метою дослідження не може бути дослідження саме по собі, має бути вказано на досягнення певного наукового результату, який буде отримано в процесі дослідження;*

5.4. Наукова новизна дослідження – нові знання, які планується отримати під час цього дослідження;

5.5. Виклад основного матеріалу – виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

5.6. Висновки – висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі; *вони мають бути органічно пов'язаними з назвою, метою та завданнями, проголошеною новизною дослідження.*

Експериментальне дослідження повинне мати частково інші елементи замість Викладу основного матеріалу, а саме: **Матеріали та методи досліджень, Результати досліджень, Обговорення результатів.**

Структура тексту **оглядової статті** може бути іншою.

Редагування *С. С. Тарасової, М. В. Цветкової-Верніченко,
Т. Д. Мельник, Ступницької Г. Я.*
Внесення правок *С. В. Гончарук, Ю. І. Гекової, Сологуб К. О.*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій англійською *Л. О. Осятинської*
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса, І. Є. Єсіної*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23376-13216 ПР від 24.05.2018.

Підписано до друку 26.02.2020. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 22,4. Тираж 50 прим. Зам. № 2020-13.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;
адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.